

ЖЕЉКО МАРКОВИЋ

*Човек који је
пришито био ласцу*

Књига прва

Сава Шумановић
Шиб. 1940.

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Фотографије
Слободан Шушњевић
Жељко Марковић

Дизајн корица
Павле Бајазет

Слика на корицама: Сава Шумановић, *Расцвела илешња* (1940),
власништво Галерије слика „Сава Шумановић” Шид

Жељко Марковић

КОНТИНЕНТ СРЕМ

ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ПРИПИТОМИО ЛАСТУ

Друго, допуњено и измењено издање
(2004–2008)

Књига прва

Нови Сад, 2023.

Весни Марковић

СРЕМ ЈЕ СВЕТ

Моје становиште је, да је Срем истовремено и Свет. У једној причи сам написао: *И Њујорк је некоме завичај*. Могао сам да се родим и у Њујорку, али родио сам се у Врднику на Фрушкој гори. Према томе, документарне (новинске) приче или уметничке репортаже из тематске колекције Континент Срем, настале су у десетогодишњем континуитету мог репортерског истраживања унутар једне прецизно одређене целине, географске и административне топонимије (Срем), односно унутар јужног војвођанског региона или, симболично узев (полу)острва у рашљама Дунава и Саве. Простор који за мене има и сасвим нарочити значај и повод: Срем је мој завичај.

Колега новинар, добронамерно ми је приговорио што у својим сремским књигама инсистирам на одредници *новинска* прича, чиме према његовом мишљењу у старту умањујем значај свог књижевног и есејистичког присуства у тим причама, и на такав начин, сматра, сугеришем читаоцу и могућим (књижевним) критичарима, а на своју штету, да је то што сам написао нека врста публицистике и ауторског новинарства, пре свега новинарства. Последице то да те приче нису књижевност и не могу да буду велика књижевност. Мој одговор је следећи или, боље рећи, мој одговор је *сремачки* загуљен и гласи: ове приче су то што јесу, новинске или документарне приче, и баш ме брига што ће неки критичар утврдити да су мање вредне само зато што су то што јесу! Уосталом, ако на такав начин вреднује моје репортерско стваралаштво, он за мене и није критичар. Међутим, зачкољица је управо у томе што се ја не одричем новинарског истраживачког контекста у коме су настајале ове документарне приче. Зачкољица је у превазилажењу новинарске фрустрираности документарно-књижевним приступом који раскида жанровске стереотипе и предрасуде.

Захваљујући Архиву Војводине, пред читаоцима су нова издања прве две књиге новинских прича или уметничких репортажа из тематске колекције Континент Срем, настале у периоду 2004–2008. године, а оквиру мог десетогодишњег истраживачког репортерско-путописно-књижевног пројекта, реализованог на страницама недељног издања новосадског *Дневника*, односно моје репортерске рубрике *Ујоштреба живоџа* (2004–2013). Прво, ауторско издање књига *Човек који је при-ишћомио ласћу* и *Киша која је изазвала џожар* објављено је у другој половини 2008. године, захваљујући финансијској подршци међународне компаније PM LUCAS.

У овом, допуњеном и измењеном издању, упркос моје првобитне намере, приче нису распоређене континуирано према датумима објављивања, као у претходне две књиге, зато што сам проценио да је бољи учинак распоред прича према њиховим садржајним (тематским) сродностима и критеријумима. Овакав приступ омогућио ми је стваралачко задовољство и игру да п(р)омешам приче из обе књиге, да им променим позиције и доведем их у нове односе, што је исходovalo освежењем и новим квалитетом, доказаним и у дугим мојим тематским књигама објављеним под одредницом Континент Срем. У овим причама „архивирани” су једно време, један простор и људи у том времену и том простору. Тако сам одлучио да уводна прича у првој књизи *Научник у слободном времену* буде омаж чувеном архивисти Архива Војводине Слободану С. Радовановићу, а уводна прича у другој књизи *Валрабеншћајн, џосћодар исћорије из сенке*, омаж исто тако чувеном архивисти из исте установе, Јовану Валрабеншћајну. Обе приче су, разуме се, објављене у серијалу *Ујоштреба живоџа*, 2006. и 2007. године, с обзиром на професионалне везе двојице експерата са Петроварадином и Сремским Карловцима, премда се у разговору испоставило да је Радовановић дупли Сремац по линији родитеља, а да је Валрабеншћајн потомак немачких колониста из околине Кобленца, који су прво насељени у доњи Срем, на подручју села Јарак.

У складу са мојим третирањем ових наратива и ове репортерске грађе као живог организма, а не као окоштале структуре, неке приче су допуњене сировином из моје архивске базе, драматуршки и стилски побољшане, неке дијалогске деонице су развијеније, што због ограничености простора није било могуће у новинама, а неке приче су добиле и додатке у виду *postscriptum*-а, након што сам се после много година распитао шта се у међувремену догодило са протагонистима мојих

репортерских наратива. (У том смислу, изузетак је прича *Бошко Дујачки, postscriptum*, једина која није објављена у рубрици *Уиошреба живоша*, а овде је у функцији комплекснијег осветљавања личности и биографије човека из Сурдука, чика Бошка, који је свој подвиг уградио у наслов ове књиге и у историју људске доброте.) Приче *Анџалов ѝривајни ѝосег: небо* и *Државни неѝријајшељ чика Радивој Кулачин*, изостале су из првог издања, зато што се радња у обе приче одвија у Бачкој, али унете су у ово издање. Две приче из Новог Сада, објављене у првом издању: *Случај Тејлор: драма једне љубави* и *Биоѝрафија једној сѝајдермена*, такође, излазе из сремског контекста ових књига, али ипак сам одлучио да их задржим и у овом издању. Поједине приче из периода када је рубрика *Уиошреба живоша* „лутала” кроз новине, пре него што је добила стално место и графичку форму, уредник је скратио због дужине, а у првом и овом другом издању приче су објављене у целини.

Познаваоци мог опуса приметиће да сам неким причама променио наслове, као и то да су поједине приче из овог двотомног издања објављене у мојим тематским књигама. То је зато што су их управо тематска одређења (приче из Сремске Митровице, приче са Обедске баре, приче из околине Руме, приче из Земуна, приче о сремским кафанама, приче о животињама, итд.) препоручила за одређена издања и нове жанровске целине, али то их није искључило из овог допуњеног и измењеног издања. Два тома првог издања, матичне су књиге и стубови носачи истраживачког пројекта Континент Срем, и за мене имају и посебан значај.

Репортерску методологију утемељио сам и објаснио у многим текстовима (предговори, студије, поговори, уводници итд.) и томовима својих сремских књига из ове тематске колекције, али њено дејство једино је релевантно у самим причама. А приче су, дакле, настале на принципима моје оригиналне репортерске поетике коју сам назвао Теорија случајног пролазника, реализоване на идеји да је сваки човек или, тачније, живот сваког човека, сировинска база за потенцијалну причу, под условом, разуме се, уколико саговорник испољи кооперативност и пристане на јавно експонирање. Разговарао сам са стотинама обичних људи и свакоме од њих требало је приступити на посебан начин, рачунајући са околношћу да многи саговорници први пут наступају у једном медију, и да је у највећем броју случајева контакт између мене и њих успостављен без конкретног повода. Теорија случајног пролазника (Нова репортерска поетика) функционише на принципу да је сваки човек, повод за причу сам по себи.

У наведеном серијалу писао сам о људима, али и о појавама, феноменима Срема. Писао сам о свему и свачему, и то тако што сам у сремско ловиште одлазио из Новог Сада у неко подручје, које бих за тај дан сам изабрао, намерно се никоме не најављујући на терену, осим у ретким приликама када сам из неке медијски обрађене теме намеравао да својим приступом извучем виши стадијум репортаже, увек се позивајући на извор. Ни једна једина прича, за десет година мога теренског рада на серијалу *Ујоштреба живоџа*, није настала по налогу уредника и од прве до последње приче, све су моје идеје, мој избор и моје оригинално ауторско дело. У два или три наврата, првих година излагања рубрике, десило се да уредник недељног броја промени наслов, без моје сагласности. То је учињено из добре професионалне намере и у уверењу да промењени наслов прецизније одражава суштину садржаја. Таквим причама вратио своје наслове и ни у једној књизи из колекције Континент Срем нема ни једног уредничког наслова.

Време је за малу синтезу. Срем сам прогласио континентом, одредница која се доста добро примила у јавном дискурсу, како бих под кровом ове метафоре, односно своје завичајне стваралачке лабораторије (Континент Срем), најпре путем новина (серијал *Ујоштреба живоџа*), а затим и у томовима својих сремских књига у којима се репортерска документарност претаче у књижевност и нову вредност, осмислио и оживотворио идеју о Срему као универзалном простору у којем је могуће у потпуности реализовати своје стваралачке потенцијале. У том смислу, ове новинске приче, теже да буду колико *сремске*, толико и *свејске*. Приче из новина, објављиване из недеље у недељу, које су живот наставиле у књигама, допуњене сировином која није стала у формат рубрике, природан су след ствари у мом истраживачком пројекту Континент Срем. Замислио сам га од самог почетка као маратонски документарно-књижевни и публицистички експеримент, отворене структуре, који после десет година мог путовања по Срему, и лова на аутентичне приче, управо у оваквим књигама и у новом жанровском окружењу добија свој прави смисао. Препуштам га суду читалаца.

Ауџор

НАУЧНИК У СЛОБОДНОМ ВРЕМЕНУ

Играли смо шах у стану његове млађе ћерке и зета, одмеравали интелектуалне снаге у једној од оних старих, једноспратних, грађанских кућа у сремскокарловачком хабзбуршком језгру, и тада ми је у неколико наврата, комбинујући потезе преко црно-белог ратног поља табле, дуго и систематично размишљајући пре него што подигне фигуру и спусти је у квадратић или „поједе” моју фигуру, причао о неким занимљивим ситуацијама и догодовштинама из своје новосадско-карловачке архивске галаксије, у којој је потрошио цео професионални живот, истовремено у недоглед одгађајући наш начелни договор, утаначен преко шаховске табле, да једном поразговарамо о свему томе за моју репортерску рубрику *Упоишреба живота*. Проценио сам да ће то са њим ићи споро и тешко. Мени је био довољан и разговор изнад шаховске табле. Њему није. Рекао сам му да ни мени ни њему није потребна никаква посебна припрема, потребан је само укључен диктафон. Штавише, много пута из оваквих спонтаних и „случајних” контаката и ситуација, које су у сремском ловишту прича главни покретачи моје репортерске стратегије, извлачио сам из људи златно грумење. Њему је требало да размисли и да нађе оправдање за јавни наступ.

Целог живота, сходно природи архивског посла и његовој контекмплативној личности, Слободан С. Радовановић провео је иза сцене, и такво искуство обликовало је његову каријеру, поглед на свет и однос према људима. У Сремским Карловцима живео је у стану са супругом Маргитом Магдом, рођ. Највирт, у једној од новијих зграда у близини железничке станице, где је породица доспела из Новог Сада, тада још са првом ћерком, након што је Слободан добио стални посао у Архиву, тада смештеном у Сремским Карловцима, и у пакету са запослењем, и у сагласју са тадашњим лепим социјалистичким обичајима, следовао му је и „кадровски” стан. У време када сам га упознао, почетком деведесетих

година, још је радио у Архиву. Рекао ми је да му је жеља да се врати у Нови Сад, где су му остали пријатељи и успомене и гледали су да продају стан, у којем је, као што рекох, живео са супругом, након што су им две ћерке одлепршале својим путевима, старија Светлана живела је у Новом Саду, а млађа Јованка у Сремским Карловцима.

У пензионерском стадијуму биографије, нашавши се на непознатој територији живота, изван архивске службе, с којом се поистоветио, излазио је на карловачки трг или се спуштао до реке да „убије време“, ужива у лепотама пензионерске свакодневице или да одагна монотонију и пошаст беспослице на коју није навикао. Шетао је или сам или са супругом Магдом, а вечерње, рођенданске и празничне посете млађој ћерки Јованки и зету Горану, биле су му ментални вентил, опуштао се у породичним и друштвеним играма обичног живота. У мени је препознао занимљивог човека и захвалног слушаоца и саговорника, а ја сам осећао да се у њему крије велика прича и било ми је стало да је извучем из тог архивског експерта, човека из другог плана, с којим сам у Сремским Карловцима, покривен пријатељством и кумством са његовом ћерком и његовим зетом, успоставио присан однос поверења и створио добру подлогу за разговор за новине, који је, међутим, остајао на његовим необавезним и фрагментарним архивским сећањима изнад шаховске табле.

„У руке ми је допао судски предмет из осамнаестог века“, сећао се и запалио мој репортерски живац. „Припадао је архивској грађи Тамишке жупаније. У предмету нађем тако један пакетић увијен у хартију. Унутра је био бели прашак, којег сам онако инстинктивно хтео да лизнем, а онда сам се тргао, прочитао предмет и сазнао да је то у ствари *corpus delicti*: арсеник! Судски процес је покренут због покушаја тровања. Консултовао сам стручњаке и рекли су ми да је арсеник смртоносан и после двеста година. Другом приликом у судском предмету нађем људску косу и неку крунећу материју. Испоставило се након увида у предмет да су се потукла два затвореника и једном од њих очупан је перчин са великим делом коже на лобањи. Знате, цео живот са архивском грађом, хиљаде докумената, које је требало превести с латинског, немачког (писма готице), славеносрпског, па можете замислити шта је све прошло кроз моје руке.”

Репортерско искуство са људима научило ме је да са таквим личностима, изражене еснафске одговорности, опрезним и скептичним према јавним наступима, треба пажљиво и стрпљиво, корак по корак,

све док се не укаже повољан тренутак за одлучујућу акцију. Нама, у новинама, међутим, није својствено, а ни препоручљиво, одуговлачење и чекање. Непрекидно трагање за рубрикама и журба за временом, брзина и гомбање са роковима су у опису нашег посла, а увек незаситу папирнату аждају треба нахранити текстовима и другим садржајима, поготово ако су то дневне новине. Рекао ми је да ћемо поразговарати када се укаже конкретан повод и наговестио ми да је у припреми његова књига из области архивистике, премда сам пред њим изложио своју репортерску стратегију у чијем механизму је принцип да је сваки човек, сам по себи, повод за разговор и причу, и да у том смислу, рекао сам му, мени

није потребан „конкретан повод”. Није помогло. Он је био човек старинских, грађанских светоназора и манира, архивиста који је по природи еснафских ствари живео повучено и тихо у свом папирном свету, њему експонирање није било потребно, поготово не у пензионерским годинама, и ако се већ морало изаћи из сенке, испред завесе, на јавну сцену, морао је иза тога да стоји неки оправдан, чврст и опипљив, логичан разлог, и он га је видео у књизи која се крчкала код издавача. Напокон, књига је објављена, поклонио ми је с посветом. Обновио сам захтев за разговор и позвао ме је у њихов новосадски стан у који су се преселили након што су продали стан у Сремским Карловцима. Круг се затворио.

Када вам учитељица живота није ужа специјалност (а мени није), и када пред собом имате капиталца, опширну и тврдо упаковану, старински осмишљену и миришљаву књигу новосадског магистра архивистике Слободана С. Радовановића *Петроварадински комунистички 1702–1849*, објављену у издању Футура публикације и Субурбиума из Петроварадина, и представљену у Архиву Војводине пред крај 2007.

Слободан С. Радовановић:
„Архивски рад је испуњавање
укрштенице.”
Фото: Жељко Марковић

године, дело пробране грађе из фонда од хиљаде докумената који су прошли кроз Радовановићеве руке у Коморском и Ратном архиву у Бечу, Хрватском државном архиву у Загребу и домаћим архивима, музејима и библиотекама – рукопис који је, премда завршен, преспавао хиберниран у радном столу аутора скоро тридесет година!? – и при том знате да о Слободном војном комунитету у Петроварадину код нас готово да није написано ништа, а да је последња значајна књига, која се повезано бави историјом Петроварадина и Тврђаве, објављена на немачком језику у Пешти 1820. године, с потписом петроварадинског апотекара Франца Шамса, онда је основни ред да аутора упитам зашто је свом научном чеду толике године ускраћивао јавни живот? И одмах сам наишао на тврдо, избегао је одговор.

„Знате, немојте се љутити, не бих о томе.”

„Немојте се ни ви љутити: зашто?” потезем своје омиљено питање.

Слободан Радовановић гледа ме преко наочара.

„То је приватна ствар. Не, не бих о томе... Ја сам, знате, пре свега био архивиста, који је волео свој посао, слободно нагласите: волео је свој посао.”

„Али, ова књига убедљиво доказује да сте били и научник.”

„Периферно.”

„Периферно? – Шта то значи?”

„Периферно, да. Историјском науком бавио сам се у слободном времену. Тако је настала и ова књига”, одговорио је Радовановић, и у свом новом стану, у којем живи са супругом Магдом и сивомаслинастом мачком олучарком, услишио моју молбу и изнео на сто гомилу књига и публикација из области архивистике, које је „напунио” својим преводима. Сценографија за разговор са „интелектуалним келнером”, како назива себе, цитирајући духовитог колегу, који је архивисте видео као професионалце који попут келнера износе пред научнике и друге истраживаче архивску грађу на послужавнику, хране и одржавају историју и колективно памћење, а сами су по природи посла осуђени на анонимност и скромност, невидљиви и безлични, пословично иза завесе, све док неко од гостију архивске рестаурације не поручи туру историје. Без воде, молим!

Госпођа Магда је у кухињи поред отвореног прозора, справљала ручак. Причали смо уз кафу. Напољу је блистало историјско сунце: патолошко, млако пролеће у епицентру слуђене зиме. Полако, отегнуто, лалински, испричао ми је како му је у Одељењу за старију грађу

Архива Војводине у Новом Саду поверен фонд у тоталном расулу (грађа Тамишке жупаније на латинском, немачком (писмо готица), мађарском, румунском, славеносрпском језику). Хаос је некако успео да доведе у ред, а затим је прешао на израду регистара, аналитичких инвентара, које је он увео, каже, и истовремено се „периферно бавио науком”. У међувремену је из Архива отишао руководиоца матичне службе Средоје Лалић и на молбу тадашњег директора др Калмана Чехака, Радовановић је дошао на чело Одељења за старију архивску грађу. У Загребу је уписао постдипломске студије и постао један од у то доба свега неколико магистара архивистике у Србији.

Појединци залутали у свет архива, људи без страсти и плитког дусања, нису имали ни воље ни стрпљења да диринце над пожутелом хартијом и учествују у нечему за шта су знали да је циљ далеко, и одлазили су из струке, издржали су само најтврђи људски материјали. Остали су у игри само „пасионирани љубитељи архивистике”, међу које мој саговорник сврстава и себе, и то с пуним правом, пошто је у Архиву Војводине радио од првог (1960) до последње радног дана (1996).

Слободан С. Радовановић, после свега, каже: „Историја је у свом крајњем исходу папир. А архивски рад је испуњавање укрштенице.”

„Како је и када дошло до тога да се определите за архивистику?” упитао сам новосадског експерта. „Шта вас је привукло том позиву?”

„Дошло је само од себе. Нешто ме је водило према томе и било је у сагласју са мојом личношћу. Признајем, нисам друштвен и страно ми је експонирање у сваком смислу. Одувек сам по природи био затворен човек, склон контемплацији. Привукла ме је могућност да се склоним у неки ћошак и мирно посветим свом раду. У томе сам видео излаз за себе и смисао свог живота. Осим тога, као архивски службеник, физички измакнут и урођен у свет старих докумената, нисам морао да се политички експонирам у титоистичком режиму. А то је за мене било важно.”

„Архив као нека врста тврђаве и уточишта?”

„Да. Уточиште, права реч! Видите, када сам 1960. године дипломирао историју на Филозофском факултету у Новом Саду, суочио сам се са опасношћу да postanем режимски човек и да ћаке у школи учим нешто у шта ни сам нисам веровао. Отац је у правом тренутку сазнао за конкурс у тадашњем Историјском архиву САП Војводине; отишао сам у ту зграду и истог дана из ње изашао са радном књижицом. Мој први посао је био сређивање фонда Дунавске бановине. Нисам био задовољан. Мене је срце вукло још дубље у прошлост. Поднео сам молбу да

ме преместе на истраживање архивске грађе жупанија из XVIII и XIX века. Молба ми је услишена, иако, истину говорећи, нисам био у потпуности оспособљен за рад са предметима. Обећао сам да ћу усавршити језике, латински сам научио великим делом користећи речи из саме грађе, немачки сам савладао на курсевима и касније га усавршио на специјализацији у Бечу, где сам научио да преводим и са готице, славеносрпски сам знао... Није било ни времена ни прилике да научим и мађарски језик и то ми је жао, премда сам овладао са неколико стотина административних израза, довољно да сређујем грађу на мађарском и да контролишем остале службенике.”

Потекао је из породице интелектуалаца и у њој је стекао грађанско васпитање. Отац Славко, дипломирани правник, био је пре рата високи државни чиновник, срески начелник у више места по Србији и Војводини, укључујући и Земун, а уочи рата требало је да буде устоличен за бана Дунавске бановине. Правни факултет завршио је у Бордоу у Француској, где је доспео након што је са српском војском прешао Албанију. Родом је из богате српске породице из Крњешеваца код Старе Пазове, два његова рођена брата, такође су били државни чиновници, док је четврти остао на породичном имању. Славко Радовановић је такође писао, између осталог, оставио је иза себе рукопис са причама базираним на сопственом паранормалном искуству, којег је „црква одбила да објави”, рекла ми је његова унука Јованка, „пошто су се приче косиле са црквеним догмама”. Намеравала је да са оцем објави рукописну заоставштину свог деде и њих двоје су приче приређивали за штампу, али очева смрт зауставила је посао. Слободанова мајка Јованка, лекар опште праксе, завршила је медицину у Грацу, у Аустрији, и радила по местима у којима је њен супруг имао намештење. Рођена је у Винковцима као Јоланда (прешла је у православље и променила име у Јованка), где је њен отац Павел Дијановски, шумарски инжењер, доселивши се из Чешке, био управник славонских шума. Касније је добио намештење у Илоку и тамо су се упознали Јоланда и Славко. Добили су ћерку Ђурђицу, потоњег лекара, и сина Слободана, рођеног 1935. године у Јаши Томићу, у време када је Славко био срески начелник у том региону Војводине. Породица се сели у Нови Сад и Слободан Радовановић је цео свој живот везао за овај град.

Неко би једва дочекао да се похвали и подигне сопствени его оваквим породичним наслеђем, а мој саговорник о томе није рекао ни реч

и ове чињенице сазнао сам накнадно од његових ћерки Светлане и Јованке.

„Одрасли сте у Новом Саду. Реците ми нешто о утицају тог града на вашу личност.”

„Све што је важно и суштинско у мом животу, одиграло се у Новом Саду, и мислим да сам вам тиме све рекао. Осим тога, ја сам тај град упознао и дубински, ушао сам му у душу, самим тим што сам био у прилици да будем на изворишту његове историје. Нагледао сам се потписа аустријских царева, прочитао сам се судских списка.”

„Ко је у ствари архивиста?” упитао сам Слободана Радовановића. „Каква је то професионална и животна опција?”

„Архивиста? То је стручњак који, осим подразумевајуће опште културе и знања неколико страних језика, мора да буде добар аналитичар и синтетичар, да влада терминима, јер често има посла са административним језиком у којем је чињеница замагљена. Наравно, архивиста увек мора да има у виду контекст у којем је документ настао.”

„Од вас се очекује да из документа у неколико реченица извучете хируршки прецизну суштину. У коликој мери је историјска слика прошлости, односно историјска истина, ако је има, зависна од (не)способности и (не)поштења архивисте?”

„Прво: историја је приближна реалност до које се може доћи паралелним проучавањем. Апсолутне истине у науци нема. Друго: навешћу један типичан архивски пример са могућим катастрофалним последицама. Били смо службено у Румунији и сећам се скандалозног учинка једног њиховог архивисте. Буквално и ненамерно преводио је документе у којима се Карађорђеви војници из Првог српског устанка називају криминалцима, разбојницима, бандитима.”

„То је било ненамерно... А шта када архивиста, особа са злом намером, свесно скрива или искривљује историјску слику?” упитао сам Радовановића.

„Има и таквих, наравно! Знате, већина је честита и одговорна... Међутим, ви сте у праву, има архивиста који, задојени неком идеологијом, шовинизмом или неком својом фикс идејом, скривају документе или искривљују њихову суштину; то раде, или на своју руку, или по нечијем налогу, како таква архивска грађа не би могла да буде од користи 'другој страни'. Али, истина се не може сакрити, знате... Не може! Зато је историја ипак, учитељица живота. Знате, проблем настаје када

политика у архивску службу доведе нестручне људе. Велика штета нашим архивима нанета је првих година после Другог светског рата, када су у ове установе дошли нестручни људи, рецимо професор математике за директора Архива. Нестручни људи разбили су грађу жупанијских фондова.”

„Непоправљиво?”

„Не, не! То би била архивска катастрофа. Сва срећа, успели смо да највећи део те грађе накнадно обрадимо и спасимо од уништења.”

Неколико речи о „конкретном поводу”, о његовој књизи о Петроварадину у којој је готово свака реченица историјски грумен злата.

„Мукотрпно сам радио на овој монографији”, прича Слободан Радовановић и прелистава странице своје књиге. „Циљ ми је био да, служећи се иностраном и нашом архивском грађом, мањим делом уз помоћ литературе, прикажем у континуитету устројство власти и друштвено-економске односе у Слободном војном комунитету или ’граничарском трговишту’ Петроварадину, као и да унесем више светла у везе између насеља и Тврђаве. Обрадио сам период, мање познат науци и широј јавности, од 1691, када су Турци напустили Тврђаву, па до 1849, када је у Аустријској монархији укинут феудални поредак. На неки начин, знате, ова књига се у мени писала цели живот, и можда је прва реченица, да тако кажем, настала када сам као дечак са новосадске обале гледао преко, на Срем, посматрао тврђавске бедеме и осећао у себи потребу да нешто више сазнам о том мистериозном старом граду изнад Дунава. Тако је вероватно све почело.”

„Сазнали сте све... И онда је капитални рукопис о Петроварадину и Тврђави чамио у вашој фиоци скоро тридесет година? – Зашто?”

„Рекао сам на почетку, не бих о томе.”

Господин Радовановић је наместио наочаре врховима прстију као пинцетом, погледао ме и загонетно се осмехнуо.

„Добро, кад сте већ запели... Задовољићу вашу људску, али не и вашу новинарску радозналост. Угасите касетофон.”

У ТРАГАЊУ
ЗА ИЗГУБЉЕНОМ ИСТИНОМ

АНТАЛОВ ПРИВАТНИ ПОСЕД: НЕБО

Поред опустелог и одртавелог асфалтног друма у гравитационом пољу Бачког Петровог Села, живи артефакти исконског панонског пејзажа, окамењени и шибани леденим ветром у обали голе и блатња-ве њиве, удављене у меланхоличном сплину и сивилу покислог дана: човек и пас.¹ Човек (читај: чобан), леђима је окренут путу, оклопљен у дугачкој непробојној бунди, обраслој чупавом крагном и са шубаром накривљном на глави, ослоњен брадом и преклопљеним шакама о штап, забијен у земљу. Пас (читај: пулин), црна и жгољава животиња, лежи поред ногу човека. И пас је леђима окренут путу. Дубоко у њиви, под будним очима ове двојице, бели се разлог њиховог дреждања и смрзавања на ветрометини разобручене, бескрајне равнице: овце чупкају суве, мртве остатке прошлог лета. Путем се, ту и тамо, закотрља и запуши понека лимена конзерва, као ношена ветром, с укоченим, мрзовољним профилем човека или човечице, у стаклу. Нигде никог. Само исконска панонска слика под ниским, кишним небом сиве пучине: човек, пас и овце. Антал Хорак, чобан, педесетогодишњак, плавокос, лица прокрвљеног у благо заобљеним, испуцалим образима, и очију у којима завијају, као курјаци, ледени равничарски ветрови, очигледно има озбиљних потешкоћа са изговором српског језика. Терминолошка збрка и, својствено неким војвођанским Мађарима, који говоре

.....
¹ Прича је објављена у недељном издању *Дневника* 4. априла 2004. године. Жељко Марковић је с њом започео репортерски серијал *Ујошреба живоџа* (2004–2013). Након ове прве репортаже из Бачке о Анталу Хораку, аутор је прешао у родни Срем, или на КОНТИНЕНТ СРЕМ, како га је метафорично назвао, и целу деценију, из недеље у недељу, путујући по сремском континенту, објављивао је у рубрици *Ујошреба живоџа* приче из Срема, третирајући ову област као универзалну стваралачку лабораторију у репортерско-путописно-књижевном пројекту отворене структуре, који се из новина преселио у томове књига.

или натуцају српски, погрешна употреба личних заменица (па је жена „он”, а мушкарац „она”), захтевају од саговорника да стрпљиво лови и сакупља на све стране разбацане српско-мађарске речи, слаже их као пазле, распарене шарене елементе од картона, и на тај начин крпи реченице и успоставља смисао, премда Хорак признаје да му ни знање матерњег језика није најбоље: „Хат, што да се лажемо... Не знам да пишем име! Не знам, па ето! Није научила кад је требала, сад је касно. Нема Хорак времена.”

„Немаш времена?” чудим се (премда се ничему не треба чудити) човеку чији је посао такав да, кад год у равници с неког пута угледам припадника његовог братства, чобана ослоњеног брадом о штап, обично помислим: Е, онај баш има времена! Онај зна зашто живи! Међутим, Антал Хорак нема времена. Па, добро, дођавола, шта сам самцијат (овце и нису неки саговорници) по читав дан ради и о чему размишља под отвореним небом, осим што блуди у претежно безљудну дубину равнице, напредује пужевском брзином иза оваца, пујда керове, зева и дувани ослоњен на штап или лешкари и куња у некој обали? Или је, напротив, баш то *оно* што му одузима време које би могао да искористи за, на пример, (само)описмењавање?

„Хат, то је!” запетљава ствар Хорак и, ако се не варам, покушава да ми објасни, мало језиком, мало рукама, а мало и штапом, да посао чобана уопште није лак, како га ја доживљавам, и да ту – мислим да то хоће да ми предочи! – нема ни говора о мозгу на испаши. (Наравно да ми тек сада ништа није јасно.) Хорак се окреће и штап упире преко пута у правцу далеке, плаве шумице, код села Мол. „Тамо сам јуче био, чак тамо далеко. Седам километара има одавде до шумице. Сваког дана, на леденом ветру, на мразу, по киши и грмљавини, по блату... пешачи, пешачи... Је л’ то лако? Ја мислим није лако! Хат, овце, ако стално не пазим, за час у нечију њиву оду, па Антал плати штету.”

„Изгуби ли се која? Краду ли овце?”

„Ја пазим, бројим ујутру, бројим увече, све буде у реду, а на крају године, фали овоме једна овца, овоме фале две... Ја не знам како? Не лажем! И онда траже да им дам своје овце, и дам, шта ћу, морам да дам своје овце. То је тако.”

„Да ли волиш свој посао?”

„Не волим.”

„Не волиш га... Зашто?”

„Хат, како да волим! Како, кад стално сам! У хатару, зими, нема људи. Само птице, понеки дивљи зец. Ви дође сад, зато што сам крај пута, а после, кад са овцама одем далеко од пута, ко дође у ту пустињу... Нико!”

„У реду, сложили смо се, није ти лако! Али, признаћеш, бар се има времена за размишљање”, закључујем и питам: „О чему размишљаш, Хорак?”

„О девојкама!” смеје се и осврће у правцу патолошки зеленог аутомобила за чијим воланом је брзином ласте пролетела крај нас нека остарела девојка с црвеним срцем у коси. – „Педесет година ми је... Хат, мислим се, нисам још стар за жена.”

„Ма, какви стар!” ободрио сам га и упитао: „А, иначе, неожењен?”

„Био ожењен пре... чекај, чекај... пре осамнаест година! Звала са... боже, како се звала... Рожа! Лакатош Розалија! Побегла. Од тада сам без жена.”

„Шта јој би? Због чега те је напустила?” укључио се у разговор и фото-репортер Слободан Шушњевић. „Рожи се нису свиделе овце?”

„Хат, ко ће је знати! Женска посла”, уздахнуо је и на тренутак као да се замислио. Затим рече: „Побегла Рожа за други човек.”

„Наћи ћеш другу жену или ће жена наћи тебе. Како се припадници твог чобанског братства котирају међу женама?” питам Хорака.

„Лош!” мршти се и одмахује шаком. „Жени смрде овце. Мали плата. Кад чује шта радим, окрене се, оде. А и где да ја живи са женом, кад немам своја ни кућа, ништа нема. Само ово небо изнад главе, то је Хораково.”

„Није мало! – А где спаваш?”

„Спавам код газда Киш Јошке. Кука Јошка. Сви га знају.”

„Чуваш његове овце?”

„Има Кукини овце, има и од други газда. Све заједно сад овде чувам сто осамдесет две овце и међу њима има мојих десет комада оваца.”

„Колико те плаћају?”

„Хат, месечно четр’ и по хиљаде. Мало! Нисам још добио плату, касни, а треба да добијем десет хиљада”, одговара чобанин Хорак.

„Зашто све овце нису твоје?”

„Чекај, чекај... зашто... Па, нема Хорак где држати! Где? Кућа немам, штала немам... Кажем ти, немам ништа, само ово небо! То је моје!”

„А зашто Хорак немаш ништа?”

Увукао је главу у рамена и на тренутак заћутао.

„Не знам. Сиротиња. Хат, није било шансе!”

(Хоракова реченица изазвала је у мени једну дубоко запретену слику из мог фрушкогорског детињства, слику два црнпураста детета, с периферије, скупљена поред убогог кућерка на цичи зими у летњим, исцепаним прњама, боса на снегу и леду, и сећам се шта је тада изговорио мој деда Марко: „Јадна деца. Како је то страшно родити се без шансе.”)

„Имаш ли некога свог под небом?”

„Сам!” одговара оштро Хорак и полузамишљеног погледа, штапом дрља по осушеној крављој балеги. „Умрли давно и мајка и тата, тата се звао Хорак Анди. Нисам одавде. Рођен сам у Старом Бечеју пре педесет година, а у Бачко Петрово Село живим двадесет девет година. Имам малу, топлу собу код Кука Јошке, кревет, пећ. То је све. Није лош! Кукина жена Кети ми скува, опере веш. Целог дана сам напољу. Зиме, овце истерам око седам сати, а враћам се кући у четр’, пола пет. Кад дођем, Кети скува кафу, попијем чашицу ракије да угрејем крв, само чашицу, за срце. Спавам, и кад сване, избројим овце, свако јутро бројим овце, и опет пут под ноге у хатар. Тако радим двадесет четр’ године. Хат, шта ћу! Куд ћу! Морам да чувам овце, кад не волим да идем у купање”, каже Хорак и наређује керу на мађарском да врати овце.

„Разуме ли и српски?”

„Разуме! Како не зна, кад је српски пулин!”

Пас Мућо, српски пулин, који разуме мађарски, чудо од брзине и интелигенције, једини тог дана са Анталом и овцама (има их још три), трчи преко њиве, застаје и осврће се према господару да провери да ли је правилно разумео наредбу, и када му овај то потврди (овога пута на српском), наставља да трчи, враћа неколико несташних овчица, застаје, и опет се осврће према нама, седа, исплаженог језика, врти репом, а што би у преводу и са српског и са мађарског требало да значи: господо, имате ли, док сам овде, још неку жељу?

„Зашто си добром Мући, окачио палицу око врата?” питам Хорака.

„Не нарушава ли то дрво Мућино псеће достојанство?”

„Хат, зашто... То за његово добро”, одговара филозофски Хорак.

„Кад потрчи за дивљим зецом, да га не убију ловци”, допуњава га (веома, веома обавештен) колега Шушњевић.

Прелазим на другу тему. „Добро, а кад ниси са овцама, како проводиш слободно време? Излазиш ли у село? Тркнеш ли до града? Јуриш ли цуре?”

„Хат, кажем ти, нема Хорак времена за проводе! И дан и ноћ за овцама сам у хатару... пешачи, пешачи... У град идем сваки трећи месец. А, кад изађем у Бачко Петрово Село, где да идем, где, него право на пијац у кафану код Антал. Тамо сам и за Нову годину и за Божић.”

„А тргнеш ли у кафани?” распитује се колега.

„Хат, мало!” рече Хорак. „Волим коњак. А свако јутро, пре него што ћу у хатар са овцама, попијем чашицу ракије.”

„Хат, за срце!” допуњавам га у шали (а мислим озбиљно).

„Хат, за срце!” прихвата Антал Хорак, с осмехом, и препоручује класичну народну српско-мађарску терапију: „Срце воли ракију! Ракија рашири жиле, угреје и разблажи крв у човеку, срцу напуни снагу. Опусте живце. Био сам код нашег доктор Негер, овде у село, и она каже: ‘Само ти, Хорак, сваког дана по чашицу ракије, само чашицу, не претеруј, и не брини, нема да боли срце’. Да не пијем мало ракију, сигурно би био болестан. Па, видиш, читав дан на леденом ветру, без заклона. Брије овде у хатар, пробија до кости. А лети се пржим ко нека риба у тигању. Зато, мало ракија, коњак, пелинковац, само мало алкохол и све буде у реду... све буде у реду...”

Извадио је из унутрашњег џепа бунде стаклену бочицу с пелинковцем и кесу са сувом кобасицом, сланином и парчетом хлеба.

„Спремила мени Кети”, каже власник неба и чувар оваца Антал Хорак. „А газда Кука ми још спакује дуван. Шта више треба човеку?”

„Хорак, има ли све то смисла?”

„Хат, ваљда има!”

ГЕЗА МОРЕПЛОВАЦ ЈАЧИ ОД ВОДЕНЕ СМРТИ

Хртковци, кафана на раскршћу.

„Геза морепловац!” узвикнуо је гост из скрајнутог, мрачног плана кафане, ако је гост стални члан мушке посаде старе биртије, преуређене у пристојну и модерно опремљену институцију скоро стопроцентно мушке клијентеле. Младић, привидно сам у забаченој, полутамној и интимној ували шанка, несумњиво један од угледних клијената кафане, основане у некадашњој швапској кући на главном раскршћу Хртковаца, није се уплитао у разговор за нашим столом све до момента када је на улици, кроз отворена врата, угледао Гезу морепловца. Није ни знао да ме је жацнуо тамо где сам танак: стаклено плаветнило медитеранског акваторија, пурпурни еротични заласци сунца, мирис смиља и боровине, цврнци, лучке проститутке. Дакле, само што гост из неvezаног помену Гезу морепловца, кога је Добри анђеол репортаже баш тада извео у Карађорђеву улицу (табла закуцана на зиду католичке цркве Св. Климента, преко пута кафане), истог момента у рагастовима отворених врата прекоокеанског брода *IC Mikan*, власништво компаније Ивана Цицваре, угледао сам причу. Истиниту, морску причу. И активирао Теорију случајног пролазника.¹

„Позовите Гезу!” командовао сам посади, а искомски капетан дуге пловидбе у мени, помислио је: Баците човеку појас за спасавање!

„Гезаааа!” повикали су с палубе кафане. „Дођи часак, траже те новинари!”

Геза застаде и завири кроз врата.

.....

¹ По мотивима ове новинске приче, и на предлог аутора, снимљен је 2007. године документарни филм *Гезини бродоломи* у продукцији РТВ Војводине (режија: Милан Белегишанин; идеја и сценарио: Жељко Марковић). Марковић је први домаћи новинар који је писао о морепловцу Гези Сабоу из Хртковаца.

„Мене?”

„Тебе, тебе... Дођи часак!”

Геза је неповерљив. Мисли да је у питању шала.

„А одакле су?”

„Из Новог Сада!” вичу.

Геза и даље мисли да је нека кафанска зврчка.

„Шта ћу ја новинарима?”

„Дођи... па ћеш чути!” довикује неко.

И хртковачки морепловац упловљава у данашњу причу.

„Добар дан”, рече и пружи шаку. „Сабо Геза.”

„Седите с нама”, рекох човеку. „Можемо на ти?”

„На ти... Наравно!”

Геза личи на морнара Попаја. Округло, преплануло лице, ненаметљиве водене отечености и добре прокрвљености у незнатно кородираним режњевима образа, одозго је оперважено голом, плитко изрезбареном површином високих зализака, а одоздо, и са стране, брашњавом, нефазонираним брадом, широких и раскуштраних јеврејских зулуфа и пожутелих никотинских бркова. У морнарско-боемској метафизици његовог лица, а под условом да се око продорније загледа у њега, осећа се романтично светлуцање морске соли (или кварцног песка) са далеких меридијана. Сабо је у светлоплавом „морнарском” паковању, у тексас јакни и тексас панталонама, испод је обукао белу мајицу. Пре него што, понесен светлуцањем из претходне реченице, подлегнем средњошколској метафори о морнаревим небеско плавим очима у којима се љуљушка море, завршавам запажањем да је водени светски путник Геза Сабо, хртковачки Попај, да ли због дуготрајног излагања сланој води или због чежње за морским пространствима („Ја и дан-данас патим без мора.”), постао, изнутра и споља, оваплоћење сопствене морске чежње; постао је то по истој оној мистериозној или баналној закономерности брачног живота, по којој неки супружници, на очиглед својих збуњених бивших живота, почну да личе једно на друго, изгледом, покретом, мислима и речју. Када осетљиви посматрач брзим погледом и сензорима, негде у пролазу на улици, скенира појаву Гезе Сабоа, прва асоцијација, која му пукне пред унутрашњим оком је: море! *Море, морееее...*

Геза Сабо из Хртковаца рођен је педесет четврте као морнар. Његов истоимени, сада покојни отац (умро две хиљаде друге), официр мађарске војске из Сегедина, пребегео је педесетих година кроз минско поље у „слободни свет”, који се за Исток, а садашњи Запад, звао: Југославија.

Једини је азилант пред којим је особље царинарнице у Суботици „салутирало”, пре него што су укапирани да им се човек у официрској униформи предаје.

„Дуго је ковао план бекства и никоме, чак ни својим најближима, није говорио о томе”, слушах глас морнара Гезе и скидам га са диктафона. „Очајнички је тео да побегне; сав његов живот свео се на ту идеју. Слобода или смрт. А слобода је била иза гвоздене завесе. У Југославији. Причао је како су у Мађарској шапутали да је са југословенске стране Запад, Америка, царство слободе. Осматрао је границу и уочио место које му се учинило погодним за акцију. Пребегао је ноћу. Пузао је по изграбуљаном минском пољу, ширине три метра, напипавао рукама земљу у мраку, и када се на југословенској страни докопао трске, подигао се и потрчао. Тада су га приметили мађарски војници са осматрачнице и запуцали, повредили су државну територију Југославије, али бежао је у цик-цак и нису га ни окрзнули. Био је месец дана у затвору у Новом Саду, где су га проверавали, да није шпијун, а одатле су га послали на Фишеров салаш код Руме.”

Одбегли мађарски официр на салашу је упознао надничарку Елизабету из Хртковаца, узели су се и добили Гезу, Золтана и Тибора. Последњи син рођен је у Белгији, где им је отац, након потуцања по логорима, добио политички азил. Породица је продала имовину у Белгији и шездесет осме вратила се у мамине Хртковце; купили су кућу у улици Радомира Путника 11, где и данас живе, Елизабета са Гезом и Тибором (Золтан живи у Хрватској).

Укрцавамо се на брод са Гезом Сабоом. Испловљавамо са хртковачким воденим човеком, пловимо морима његових успомена, окупље-ни за столом кафане *IC Mikan*, у којој је газдин син Витомир Цицвара сусретљиво утрнуо радио-телевизијску технику за потребе ове приче, учинивши тако да мој разговор уз пиво са хртковачким Попајем слуша цела кафана, дословно као у неком малом алтернативном позоришту у којем је жариште радње наш сто опкољен слушаоцима.

Геза Сабо преживео је два тешка бродолома. *Лорна Прима*, злосрећни брод о којем Сабо прича, власништво компаније из Венеције, први је брод у који се двадесет трогодишњи Хртковчанин укрцао у Савони,² марта седамдесет седме, након што је чезнући за пучином три године

.....
² Итал. Savona, лучки град у регији Лигурија, средиште провинције Савона (северозападна Италија).

радио у својој струци као металостругар у бродоградилишту Уљаник у Пули. Пријатељ из војске, који је већ пловио, средио му је посао бродског механичара и послао му двадесет хиљада лира за пут у Италију. Посада *Лорне* била је мешовита: седам морнара из Југославије, остали из Алжира, Шпаније, Египта... Прво његово путовање: Савона–Антверпен³. У Белгији су утоварили кварцни песак, довели га једној стаклари у Венецији, а онда се „спустили” у Албанију. Када су из Драча возили боксит за луку Сулину⁴, Геза Сабо је у ноћи између дванаестог и тринаестог децембра седамдесет седме био на дежурству и приметио је чудно понашање брода. Претоварени брод се сломио као пресечен сатаром. Чамце нису стигли да спусте. Загрлио је даску и бацио се у воду.

„Слушајте, да вам кажем... Није ми било суђено да оне ноћи умрем! И то је то. А какву сам поуку извукао из тог бродолома? Ништа није изгубљено, па ни онда када су човекове шансе да преживи никакве”, утврдио је филозофски и искуствено бродоломник Сабо у облаку дима своје цигарете. „Моје шансе да преживим после бродолома у Црном мору, у сред зиме, ноћу, педесет миља од Истанбула, биле су теоретске. Понављам: теоретске. Па ипак, преживео сам. А како? Ни сам не знам како! Анђео чувар ми помогао! Био сам неискусан, жутокљунац, и страшно сам се успаничио. А брод тоне у мрклом мраку! Око мене су престрављена лица, људи се довикују, кукају, плачу. Шта сада? Само је један излаз: море. А у мору је смрт. Вода је ледена, црно доле, црно горе... То ко није доживео... Гледам око себе да се за нешто ухватим. Зграбио сам фосну за фарбање бродске оплате и с њом скочио са брода у ускомешану воду. Млатарао сам рукама, одбацивао се што даље од брода и вртлога који је стварао, док је тонуо, и успело ми је да се одмакнем. Видео сам себе на дну мора. Гледао сам смрти у лице. Тада сам изгубио свест.”

„Држао си се за даску?” упитах Сабоа.

„Лежао сам на дасци и грчевито је стегао рукама”, рече бродоломник и показа рукама. „Тако сам све до јутра плутао без свести, закован за даску.”

Кафана је заћутала, остали смо без даха.

„Невероватно!” неко са суседног стола прекинуо је тишину.

„Невероватно, али истинито”, рече бродоломник Сабо.

.....

³ Хол. Antwerpen, фр. Anvers, главни град истоимене покрајине у белгијском региону Фландрија.

⁴ Рум. Sulina, град у делти Дунава у покрајини Добруца (југоисточна Румунија).

„Када ти се вратила свест?” упитах.

„У болници”, одговори Сабо. „Брод је за трен ока нестао у дубини. Остали смо у узбурканом зимском мору да плутамо у густом мраку.”

„О чему си размишљао у моментима борбе за живот?” питам.

„Само ми је прошло кроз главу: Геза, е сад шта ти Бог да... О чему сам размишљао? Две ствари су ми биле на памети: да се одржим на површини и хладноћа, ужасна хладноћа... За чудо, нисам осећао ни страх, страх се јавио касније. Вода је била ужасно хладна, обгрлио сам фосну и у том положају изгубио свест. Упао сам у стање хипотермије. Плутао сам онесвешћен у леденој води. Ничега се не сећам. Пред јутро су ме покупили турски рибари. Био сам прикован за даску. Једва су је ишчупали из мојих руку. Тако су причали. Мислили су да сам мртав и већ одавно укочен. Нико толико дуго не може да преживи у хладној води. Ја сам преживео. Освестио сам се у истамбулској болници и сазнао да се скоро цела посада подавила... Сећам се неког Црногорца, па Петра Будимира из Жепче у Босни, имао је стаклено око...”

„Бродолом. – Какав је то осећај?”

„Леден. Леден осећај. Бррррр... Кошмар, друже мој! Кошмар!”

„Кажу да из таквих граничних искустава, па и лично сам се уверио једном приликом, човек не излази исти. Какав си ти изашао из бродолома?” упитах Гезу.

„Па, рекао сам... Научио сам једну лекцију, о којој до тада нисам размишљао. Блиски сусрети са смрћу науче те да шансе, ма колико ништавне, никада нису изгубљене. Па, људи, ја сам без свести плутао леденим ноћним морем! Како то објаснити? У страним новинама су о мени писали као о светском феномену. Таква ми је судбина. Бог је имао неке рачуне са мном.”

„Бог? Судбина? Добро, колико тога уопште зависи од човека... Шта каже море?” упитао сам морепловца из Хртковаца.

„Море каже: хватај се за прву даску... а после шта ти Бог да... Нема смрти, ако ти негде горе није записана. Ја у то верујем. Ја сам доказ.”

Геза Сабо се из Истанбула вратио у Хртковце, али морски црв више му није дао мира, и већ 1978. године путује у Француску; виђамо га затим у Монте Карлу, тражи посао у кадровској служби компаније Боже Дабиновића, пореклом из Доброте у Црној Гори, и од агента Синише Гопчевића добија уверавање да ће га позвати ако се укаже празно место на једном од шест њихових бродова. Сабо се „на прст” враћа у Пулу, смештај му пружа пријатељ Милан Врбан, али две недеље касније из

Геза Сабо: „Плутао сам онесвешћен у мраку и леденој води.”
Фото: Слободан Шушњевић

компаније *Дабиновић С. А.* шаљу му позив и авионску карту. На брод *Анџон Сџејов* укрцава се у Руану⁵ и девет месеци члан је посаде, која француско брашно одвози у Египат, али и у Вијетнам као хуманитарну помоћ. У Дабиновићевој компанији радио је три године и пловио је на бродовима *Бјела*, *Добројџа*... Напустио је компанију због сукоба са капетаном Мићом Одаловићем у Алжиру. У Хамбургу је нашао ухлебље у једној компанији, и следећих пет година, све док компанија није

.....

⁵ Фр. Роуеп, лучки град на реци Сени, седиште региона Горња Нормандија (северозападна Француска).

банкротирала, пловио је на бродовима фрижидерима, који превозе рибу и месо: Шпанија, Алжир, Египат, Бразил, Аргентина...

„Године 1987, у лето, превозили смо наранџе из Грчке у Белгију и на сред Средоземног мора, око 11 часова, на броду избије ватра. Покушали смо да гасимо, али дувао је ветар, танкови су експлодирали један за другим... бум, бум... Нема друге, него скачи у море! Нисмо стигли ни чамце да спустимо у воду, нешто се заглавило. Послали смо сигнал за помоћ и сви до једног, истовремено, скочимо у узбуркану воду... и шта нам Бог да... Плутали смо као лутке, имали смо појасеве за спасавање, и кад нас талас подигне на врх, гледамо као с планине, има ли брода на видуку. Ни тада нисам осећао страх. Ваљда сам од таквог материјала. Неки Анте Врдољак из Омиша, све време је кукао: 'Мајко Божја, помози нам! Мајко Божја...' Грчки брод, с филипинском посадом, први који је стигао, био је празан и превисок и није успео да нас покупи из воде. Није то била ни искусна посада. Гледали смо како брод одлази. У тим водама има ајкула, па су ми биле на памети. Срећом, појавио се источнонемачки брод фрижидер са искусном посадом. Пушкама су избацили конопце у море, 'упецали' нас и извукли као рибе. Сви до једног смо спасени.”

Посада је кратко време остала на Сицилији, опорављали су се после бродолома. Вратио се у Хртковце. И прво је отишао до пекаре да поједе сремски бурек. (Његова потреба за буреком и страст за морским путовањима, подсетили су ме на мог омиљеног интерконтиненталног америчког путника, који је путујући открио нови свет, али свет у себи, и своје космополитско искуство преточио у мудрост, с којом приводим крају данашњу пловидбу. Наиме, кад год би се са путовања по свету вратио у родни Њујорк или у Бостон – више се не сећам – обавезно би свраћао до мале пекаре, иза угла, да купи перече код пекара Ковалског.) Геза Сабо није се у Хртковцима честито ни осушио од последица бродолома, а агент Вилфред Оздовски, срећује му посао на броду у једној компанији из Хамбурга. Моментално је отпутовао. На њиховим бродовима пловиће десет година, све до 1995, када је одлазећи на годишњи одмор из Хјустона у Хамбург, заустављен на аеродрому у Амстердаму. Србија је била на црној листи због рата у Хрватској и Босни. Саопштили су му да нема визу за Холандију и да га ЕУ не прима, премда је био на пропутовању и са важећим црвеним пасошем. Депортован је у Загреб, премда је тражио да га врате у Београд. Хрвати га као држављанина непријатељске Србије, враћају у Амстердам, а Холанђани га шаљу у

Будимпешту, одакле се Сабо, преко Сегедина, где је посетио тетку, вратио у Хртковце. „Од тада више нисам испловио”, рече мој саговорник.

Био је то Геза Сабо из Хртковаца, морепловац јачи од водене смрти, човек којег сам у таласима мора успомена спазио с палубе прекоокенског брода *IC Mikan*.

На растанку, на улици, пред кафаном, не могу а да га не упитам за везу између морнара и лучких проститутки. Каква су му искуства?

„Жене чекају бродове у свим лукама на свету и нуде морнарима све могуће сексуалне услуге. У Француској се курве пењу на бродове, трче горе чим спустимо степенице. Неке курве платиш, неке имају добру душу, како кад и како где. У Обали Слоноваче упознао сам клинку од четрнаест година. Нисам могао, било ми жао... Па, зашто то радиш мала, питам је. Каже, отац је приморава да се проституише. Осим ње има још пуно деце, а гладна уста треба прехранити. Мала за услугу не тражи новац, покупила је по палуби празне флаше, лименке... У Абиџану⁶ сам видео црнкиње проститутке, лепе и згодне да полудиш, свака је Клеопатра... па оне њихове кикице исплетене... Курве, друже мој! Курве! Живот је суров.”

А шта је са његовом Оливом?

„Био сам жењен”, рече хртковачки Попај. „Зове се Виолета, Францускиња из Руана. Упознао сам је када смо превозили брашно у Египат. Са њом сам добио ћерку Бернадет, сада јој је двадесет седам година. Е, кад сам испловио на дужу релацију, моја Олива је отишла с Баџом. Морнарева жена, шта друго очекивати од жене морнара! Разумем их.”

(Нису исте као у цртаним филмовима.)

„А ћерка Бернадет? Одржавате ли контакте?”

„Писао сам јој... Нема одговора.”

⁶ Фр. Abidjan, културни и финансијски центар Обале Слоноваче.

РАЈА МРВОШ И ЊЕГОВИ УТОПЉЕНИЦИ

Драгољуб Мрвош, звани Раја, стишће скоро испушену цигарету у углу усана, никотин се вртложи и увија око његовог црвеног лица у сенци црног качкета, стрмоглављеног на очи, улази му у ноздрве и облизује образе, а краста пепела отпада услед дрмања главе и рада руку, трзаја шака, заузетих уобичајеним радњама око припреме рибарске мреже, разапете на стубовима и сајлама, поред челичноплаве крчединске воде, која ваља таласе у ветровитој ширини. У шаци му је дрвено, старинско оруђе, дугачка направа, налик игли са шиљком на врху, на коју је намотан најлон. Мрвош заправо „плете” мрежу својим кошчатим прстима, задебљаних ноктију, у том послу смо га затекли, када смо одозго аутом сишли на воду, и сталожено подноси професионално мување фоторепортера око њега, који је у том изненадном призору видео аутентичну драматургију једног рибарског дана. Сишли смо на воду не знајући ни ко ни шта нас на обали очекује; сишли смо вучени магнетизмом крчединске дунавске приче, а остало су одрадили моја Теорија случајног пролазника и њен оперативац на терену: Добри анђеол репортаже. Тако је удешено да се поред воде, тога дана, упознам са Драгољубом Мрвошем, осамдесет двогодишњим аласом из Крчедина, чија ме је дунавска биографија замислила, па и постидела, самим тим што ми је свих ових година промакла испод репортерског радара. Никада пре, до тога дана, нисам чуо за дунавску знаменитост, Рају Мрвоша, а када сам по повратку у Нови Сад укуцао његово име на претраживачу свог компјутера, испоставило се да су „примењени” новинари риболовачких и ловачких новина, одавно већ, уздигли Мрвоша на ниво крчединског митског бића, такорећи воденог свеца међу дунавским аласима. Набасао сам на податак да је Мрвош, седамдесетих година, пре него што је хидроцентрала Ђердап пресекла рибљи водени пут, уловио код Крчедина моруну

тешку седамдесет пет килограма и дугачку два и по метра, што се бележи као „последњи улов моруне узводно од Ђердапа”.

Одмах признајем, молим да ми се прашта, нисам са старим Рајом Мрвошем причао ни о његовим риболовачким, ни о његовим ловачким подвизима. У разговору му се омакло како је једном из воде спасао утопљеника и прича се отворила на том зглобу као дунавска ширина. Испоставило се да је из крчединског Дунава вадио живе, али и мртве људе, и да је та страна његове биографије, остала у сенци његове риболовачке и ловачке харизме. Причам, дакле, са дунавским академиком Рајом Мрвошем, пензионером *Рибокомбинаиша* из Београда. Разговарамо међу разапетим рибарским мрежама, испред куће заденуте за барокна орахова стабла на обали (насупротив Крчединске аде), у којој од 13. августа ове године живи са пулином Бојтаром, пошто му је умрла супруга Персида („Две године и три месеца била је шлогирана.”). У дилеми сам с Рајином физиономијом. Како да се ратосиљам неподношљиве лакоће општег места о препланулом лицу старог рибара, ишибаног ветром, опрљеног мразом, када је лице Раје Мрвоша баш такво, лице свих речних аласа света, прекопирано из клишетираних описа рибара и осталих заклетих водених људи; осим да тој његовој литерарној препланулости образа, премрежених испуцалим жилицама као паучином, додам прејак зачин у виду поређења са запршком или запапреном рибљом чорбом. Све време разговора Мрвош пуши једну за другом, систематично и загуљено ради против себе. И болест га неће. И не зна шта су таблете. Лечи се ракијом. Генетика га брани од њега самог.

„Зашто је Дунав тако опасан и озлоглашен *баш* код Крчедина?” питам Мрвоша и забацујем репортерску мрежу у подручје које наговештава узбудљива открића и изненађења.

Старац показује руком у правцу оближњег пешчаног спруда, који се нахватао и раширио у таласима као масно ткиво на воденом телу Дунава.

„Онде је некада било дубоко, пловили су бродови”, рече Мрвош. „А сад је песак, спруд. Река брзо обликује корито, ситуација се за час промени на води. Дунав је код Крчедина опасан због пешчаних спрудова и наноса... видите аду тамо... Спрудови завајају неискусне купаче и пећароше, помисли да је вода плитка и безопасна. Опусте се и потцене моћ Дунава. И шта се догоди? Упадну у замку!” – Мрвош испружи шаку и нагло је обори. – „Одједном им се измакне песак под ногама и нађу се у дубини, завати их матица и повуче на дно. Највише их настрада у

Драгољуб Мрвош Раја
Фото: Слободан Шушњевић

мирној, мртвој води, између спрудова и наноса. И никад се људи неће опаметити! Ја вичем са чамца: 'Ту је опасно за купање!' Он се смеје. 'Вода ми је до колена!' каже. А онда се у тој плиткој води отвори бунар у песку и човек пропадање као у живо блато. И тако настрадају."

„Колико сте дављеника за свог рибарског века спасили из Дунава?" питам поред воде под октобарском, ветровитом хипертензијом.

„Не водим евиденцију. Двадесет је мало", одговори Мрвош с цигаретом у зубима. „Бацам мрежу и чујем из воде: 'Упомоћ! Тонем!' Руке лепршају у ваздуху. Човек се дави. Извадим га из воде, дрхти од страха у чамцу, и питам: 'Човече, божји, шта радиш на сред Дунава?' Каже, одвукли га таласи са спруда... тамо се купао... Београђанин!"

„А колико сте удављених људи видели у Дунаву или их лично мртве извукли из воде?" упитао сам Рају Мрвоша, усмеравајући причу према епицентру драме.

„Вато сам их и у мрежу", рече Мрвош, насмејан.

„У мрежу?"

„У мрежу, да. Неколико сам их тако извуко... Ко ће их све упамтити!" одмахнуо је шаком. „Дуго живим, матор сам ко корњача, свашта сам доживио и видио. Рецимо, сећам се да сам три леша, сваки засебно и у различита времена, случајно уватио у мрежу."

„Чекајте, извлачили сте рибу и у мрежи..."

„Извлачио рибу и у мрежи извуко утопљеника!" рече Мрвош. „Тело набубрило ко балон. Тражили га по Дунаву недељама и 'испливо' у мојој мрежи."

„Шокантно”, рекох.

„Па јесте, није лепо за видети”, рече Мрвош и отвори ново поље приче. „Једнога дана, предвече, сунце се смиривало, пловим чамцем са ћерком да бацимо мреже. Ја терам пенту, а она седи на предњем делу чамца, окренута мени лицем. Одједном се намрштила, осетила непријатан мирис и прстима као штипаљком уватила нос. ’Тата’, каже и покажа руком иза мојих леђа, ’нешто плута у води!’ Окрено сам чамац. Утопљеник са дупетом изнад воде у фармеркама и са џемпером навученим на главу, тако да су му из воде од целог лица вирила само отворена уста. Џемпер је ваљда покушо да свуче, па се у њега запетљо. Приватимо га и убацимо у чамац. Касније сам сазнао да је био стар четрнаест година. Одма смо звали милицију, то нам је прво кад нађемо утопљеника. Дечко је из Сремских Карловаца. А ево шта се догодило, како је мени речено. У чамцу је било њих четворица, налетели су на бову код Карловаца, чамац им се преврнуо и нашли су се у води. Један се уватио за бову, два се удаве. Једног смо ћерка и ја извукли овде код Крчедина. А четвртог је спасао Чонташ из Карловаца. Ви познајете Чонташа?”

(Митар Чонташ је сремскокарловачка верзија Раје Мрвоша, и у својству становника тог града, свакодневно га виђам на Чарди под платанима, где му је и кућа.)

„Поздравићете Митра”, рече Мрвош и настави своју причу. „Онда, једног јутра, прчкао сам нешто око чамца ту доле на обали и прилазе ми два момка из Старе Пазове. ’Чико’, обраћа ми се један од њих, мртав озбиљан, ствар је така и така, ’јуче се овде удавио млађи човек, па ако видите да нешто плута у води...’ Како се удавио, питам. Кажу: или је скочио са Бешчанског моста или га је неко одозго бацио. Претпостављају да је самоубиство. Ауто му је осто горе на мосту, отворених врата. На којој половини моста, питам. На бачкој, одговарају. Реко сам им да ће леш онда проћи том страном обале, а не овом нашом, и пребацио их чамцем преко... тамо, код оног далековода, на 26 километру... да се јаве Гиги на чамцу...”

„Ко је Гига?”

(То је исто као да сам упитао: ко је Мрвош? Или: ко је Чонташ?)

„Гига је стари рибар, мој пајташ, годинама лови код далековода. Гига ништа није видио”, рече Мрвош и настави. „Једно јутро, мој син и бабин унук исплове преко да баце мреже, а уједно да потраже утопљеника. Закаче су у грању у обали. И само што су бацили мреже... ено, тамо, ди је оно дрво... исплови леш! Плута усправан ко да шета по води. Позвали

су ме и извукли смо га на обалу. Млад човек, јединац из Нове Пазове. Дечко се довезо лимузином на мост, чујем да је ауто био нов новцијат, сачеко да прођу возила и бацио се у Дунав.”

Мрвошево лице било је за дунавске дављенике, лице Анђела. Анђела спасиоца сетимо се и призивамо само када дође стани-пани, после га заборавимо, па се тако и крчедински алас и спасилац, тек у разговору са мном суочио са општим местом живота и сетио да су га они којима је спасао животе заборавили; то јест, праве се да су га заборавили. Нико му се од њих не јавља. Нико га за здравље није питао.

„Заборавио сам и ја њих!” рече Мрвош. „Свима је стало да то што пре забораве. Ја то у неку руку разумем и не тражим захвалност за себе.”

„Ко је задњи кога сте спасили?” упитао сам.

„Сад, скоро... Неки мали Мирко из Крчедина. Баба и ја смо седели овде, а са Дунава вичу деца: ’Упомоћ! Упомоћ!’ Мени је чамац, злу не требало, увек спреман ко запета пушка. Допловио сам што сам брже могло до деце на отвореној води и вичем: Ватајте се за чамац! Свеца вам вашег, сви ћете се подавити! А деца мени: ’Спашавајте онога тамо!’ Подаље тамо давио се мали Мирко. Уватим га за руку и превалим га у чамац. А он сав помодрио, престрављен, дрхти, глас му се одузео. Уватио га грч у нози, док је пливо, и тако га јако стего, да је на обали једва изашо из чамца. Човек је у страху мањи од маковог зрна и снажан ко бик. Један се ту спушто гумом и, кад сам чамцем пролазио поред њега, видим да је отишо предалеко и понудим му да га вратим на обалу. ’Нема потребе’, каже и клибери се. Није прошло ни три минута, а његова жена вришти са обале да га спасим. Уватила га матица. Кад сам га убациво у чамац, то је био други човек. Премро је од страха. Да, па су ту код игралишта неки циганчићи препливали преко од адице, кад чујем: ’Упомооооо!’ Упалим пенту и извадим дављеника из воде у последњи тренутак. Већ се напио Дунава, отеко ко бундева у лицу, и само га је драги Бог одржаво на површини, док ја не стигнем чамцем са обале. Од тог доба, никада га више нисам видео, а рекоше ми да живи у Инђији. А у Петроварадину, једне ноћи, тамо горе ди су бункери, бацо сам мреже, а тамо нисам смео да бацам. И у неко доба зачујем из мрака, неко псује са воде ко кочијаш: ’Помоћ! Има ли кога? Ј... мајку, нико неће спасити! Помоћ!’ О, реко, баш да те ... Помислио сам најпре да је чувар и да оће да ме намами. Али, онај је запомага и псово, видео сам да је ђаво однео шалу, и отиснем се у правцу одакле је долазио глас. Човек се чамцем заглавио између два усидрена шлепа, покрљо задњу

Драгољуб Мрвош Раја: „Извљачио сам рибу и у мрежи
извукао утопљеника!”

Фото: Слободан Шушњевић

комору, и ни тамо ни вамо... И док сам њега спашавао, дођу чувари и одузму ми мреже.”

„Шта је ноћу радио међу шлеповима?”

„Није тај шлепове ни видио”, рече Мрвош. „Био човек у кафани и враћао се ождеран кући. Мртав пијан, једва да је видио и Дунав.”

„Спашавати дављеника је ризично, због паничних реакција људи у страху, а то у смрт може да одвуче и спасиоца”, убацио сам цепаницу у ватру разговора.

„О, то свакако... Ако те шчепа док тоне, ако ниси вешт да му на прави начин приђеш, уваћен си ко клештима и нема ти спаса. Повуче те на дно! Зато ја гледам да их смирим, кад им прилазим чамцем. Ето, ту испод Бешчанског моста, ја и један смо бацили мреже, и чекали на чамцу уз обалу да смркне, а двојица се у близини накрали дрва, натоварили дрва у чамац. Чамац им је цурио и рупу су тобоже зачепили цаком. Одједаред, приметимо да водом плове само дрва, а чамца нигде, и њих

два се држе за дрва. Пришли смо им на весла и кад сам их видео онако избезумљене, реко сам колеги: Павле, они ће нас подавити! Онда довикнем давленицима: спасићемо вас, само немојте да ускачете у чамац. Будите мирни и сарађујте са нама. Кад су се дочепали чамца, ускочише без икаквог обзира. Умало се нисмо преврнули и сви подавили. Онда сам једног спашавао тамо код оног острвца... Пре три године, био је леп сунчан дан, купали су се... ено, тамо у оном плићаку... деда и два унука, дечаци од четири и пет година, викендаши из Београда. Одједном се зачула вриска. Мртва вода је повукла унуке, деда је покушо да их спасе, али и он је несто у таласима. То је са обале видила унука, скочила је за њима, али и девојчица је нестала у дубини. Једног од дечака Дунав је одма избацио на површину, даво је знаке живота, али на путу до обале је преминуо. Девојку смо син Миленко и ја извукли удицом са дубине од три метра. Деду је вода избацила десетак дана касније два километра низводно. А другог дечака... тако сам чуо... нашла је румунска морнарица! Тада ми је било најтеже. Писале су новине о томе. Можда сте и ви писали о томе?"

„Ја мало касним за догађајима.”

„А једне зиме, сат иза поноћи, магла се спустила, велика вода ваља, страота, ја пушио на веранди, кад из мрака са Дунава вришти жена... 'Упоооомоћ!'”

СМРТОНОСНИ ЖЕНСКИ БИЦИКЛ ТАНДРЧЕ ПО БОСУТСКОЈ ШУМИ

Бицикл је женског пола, рођен у Суботици. Педале му се обрћу на седам језика и обдарен је сребрним воланом као роговљем подолског сремског говечета. У даљем тексту, с обзиром на то да је бицикл име-ница мушког рода и да је непреводива на женски бициклички језик, ословљаваћемо га и ми у мушком роду, али не из разлога мушког бицикличког шовинизма од којег се ограђујем. Према томе, дотични раздрндани и скарабуцени женски бицикл, марке *йарййизан*, пресретнут на шору у Вишњићеву, само што је изгуран на прохладно јутарње сунце из капије седамдесет трогодишњег босутског киријаша и воденог болесника Николе Руњанина, у моменту када смо се на правцу за центар граничарског и рибљег села котрљали аутом поред тобожње куће Филипа Вишњића, српског гудачког кантаутора с почетка XIX века, није привукао моју пажњу (цео Срем јаши одртавеле партизанске бицикле) све до момента док из приче старца Руњанина, дуплог Сремца, садашњег власника, нисам сазнао да је техничка рага, с којом је пошао у поље да окопа старачко пре подне, у ствари, убица. Бицикл који носи на души (има ли бицикл душу?) смрт једног човека из Шида, претходног власника.

„Погинуо је на овом бициклу?”

„Погино, да!”

Фото-репортер снима убицу из разних углова.

А мени се смеши прича.

„И ви га возите? Није вас...”

„Стра? Не! Возим га... да... Морам возити! Немам више снаге у ногама за пешачење, па ми добро дође да се пребацим до центра и њиве. Није бацикло криво...”

(Бацикло, средњи род, тако је можда и најпоштеније.)

„...зато што је човек погину на њему”, узвратио ми је бициклиста Руњанин, али као да се зерице и коснуо: „Знаш шта, друже, не возим брзо. Нас два нигде не журимо, имамо каде, с временом не кубуримо, а свукуд и на време стижемо.”

„Како је овај бицикл доспео код вас?” питам старца Руњанина, разгледајући овонедељну причу, шклопоцију из првобитне акумулације социјализма, наслоњену на дворишни зид његове кућице слободице на обали лењог Босута. Бициклиста из Вишњићева, лица осенченог тродневном проседом брадицом, оклопљен је у прашњаку као у панциру, главу му чува кожни шеширић а на ногама су му гумени опанци с покожицом од осушеног блата. Мотику и будак увезао је белим ужетом између гувернала и сица, тако да су гвоздени делови алатки, мусави од земље и прашине, причвршћени на пактрегеру и положени на парче гумене простирке да се не жуљају о метал.

(Прође улицом Микица Киш са јединим коњем у Вишњићеву. Чудно село. За чега год да се ухватиш – репортажа. Старац Руњанин поздравља Киша и његово бело коњче, упрегнуто у таљиге, а онда гледа у своју шклопоцију.)

„Поклонила ми га покојна снаја”, одговори бициклиста и упита: „А ош да чујеш како је настрада први власника бацикла из Шида?”

„Оћу.”

„Виш ову леву педалу.”

Руњанин показа руком на стидну технику смртоносног женског бицикла између предњег и задњег точка.

„Видим.”

„Стао је левом ногом на педалу”, рече Руњанин. „И педала отпала. Човек изгубио равнотежу, пао, ударио главом о тврдо и погину. Бацикло није криво, није крив ни тај човек. Њему је писано да тога дана умре и умро би и без бацикла.”

„Мислите?”

„Знаш како се каже... Од судбине се не може побећи.”

„То су само речи.”

„Не може”, понавља своју мантру старац Руњанин. „Ја сам бежо од ње и увек ме је стигла! Судбина је тела да ово бацикло буде моје. Жена од покојника, комшиница моје снаје, тела да бацикло преда смећари-ма. Није убицу тела у кући. А моја сна паметна, па рекла: 'Дај га мени. Ја ћу га однети мом свекру у Вишњићеву.' И тако, сада га ја возим.”

„Како вас служи?”

„Добро, добро... Педала му мало прескаче. Ош да покажем?”

„Нееее...”

Руњаниново смртоносно бацикло је као очерупана лутка. Тешки костур од шупљег гвожђа тенковског профила, огуљене црвене фарбе, заварен за вечност (а не као ови садашњи свилени бицикли од алуминијума), лишен хоризонталне мушке цеви која на бициклима јачег пола премошћава елегантну женску празнину добијену облим закривљењем дијагоналне цеви костура између управљача и сица, одржава на окупу зарђалу конструкцију двоточкаша у шездесетогодишњој употреби на којем само спољашње гуме, што је и нормално, нису аутентични *йарйизанов* део. Замашћена средња глава са незнатно изглоданим зупчаницима ланчаника и олабављене педале (нарочито лева), благи празан ход, прескакање педала при обртајима услед мањег оштећења, мрвљења или мањка куглагера у венцу средњег зглоба, ситнице су које, међутим, не могу да покваре генерални утисак да је антикварна Руњанинова техника у коректном возном стању, да задња погонска глава преде као мачка, а задњи кочиони систем стеже као клештима (осим када педале „прескоче”), с тим што би, можда, мало, требало затећи ланац ради бољег искоришћења обртне снаге ногу.

На десном рогу волана још увек је употребљива ручна кочилица прве генерације, с фабрички подешеном челичном опругом као виолинским кључем и изобличеном шипком, с окцем причвршћеним уз носећу цев робусних, неполомљивих вила, а испод плеха корозијом изгризеног блатобрана, причвршћеног запеченим шрафчићима, скривен од очију, аутентични *йарйизанов* кочиони механизам (употребљаван ретко, само у случају крајње нужде) функционише с великим степеном поузданости помоћу изрибане, окамењене гумице. На левом, пак, рогу волана, прстен сребрњак ишчупаног садржаја и окренут унатрашке: празна, гола, челична љуска занемелог звонцета од специјалне акустичне легуре, без поклопца, који се завртао и штитио високо осетљиви механизам бициклових гласних жица, сложени систем ужљебљених пластичних точкића, опругица, федерчића и, наравно, тучка за производњу оног звонког, одсечног, али и рецкавог, прозуклог звука (који је многим пешацима спасио животе). Испод звонцета, тј. испод светла, носећа цев неуништивих вила маркирана је с предње, чеоне стране залемљеном, светлоплавом плочицом која је у ствари грб суботичке фабрике бицикала *Парйизан*.

Никола Руџанин: „Бежо сам од судбине и увек ме је стигла.”

Фото: Слободан Шушњевић

Унесимо се сада бициклу у лице и ухватимо му израз у очима. Плехана, улубљена, изгребана и благо изобличена шкољка светла, међу запеченим обрвама гувернала, јајаста израслина пошкропљена громуљицама зеленкасто-црвенкасте рђе као масноћом од пржења рибљих филета, зјапи у вис без стакленог улошка и унутрашњег механизма као лице без ока (да не кажем, као уста оног Мунковог очајника, мало ми прејак). Међутим, загледајмо се срцем у ту техничку животињу, и шта запажамо на том босутском двоточкашу, с којег су скинути сви стаклени делови? Не само да тај електрични фелер, бициклистичко слепило, плехана, округла празнина на волану, уместо стакленог садржаја, негде успут исцурелог као јаје – не изгледа страшно, премда далеко од тога да изгледа привлачно, него, с обзиром на то да гледамо срцем (већ сте заборавили почетак претходне реченице), прибавља том бициклистичком

чуду нешто од оног тужно-сетног ефекта карикатуре, комичне ружноће, који нас изненада, под светлом емотивних околности, дарне у срце с неког разроког, болесног или убогаљеног лица, и створи утисак, који је у ствари жива истина и доказ Бога на земљи, да пропаст, губитак и туга *иролейшавају* и споља, не само изнутра. Мени, бар, увек је лепша (и млађа) ружна или стара жена, коју видим на улици како храни или милује пса луталицу, него лепа или млада жена, која га цака или плује.

Вратимо се Руњаниновој гвозденој животињи на гумама. Бицикл је, истина, без светла, али не и без струје. Сребрна крушка динамо-механизма, с рецкавим точкићем, који ни после толико година дрљања по гума није заривао, срасла је као кост с левом вилом, и у стању је – чујем од власника – да још увек произведе електрични напон довољан за предње и задње осветљење возила. Руњанин, међутим, одавно већ не окреће педале по мраку, једва да их више окреће и по дану, али чињеница да је у гвоздено-плеханом костуру бицикла метузалема још заробљена електрична енергије из *Прве ирролейке*, и да је преда мном жив организам у представи костура, вуче ме за језик да ову реченицу завршим хипотетичким поређењем (бицикла) са лешом у чијим је забаченим џеповима заробљен још жив кисеоник, потенцијално дисање, живот такорећи.

„Куда сте пошли на бициклу? У поље?”

Руњанин тресну шаком по сицу.

„Пошо сам... Не знам ни ја ди сам пошо! Уцрвљо сам се у кући, па крено на њиву, а ни за њиву нисам. Не знам ни шта ћу на њиви... А ко сте ви, људи? Одакле сте?”

Кажем ко смо...

„Добро. Добро. Верујем!” рече старац Руњанин. „Напиши овако: Никола Руњанин... овај овде са бациклом... Ош моје старинско презиме?”

„Оћу.”

„Ондак пиши: Ђорђевић! Тако су се моји презивали од старине доле у Србији. Ди сам стао? Да! Никола Руњанин, син киријаша Душана Руњанина из Грка, то јест из Вишњићева у Срему и Загорке... Ош њезино девојачко?”

„Оћу.”

„Ондак пиши: Иштоковић из Бачинаца! Муж Катице... Ош и њезино девојачко?”

„Оћу.”

„Девојачко Симић из Дивоша. Отац два детета! Двадесет година сам од јутра до сутра киријо у шумарији, извлачио трупце коњима и тракторима из босутских шума, па сам преко задруге киријо и у Кленку, па у Перлезу, Конаку, Греди, питај бога у којим све шумама нисам црнчио... А пензију нисам добио!”

„Нисте? – Зашто?”

„Алалио.”

„Алалио пензију?”

„Алалио!” рече Руњанин. „Нисам очо у Нови Сад да се то регулише кад се требало и могло... те данас ћу, те сутра ћу... Прође време. И ди ћу сад у Нови Сад овакав болестан са овом водом! То се све променило с овим новима на власти. Траже брдо папира, докажи ово, докажи оно... А ја диринчио по шумама. Ди су мени папири... Ди ја то да скупљам по шумама! И шта ћу друго, алалио пензију.”

„Па од чега живите? Мора се нешто и јести.”

„Једем сам себе.”

„О каквој води говорите?”

„Нашли су ми воду у левом плућном крилу.”

„Је л’ бућка у вожњи?”

„Ију, наопако!” раширио је руке. „Бућка ко у бокалу. Ја се спрдачим, а сваки час могу да опандркнем. Идем, људи. Идем да убијем време.”

Бициклиста Никола Руњанин стаје гуменим опанком на леву педалу свог старог *ѝарѝизанової* двоточкаша, секунду-две балансира у ваздуху, уравнотежен на жбицама као на трапезу, а затим одлази на својој смртоносној женској шклопоцији празном улицом, и још дуго, дуго за њим чујемо тандркање блатобрана, задњег.

ЧИКА БЕЋА, ЗАВИСНИК СА РАСКРШЋА

Неколико речи о штећности дувана

Угледао сам га поред пута кроз екран ауто у возњи, зарезао ми се у око, погодио ме у живац, и истог момента прекршио сам договор са фото-репортером за воланом редакцијског *ојела*, да кроз Гргуревце прођемо без заустављања. Лимузина нагло скреће у затрављену обалу и зауставља се поред пута, изложена погледима неколико људи у јутарњем разговору с ногу, којима се осмехује догађај под видом два непозната човека у прилажењу, али у мојој глави је само старац са домицилном, високом, црном шубаром на глави и цигаретом задимљеном у устима, коју пуши као да му је последња, пред стрељање. Данас размишљам, да нисам оног јутра послушао глас Доброг анђела репортаже, и да смо продужили кроз Гргуревце, према договору, ускратио би себе, и свет, зашто да не, за једну сремску светску причу, и вероватно никада не бих упознао човека из Гргуреваца – назовимо га: зависник са раскршћа – који је одлучио да умре са цигаретом, и *иза* чије су никотинске „страсти” или самоубилачког пушачког порива, стајали разлози који његову зависност од цигарета уздижу до библијских висина.

Зависник са раскршћа, чика Бећа, тако га зову (сви овде имају надимке), некада је орао са три дебела коња, а сада ослоњен на штап због пушачке ноге, бангав, задебљаних крвних судова, ограниченог и болног кретања, свакога дана излази на прозивку, троши цигарете и „фарба облаке” (његов израз) на позоришним даскама раскршћа у Гргуревцима. Шор и раскршће су последњи јавни простори, који су му преостали, излазио је на раскршће откако је проходао, много тога значајног догодило му се на том раскршћу, а сада у дубоким и болесним годинама, ослабљеног тела и неупотребљив за било какав физички посао, прославља,

каже ми у диктафон, сваки дан када изађе међу људе. То је ритуал који њему животну значи и брине га лекарска „претња” да, уколико не остави цигарете, једно јутро може да се пробуди без ноге. Па и без обе ноге. Теши га, ако је то утеха, па и ако није, то што је већ „довољно матор”, и нада се да ће смрт предухитрити болест и ампутацију стопала или ноге. Цигарете не оставља, нити му је падало на памет да их остави, и пушиће, каже загуљено, до свог последњег дана.

Чика Бећа, стар човек, најстарији у групици мушких алапача, а једини од њих никотински зависник са седамдесетогодишњим непрекидним самоубилачким стажом. Лепе године. А, и лепо га видети са цигаретом коју *jegē!* Ако сада, по повратку из Гргуреваца, треснем на ову репортерску парцелу своје задимљено, токсично мишљење да старом Светозару Жегарцу Бећи *дрина* тако добро тече међу чворноватим прстима, да би му за осамдесет први рођендан пожелео да је, упркос савета лекара и чантрања преподобљеног и напрасно освешћеног еколошког окружења, до смрти не испљуне из уста, онда се ова дрска одбрана најпознатијег гргуревачког промотера пушења и страсника, пренета на општи план формално-правно може протумачити и као изругивање са кампањом о штетности дувана. Није ми намера. Не, то ми свакако није намера. Излажем се ризику да овај текст са окусом никотина, погрешно схваћен и недочитан, заврши на ломачи јавне осуде и згражавања непущача, самим тим што се аутор, (зло)употребљавајући право на своје мишљење, сврстао на страну чика Беће, несаломивог гргуревачког пушача. Заробио га дукан, а чика Бећа, никотински зависник на доживотној робији, изгледа не само као здрав човек, него и као слободна личност. У чему је тајна његове унутрашње и спољашње несаломивости?

„Никада не палим на гладно срце”, рече чика Бећа. „И ја не пушим ко људи. Ја *jegem* цигарете! А цигарете једу мене. И тако се једемо седамдесет година.”

„Никада нисте остављали пушење?”

„Ма, јок! Зашто? Па, на шта би то личило, да ја оставим цигарете. Шта да радим са рукама? Ди да кренем без цигарете? Ди сам пристао? Ја сам без цигарете изгубљен човек. Мртав човек! Добро, било је колебања, жена и деца ме терали... Каже Сока: 'Бећа, ти не пушиш ко сав нормалан свет. Ти *jegesh* те вражје цигарете!' И таман ја размишљам да пробам да престанем са пушењем, одма се поколебам: а зашто да оставиш оно без чега не можеш? Зашто? Цигарета ти не шкоди, ниси

болестан. И запалим. И одма ми лакше. Одма ми се врати воља за животом.”

„Ја сам оставио цигарете”, рекао сам покајнички.

„Ја не могу! Не могу... И нећу да оставим! Нећу!”

„Нећете? Па, зашто?”

„Па, смањио сам, уплашио ме лекар у Митровици, више не пушим много, само тридесет на дан. Деси се и мање да попушим. Нисам више у форми. У младости сам цамио и три пакле дневно”, рече гргуревачки зависник. „Један одавде, неки Цвеће, реко ми: ’Бећа, толико отрова би убило и слона, а не човека!’ А ја преживио. Сада пушим тридесет цигарета... па шта је то... Много? Много је кад туку. Пре рата, и док је трајао рат, завијо сам крадом крцу. То су сва мушка деца радила. То не рачунам. После рата, кад је прорадила индустрија, пушио сам *јарџи-занку*, с њом сам почео, паковала се у Суботици, и попушио сам скоро све велике југословенске реке: *драву, саву, дунав, мораву, зетју*, а сад пушим *дрину*! Горка је... одговара ми...”

„А *варгар*?”

„Е, једино *варгар* нисам пушио! Ди сте се *варгара* сетили?”

„Када и како стартујете са цигаретама?”

„Зајутра, прво нешто убацим у кљун, да припремим желудац, онда са мојом бабом попијем кафу и ракију; то је моје, без тога не могу... И онда палим прву цигарету. Па одма за њом и другу. Не знам да је икада освануло јутро, а да ја дан нисам започео цигаретом. Ракија и кафа ми пријају здрављу, њи’ ми је и специјалиста у Митровици преписао. Цигарете ми брани. Каже: ’Чика Бећа, баталите цигарете, ако мислите да и даље ходате на две ноге!’ На левој нози вене су ми оштећене шездесет осам посто, лоша циркулација, све теже се котрљам. Ни друга нога ми не стоји најбоље, отеку ми жиле, ал’ мање. ’Чика Бећа’, каже доктор, ’имате пушачку ногу, и ако наставите да цамите, остаћете без ноге, не гине вам тестера! Чашицу ракије зајутра, чашицу увече, шољицу кафе на дан, али цигарете баталите!’ А ја, реко, докторе, ја вас разумем, али разумите и ви мене; ако оставим цигарете, то је као да сам ступио у штрајк глађу. Када сам му реко да пушим од детињства – то је седамдесет година пушачког стажа – човеку замало није позлило. Реко, докторе драги, за ракију и кафу хвала, то ћу испоштовати, а цигарете да оставим... Нема шансе! Цели век сам пушио, цигарета ми је све, и да у овим годинама престанем да пушим због здравља... не могу, не могу... И нећу!” – прича Жегарац и посипа се пепелом: „Да ми не прија, оставио би је сутра.”

Светозар Жегарац Бећа: „Немци су у Орашју тога дана стрелили двеста осамдесет Гргуревчана.”

Фото: Слободан Шушњевић

„Запатели сте пушачку ногу. Значи, шкоди!”

„Издржаће нога још коју годину. Не дам да ме тестере, макар је вуко по земљи!”

„Је л’ боли нога?”

„Не боли... Боли мало кад се крећем и на промену времена, пре кише. А, чујте, младићу, у мојим годинама, пушио не пушио, исто му дође. Нисам тео код лекара. Лане ме син одвео код специјалисте да ме испрегледају целог, да видимо шта је употребљиво од мене остало. И осим те леве ноге, све остало је, за моје године, перфектно! Цигарета ми је у устима од тридесет девете, а да нисам очо код доктора у Митровицу, умро би не би ни знао да имам пушачку ногу. Нисам требало ни ићи. Дишем нормално, вентилација добра, немам гушење, закашљо се нисам, плућа чиста ко да цигарету никада запалио нисам. Тако су ми рекли после рендгена. Верујете?”

„Не верујем.”

„Ни ја не верујем! Не верују ни доктори. Али тако је како је, рендген не лаже! Ништа ми нису нашли на плућима. Чиста плућа ко суза. Нема катрана. Нема воде.”

„А остало? Срце? Желудац? Јетра?”

„Срце ради ко швајцарски сат! Само преде. Желудац саботира. Имам љутину. Зато последњи’ двадесет година не пијем вино. Ракија и пиво – то може, али вино ме гризе. Што да се лажемо, волим да попипам, није ми страно, а нико ме у Гргуревцима није видио пијаног. Ждеро сам по кафанама, то је истина. А у кући сам увек имо вина и ракије колико ти срце жели. Имо сам добро воће, и кад је родна година, испечем

и до хиљаду петсто литара ракије. Имо сам и виноград, повadio, нема ко да обрађује... Држо сам, дете моје, овце, свиње, говеда... Оро сам са три коња! Нека вам причају по Гргуревцима како је Бећа оро са три коња! И жена је орала са мном.”

„Ко вам је жена? И како се њен утицај одразио на ваш живот?”

„Жена ми је Софија, Сока. Цоца из милоште. Није добро! Није! Мучи је кичма, има окоштавање, сирота. Двадесет година је у инвалидским колицима. Подижем је и премештам сваког дана, а руке ми попуштају, све сам килавији. Не знам докле ћу издржати тако. Диринџили смо, Сока и ја, од јутра до вечери. И много смо стекли, не жалим се и не кајем се! Пет кућа сам направио мојима, шесту кућу сам попушио, и пет инжењера сам одшколово са ових десет прстију! И да ноћас цркнем, не би ми било жао. Само не смем да умрем због Соке... требам јој...”

„Како жена гледа на вашу пушачку страст?”

„Жена ко жена. Мало ми звоца и нека звоца! Терам по своме.”

„Кад сте пропушили? Сећате ли се?”

„Како да не! Било је то тридесет девете. Укро сам испод кокошке два јајета и у дућану за њих добио дуван, неку крцу. Очо сам на једно скривено место да то пробам. Дуван сам на колену замото у новине, олизо папир и направио 'цигарету'. Пошто нисам имао шибице, кресом сам труд, док се није запалио. Удахнуо сам дим дубоко и умало нисам бречио у несвест. То ми је била прва цигарета. Кад ме тата Васа видио са цигаретом, попушио сам батине. Тата туче прutom по дупету, мати ћути. А ја стиснуо зубе, и не плачем. Е, оног дана кад су га стрељали...”

„Вашег оца Васу? – Ко га је стрељао, забога?”

„Фашисти!” рече Светозар Жегарац. „Стрељали су га Немци јуна четрдесет друге, тамо доле изван села на Орашју, у рупама. Тога дана су стрељали двесто осамдесет Гргуревчана. Сви до једног Срби! Обични људи, сељаци. Одмазда, зато што су им партизани у планини, повише села у окршају убили три војника, па је тог дана казнена експедиција опколила Гргуревце, сакупили нас ево овде на раскршћу – ја сам са оцем стајо тамо код оног дрвета – и одвели нас у колони тамо доле на Орашје, у рупе, и тамо нас поређали пред борна кола и митраљезе. Помагали им гргуревачки Немци, фолксдојчери, а до јуче нам долазили у кућу, били добри с нама. Претворили се у звери преко ноћи. Прво су постројили десет људи на рупи и официр је ишо од једног до другог и пуцо им у главе. Сви смо се следили од страха, наста комешање, кукњава. Ја сам стајо са оцем Васом у тридесетој групи за стрељање и држо

га за руку. Имо сам петнаест година. Чекали смо на ред да нас побију. Онда ми пришо официр, цакнуо ме у дупе и издеро се на српском: 'А ти, мали, марш кући!' Погледо сам у оца, очи му сузе. Дрхти. Ја трчим путем, кад иза себе чујем митраљезе, људи падају покошени, јачу, вриште, псују матер Немцима. А ја трчим кући и плачем, тетурам се, падам, сав се одеро по коленима..." – Бећа се осврну и показа руком преко улице. – „Код оне куће тамо сам бречио, запео за камен, тамо је и сада тај камен. Улетио сам у нашу авлију, престрављен, помокрио се од страха. Дрхтим ко врапче у шапи. Мајка је избезумљена. И погледам на сто, очев дукан. Ту ноћ нисмо спавали, премирали смо од страха на сваки шушањ. И ја пред матером завијем и запалим једну, па пред свануће другу... Пушим, кашљем, а зуби цвокоћу, руке ми дрхте ко да су прикључене на струју. Матер се савила у ћошку и јеца. Појео сам те цигарете од страха. И од оне ноћи, дете моје, ја са цигаретом и лежем и устајем. И ја не пушим цигарете. Ја *јегем* цигарете", оконча монолог Светозар Жегарац Бећа и подсвест пропалог пушача у мени призва ми у мисли луцидног Стеву Жигона, логораша из Дахауа (стигао сам и тамо), бившег пушача, који је такође рекао у једном интервјуу да је целог живота „јео" цигарете.

И тако, подривајући, на примеру сељака Жегарца и глумца Жигона стубове друштва и општа места задатих и друштвено прихватљивих вредности, сетих се тог Жигановог монолога, када је испричао како му је млада докторица одликашица скресала у уши лекцију о штетности дукана, а оштроумни циник намрешкао слепоочну јилу и узвратио јој с очинском нежношћу мудраца и филозофа, који је прозрео застрашујућу игру живота: „Дете моје, шта ти знаш шта је цигарета. Шта ти знаш, дете моје, шта значи лудачка глад за једним удахом никотина, међу бодљикавим жицама логора, када живот не вреди ни колико пикавац. Дете моје, шта ти знаш колико у ноћи у Дахау значи ужарени жижак међу шакама, једина светлост и топлина у леденом логорском мраку."

Љубица Лођиновић из Гргуреваца, девојачко Микић, рођена из Бешенова, причала ми је како су на стрељање потерали и десетогодишњег Јована Лођиновића, њеног потоњег мужа. На путу до Орашја, дечакова стрина Јула Лођиновић молила је Немце да пусте Јована и њеног сина Миленка, шеснаестогодишњака, и успела је да их спасе.

„Јула их је молила: 'Људи, па они су још деца... Немојте децу, ако Бога знате...' А Миленко Попадић, исто је имо шеснаест година, њега

су у колони одвели на Орашје и поставили на раку и дечко је заплако и реко официру пред стрељање: 'Ја сам дете. Нећу да умрем. Зашто мене?' И пустили су га. Отишо је кући, завуко се у курузовину на гувну и два дана није излазио од страха."

После сам негде прочитао како су неки гргуревачки фолксдојчери, непосредно пре масовног стрељања, заређали по српским кућама и запретили својим комшијама: „Сваком српском псу, који покуша да побегне, биће просут мозак!"

И ја сам из дубоког детињства понео успомену са једног стрељања. Једном сам присуствовао када су два ветеринарска техничара у дво-ришту зграде Месне канцеларије у Врднику пелцовала псе инјекцијом убоденом у врат. Старији је преплашеним животињама убризгавао серум против беснила, и испред њега су стајали људи са псима на ланцима и канапима, а други, млађи, убризгавао је отров, и испред њега су такође стајали људи са псима. И међу њима стајао је мој деда, довео је на ланцу свог старог пса и кући смо се вратили само с ланцем. Пси су унаоколо угибали у агонији, дрхтали су и кочили се на земљи наши најбољи пријатељи. Убијене псе неки стари Циганин бацао је на воловска кола. Много година касније, када сам присећајући се стрељања паса у Врднику, плуноу на своје детињство, ветеринарски техничар, који је инјекцијом убијао животиње, рекао ми је да то убијање паса себи не може да опрости и да му пси из реда за смрт још увек долазе у мисли у сан, нарочито један мали шврћа. Пробуди се у зноју и запали цигарету.

Испричао сам то чика Бећи.

„А шта је тек долазило у сан оном официру", рече старац са гргуревачког раскршћа, „ономе што је људима пиштољем пуцо у главу. Јадан човек. Колико је тек он попушио цигарета. А ти, рече, оставио дуван?"

„Оставио."

„Мени не пада на памет."

Чика Бећа, зависник са гргуревачког раскршћа!

* * *

Почетком маја 2016. године, потражио сам у Гргуревцима главног јунака моје приче о штетности дувана, објављене 16. марта 2008, и на зиду, поред прозора његове куће, наишао на смртовницу: *Свейозар Жећарац Бећа (1927–2016)*, преминуо 7. децембра у 90-ој години живота.

Породица је поносна на репортажу о чика Бећи
Фото: Жељко Марковић

У дворишту сам затекао његову ћерку Натицу, дошла је у родитељску кућу да поспреми и излуфтира просторије које су од смрти њеног оца под кључем и ролетнама. Жена се обрадовала када сам јој се представио и изнела ми из куће репортажу о чика Бећи, коју сам осам година раније објавио у новинама. Залепили су је на картон и окачили на зид у дневној соби.

„Како је главни јунак моје приче проживео последње године?” упитао сам његову ћерку. „Жалио ми се на пушачку ногу и претила му је ампутација.”

Жена спусти поглед према земљи и заћута.

„Одсекли су му ноге”, рече и дубоко уздахну. „Прво једну, а после кратког времена и другу ногу. Последње године провео је у кревету.”

„Оставио цигарете?”

„Пушио је до последњег дана.”

ГОСПОДИН ЈАЈА, ЕНЦИКЛОПЕДИЈА КОЈА ХОДА

„Сликали сте ме са *џирџилом*?”¹

„Да!” рече фото-репортер Слободан Шушњевић.

„О, нану вам вашу... Е, сад ће да ради сремачка брица! Држ’ те се!” тобоже нам је запретио живахни Гргуревчанин литерарне појаве (немачки провинцијски романтизам), с белом шпагом, заправо манилом за повезивање лозе, затегнутом у струку око радног, драп сомотског капута (без дугмади), навученог на ручно штрикани пуловер, крупног бода, и карирану кошуљу високо и чврсто закопчану око врата. Ни на крај памети му није било да ће га на гргуревачком раскршћу, а на повратку из пољске визите, тако опасаног и очуђеног „гиртлом”, спопасти ловац на сремску аутентичност, ваш новински писац, лично. Крупну, тежачку шаку завукао је у чизму гумењару, спретно из чизме истргао *музејску* виноградарску бритву, заобљеног врха, и шкљоцнуо крупним, предњим, ћилибарским зубима у крезубим деснима. „Скидајте панталоне!”

И прича је започела смехом.

Славко Јовешковић (у даљем тексту: господин Јаја), шездесет шестогодишњак из Гргуреваца, човек је изражајног лица, обележеног анахроном обрвом куштравих брчића, узврпољених изнад плавичастих, нервозних усана, сувљег, вретенастог тела и граорасте, зимске коже на покретљивом и напетом лицу, исеченом борама, јасних црта, кошчатог и још увек жилавог, снажног састава руку, шака стегнутих у песнице и често залепршаних при говору и у напону гестикулације. Жмирка левим оком. На глави му је сивомаслинасти шеширић од ситног сомота. Определио се тог (о)тужног, млаког и капљавог преподнева за гумене чизме до колена, најпоузданију одбрану од фрушкогорског блата, и за

.....
¹ Нем. *Gürtel*, каиш.

дотични кратки капут, подвезан око струка манилом, уместо класичним опасачем (каишем). У мом оку и мом доживљају, појава тог случајног пролазника или господина сељака, који се као сваки други дан опремио за излазак у раскаљано поље (јутрос да осмотри колико је промрзла пшеница), засврбела ме је због шпаге или „гиртла”. Када се тако подвезан, с нервозним прутом у шапи, и са *завичајном* брицом у чизми, појавио на раскршћу у свом уобичајеном полутрку, бануо пред објектив фото-репортера, учинило ми се да се с неба – само због ове новинске приче! – откинуо златни грумен старог (Одескалкијевог) Срема. Затим је Јајина литерарна појава склизнула у историјску алузију; подсетио ме је на сремског Швабу, сеоског газду, готово да сам поверовао, и био спреман да се опкладим, да је гргуревачки Немац. Или, прецизније: последњи гргуревачки Немац. Према томе, ево шта се догоди када појединац на тренутак искорачи из рутине препознатљиве (гргуревачке) стварности, искорачи из *свој* времена у немачки провинцијски романтизам, и појави се на улици са шпагом, уместо са опасачем, затегнутим око струка. Догоди се да одмах буде примећен! Застао је, на моју молбу, без сувишних питања и двоумљења. Почињемо без увода, без проверавања (мог) идентитета, директно у чело, као да се познајемо. И реч по реч...

„Малочас, кад сам вас угледао, помислио сам да сте Шваба”, рекао сам господину Јаји, и истог момента изазвао у њему потребу за причом.

„Србин, стара сремска лоза!” рече одсечно, нагло избачене вилице. „Е, сад пасте даље, молићу лепо! Видим да сте обавештени. У Гргуревцима је пре Другог рата било шезззз... не, не... седамдесет немачких кућа. Немци су углавном били имовно јачи од Срба, и овде су изградили сушаре за хмељ. Ништа им није фалило у краљевини. Нису боље живили ни њихови сународници у Немачкој. И кад је кукасти крст, то јест Хитлер, ударио на краљевину, заладе односи Шваба и Срба. Из Гргуреваца, у шуму, то јест у Први фрушкогорски партизански одред, командир Сима Релић, оду ови људи: мој отац Живан, Светозар Радосављевић, Светислав Брата Ковачевић, Пера Лођиновић и други... да их сад све не набрајам... Мог деду, да се не лажемо, домаће Швабе нису дирале! Било је приче да су га малтретирали. Ја кажем да нису! И тачка. Што је истина, истина је! А од гргуревачких Шваба, оду у партизана и окаче петокраке: Јохан Фајл, Филип Штерлеман, Адам Онхауз, Ђурица Тајмл... Од немачких кућа, десет оду у шуму! После рата, од тих гргуревачких Немаца, што су очли у партизана, остало их је неколико

у селу. Све ћу их набројати, само мало стрпљења! Осто је деда Филип Штерлеман, зидар, ожењен Катицом из Футога, с њом је имо сина Андрију, трговца, сада покојног, који се оженио са Јеленом Ђурчић... Јелена је и сада овде...”

Господин Јаја, сигуран у тачност онога што преда мном излаже, говори (пре)гласно и брзо, задихано и одсечно, стриктно, али све време тако као да ће сваки час прекинути разговор и продужити својим путем; сам себи ускаче у реч у налету потребе да што више и брже исприча, глас на моменте прелази у викање, при том му је израз лица педагошки строг, озбиљан и напет, вилица високо подигнута, закошена и уздрхтала, а шаке, с прутом међу прстима, лете на све стране у жару казивања. Моја питања му нису потребна и не трпи да му се противуречи. Дакле, као што нам

се чини, а често тако и јесте, да супружници временом почну да личе једно на друго, тако и у тим нашим етнички мешовитим сремским месташцима, па и када то престану да буду – а такав је случај са Гргуревцима, који су без Немаца остали пред крај Другог светског убијања – још дуго година опстају физиономије и сећања, речи (и узречице), гестови, обичаји и навике, кроз које се као кроз некакве медије провиде туђе приче и судбине, ишчезле цивилизације, одјеци и утицаји. Славко Јовешковић је један од тих медија, премда је у току Другог светског убијања био мало дете, али његова самоука заокупљеност домицилном (пра)историјом, неминовно га је довела и до гргуревачких Немаца. Каже ми да се њима, тамо, негде, у Немачкој и у Аустрији, и данас омакне (сремска) поштапалица: *уочин*.

„Ко вам је то рекао?” убацујем упитник у точак Јајине приче.

Славко Јовешковић Јаја: „Три језика сам научио гледајући филмове!”

Фото: Слободан Шушњевић

„Један Шваба одавде, био код родбине у Аустрији”, узврати мој саговорник са раскршћа и тежиште приче, ничим изазван, пребаци на римски период, дохвати се *сремској* императора Проба, затим средњовековног самостана Светог Гргура, који је постојао повише села, и raspредe нашироко о властелину Одескалкију, некадашњем власнику Срема.

(Одредбама Мировног уговора, потписаног у бараџи за округлим столом на ничијој земљи у Карловцима, 26. јануара 1699, подручје Срема у којем се налазе Гргуревци, припало је Аустрији, односно римском властелину Ливију Одескалкију, феудалцу старе лозе и папском штићенику, коме је цар Леополд Први, две године раније, поклонио Срем као неку врсту компензације за помоћ у вођењу ратних операција против Турске. Жилава турска преговарачка екипа у Карловцима успела је да још неко време задржи југоисточни Срем, западно од Сремске Митровице на Сави и испод Сланкамена на Дунаву, па је царев поклон ратном савезнику подељен на *Одескалкијев* и *Турски* Срем, и такво стање задржало се све док француски племић принц Еуген Савојски није скршио турску војску у боју на Везирцу, између Петроварадина и Карловаца, 6. августа 1716.)

„Историја се лепи за мене”, рече гргуревачки енциклопедиста: „Ја сам сељак са шест разреда основне школе. А три језика сам научио гледајући филмове!”

Читалац је, наравно, схватио, а схватио је и Јовешковић, да историја, ма колико се наметала, није тема ове недељне приче, и зато узалуд гракћу официјелни тумачи (историјске) истине. Била ми је намера да – када је већ тако хтео Добри анђео репортаже, па нам послао Јају, или нас Јаји! – да, дакле, поразговарам са обичним човеком, за којег се историја лепи, и који је својом потребом за сазнавањем прошлости, концентрисао у себи, на свој самоуки начин, мали енциклопедијски резервоар знања о родном селу на Фрушкој гори. Јовешковић не припада ни братству локалних хроничара, и ако бисмо покушали да негде сместимо овог Господина Сељака, онда би госн Јаји, мислим, пристајала позиција усменог историчара мале вароши, уличног приповедача, мудријаша.

„Откуд вам надимак Јаја”, упитах човека са раскршћа. „И шта значи?”

„Тако су ми и оца звали: Јаја! Оцово порекло је из Сусека, са друге стране Фрушке горе, Танкосић-Ђебин фамилија, а добио је шпицнаме Јаја, зато што је као мало дете, опонашајући укућане, своју мајку звао снаја, а изговаро *јаја*. И назову га Јаја! Е, тако! И сад слушајте,

молићу лепо. Отац је имо три сестре и све су од њега старије: Ната, удата Русовски, у Манђелос; Евица, удата Уметић, у Лаћарак; Јула, кројачица, уда се у Стејановце, у Јаношевића кућу. Е, сад пасте! Мој деда Ђока Јовешковић, оцов отац, није тео да остане на ћеркама, треба му наследник, гуро је да добије сина, и деветсто осамнаесте, кад је рођена Краљевина Ес-Ха-Ес, њему се 3. марта роди син Живан, мој отац, потоњи Јаја! Е, сад, питате се, откуд ми у Гргуревцима? Вите овако, мој прадеда по мајци, Мијо Вукмировић из Јаска, био је по занимању лугар, и по служби је дошо у Гргуревце, а његова кћи Јованка родила је деветсто деветнаесте Неру Циврић, моју мајку, коју је оженио поменути Живан Јовешковић Јаја. И из тог брака 15. јула деветсто четрдесете, родим се ја... Јединац!" рече Славко Јовешковић, одсечно, као да удари печат на тестамент.

И реч по реч, стигосмо и до слободе...

„Сад слушајте, новинари! Кад се задруга оснивала у Гргуревцима, моји отац Живан и деда унесу у задругу младог коња, краву и кобилу, трогодишњу омкињу, и још штошта. Унесу и леп виноград са четр' хиљаде чокоти уз колац. Све смо дали у задругу. Остали смо скоро голи ко пиштољи, али највише нас је болило – нисмо могли да прежалимо – то што су нам у задрузи развалили нова шинска кола. Туђе, па разваљуј! Та шинска кола, вуко их је коњ, моји су наручили у Митровици, а направио их је Немац Клајн. Лепших није било у Гргуревцима! И тај Клајн, молићу лепо..."

„Довиђења, господине Јаја!" рекох човеку на растанку.

„Ауфидерзен!" отпоздравио је Славко Јовешковић, благо се исприсио покретом као да салутира, окренуо ми леђа, с оштрином у гесту, и продужио кроз расквашене Гргуревце, описујући прутом кругове кроз ваздух, изазвавши у мени рефлексiju сцене из Брехтових стихова, с господином који је обилазећи имање у пољу, изненада угледао крадљивца на својој трешњи, застао на часак, с погледом у крошњу, и продужио кроз поље својим правцем, звиждућући.

ЦИНГИС КАН ИЗ ГРГУРЕВАЧКОГ СОКАКА

Гргуревци, раскршће.

И тако, док ми у групи на широком и каљавом гргуревачком „крсту”, тачније у меморијалном парку на раскршћу, бистримо високу и ниску политику, расправљамо се и пенимо као мушке алапаче или пијачари, местимично с таквом острашћеношћу, идеолошком и историјском искључивошћу, као да смо управо (ми) позвани да поправимо посрнуло човечанство – као да га већ нису поправљали Марко Перичин Камењар и Карло Бернас, поред чијих бронзаних глава стојимо! – за то време, на другој обали улице, изненадни призор набијен исконском драматиком и дивљом речитошћу сировог живота. Нераст Бели, *јоркиширац*, наоружан натприродном снагом и острашћеношћу, и само с једним јединим циљем у глави, вуче газду на ужету не били се што пре дочепао румене, мирисне крмачине руже, а из њушке, запењене и гроктаве, отегла му се по блатњавој земљи, бела слина. Фото-репортер Слободан Шушњевић прелази улицу. Појава Белог, незванично првог швалера Гргуреваца, прецвикала нам је разговор као сабљом.

„Молићу лепо, сад слушајте!” развезао је (ни у по сватова) стари, сувоњави и живахни Славко Јовешковић Јаја, усана обраслих брковица, који се још могу видети само у огледалима последњих берберница са подом од бајцованих дасака и зидовима са којих муштерије посматрају Бен Квик и Клара. „Овде у Гргуревцима, некада је био бенедиктински самостан Светог Гргура. Тај Гргур засадио је ту горе на овим нашим бреговима...”

„Прву винову лозу на Фрушкој гори! – Скрати, Јаја!” ускаче му у реч из другог плана средовечни мештанин под високом шубаром боје труле сламе, накривљеном изнад очију: Мића Радосављевић („Та познаје ме цео Срем!”)

Јаја га оштро погледа и кажипрст упери у њега.

„Мићо, не мешај се! Прву лозу на Фрушкој гори засадио је римски цар Марко Аурелије Проб! Рођен у Сремској Митровици.”

Мића повуче реч и измаче се у страну.

„Проб, да! Куд сам ја очо... У праву си Јаја!”

„А где је засадио? Где, молићу лепо?” – Јаја показује прутом према фрушкогорским брдима. – „Засадио је лозу ту на једном нашем потесу, зовемо га Гложањ! А тај бенедиктанац Гргур... Добро, људи, коме ја све ово причам, кад ви не слушате? Не игра мечка, ако пролази Бели!”

Гледамо у правцу нераста пенушаве њушке и ужагрених очију. Бели јуриша према крмачи као да креће у освајање света. Тестиси му се клате као вимена. Осетио сам мирис приче у ваздуху као што је Бели осетио мирис крмаче. Примиче ми се четрдесетогодишњи нежења, с црном, вуненом капом и дрвеним крстићем под брадом, дебељушкасти и црнпурасти стари момак, стишани и успорени, Младен Ђурчић Геца.

Душко Ковачевић и његов нераст Бели
Фото: Слободан Шушњевић

„Видите, онај што иде за Белим, то је мој школски друг Душко Ковачевић”, рече Геца полушапатом и са дирљивом поверљивошћу према новинару.

Геца живи сам у кући. Пошао у дућан по хлеб и у рукама му је торба.

„Зашто се ниси оженио?” питао старог момка. „У чему је проблем?”

Геца одмахну руком. Није за новине.

„Да ли има много старих момака у Гргуревцима?” зановетам (то ми је посао).

„Много... много... Све загорело”, рече Геца.

Власник нераста, црномањаст Гргуревчанин у црвеној тренерци и у чизмама, раздрљен, каљав и задихан, услед напора који улаже да обузда животињу, заслепљену љубавним нагоном, тресе се и посрће иза Белог, држећи нераста под контролом на ужету завезаном за задњу десну ногу. Бели је ухватио правац, не да се збунити, и запиње испред човека као сивоња, њему се жури, он зна шта хоће и то што хоће – хоће што пре, непогрешиво и без помоћи пратиоца, заломиће тачно у сокак који треба, сигуран у своју оријентацију и слатки задатак који му следује у женском свињцу. Бели, стар годину и по, један је од неколико врхунских нераста у Гргуревцима под Фрушком гором, којима се посрећило да, пре него што их истопе у чварке, опасују овдашње крмаче за шесто динара (по крмачи), и када га из обора изведу на улицу, као јутрос, дефинитивно је *свесџан* шта газда од њега очекује. Као што су уопште свиње свесне ножа, доказали су научници, и још су утврдили да су свиње – иначе, интелигентна бића – изразито пријатељски наклоњене према човеку и, чак, кажу, да су емотивније од паса. Још неко кратко време слатког живота и Белог ће уштројити, да се угоји, а онда ће га заклати. Какав само ужасан страх и бол, какво само разочарење у човека свиње доживе када осване јутро клања. Али, осмех на лице, далеко је нож од нашег швалера!

„Где смо стали са гргуревачком историјом? Код бенедиктанца Гргура?” питао и окрећем се саговорницима на раскршћу.

„Стали смо код римског цара Проба”, заукава се жајапурени улични историчар Јаја у покушају да закрпи причу. „Цар Проб је 226. године...”

Пошто Јаја није стигао ни до хришћанства (а где је средњи век, Октобарска револуција, Први светски рат, па Други... па распад Југославије...), окренуо сам се Александру Миливојевићу, гимназијалцу ушушканом у сремачку ношњу, као да је на тренутак напустио пробу фолклорне секције. А није. Воли традицију.

„Како младеж живи у Гргуревцима?” питам.

„Како живи? Пасивно! Ево, баш вечерас... дођите, ако хоћете... Имамо састанак омладине Гргуреваца”, каже Миливојевић, оклопљен у пршњаку и под шубаром. „Хоћемо да реновирамо Дом културе и да оживимо фолклор. Мењамо плочу.”

Јовешковић сипа историју као из митраљеза. Пребацио се из античког света у феудализам, па у Одескалкијев Срем, закачио је и Тицанову буну...

„Новинар, мани Јају и његову историју”, опет ускаче Мића Радосављевић. „Него, оћеш да ти ја кажем како живимо у Гргуревцима? Оћеш истину?”

„Оћу истину!”

„Оћеш, сигурно?”

„Оћу!”

„Никако не живимо... никако... То више није живот!” каже Мића и гледа за нерастом Белим, чија гузица, с узврпољеним репићем као виолинским кључем, замиче низ улицу, у сокак. „Нас сељаке у овој држави, да извинеш, ј... ко стигне! То пиши ако смеш! Држава нас прави

Младен Ђурчић Геџа (лево) и Александар Миливојевић
Фото: Слободан Шушњевић

будалама, а никакве користи од тога немамо. Ето, на пример, гледам овог Ковачевићевог јадног нераста...”

„Јадног?”

„Јадан, наравно да је јадан! Никако да омасти њушку. Ни за њега више нема посла у Гргуревцима. Мучи се данима око једне крмаче, удвара јој се, крмача се стисне и затвори, а некада је за нерасте посла било у свакој капији. На пример, само ја сам ранио и по двесто педесет свиња и двесто комада оваца! Долазили су муслимани из Босне и куповали од мене јагањце. Осам година сам одвозио бостан у Босну, продаво га тамо, и зарађивало се... лепо се зарађивало... Овде, баћа, више нема живота!”

Гргуревци, раскршће.

Сат и по након што је нераст Бели протутњао крај нас раскршћем на трновитом и неизвесном љубавном путу до драге, изашао сам из капије пензионисаног партизана Бранка Лођиновића Чичана. Одоздо, низ блатњаву улицу, претворену у поточић, који се слива на раскршће и смрдучка, приближавају се Бели, јоркширска свиња, и његов власник Душко Ковачевић. Спустили су носеве. Нераст вуче и грокће, њушка му је у пени и слинама.

„Да ли је Бели обавио задатак у женском свињцу?” питам.

„Нннн... није дала!” одговара Ковачевић и тресе се на ужету иза нераста. Затим добаци преко рамена: „Ппппп.... покушаћемо и увече!”

Гледам Белог. Преда мном приказ пун неке сирове нежности. Неуспех као да му је истерао мисао и емоцију из очију. Гргуревачки швалер Бели, ускраћен за врућу и брзу капљицу космичког сладострашћа, вуче и цима Душка Ковачевића на ужету, према свом самачком обору, прегорео и, ако сам добро запазио, помодрио, посивео од још једног неуспеха у непредвидљивом, фригидном женском свињцу, снужен, киселог и закрвављеног погледа, као да су му сви поклани, њушке засопљене пеном и слинама, депресивно олабављеног репа, ни налик на онај ерективни, разиграни виолински кључ, који му се као заставица дизао изнад гузице, када је сат и по раније јуришао према крмачи као Џингис кан, који управо креће у освајање света. Гледам за снуженим нерастом, и осећам како ми је ова јестива животиња сада блискија, људскија, лепша, као што су уопште лепши поражени од победника. Али, ето њега и увече.

ДРУГ ЧИЧАН, ПОСЛЕДЊИ ЧУВАР ПЕТОКРАКЕ

Друг Чичан, старац ониже, сувоњаве грађе и скоро тотално ћелав, Сремац у приличном добу (1927), али завидне телесне и менталне очуваности и покретљивости, вансеријског активизма за своје, ипак, дубоке године, сложено животно искуство и, на крају крајева, за два последња удара несреће: напуштање Сарајева (град у којем је провео, безмало, цео живот), и смрт супруге – сваког дана, по разрађеном ритму и тачној сатници, по програму који је себи наметнуо, откако се из Босне вратио у фрушкогорско село својих предака и своје родно село, Гргуревце, одлази у *йарђиизанску* Спомен-собу да „чува успомене” на антифашистичку прошлост родног краја, добровољно одлази „на службу” у своју црвену цркву са звездом петокраком.

Гргуревци, друга Чичана, између два светска убијања, економски напредна српско-немачка средина, пример су типичног фрушкогорског партизанског села. Гргуревци су и сведочанство једне друге, мање популарне истине у социјалистичким временима, а то је да су Сремци одлазили у Фрушку, лаћали се оружја и тукли се под петокраком, великом већином не из јасних идеолошких (комунистичких) визија, побуда и спознаја – како им је то под видом колективне политичке зрелости и самосвести, приписала Титова (једно)партијска пропаганда, у којој су и сами значајно партиципирали! – него најчешће из разлога страха, сиромаштва и бесмисла живота, као и елементарне немогућности њиховог менталног склопа да окупацију, губитак слободе, прихвате као нормалну чињеницу живота. Сремци не могу да поднесу да им странац, непозван, вршља по авлији, заклања Сунце и звезде, плује у ведро окачено о ћерму, и да то трпе спуштених носева. Није им у карактеру. Шездесет година после Другог светског убијања, друг Чичан

из Гргуреваца, пензионисано војно лице Бранко Лођиновић, изгледа (можда и сам себи) као последњи идеалиста титоизма.

Ко је ових дана путовао Сремом, нарочито његовим *црвеним* пределима (са Гргуревцима као важном тачком на Фрушкој гори и са Пећинцима као важном тачком у доњем Срему), могао је да запази парадокс, хипокризију и цинизам нашег времена и историје да, после свега, спојени мучеништвом, најлошије стоје наизглед неспојиве концепције живота – крст и петокрака, сеоске цркве и, релативно од скоро, споменици НОБ-а. Шта је, ако не мучеништво, спојило камену плочу са порушене цркве манастира Бешеново са урезаним црквенословенским записом из XVIII века, коју сам зимус угледао поломљену и бачену у поток Чикош са гомилом шута, преко пута некадашњег манастира (и о томе обавестио канцеларију владике сремског господина Василија), и одломљену бронзану главу партизана Ђорђа Никшића Јохана, бисту коју сам затекао на земљи, прислоњену уз постамент у центру Бешенова.

Додуше, бићу прецизан, говорим о окружењу Гргуреваца и Пећинаца, чији призори разорених, запуштених, убогаљених, понижених култних објеката у централним чвориштима села, вређају не само душу и естетски идентитет насеља, него и здрав разум, само религиозно и хуманистичко биће човека.

У Прхову су „непозната лица” демолирала Спомен-дом у центру села, оскрнавила су га споља и изнутра. Некада лепу и складну зграду обложену белим, мермерним плочама, подигнуту на средини парка са бистом Воје Јовановића Томе у челу и урезаним именима настрадалих Прховчана у рату, претворили су у ругло и срамоту. (Бронзана рањена кошута је неким чудом сачувана.) Ушао сам у шупљу љуску грађевине, претворене у „јавни клозет” и ђубриште, затрпану шутом, крхотинама мермерних плоча и разлупаног стакла. Премда сам се путујући по Срему нагледао гада, голгота те зграде у Прхову деловала је на мене поражавајуће и отрежњујуће, баш као и судар са истином да парохијске српске цркве у том крају нису целовито обновљене ни шездесет година после Другог светског убијања. (Зна ли се уопште у Патријаршији како изгледају те цркве?) А, с друге стране, демократски циркус на све то је ударио свој печат: истутњао је политичке, реваншистичке и ослободио друге деструктивне демоне и бесове на споменицима НОБ-а и комунистичке идеологије. Неко ће рећи да је то што се догађа меморијалном центру у Прхову поравнање рачуна због свега што је комунистичка идеологија учинила цркви од краја Другог светског убијања на овамо;

премда то можда некое тако изгледа у свом осветољубивом звучану, рушилачки порив те врсте је, ипак, само иживљавање примитивног ума. Црква у Прхову, грађевина затубастог, безличног, неугледног торња, који је у ствари бедна импровизација, с кровом који прокишњава, још је и добра за црквену олупину у суседним Сремским Михаљевцима, храм зарђалог, бушног звоника, оронулих и прљавих фасада. Поред цркве, запуштени споменик НОБ-а и поред њега осушени, полураспаднути венац. У рањавом, голом торњу цркве у Карловчићу, изваљених прозора запретених жицом (као ископаним очима), врви од дивљих голубова, а у близини се распада Спомен-парк у покиданој огради. Бешчашће у Суботишту, Огару, Обрежу... Где ће нам душа?

Вратимо се сада другу Чичану на Фрушку гору.

У околностима када су се и крст и петокрака спојили у раљама историјске ироније, Чичанова одана, мирна посвећеност партизанској Спомен-соби указује се као достојанствена принципијелност. Бранко Лођиновић је fino испрограмирао свој пензионерски дан у Гргуревцима. Дан чија је садржина од смрти његове супруге, значајно испала из равнотеже, померила се из лежишта свакодневља („Умрла је од туге за Сарајевом.“). Целог живота Сремац и Босанка били су привржени једно другом, па је и тактички мудро подешен долазак у њејов Срем, деведесетих година, уочи босанско-херцеговачког крвопролића, ма колико у почетку стресан за менталитетски склоп рођене Сарајке, убригао у њихов живот енергију новог почетка и смисла. Док је она у његовој кући, с пространом авлијом, хранила кокошке и заливала баштенско цвеће, болујући за Сарајевом, тешко се прилагођавајући сремском свету и (неписаним) правилима средине, њен муж, друг Бранко Лођиновић је, осетивши пулс фрушкогорског завичаја, одмах по природи ствари пронашао своје логично уточиште, свој црвени смисао, тамо одакле можда свих ових година није ни одлазио, у поменутој партизанској Спомен-соби Гргуреваца, међу својима, опкољен петокракама и успоменама („Ту се најбоље осећам.“).

Према томе, када кажем да је друг Чичан програмирао свој гргуревачки дан, имам у виду да свако јутро – по сопственом избору! – овај човек одлази у Спомен-собу као што неко одлази на посао или у цркву, затвара се у историјску тишину свог (титоистичког) света, стара се о њему, гланца петокраке, као што монах гланца крстове, доживљавајући себе као чувара историје, и као сваки прави верник титоизма, бди над иконом свог врховног команданта Јосипа Броза Тита.

У породичној кући друга Чичана, стотинак метара од раскршћа, у кући с авлијом, и ситним керовима, који лете по авлији као мушице, постројеној у искривљеном шпалиру благо нагнуте улице, која се у срце села слива са фрушкогорског обронка, влада тишина од оне стаклене врсте која се заледи у ваздуху и дуго, дуго се отапа, када кућу напусти жена, заувек. Међутим, у малој, пренатрпаној кујници са фотографијама и календаром закуцаним на зидовима, шпорет крчка последње залихе дрва, и можда под утиском женског принципа топлоте, која мирише на пржену кафу и запршку, стиче се утисак да је домаћица ту негде у кући, и да ће сваки час банути на врата. Удовац скида са зида урамљену фотографију своје жене („Умрла је пре пар месеци, душа ме боли за њом.”), и по властитој жељи с њом позира фото-репортеру. Затим, приметивши да гледамо портрет Јосипа Броза Тита на календару СУБНОР-а Сремске Митровице, друг Чичан се осмехује и упире прстом у свог врховног команданта. („Њега, њега сликајте.”)

Бранко Лођиновић Чичан са „иконама” свог живота
Фото: Слободан Шушњевић

Упитао сам га како је доспео у Сарајево?

„Десило ми се Сарајево, живот нам свашта приреди”, одговори неодређено друг Чичан и настави конкретније: „Васпитан сам као сељачко дете у духу поштовања и љубави према свакоме и са тим начелима отишао сам у свет. Догодило се да се четрдесет друге затекнем у Сарајеву, дуга је то прича, а пре петнаестак година вратио сам се, силом прилика, одакле сам пошао у свет.”

„У Босни сте упознали супругу?”

„Да. Оженио сам се са њом, добили смо децу.”

„Где су вам деца?”

„Ђерка је удата овде у Гргуревцима, а син је у Митровици, продаје компјутере.”

„Чиме сте се бавили у Сарајеву?”

„Био сам војно лице”, рече друг Чичан. „Али, изучио сам и за меса, кобасичара, и био сам дуго година шеф прераде меса у Сарајеву.”

„Како сте живели у Брозово време?”

„Више него добро! Добио сам стан од друштва и сада сам власник тог стана у Сарајеву. Имао сам у Титово доба све услове за добар и нормалан живот, био сам поштован и цењен. Југославија је била озбиљна држава, а ово сада је циркус од државе.”

„А данас? – Како живите?”

„Преживљавам како могу и како морам.”

Показујем руком на календар са Титовим портретом.

„И, је л’ умро?”

„Та, ди ће умрети... Тито за мене није умро!”

„Зашто га толико волите?”

„Све ми је дао.”

Друг Чичан, последњи чувар петокраке у Гргуревцима, облачи своје одело (без гомиле ордења, које нам је показао) и силази у центар на правцу до Спомен-собе, успут се мимоилази са свештеником, који је на путу до барокне сеоске цркве, у којој држи службу. Сваком свој олтар. И сваком свој Бог. Друг Чичан одлази у празну Спомен-собу, свештеник одлази у празну цркву.

ДРЖАВНИ НЕПРИЈАТЕЉ ЧИКА РАДИВОЈ КУЛАЧИН

Чика Радивој Кулачин се не смеје док прича. Лице му је мртво озбиљно, црвено од нервне напетости, наоштрено, намргођено. Његова духовитост је од оне још увек (међу старијим светом) сачуване србобранско-туријске врсте, којој је можда најближа стапарска, а одликује је интелигентни, хладни, луцидно-прозорљив хумор без гласног смеха, изражен такоређи без „топлих” емоција, немог, стврднутог лица и укоченог погледа. Супротност му је бучан, грлен, технички смех, опет на србобрански начин, али суштински то је једна те иста (локална, ендемска) духовитост обојена самоирнојом, скепсом, понекад сарказмом. Према томе, то што са његовог лица, очуваног, глатког, прокрвљеног лица, изостају обележја по којима препознајемо смех, нипошто не значи да се тај човек не смеје. Кулачин каже да га је одржао у животу невидљиви, унутрашњи смех. Србобранац, који је због својих политичких уверења осуђен на смрт стрељањем, робијао по казаматима, целог века био полицијски праћен и повремено привођен и хапшен, човек који је дочекао старост бистрог ума, несаломиве духовитости, морао је да има моћне унутрашње полуге које су одржавале његов ментални склоп да се не распрсне.

Упознали смо се у Сремским Карловцима, код чесме Четири лава, и свратили на пиће у летњу башту хотела *Боем*. Кулачин је дошао у Карловце неким послом, а како у животу ништа није случајно, сусрео се на тргу са мојим гостом и својим суграђанином, србобранским професором биологије у пензији и светским путником Бориславом Бором Јојкићем, који је у младости и сам платио затворску цену своје индивидуалности, „лајавости” и слободољубивости. Познају се одавно, деле (политичко) мишљење, а сада сам и ја у њиховој причи.

Радивој Кулачин рођен је 1922. године у Србобрану, и потиче из старе српске лозе (пореклом из Метохије) која се у овом граду помиње још 1720. године у пописним књигама на латинском и немачком језику, непосредно након што су Турци протерани из ових крајева. Отац му Кулачин, био је земљорадник, а мајка Божана потиче из познате србобранске породице Радишић, којој је 1751. године признато аустријско племство. Поред сина, родили су и кћер Фемку, која живи у Србобрану и има седамдесет девет година. Радивојева супруга Јелка родом је из Кистања у Далматинској Загори („Отпутовао сам у те наше старе српске крајеве и довео је...”), и с њом је добио: Станислава, Бранислава и Мирослава („Права словенска имена!”). Власници су куће и салаша у Србобрану, којег

је 1937. године саградио Радивојев отац. Политика му је ушла у живот још у раном младићком добу под утицајем оца, када се учланио у Демократску странку Љубомира Давидовића, основану у Сарајеву 1919. године. Држао је политичке говоре у Србобрану, Новом Саду, Карловцима („Ја од тридесет девете ратујем са полицијом!”). У Другом светском рату прикључио се четницима и ратовао „против Тита” у Шумадији.

„Зашто нисте напустили земљу после рата?” упитао сам народног непријатеља чика Раду. „Могли сте да завршите пред стрељачким стројем?”

„Нисам тео да бежим из земље! Нисам!” оштро ће Кулачин, готово свађалачки, а живац у оку му подрхтава. Унео ми се у лице. „Мого сам да побегнем, ал’ нисам тео! Таки смо задрти ми Кулачини, шта се ту може... И то што сам се предо на милост и немилост комунистичке

Радивој Кулачин
Фото-архива аутора књиге

власти, скупо ме је коштало; мало је фалило да останем без главе. Војни суд у Нишу одрезо ми 18. марта 1946. године смртну казну стрељањем!”

„Кажи новинару шта је писало у тексту смртне пресуде”, укључује се и професор Бора Јојкић и сам себи одговара: „Вероватно којешта.”

Кулачин плану. „Шта ће писати... Та, којешта! Којешта!” виче Србобранац и како му сећања више навиру, тако му је лице све прокрвље-није. „Писало је да сам можда... пазите, људи, да сам *можда* извршио неки злочин у четничком одметништву... Можда?! Шта то значи? Нисам извршио никакав злочин! Никога нисам убио, никога нисам мучио. И то *можда* било им је довољно да ме ликвидирају. Революционарна правда! Како сам се извуко? Не питај! Не питај!” – Кулачин жустро гестикулира и право је чудо колико у том човеку у деветој деценији има живости и оштрине. – „Презнојаво сам се двадест и осам дана под смртном пресудом. Еј, знаш шта је то, кад сваке ноћи чекаш оћел доћи по тебе... Нема сна, само кошмар. Ослушкујем звуке са ходника, чекам

Радивој Кулачин (у средини) на Грожђебалу у Сремским Карловцима:
„Човек мора да живи тако да му микроскопом не пронађеш флеку!”

Фото-архива аутора књиге

будан да једно јутро дођу по мене у хелију, да ме одведу у шуму и у некој јаруги изрешетају. И онда се догодило чудо. Један дан изведу ме из ћелије и предају ми неки папир. Врховни војни суд ми смртну казну заменио за двадесет година тешке политичке робије и десет година губитка грађанских права по издржаној казни. Свануло ми! Ко да сам се поново родио! Све је боље од смрти. У митровачку казниону пребацили су ме 16. новембра 1946. године, тамо сам робијао све до 30. новембра 1958. године. И онда су ме пустили кући. Е, добро сам их намучио на робији! Упамтили су Радивоја Кулачина из Србобрана!”

„Ви сте њих намучили?! – Како, забога?”

„Интелигентан” убацује се професор Јојкић. „Правио магарце од њих!”

„Ја нисам глуп!” виче Кулачин с кажипрстом у ваздуху, ледено озбиљан, и враћа филм у митровачке затворске дане. „Имао сам велики утицај на робијаше, сви су ме у казниони ценили; био сам у стању да зауставим радни процес. Нису од мене могли да раде! Управи казнионе се дизала коса на глави од Раде Кулачина. Попео сам им се на нос. Једва су чекали да ми истекне казна, само да им се склоним с очију... Позову ме једног дана у канцеларију управника, преда мном њих седморо за спојеним столом, а мени наменили хоклицу. Знали су какав сам по природи, темпераментан, курчевит, а ођу и да опаучим... И уватили да ме провоцирају. Е, онда на мене дође ред и ја их питам са хоклице: Оћете л’ ви мени веровати шта ћу ја вама сада касти? А они се, магарци, погледаше, па ће један: ’Зашто не би, говори!’. И ја почнем, онако равничарски, натенане: интересне сфере су подељене за дуже време, треба да дође до поремећаја равнотеже, а то, разумете ли, треба да... бла-бла-бла... И још сам им казо да ће ду се Руси повући из Европе без изгубљене тенковске битке. Тако сам их удавио причом, да су им вратови били плави...”

„Шта сам рекао... Интелигентан, несаломив!” рече професор Јојкић.

„Покушавали су да ме сломер”, Кулачин спушта тон. „Само у једној години пет пута су ме најстроже кажњавали: седамдесет дана у подруму са једним ћебетом, пет месеци без пакета... И нису ме сломили! Џаба! Многе јесу, мене нису!”

У паузи између два затвора Радивој Кулачин је „обрађиво земљу и лајао на комунисте”, и тврди да је у својству *државној нейријашеља* био под сталном полицијском присмотром, те да су над њим и његовом жигосаном породицом вршили репресију, а све с намером да изнутра

сломе Кулачине и да га придобију да ради за полицију и режим. То није долазило у обзир.

„Ја сам радио на томе да комунизам банкротира политички!”

Чекали су га на зицер. И 17. марта 1980. године, био је понедељак, милиција је блокирала Србобран. Почео је лов на чика Раду Кулачина.

„Лајо сам на Тита, мало прегласно, док се овај растајо са животом у љубљанској болници. Изјавио сам: када видите да ме везаног терају кроз Србобран, онда знајте да је Тито умро, ил' ће да умре за неки дан! Тако је и било. Ишо сам улицом кроз Србобран, помаго комшији да донесе вештачко ђубриво и семе, кад одједном завијају сирене, шкрипе кочнице и око мене милицијски аутомобили! Истрче двојица из једног аута, приђу ми и кажу: 'Лишени сте слободе! Немојте да се узрујавате!'. Седну ме у ауто и под пуним гасом одвезу на салаш. Тамо сам их чеко да обаве претрес. Кад смо стигли мојој кући у Србобрану, видим да је милиција на све стране, сећам се да је било три службена аута. Кућу су ми претресли и однели са собом књиге Сворце, Пашића, Продановића... Деветнаест њих је учествовало у мом хапшењу. Цео Србобран је био блокиран! Одвели ме у Нови Сад, а онај што ме ислеђивао, само што су ме предали њему, лупи шаком о сто и издере се: 'Ово је УДБА!' Унесем му се у лице и узвратим још оштријим тоном: УДБА, је л'! Е, кад си ти УДБА, ја сам Радивој Кулачин из Србобрана, и да реч више нисам чуо! Јасно?”

Послали су га на психијатријско испитивање у специјалну установу у Београд и тамо је заглавио тридесет пет дана. И шта су утврдили?

„Вратио сам се са психијатрије са налазом: *Интелигенћно јовори. Познаје сћвари и излаже их докуменћовано и уверљиво*”.

„Како су реаговали 'удбаши' у Новом Саду када су прочитали дијагнозу?” питам државног непријатеља Кулачина. „Завршили сте на суду?”

„Нису ни 'удбаши' били мутави. Подметну ми три сведока да ме терете за непријатељску делатност против социјалистичке државе, неке Сремце криминалце ми подметнули... И на суђењу у Новом Саду 21. јула Сремци изнесу сваки своју верзију. Кажу: свашта је лајо против Тита, против комуниста, режима...”

„Што је наравно тачно.”

„Тачно је, наравно да сам свашта лајо против комунистичког режима, ал' нисам то говорио пред овом тројицом, које су ми подметнули! И кад су завршили са лагањем, обратим се и ја часном суду: То су значи

ваши сведоци, кажем и треснем питање: како је могуће да изнесу три различите верзије, а сва тројица су била са мном у ауту кад сам то говорио? У суду тајац.”

Осуђен је на седам година робије. Оптужба је, каже, била заснована на сведочењу три криминалца. Одлежао је у митровачкој казниони пет и по година „и шест и по сати”.

Син Бранислав се због очевог хапшења закачио са професорима и прекинуо школовање. Кулачин је ослобођен 17. септембра 1985. године.

„У Митровици сам радио на преси. Кад сам напунио шездесет година, изјавим у затворској управи: нећу више да радим. Ови напољу су у мојим годинама пензионери, па сам ваљда и ја заслужио да се одморим. Оћу од сада нешто по црногорски, оћу да будем ћата. И тако сам постао ћата. Кад год сам приметио да има шкарта, или да се забушава, заустављао сам рад и целу смену слао на рапорт у управу. Робијашима је то било забавно, а у управи су добијали копривњачу.”

Како данас живи државни непријатељ Радивој Кулачин?

„У Србобрану сви ме поштују, чак и комунисти. Нико ме се не светим. Држим свој правац. И нико ме нећу да сагињем главу.”

„Да ли је могућ такав човек?”

„Та, вид’ га сад... Јојкићу, какав ти је ово новинар!” – Скупио је обрве и праснуо: „Да ли је могућ такав човек? Па са ким ти разговараш? Човек мора да живи тако да му микроскопом не пронађеш флеку!”

МИЛЕВА ГРБИЋ С ДРУГЕ СТРАНЕ ЉУДСКОГ ВЕКА

Хртковци, Карађорђева улица.

У њен свет, успостављен с друге стране људског века, ушетали смо из магле и тишине. Спавала је или само лежала, с главом под јорганом, црна марама била јој је обавијена око проређене косе, када сам са фото-репортером Слободаном Шушњевићем у раним послеподневним сатима, ненајављен, закорачио у бешумну, старинску собу њене куће са великим двориштем на главном сокаку. Ушли смо у пратњи њене старатељке Душанке Дардић, отресите и шаљиве динарске жене у маскирној војничкој мајици кратких рукава. Благо сам јој додирнуо раме, тргла се и придигла са узглавља, помогла јој је Душанка. Гледала је покушавајући да разабере да ли се ово догађа на јави или у сну, затим је села на кревет између малог, дубоког прозора, попрсканог сунчевом излучевином, и ефикасног и духовитог изума, неке врсте буцене фуруне направљене од бојлера. Одмах ми је, изненађујуће јасним, повишеним гласом дала до знања да ме види кроз маглу (иако сам јој се скоро унео у лице), да говорим што је могуће гласније, слабије чује, а да је мозак одлично служи за њених 104 године, штавише да њено памћење и детаљисање задивљује и интригира, уверио сам се већ у првим минутима разговора.¹

„Сто четири године ја сам на овом свијету! Аууу... Нит сам мртва, нит сам жива. Исто ми је и дан и ноћ. Смрти се не плашим, једва чекам

.....
¹ Жељко Марковић, први је у медијима обелоданио дуговечни случај Милеве Грбић из Хртковаца и пратио га је неколико година, све до смрти жене у 108. години. Прва прича, *Милева Грбић с друге стране људског века*, објављена је 21. маја 2006, а друга, *Милева Грбић: 107*, објављена је 10. маја 2009. Репортер Жељко Марковић и фото-репортер Слободан Шушњевић, били су једини новинари на сахрани Милеве Грбић. Након смрти најстарије жене у Србији, 31. октобра 2010, Марковић је 7. новембра 2010. објавио причу *IN MEMORIAM: Милева Грбић 108*.

да дође. Сви умиру око мене, дјеца моје дјеце умиру, само мене Бог држи на земљи, само мене Бог неће да узме. Сутра је Свети Ђурађ, а што ме Свети Ђурађ не узме... Ухххх... Свашта мислим, дјецо моја! Да се отрујем? Да се обесим?”

„Зашто вам долази да се обесите?” питам жену седећи нагнут поред кревета с ногама на старинским крпарама. „Трпите ли болове?”

Старица одречно маше рукама. Плаче. „Не, не. Ја више ни бол не осјећам. Убоди ме иглом, не осјећам. Само ми је мало зима. Дјецо моја, боле ме моје године! Мени је мој живот додијо. Ко ме сам ја више потребна овако матора и ружна?”

„Новинарима!” вичем. „Новинарима сте потребни!”

Жена се смирује, напреже чула.

„Дјецо, а одакле сте?”

„Из Новог Сада.”

„У Новоме Саду имам унука Слободана Грбића и унуку Душанку Грбић.”

„Ето, видите... И њима сте потребни.”

Читам податке из личне карте: Милева Грбић, рођена 15. септембра 1902. године „на Свету Богородицу”, село Голеша, Новска (Хрватска), а крштена по православном обреду „на Свету Петку”. У Хртковце се доселила после Другог светског убијања. Била је до дубоке старости лепа жена, прича ми Дардићева, избегла из Хрватске, Грубишно поље, да би с породицом смештај нашла у Милевиној кући; до пре неку годину копале су у башти и шетале испред куће, али зимус је баба пала у кревет, онемоћала, и од тада не излази из куће, креће се по собама, ослањајући се на столицу.

„Милева, да ли сте задовољни вашим животом?” питам.

Шаку прислања на чело и врти главом.

„Ајаоооо... Какви задовољна, синко! Боље би ми било да ме нема. Какав је то живот дан и ноћ жив трнути у овом кревету? У овој магли и тишини? Не дао вам Бог моје године.”

„Баба тешко подноси то што су је издале ноге”, рече Душанка.

„Ова жена се брине о мени... свака јој част...” – Милева упире прстом у старатељку. – „Ал', дјецо моја, ми смо туђини, нит је она мене знала, нит ја њу, и ми се ето овде склопиле, мука нас склопила у Хртковцима... Да вам кажем, коме је суђено да доживи деведесет, тај боље да се одма убије.”

Милева Грбић: „Не дао вам Бог
моје године.”

Фото: Слободан Шушњевић

Наша кућа, кућа Заставниковића, била је на вр' села Голеша, његова на дну. Ишла сам ће су и друге ишле, кравама и свињама, а момак био лијеп, тај мој Леонтије Леја, а ја имадо петнајест година... то сам већ рекла... И вијенчамо се о Малој Госпојини.”

„Венчали сте се из љубави?”

„Ама, синко, каква вражја љубав... не, не, не... Није било љубави! Јој, само полако... ууухххх... Задувам се кад дуго диваним, стомак ме боли, синко мој. Други је то наперио! Нико мене није пито... нико... Дјевочурак!”

„Питао вас је Леја.”

„Није мене! Дошо је нашој кући и пито моју матуру и ћаћу Васу да ме дадну за њега. И ови ме дадну са непуни петнајест година. Има то име своје... Ди је Душанка? Душанка, како се то каже, не сјећам се...

„Баба, немој ово сада рачунати!” рече Душанка у шаљивом тону. „Ово је све границе прешло. Новинар пита за оно раније! Лијепо ти је било са твојим Лејом, кад си била млада, и док је трајало... буди искрена...”

Милева осећа шаљив тон упадице. „Па, било је лијепо, не кажем... Ал' био је љубоморан, ћаћа га његов, и био ми некако наopak, неваљан... А како смо живили? И волели смо се и љубили и тукли и шта вам више имам касти!”

Милева се смеје.

„Чујем да сте били врло млада кад сте се удали за Леонтија.”

„Јесам. Била још дијете! Враг ме носио, удала сам се од петнајест година за тог Леонтија Грбића из Голеша; ама нисам имала ни пуније петнајест, тек сам навршила на Свету Петку. Е, кад оћете да чујете, сад слушајте бабу!

„Заруке?” погађа старатељка. „Баба, да ли мислиш на заруке?”

„Не чујем... Шта рече? – Заруке, да, да! Заруке. Три неђеље смо ондак провели у тијем зарукама...”

„Је л’ ти са Лејом било слатко, баба?” пита Душанка кроз смех.

„Слатко, слатко... ал’ кратко...” – Баба се смеје. – „Па онда били сватови, и ја ошла у његову кућу туј доле у Голеши.”

„Створили сте са Леонтијем петоро деце.”

„Петоро дјеце родила... да, да... уууухххх... Задишем се! Пасте добро како диваним: Љубица, најстарија, умрла у седамдесет осмој години; Никола умро у осамдесет првој; па Чедо умро у седамдесет првој... не, не... у седамдесет другој; Савка умрла у педесет шестој и Драган умро у шездесет четвртој... Јој, мени, све сам их посарањивала, дјецу моју, родбину моју, пријатеље моје, никога мога више нема на Земљи... Сама сам, дјецо моја!”

Милева плаче.

„Дјеца су јој долазила у Хртковце, вољела је и поштовала, и одувјек је била окружена њиовом пажњом. Није оскудјевала ни у чему”, рече Душанка Дардић. „Највише јој је слао син Никола из Америке. А у Америци је имала и рођеног брата исто Николу Заставниковића, умро у 105 години.”

„Генетика. И Бог”, нагађам.

„Баба јој је умрла у 105 години”, рече Душанка.

„А када вам је муж умро?” упитао сам жену с друге стране људског века.

Застала је да ухвати ваздух с рукама прекрштеним на прсима.

„Сад је њему, бога ми, тридесет четврта-пета година од смрти. Умро је седамдесет прве. Свашта сам шњим преживла, враг га однијо. И усташе нас у логор отерале.”

„Како сте преживели логор? Испричајте ми.”

„Ајаоооо...” – Шаку је положила на чело. – „Само полако, дјецо, који је ово мјесец? Мај. Пред цара Костадина, јуна четрдесет друге покупити смо од усташа и отерати у логор Стара Градишка. Ја сам носила у наручју ћерино унуче, двије годиннице старо, и још је мојие двоје било са мном, Савка и Драган. Дјетешце је у логору прекомикало од глади. Ал’, помого нам неки добар чоек Хрват, па су дјетешце пустили из логора и послје је двије неђеље је кући умрло... Онда су усташе у логору питале ко оће да иде у Њемачку? И ја се јавим, јави се доста жена са дјецом. Отерати смо у сточним вагонима у Марибор, осам дана смо

тамо чекали у вагонима, и онда чујемо: оће нас назад у Стару Градишку. А ми у јавук. Дјеца у јавук. Вриштимо. Плачемо. Убите нас туде на станици, нећемо у Стару Градишку. Нећемо у пакао. И онда дође један господин, а биле су и часне сестре из Загреба шњим, и каже: 'Нећете у логор. Ми смо из Црвеног крста и водимо вас у Загреб!' Најпре нијесмо веровали, али нијесу нас преварили. У Загребу су нас пустили. И тако сам се са дјецом вратила кући. Мајку су ми у Старој Градишки бацили у пећ, изгорила је у циглани. Свекра су ми убили чекићем у главу. А Леонтије? Ђе је био... Њега су усташе отерале у Јасеновац, и утеко им уз помоћ кобиле. Ишли су изван логора да секу шибе за корпе и кад су усташе заспале на сунцу... све им је, вели, цурило из уста... двојица његовијех, којима је био груповођа, скоче у Саву и побегну, а мој чоек, пошто се плашио воде и није знао пливати, дотера кобилу до обале, шине је и док је кобили вода била до прсију, држо се за улар и бауљо поред ње... Ал', на полак Саве у дубокој води кобила се истрже, побеже и она на другу обалу. Леју је такав стра' уватио од онијех усташа, да је залепршо рукама ко манит и препливо на другу обалу а није знао пливати! И, ћаћа га његов, дошо кући..."

Милева се смеје.

„А како сте доспели у Хртковце?"

„Ајој, куд смо све прошли... После рата утерају нас у воз за Војводину, пошли смо из Пакраца, пак смо се потуцали по Бачкој и по Банату, полак Маџарске смо пропутовали. Ниђе да се скрасимо. И четрдесет шесте вратимо се у Сријем и туј у Хртковцима, додељена нам је ова кућа. Имали смо и једанајест јутара земље."

Милеви Грбић из Хртковаца нудили су брак у њеној осмој деценији живота. Била је природно наочита и здрава до дубоке старости и могло би се рећи да је у том погледу остварила сан сваке жене.

„Да ли је тачно да су вас после Леонтијеве смрти опседали просци?"

„Ја сам удовица већ толико... После Лејине смрти, нит сам кога вољела, нит је ко мене. Мени није требо нико! Један из Јарка ћео ме да се удам за њега, преписиво је кућу на мене и три јутра земље. Нисам ћела. Један из Кленка имо је седамнајест јутара и два трактора, велики и мали, и све прикључке, и да ће ми преписати четири јутра земље и краву и свиње и кокоши и сво покућство ми даје, само да поћем за њега. То мени није требало. Ја сам имала свог чоeka, своју кућу, своју дјецу, ја сам се са својом дјецом слагала... Све их је Бог примио, само мене драги Бог никако да узме..."

Време је да напустимо њен свет. Искључио сам диктафон, одмакао се од Милевиног лица. И вратио се у маглу и тишину.

* * *

Милеву Грбић из Хртковаца посетио сам још једном, три године касније, априла 2009. године, заједно са фото-репортером Слободаном Шушњевићем и редакцијским возачем Васом Сибинкићем, и затим у *Дневнику* објавио репортажу *Милева Грбић: 107*. Следеће године, крајем октобра, старица је умрла, месец и по дана пошто је напунила 108 година, и за њену смрт сазнао сам истог дана. Тог преподнева затекао сам се на стази у шуми између Змајевца и Бранковца. Пешачио сам за своју душу, сијало је сунце, пламтелo је лишће. Звони мобилни телефон у мом ранцу.

„Новинар, ви сте...” јавља се женски глас којег препознајем. „Добар дан! Душанка Дардић из Хртковаца. Сјећате се мене? Да, па видите, обећала сам да ћу вам јавити и обећање испуњавам... Бака Милева Грбић умрла је јутрос у пет и двадесет пет... Ако сте у прилици да сутра дођете на сахрану, било би нам драго.”

Сутрадан, у понедељак, 1. новембра 2010. године, на католички празник Свисвете, долазим редакцијским аутом у Хртковце са фото-репортером Шушњевићем. Једини смо из медија на последњем испраћају најстарије жене у Србији. Милева Грбић (1902–2010) сахрањена је на православном делу хртковачког гробља. После сахране, на ручку у кафани, Душанка Дардић ми прича: „Дворила сам је једанаест и по година. Ни моја баба ми кућу није преписала, а Милева јесте. Ја сам то строго поштивала и цјенила! Савест ми је чиста и пред Богом и пред људима. Пред смрт, рекла ми је да позовем комшиницу Миру, има нешто касти, па да Мира буде сведок. ’Душанка’, каже бака, ’ко мени није дошо живој, немој ми га зват ни кад будем мртва! Ја ћу те заклет!’ И ову сам њену жељу испоштовала. Зато сам вас позвала.”

ГВОЗДЕНИ СВЕТ МАЈСТОРА БОХНИЧКЕ

Следи омиљена тема нас локалних новинара о последњем ковачу!

Сот, шумско залеђе Шида, погранично латинично село с Републиком Хрватском у фрушкогорском западном Ср(и)јему на асфалтној артерији Шид–Илок (Е-18). Улица Дунавска, растегнута као ластиш под брдом Краљевац, дуж безименог, кијавичавог потока фрагментарно и на прескоке озиданог плитког корита, и у тој улици кућа свеже окречена у лепршавим ванила нијансама трепће прозорима у шпалиру сличних кућа подигнутих у благо нагнутој долиници *Безименој њојока*. Пред кућом један поред другог два матора багремова дрвета, млађе с крошњом (осушено, мртво), и старије дрво окречено у бело и одрубљене крошње, то су стабла намењена за везивање коња и волова, када их власници доведу по нову обућу. Бела врата с крстастим прозорима на фасади, а иза врата, дубоко у прашњавом полумраку, временска капсула, гвоздено доба, стварност које у стварности више нема: ковачница или верштат Антуна Бохничке.

Мајстор Туња, витез од наковња (титулишимо га тако са дужним пијететом), седамдесет петогодишњи католик словачког порекла, ученик бесмртног Фрање Фујте, легендарног ковача из Сота, последњи ковач и поткивач у западном Ср(и)јему, лебди као дух у својој временској капсули, затрпан гвожђем, клештима придржава и усијава потковичасти комад гвожђа као крменадлу на ватришту распаљеном помоћу вентилатора („Попустили ми живци у ногама, па сам мех заменио вентилатором!”), а затим чекићем брзим ударцима обликује усијано гвожђе, кује на металном наковњу обућу за коње. У представи за новинаре, разуме се. Тренутак накнадне памети. Можда би му се више исплатило да производи бижутерију сујевејних, тзв. потковице за срећу, јер коња и волова у западном Срему скоро да више и нема.

„Чујте, људи, тужна су времена дошла. Тужна!” говори мајстор Бохничка, лупајући чекићем као младић по усијаном комаду гвожђа, позирајући пред фото-апаратом Слободана Шушњевића. „Ја вам тврдим: још коју годину и неће више бити ни једног теглећег коња у Соту. Остало је још свега пет-шест коња.”

„Ко су људи који их држе?” питам.

„Па, овако...” Престаје са чекићањем, пребира по сећању. „Антал Варга, Јоца Зрнић, Анте Јаковљевић... Они су из Сота. Дођу понекад из Беркасова код мене са коњима: Јанко Сабо и Жика Чизмић, а сврате и Андрија Крња из Љубе и Анте Луцић из Шида. А некада сам поткиво коње људима из Бапске, Моловина, Илока, Кукујеваца... Чекало се на ред пред верштатом. Сад, када у Соту видим коња на руди, срце ми задрхти од радости. Коњи суууу... лепота! Кажем вам: теглећи коњи ће изумрети и то не само овде код нас, него у целом Срему.”

„Па, ипак, ковачку радњу не гасите. Зашто?”

„Зашто? Навика, знате. Шта сам ја без чекића и наковња... Ништа! Да седнем на клупу пред радњу и блејим? Да гледам у плафон? Умро би од досаде да ставим кључ у браву ове ковачнице... верујте ми... Овако, бар, убијам време, прође ми дан и боље спавам, верштат ми продужава живот, одвлачи мисли, а капне и нека парица.”

„Како вас служе руке?”

„Ударам ко младић! Ево, видите... Техника. Искуство. Кад ми рука први пут буде задрхтала, закључаћу радњу. Ово ми је као нека забава. Мала је то зарада, али слатка. Нема коња, па поткивам тракторе. Поправљам раонике, донесу људи понеку секиру, бавим се крпежом, ситним оправкама... Осим тога, воле људи овде да дођу, нарочито зими. Док ја куцкам, муштерије уз разговор попију мало ракије, вина. А кад неко тренутно нема да плати, ја му ударим црту, забиљежим га, ево, овде...” Мајстор Туња упира прстом у плехани димњак изнад ватришта исписан кредом.

„Када сте отворили ковачницу у овој кући?” упитао сам витеза од наковња.

„Нисам је ја отворио. Прву ковачницу у овој кући отворио је неки Стипа Лутрин из Сота. Давно је то било! Чекајте, само мало...” – Мајстор се замисли, безуспешно. – „Не, не могу се сетити које године... Углавном, тај Стипа Лутрин продо је ковачницу мом мајстору потоњем чувеном Фрањи Фујти из Сота.”

„По чему је био чувен?”

„Велики мајстор! Вееелики!”

„То је ова ковачница?”

„Не, није ова.”

„Није?”

„Није. И јесте и није! Вите овако. Мајстор Фујтина ковачница јесте била овде...”

„Ипак, јесте?”

„Није! Полако, ди журите? Ово је *моја* ковачница! Ја сам порушио његову кућу, била је већ стара и није одговарала за моје планове, саградио своју кућу – то је ова кућа – и под овим плафоном отворим ковачницу.”

„С мајстор Фујтиним инвентаром?”

„Не, не... Све ово што видите и овај растови пањ из двадесет седме, купио сам у Бапској, једно село ту преко брда, припало Хрватској.”

„Значи, ковач Стипа Лутрин продао је кућу мајстор Фујти, а Фујта је кућу продао вама, да бисте је ви порушили...”

„Не, не! Мајстор Фујта, чији сам ја био калфа, тада је већ био покојни. Фујтину кућу ми је продо гостионичар Фрања Јашћур.”

„Ко је сад он? Фрања Јашћур је кућу купио од мајстор Фујте?”

„Да, да... У ствари, не! Ја вас слушам! Кућу је од мајстор Фујте... Чекајте, шта ја причам? Па, Фујта је тада већ био мртав! Заправо, кућу је од Фујтине жене Јелисавете купио Фрањин очух Васа Левенски... не, не, грешим... чекајте... Купили су је заједно Левенски и Јашћур с намером да овде отворе гостионицу. Да. Тако је било. Тели су да овде отворе гостионицу. Узели су ми ту кућу, да тако кажем, пред носом, јер ја сам у ствари тео да је купим од мајсторице Јелисавете.”

„У реду, капирам. Ви сте у то време били калфа код мајстор Фујте. У ствари, не! Мајстор Фујта је тада већ био покојни... Од чега је умро?”

„Убијен. Мајстор Фујта је убијен.”

„Убијен?”

„Убијен!”

„Вратићемо се на то убиство. Једно ми није јасно...”

„Шта вам није јасно?”

„Одакле вама новац да као калфа купите кућу са ковачницом од супруге тада покојног мајстор Фујте?”

„Вите, овако... да вратимо филм... Идемо редом!”

„Идемо редом.”

„Ја сам мајстор Фујтин шегрт посто четрдесет седме, а две године касније положио сам код њега калфенски испит. То се тако звало. Е, сад,

да ли вас занима како је уопште дошло до тога да дођем на ковачки занат код мајстор Фујте? Добро. Похађао сам месарску школу и нешто ми се није свидело. И једног дана, знате, пролазим испред старе Фујтине куће са ковачницом... То није ова кућа! – Мајстор Фујта поткива коње, а бећари седе на клупи поред зида, пију ракију и са мнош збијају шале: "Туњо, какав ти је то занат! Месар може да буде свака баба! Мајстор Фујти треба шегрт, привати се ти, Туњо, чекића и наковња... То је мушки занат!" И ја послушам. Тако сам посто ученик чувеног мајстор Фујте. У међувремену сам се оженио, супруга ми је Катица, Кајка, и живили смо ту доле на главној улици у кући женине бабе. Ми смо је дослуживали и баба нам је оставила кућу. Е, кад сам завршио ковачки занат..."

Антун Бохничка Туња: „Шта сам ја без чекића и наковња... Ништа!”
Фото: Слободан Шушњевић

„А шта је са мајсторским испитом?”

„Мајсторски испит сам положио педесет осме, али не код мајстор Фујте! Полако. Стићи ћемо и дотле. Е, знате, завршим ја ковачки занат, још нисам мајстор, али Фујта каже овако: ’Бохничка, сад си калфа, занат знаш, добро сам те научио, а пошто те ја више не могу држати у ковачници, отвори ти лепо своју радњу доле у бабиној кући, мени нећеш бити конкуренција, а у Соту ће бити два ковача!’ Тако сам отворио своју прву радњу доле у центру села. Међутим, догоди се велика трагедија.”

„Каква трагедија?”

„Мајстор Фујта је изгубио главу педесет пете... Убијен!”

„Ко га је убио? И зашто?”

„То је дуга прича! Вите, овако. Идемо један дан да свирамо доле у гостионицу. Ја сам, знате, целог века био ватрогасац, командир, па председник друштва, и имали смо наш ватрогасни тамбурашки оркестар. И идемо да тамбурамо, кад на ћошку Фујтин син, сав унезверен. ’Шта је? Ди јуриш?’ питамо га. – ’Идем у УДБУ да се пријавим’, одговара. – ’Па, шта си радио?’ – ’Убио сам Фујту!’ – И још се ја тобоже нашалим с њим, па реко: Ниси им морао ни ићи на ноге, дошли би они по тебе. И ајде с њим у гостионицу да га смиримо и да чујемо шта се догодило. Убио је, каже, тату. Ништа више неће да прича. Платио је пиће нама музичарима...”

„Он платио пиће?!”

„Платио пиће, да. И очо да се пријави у УДБУ. Е, у једном моменту, сви смо занемели. Мајстор Фујту возе крај гостионе на колима свог крвавог. Ноге му дрхте, несрећник је још био жив. Умро је на капији митровачке болнице.”

„Зашто га је убио? И како?”

„Мајстор Фујта је имо једну велику ману, умео је да се три пута на дан опије. Требало га је таквог трпити у породици. Какав је био према жени и деци, а имали су петоро деце, какав је био према њима, то не знам! Према мени је био добар. Воло ме, поштовао ко личност, никад ме није увредио, а ни ја њега. Био је одличан мајстор, први ковач у Шиду и околини, сви су га поштивали и скидали му капу! Да није мајстор Фујте, можда ја никада не би отворио ковачницу.”

„Ковачницу доле у центру у бабиној кући?”

„Да, да. Није нам се доле свиђало, главна улица, камиони кад прођу тресу се зидови. Моја супруга Катица је била за то да се кућа прода.

Преговаро сам са Фујтином женом Јелисаветом да купим њихову кућу са ковачницом...”

„Рекли сте то.”

„Она је ту остала да живи са децом. Али годину-две после смрти мужа, Јелисавета кућу прода Васи Левенском и Фрањи Јашћуру...”

„И то смо већ чули.”

„Њих два тели је за гостионицу...”

„И то сте рекли.”

„И мајсторица Јелисавета са уда се за неког пензионера млинара.”

„А Левенски је кућу продао вама?”

„Полако. Нисте ме пажљиво слушали, господине. Мени је кућу, па реко сам већ, продао гостионичар Јашћур, коме је Левенски...”

„Очух, капирам! Али тада је уместо Фујтине ковачнице у кући била гостионица?”

„Не, не! Од гостионице није било ништа.”

„Ништа? Али кажете гостионичар Јашћур?”

„Заборавите и на Јашћурову гостионицу и на Фујтину ковачницу!”

„Заборавио.”

„Е, тако! Сад слушајте. И дође један дан Фрања Јашћур и пита ме: ’Бохничка, да ли би ти купио Фујтину кућу?’ Имо сам неких уштеђених пара. Реко: би! ’Онда’, каже, ’дај паре да исплатим Васу Левенског и усељавај се...’ Тако је и било, дам паре. И шездесет четврте отворим овде ковачницу. Даље је све јасно...”

„Није.”

„Шта вам сада опет није јасно?”

„Зашто је убијен мајстор Фујта?”

„А, да! Вите, овако. Испоставило се да мајстор Фујту није убио син!”

„Није?”

„Не. Није.”

„Па, ко је?”

„Преузео је на себе туђе убиство.”

„Невероватно!”

„Да!”

„Па ко је онда убио мајстор Фујту?”

„Ко га је убио? Хммм...”, мајстор Туња почеша браду и одложи чекић на пањ из Бапске. „Дуга, дуга је то прича! Вите, овако... Да причам?”

„Причајте.”

„Вите, овако...”

И тако, реч по реч, мајстор Антун Бохничка, звани Туња, витез од наковња из Сота, кује причу за причом у својој гвозденој временској капсули на једној од последњих ватри гвозденог доба.

* * *

Данас је 21. август 2019. године.

Фасада куће свеже је и прецизно офарбана у смирујућој пастелној комбинацији светлолила и светложуте боје креча и на њој су упечатљива дашчана бела врата, која „висе” на зиду, лишена степеника, остављена више као апликација, детаљ, успомена, него као живи приступ у унутрашњост куће (читај: ковачнице), с прозорима спуштених ролетни „на кант”. Пред кућом испуцали стуб окречен у бело, заправо одсечено стабло мртвог дрвета, с корењем у земљи, и са жељезном алком за коју су везивали коње доведене на поткивање код мајстор Туње, витеза од наковња. Стабло доживљавам као скулптуру у слободном простору, надгробно обележје, епитаф једном времену. Породица је с дирљивом пажњом и брижљивошћу сачувала сећање на ковача Антуна Бохничку. Стало ми је да поразговорам са његовом супругом Катицом. Тамнолила метална капија, моментално закључана, онемогућава поглед у двориште. Весна и ја узалуд дозивамо са улице, изнутра се нико не јавља. Срећом, чула нас је жена из суседне куће, пред којом је архетипска ср(и)јемска дашчана клупа, инсталирана под крошњу дебелог уличног ораха. Комшиница излази на капију, предусретљива, вољна да нас повеже са комшиницом Катицом. Подвлачи шаку под ролетне, куцка на прозор и дозива супругу покојног Антуна Бохничке, јунака моје приче из гвозденог доба, објављене 17. децембра 2006. године.

„Или је у башти, или је прилегла, али ту је...” каже Бригита Хорват. „Терка из Хрватске била је код ње неколико дана и јуче је отишла.”

Врућина је, запара, тешке су ноге. Мириши земљана прашина. Правимо паузу на клупи у прохладној сенци старог ораха и Хорватова ми каже да је њен отац родом из Ердевика, породица Кошућак; овде је упознао жену свог живота и дошао под њен кров, па је Бригита рођена у Соту. Сестра јој је умрла.

„Комшија Бохничка био је одмерен човек, уљудан, није много говорио,” прича ми Хорватова. „Кајка је вредна и причљива. И сећам се кад јој је рекао: ’Баба, твој језик ће тебе посећи!’ Катица има страота

памћење... Сачекајте, кад сте већ толики пут прешли, покушаћу још једном да је дозовем.”

Бригита Хорват опет прилази прозору, куцка и дозива комшиницу, и изнутра се најзад чује глас. На улицу излази Катица Кајка Бохничка, рођ. Киш.

„Изволите, уђите”, каже она, сувоњава жена у мајици и сукњи. Очи су јој водено плаве, забринуте. Велике наочари застакљују њено испијено лице.

То је жена од осамдесет четири године.

Унутрашњост куће оличење је старог ср(иј)мског сељачког господства. Све је уредно, педантно распоређено, свака ствар(чица) је на свом месту, чисто и архаично у најбољем хришћанском (католичком) смислу, с пуно домицилних *фолклорних* и религиозних детаља. То је једна од оних старих (под)фришкогорских кућа у чијим дебелим зидовима је скоро као у фрижидеру, док напољу гори земља. Нигде се боље не спава него у зидовима и под перјаним јорганима таквих кућа у којима се заледило време и као да у њима живе људи из неких нама далеких цивилизација. Сви зидови у кући, укључујући и зид у отвореном гонку, украшени су у старинском духу, мустром гуменог ваљка, цвећем и лишћем, и све на чега слети поглед, како у кући, тако и у дворишту, пуном цвећа, одише дисциплином и смислом, садржајем и пуноћом. Када сам 2006. године, са фото-репортером Слободаном Шушњевићем, ушао у ковачницу Антуна Бохничке, и у тој временској капсули, у тој сценографији гвозденог доба, разговарао са последњим ковачем, прича је била тако јака, и тако духовита, да ми није падало на памет да је разводњавам. Напустио сам ковачницу, тј. кућу у Дунавској улици, а да се нисам ни упознао са његовом супругом Катицом, која је с друге стране зида створила

Катица Бохничка Кајка: „Антун ми сваку ноћ долази у сан.”

Фото: Жељко Марковић

свој *женски* свет, ништа мање занимљив од гвозденог *мушког* света њеног супруга. Сада, док нас жена води кроз собе, и показује шта је све сашила, извезла, исткала (а то је само део њеног опуса), размишља о тој драматургији под једним кровом. Антун Бохничка је лупао чекићем по усијаном гвожђу, а његова супруга Катица, с друге стране зида, иглом и концем стварала је своје везове и чипке („Начупала сам перја, једно четрдесет јастука. Данас то не треба никоме. Једној ћерки дала девет јастука, другој ћерки дала...”) Међутим, тек сада сазнајем, да је Катица Кајка Бохничка често прискакала у помоћ свом мужу у ковачници и била „други чекић” поред гвоздене ватре.

„Није имао шегрта?” упитао сам жену.

„Није”, одговорила је Бохничка. „Ниједног шегрта није извео на пут, кадгод је ко почео са њим да ради, тај је брзо и напустио; тежак је то леб. Били смо у браку шездесет година, а Антун је шездесет шест година био ковач. Ученик чувеног мајстора Фрање Фујте! Потково је безброј коња и ни једног није подбио. Чујте, није што је био мој муж, ал’ такав ковач се једном рађа, верујте! Ја сам му помагала у верштату, лупала чекићем трауф, усијане потковице, гвожђе. Руке су ми страдале”, причала ми је супруга мајстор Туње. „Отишо је у инвалидску пензију, ал’ и даље је радио у верштату. Добио је од Анте Марковића пензију од четрнаест динара! Кажем му ја: Деда, боже мој, осамдесет је близу, а ми све радимо што смо радили... Кад ћемо се нас двоје одмарати, уживати, реко? Докле ћемо ми моћи овако? – ’Ако се мени нешто деси, имаћеш ти за живот’, каже он мени. Е, једном ме увредио. Једе, па му застане у грлу. Ја га ондак лупам по леђима, да му прође залогај. – Боже, деда, реко, ко да имаш траљаво грло... А он ће мени: ’Кад останеш сама, знам, ти ћеш уживати!’ Остала сам сама и јако уживам. Само о њему мислим. И ди год се окренем, он је ту. Ја ноћу мало спавам. Читам круницу. И деда седи поред мене, слуша; лице му не видим, ал’ ту је... Добро се држо, лупо је чекићем све до два месеца пред смрт.”

„Где је чика Антун умро? У болници?”

„Умро је тамо на оном каучу 29. фебруара 2012. године.”

„Шта су му биле последње речи?”

„Није ништа реко. Ништа. Скоро да није ни говорио последњих дана, само је седио и пиљио у онај хошак тамо. И један дан гледа и каже: ’Ено је, мајка!’ Видио је у хошку моју нану, Швабицу. Он је моју нану волио и она је њега волила. Антун је, када смо се узели – он је имо двадесет две године, вратио се таман из војске, а ја осамнаест година –

Антун је ондак дошо у нашу кућу, доле смо живили у кући моје бабе, мамине маме, доле на главном шору. Кад су га пустили из болнице, ранили смо га на шприцеве. Обе ћерке су медицинске сестре, једна живи преко у Хрватској, јуче се вратила, а друга живи у Шиду. Каже ћерка: 'Тата, морате то прогутати.' А он: 'Подај то твојој другарици.' А ћерка пита којој другарици? – 'Мојој баби', каже. Мислио је да је у болници. Седи и само понавља: 'Оћу кући, оћу кући, оћу кући...' Ја му кажем: деда, боже драги, шта је с тобом? Па ово је наша кућа! Погледај око себе! Све је ово наше. Наша соба, наше ствари, наше фотографије; тамо је твој верштат. Ма, какви! Запео: оће кући, па оће кући. Одлазим скоро сваки дан код њега на гробље. Стојим поред гроба и плачем, знам да Антун тамо лежи. Гледам то место у соби где је седио, празно. А ја га видим како седи. Много је радио. То што је он мого, није мого свако. Целог живота подизати гвожђе, лупати чекићем."

„И дувати мех ногом“, додао сам. „Причао ми је да су му услед тог покрета страдале ноге. Имао је и дисајне проблеме."

„Упалили му се живци, прво у једној нози, па у другој нози. Мучио га је бронхитис, више пута добио је упалу плућа. Искашљаво је слуз, тешко дисао. У верштату је гаротина, отрови се купе, жељезна прашина, испарења. И шта ти ја знам! Нарушио је здравље, јелте, и дошло му је на наплату. И све се десило брзо. У новембру 2011. клали смо код моје сестре, радио је цео дан. Насеко багрење нама, дрва за ложење, а није се ни огрејо. Ја нешто пржила на шпорету, прснуло, њега гуши мирис масти. Није му добро, каже. Разболио се половином децембра, снимили су га на рендгену у Шиду, па су га послали у болницу у Митровицу, да сними плућа... И одма с њим у Каменицу! Хитан случај! Тамо су му лекари казали да су му плућа у јако лошем стању и да мора на операцију, ако мисли да живи. Одбио је операцију; неће под нож. – 'Деда, умрећеш', рекли су му лекари. – 'Нека умрем', одговорио им је. 'Шта сам видио – видио сам, а шта нисам видио, не морам ни видети! Нека умрем, нећу да ме сечете!' На Божић, двадесет петог, отишли смо му у посету, и кад се пресвлачио, каже деда мени: 'Остаћеш, бако моја, удовица.' – А можда ћеш ти остати удовац, ја њему. – 'Ако не будеш могла сама, пређи код деце...' каже он мени. Ја не волим за туђи сто! Предосећо је смрт. После Нове године, отпусте га из болнице и у отпусном писму пише да је одбио операцију. Појавио се на вратима куће, изгубљен. Гледам га и не могу да верујем, он није он, знате. То је неки други човек. Гледа као да улази у туђу кућу. Плаче. – Што, деда, плачеш? питам га.

Код своје си куће. А он само плаче, плаче. Ту ноћ смо легли на овај ото-ман, а изјутра Антун пита: 'Откуд ти, бако?' – Боже, деда, па је л' смо синоћ легли... Ти си код своје куће! Вратио си се из болнице. Видим, не зна где је. Сместили смо га тамо, у ону собу, поред пећи. И само чујем одатле: 'Оћу кући, оћу кући...' Умро је а можда није ни био свестан да је у својој кући. Мислио је да је у болници."

На вратима шифоњера виси мушко свечано одело закачено на офингеру, светлосиви сако и панталоне. „Нисам га саранила у оделу, нисам се снашла, па ћу му ово одело понети са собом”, рекла ми је Кајка. „Његово одело ће да ставе поред мене у ковчег. То ми је жеља. Кад га сањам, увек долази у истом оделу."

„Често вам долази у сан?"

„Скоро сваку ноћ. Како да вам кажем, чујем све што Антун говори, а никада га нисам видила... само, кад се пробудим, знам да је био ту... Чујте, можда неко мисли да халуцинирам, ал' ово што говорим је истина."

Отворила је врата другог шифоњера и показала белешке писане оловком и пенкалом на унутрашњој плочи врата: важни датуми из породичне историје, које Катица Бохничка исписује од 1953. године, када се венчала са Антуном, и тај догађај забележила у врху врата: *Туња и Кајка венчали се 14. 11. 1953.*

„Све ове датуме знам напамет, ал' нека остане записано. Служи ме памћење, нико ми у Соту није раван. Четири генерације из сваке куће памтим! Девет свећеника променило се у Соту, и о сваком знам све, када је дошо и када је и где очо. У нашој католичкој цркви певала сам од петнаесте године."

Преписујем са врата: *Туња се родио 25. 04. 1931; Кичму ојерисала 09. 06. 1983; Руку сам њокидала 01. 02. 2014;* нижу се на вратима шифоњера имена преминулих чланова породице: *Марка (1948), Дода (1975), Марија (2007)...* *Туња 29. 02. 2012* (име је подебљано), а последњих двоје преминули су сад скоро: *Љуба снаја 14. 04. 2018, Миленко 26. 06. 2019.* Питам ко су они?

„Љубица је удата за мог рођеног брата Ђуру Киша, кућа им је онде горе на главном шору, а Миленко, њен син... шездесет прво годиште..."

„Чекајте”, прекинуо сам је, „па ја сам пре неку годину био у тој кући, разговарао са Љубицом и њеном снајом и објавио репортажу у нови-нама. Љубицин отац јеее..."

„Аман”, рече жена. „Никола Аман."

„Аман, тачно! Правио је фијакере за Карађорђево, Пајдош, Ерд-
вик...”

„...Кладово...”

„И за Кладово?”

„И за Кладово! Био је колар, да. Отац му је Шваба, звали су га
Миклоз.”

„А снаја им је из Бача, ако се не варам.”

„Марија! Из Бача је, да!”

„Шта се десило са вашом снајом Љубицом?”

„Однели је хитно у болницу, ваљда због жучи, шта ти ја знам, не-
што се са њом искомпликовало и жена умрла. Несрећа не долази сама.
И за годину дана умро јој и син Миленко, шездесет прво годиште.”

У средишту унутрашње плоче шифоњерских врата залепљена
смртвоница мајстора Туње, витеза од наковња из Сота:

*Тужним срцем и с болом у души обавештавамо сву нашу родбину и
иријашеље да је дана 29. 02. 2012. године после краће и тешке болести
преминуо у 81-ој години живота наш драги и никада прежаљени*

АНТУН БОХНИЧКА

*Сахрана драгој нам покојника обавиће се дана 01. 03. 2012. године у
15 часова на католичком гробљу у Соју, а кућа жалоси се налази
у улици Дунавској бр. 14.*

ОЖАЛОШЋЕНИ:

*Сујруја Кајка, ћерке Анђелка и Катица са породицама, унучад,
праунучад, као и остала родбина и иријашељи*

Одлазимо у ковачницу мајстора Туње, где је све остављено, му-
зејски конзервирано, онако како је оставио последњи сотски ковач из
ср(и)емског гвозденог доба, када је у зиму 2011. године последњи пут
изашао из свог верштата. Унутра је чудо од свакојак гвожђурије.
Стврднута гараж, прашина. У ћошку наслоњен урамљени назив фирме:
БОХНИЧКА А. – КОВАЧ. Имам осећај као да сам јуче био у тој времен-
ској капсули, а прошло је тринаест година. Све ми је познато у тој
просторији. На плеханом димњаку још су се сачували Туњини записи

кредом. Његова супруга ништа не жели да помера, да премешта, као да ће Антун Бохничка, њен човек из гвозденог доба, сваки час ући у свој верштат у којем је шездесет година лупао чекићем на наковњу усијано гвожђе. Чекамо Катицу под чардаклијом од винове лозе, док у кући нешто потражи. Излази са белом шустиклом у руци, њен вез. „Узмите”, рече и розету од конца поклања мојој жени. „То је од Кајке... Бог нека вас чува, децо.”

ГОСПОДИН СРЕМАЦ ЖИВКО ПЛЕВА

Плева је умерено сувоњаве грађе, празног стомака, спорих кретњи и шаљивог, домишљатог језика, тога дана, веселе јесење појаве с елементима арлекиновског израза у изгледу и понашању, и добро расположеног, па и лакрдијашког наступа на моменте, сасвим у сагласју са својом личношћу и суначним суботњим и благим раним преподневом, које обећава појачану људску активност на бетонском паркинг-плацу испод манастира Врдника, где започиње данашња прича. Плева седи на клупи, поред чесме, окружен женама. Танке, вибрантне усне, утонуле у обријане образе и десни (с длакавом бенигном брадавицом закаченом на јабучици), завијене као кришке под повећи, шпицасти нос, непрекидно под гримасом осмехнутости. Очи, оперважене ситним борама, склиске као на зејтину, шкиљаво, упечатљиво осмехнуте, лисичије, облика бадемове коштице, завијене у слепоочне кости. Бело прамење зулуфа вири му испод шешира као дечје шишке. Шешир је мали, црн, узаног обода, изношен и крецав по ивицама, накривљен на бећарски начин, таман толико под нагибом колико треба (мера је важна), а на лајсни се црвени платнена симулација руже, као крв у поезији адоlescената. На Плеви су пастелни, индустријски, јесењи џемпер и фротирана кошуља с извученом крагном у бојама заруделог лишћа, а на ногама папуче. Црне, навиксане.

Поред Плеве, седамдесет једногодишњег човека, чије је име Живко Нинковић, седе три такође веома расположене даме у касним средњим годинама, дошле су на клупу из оближњих станова, а Плева, блажен међу женама, изгледа као оријентални продавац прича на јавној клупи. Плева у ствари засмејава жене: Црногорку, Босанку и Далматинку. Ни једна није рођена у Срему.

„Мени је навек било лепо!” распричао се Плева. „И кад ми је било најтеже, увек сам нашо начина да себе развеселим и задовољим. Таки

Живко Нинковић Плева: „Водем кад ме питају одакле сам, а ја се испрсим и кажем: Сусечан!”

Фото: Жељко Марковић

сам рођен. Плева никада и ни пред ким не спушта нос. И увек се смејем и спрдацим, увек. Кад видим да је неко намргођен, ки-сео, пре подне мрзи себе, после подно цео свет, дођи ми да га шопим! Ја сам по природи весељак, водем да се нашалим, то ми је у крви, а крв ми је сремска, чисто-крвна сремска... Сусечан! Водем кад ме питају одакле сам, а ја се испрсим и кажем: Сусечан! То је ко да носим одликовање.”

Плева накриви шешир.

„Шта је то тако посебно у Сусеку?” питам чистокрвног Сремца и пред очи ми излази сцена крда крава које се кроз главну улицу враћају с паше и балегају по асфалтној кори. Сусек ми је у ноздрве ушао по мирису кравље балеге у главној улици и на раскршћу.

„Ми Сусечани смо посебан сремски сој, загуљени, небаждарени, а весељаци, држимо се свога ко пијан плота и не дамо на себе. Моји су старином сви из Сусека, потичемо из старе Аустрије! Је л’ да их набрајам по оцовој и мајкиној линији? Наопако! И покојна жена ми је Сусечанка. Стара српска лоза. Ми се не мешамо са другима. И у томе смо посебни. Волемо своје... таки смо... Ми у Сусеку оно што је добро оставимо нама, а оно што не ваља дајемо на страну. Прошло је неколико година од Милицине смрти, већ би се могло поново оженити”, разгаламио се Плева и прелази погледом преко жена: „Ове дођошке су маторе за мене. Треба ми нешто млађе.”

Жене се згледају и мрште.

„Волим жене!” вади се Плева и грли даме, а Црногорку љуби у чело; све три се смеју и сарађују у овој представи на манастирском паркингу. А затим се обраћа мени: „Немој баш све у новине да мећеш, ја свашта

лајем. Прочитаће ми ћерка. Имам унучад у Врднику”, цензурише ме Сусечанин.

Плеви је пре четири године умрла жена Милица, па је из Сусека прешао код ћерке у Врдник; ћерка му је удата за неког Јазачанина.

„Чула сам да ти је покојна жена била вредна”, рече Црногорка (по-реклом из Андријевице), тако јасним и грленим гласом да се неопрезан слушалац може порезати на њену реч.

Плева уздише и врти главом.

„Моја Мица, Мицика, па да... Воло сам је! Сремица. Била је жена и по и да се поново родим, опет би се њоме оженио. Четрдесет година сам живио с њоме у браку. Наравно да је била вредна. Моро је неко у кући бити и вредан.”

Црногорка вуче сремског ђавола за реп.

„А чула сам”, рече, погледа у страну и грицну усну, „да си ти био ленчуга! Тако кажу: ‘Плева је био ленчуга!’ Ја у те њиове приче не верујем.”

„А што не верујеш?” Плева се жени унесе у лице. „Не знаш да ли су они у праву, можда сам ја стварно био ленчуга, а не верујеш! Како то? Е, моја Црногорко... Ви Црногорци волете окруњено”, узвраћа Плева и намигује (мени): „А некад и у клипу!”

Жене се мешкоље и смејуље по некој својој логици.

„Плева, не псуј... Све се снима, изаћеш у новинама” моралише Босанка (од Дервенте).

Далматинка се смешка, склања поглед у страну.

„Заболе ме што се снима!” плану Плева и погледа у диктафон у мојој руци. „Је л’ се снима? Снима се! Е, заболe ме још једном што се снима!” – Спушта шешир на очи. – „Та, објављуј шта оћеш... Плева стоји иза својих речи. Ди сам стао? А, да! Тео сам да испричам... Знаш ону радњу у Новом Саду, продавали фрижидере и белу технику, и шта ти ја знам шта све не, ту кад се скрене за Футошку пијацу, па на ћошку, с десне стране. Дошо ја ту да нешто купим и зафали ми... не сећам се... тристо динара у оно време... Поскупило, била инфлација! А ја петнаест година носио овчији сир у Слободу на ћошку у Максима Горког, и тога дана добио неке паре. И каже мени продавачица, нека Црногорка: ‘Оставите личну карту, па ће те платити кад поново дођете.’ И ја оставим личну карту и сутрадан дођем и платим. Позовем ја њу код мене у Сусек. Реко, кад доћеш у Сусек, питај код цркве било кога... кeра на улици питај... ди је кућа Живка Плева, свако ће ти показати, ја сам одма ту у центру! Мислио сам да ће је мрзити да дође, а стварно сам тео да дође, да види

како ми живимо. У суботу, зајутра, спремам се да истерам овце, кад Црногорка на капији! Два дана је била код нас кући и не да је била задовољна... Презадовољна! Одушевљена! И доле на рибњак сам је водио. Распуштеница.”

„Ви Сремци сте добри гости, али лоши домаћини”, пецну га Црногорка.

„Од Србијанаца гори нема!” узврати Плева.

„А шта ти је рекла жена, што си у кућу довео распуштеницу?” радознала је Црногорка.

„Шта ће рећи, ништа”, рече Плева.

„Признај Плева, јеси л’ учинио прељубу или ниси? Да или не?” опет ће Црногорка.

„Какав је то мушкарац који нема бар две-три жене”, закувава Плева. „Наопако! Та, нисам је тако, ди ћу од Милице, дружили се пријатељски! Кажем ја њој на рибњаку: Ви Црногорци волете окруњено! А она мени: ’Волем ја и у клипу!’ Водио сам је и у нашу цркву, оће да види, а не зна ни која јој је крсна слава. Не идем ни ја у цркву, то стоји, да се не лажемо, ал’ за Светог Јована, кад ми је крсна слава, примам попа у кућу. Поп своју службу обави над колачком, ја њему платим и довиђења. Шта мене брига ко је он! А попови су бећари, то стоји! Ми, стари Сремци, знамо шта је ред. Питам неког Перу из Каменице зашто не слави Свету Петку, своју крсну славу? Не прима, каже, попа у кућу, попове не воли. Па, реко, ко ће те саранити, кад не примаш попа? Па, плех-музика ће га саранити. Ми у Сусеку за те који не славе крсну славу кажемо: изеш таког човека! Ми смо Срби и то нас је у Сусеку скупо коштало у Другом рату. Млади и јаки очли у шуму, у партизане, остали старци, жене и деца. Усташе их отерале у Јасеновац, многи се отамо нису вратили. Мог деду Милана су у Јасеновцу четворица усташа уватила и бацила га живог у фуруну! Живо! Како то знамо? Испричо нам Јоца Паризек из Луга, својим очима је гледо кад су га бацили у фуруну. Њега су поштедили, зато што је Словак. Још им је Паризек реко: ’Нисте требали чика Милана, он је ваљан човек.’ А маму Анку ми је из Јасеновца извуко неки Шваба из Челарева. Код нас у Сусек долазио да купи грожђе, а ми код њега ишли на млин у мељаву. У Јасеновцу био шеф неки усташа Блажековић из Сомбора. И каже он том Шваби за моју маму: ’Зашто да је пустим? Нећу! Њен је човек у партизанима!’ Тата ми је стварно био у партизанима... А Шваба њему: ’А зашто си ти очо у усташе?’ А Блажековић: ’Па, ја сам Хрват!’ А Шваба: ’Па, и они су Срби, морали су и они

некуд отићи! Пуштај жену! И моро је да пусти матер моју. Деду ми није могло спасити. Бацили га живог у ватру.”

„Где има доброг вина у Сусеку?” питам Плеву.

„Иди код Шишка у кафану и реци Пољакињи да те је посло Живко Плева.”

„Ко је Пољакиња?”

„Пољакиња из Пољске! И само јој тако реци: посло ме Живко Плева по вино.”

„Шта значи та ’ружа’ на шеширу?” питам Плеву.

„Лови жене на романтику”, добаци Црногорка.

„Волем руже!”

ГРАЂАНИ СВЕТА СА ЛИПОВЦА

Када је у она споровозна времена прашњавих и блатњавих (сремских, фрушкогорских) друмова, испечатираних дудињем и брашњавим крушкама, коњском или воловском балегом, с понеком отпалом потковицом у обали *за срећу* запрежним путницима, деда Геза Балинт из Врдника, врднички рудар рођен у Суботици (или рудар из Суботице) и фрушкогорски алхемичар, који је справљао ракију од апте, упрегао у таљиге своју зелену, паметну кобилу Зверку, испратила га је на капији супруга, баба Етелка, опасана кецељом с извезеним варјачама, и да први комшија из куће изнад, такође Мађар, није под орахом ушмркивао своју јутарњу дозу дуванског афродизијака, ову новинску причу не бисмо почели баба Етелкиним опроштајном зврчком, с капије њиховог дворца, засеченог у јоргованском брегу Липовцу: „Зверка, чувај Геза!”

А када су истог летњег дана поподне, у Новом Саду (где је Зверка одвезла фрушкогорског алхемичара), рођаци одвраћали наљосканог деда Гезу Балинта и његову верну кобилу од суманутог повратка у Врдник, док се не отрезни од аптине ракије, коју им је у стакленом балону тога дана донео на поклон, Зверка је, кажу, зарзала и загребала копитом бачку земљу, кочијаш се оглушио о савете рођака, и њима, који су познавали Зверку, јер то не беше први такав долазак и испраћај веселих Сремаца, ништа друго није преостало него да с капије, колико да умире савест, повичу за подигнутим кобиљим репом у облаку прашине: „Зверка, чувај Гезу! И пазите на воз!”

Бољи писац/репортер могао би да од овог запрежног путовања преко Фрушке горе и Дунава сачини посебну причу, а мени преостаје да умирим репортерску савест таксативним прелетом маршруте (дуге око двадесет пет километара), коју је Зверка *по сећању* прешла с газдом, заклаћеним и наљосканим на седишту, а затим у слами! Најпре је саче-

кала, с новосадске стране, да се подигне рампа иза воза који је протутњао преко (покојног) Варадинског моста, па је прешла реку и избила на континент Срем, завила десно под Тврђаву, оставила иза копита Сремску Каменицу и закасала беочинским друмом уз Дунав, а затим завила лево у међу куће села Раковац, у брда, и шумским путем преко планине, спустила се из раковачког каменолома Кишњева глава у Врдник. И, у сумрак, ево Зверчице на капији. Рже. Струже копитом. А, потом, ево и баба Етелке на авлији. Сикће. Само нема деда Гезе Балинта. Па, ди је? А, ево и њега... Хрче у слами! „Геза, божју ти матер, опет пијана!” баба Етелка бљује женску ватру на књижевном српском и дрмуса у слами свог мамурног човека, а онда се обраћа кобили, која рже и струже копитом мостић пред капијом: „А ти Зверка да ћутиш, исти си ко она! Боље да си га успут негде изврнуо!”

Преко пута њихове куће, затрпане у јоргованима, ситном, гробљанском цвећу и ружама месечаркама, засечене у брегу изнад Нове колоније, комшијска деца, закрпљених дупета, прате сцену на капији из крошње маторе, брадавичаве врбе дебелог, распуклог стабла у потоку испод уличног бунара, с точком и кофом на ланцу (којег више нема, као ни врбе). И међу децом, која пуцају од смеха, смеје се и мали Карло Брадач, пензионер у реалном времену, који се из Новог Сада, где живи, повремено враћа у своју врдничку прошлост са седам кора. Седам слатких кора! Враћа се у дворац свог деде (по мајци) Јосипа Вишњовског, прву кућу до Балинтових у шпалиру кућа на успону за Јазак. А ми се, с Карлом, враћамо у мушку и женску историју његове породице.

И видимо, прво, његовог деду Јосипа, потоњег оца његове маме Маргите, Пољака из Татабање (Мађарска), младића који за суботичког велепоседника транспортује коње и волове купљене по вашарима у Бачкој и Срему, а затим, све чешће, свраћа „пословно” у Врдник и релаксира се у кафанама и куплерају код купатила. И банчи са рударима, природно. Видимо га, затим, како се лифтом, први пут у животу спушта у јаму рудника угља, купује (од газда Утвића из Јаска) воћњак на брегу Липовцу и 1936. године меси колачиће од блата и плевe за кућу од набоја у коју се те године и усељава. И видимо, затим, Карловог другог деду, Јосипа Брадача, оца његовог оца Сигмунда, Чеха из Пардубица, пореклом из династије средњовековних чешких рудара номада који су, са секиром о рамену и швиц-марамом око препона, главињали по европским рудницима. Затичемо га прво у румунском угљенокопу Ебенталу, док с групом синдикално умрежених камарата оштри

Карло Брадач у дворишту породичне куће у Врднику
Фото: Жељко Марковић

гласне жице испред дирекције рудника и захтева већу надницу и присуствујемо часу када му једне ноћи куцају на прозор и упозоравају га да бежи из Ебентала, јер му из управе рудника спремају хапшење. И, исте ноћи, ветровите, језиве *румунске* ноћи, пловимо преко Дунава у чамцу с црвеним Јосипом Брадачом, његовом супругом Магдаленом (рођ. Кулхај) и њиховом децом Сигмундом, Леополдом и Јожицом. Из источне Србије долазе у Срем и 1921. године заустављају се у Врднику.

„Геза Балинт се у Суботици дружио са мојим дедом Јосипом Вишњовским – били су нераздвојни пајташи – а с њима је у том суботичком друштву био и Ђула Шимоњи, чија ће се рођена сестра Етелка удати за Балинта. Привукао их Врдник! Мој деда је од Утвића из Јаска купио парче земље на Липовцу. Поред њега, биле су још две Утвићеве парцеле, једну је купио Шимоњи, другу Балинт. Тако су сва тројица

саградили куће, ова испод наше је Балинтова, а ова изнад Шимоњијева. Геза је, колико се сећам, са Етелком добио сина Јожику, а Ђула је са супругом Маријом имао петоро деце.”

„А шта ти радиш у дединој кући?”

„Дођем, повремено, из Новог Сада, да на ваздуху освежим и плућа и душу. Мој отац Сигмунд, који је са родитељима живео доле у стану на Новој колонији, спанђао се са мојом мамом Маргитом, и после венчања, како би Сремци рекли, удао се у ову кућу Вишњовских на Липовцу, дошао да живи код жениних родитеља... Ето, откуд ја овде! Мој старији брат Имре живи у Новом Саду.”

У предсобљу, за столом, с нама је и Брадачев комшија и мој пријатељ Золтан Фаркаш. Мађар. Цугамо домаћу лозу, с мирисом апте.

„Липовачки комшилук нам је чиста егзотика!” приче Брадач кроз смех. „Прву кућу на оном тамо делу Липовца, колико је мени познато – сада је то рушевина од набоја са покрљаном тарабом – сазидали су деда Иван и баба Јелена Чоп. Или су је купили? Пре ће бити да су је купили. Треба проверити. Некад давно у тој кући је била биртија, пошто је поред ње пролазио стари пут за Јазак. Ту су свраћали кочијаши. Долазили су и рудари на вино и ракију. Чопових би требало да се сећаш?”

„Слабо”, рекао сам.

„Деда Ивана као да сада видим”, рече Золика.

„Обесио се о орах у дворишту. Био је ваљда болестан”, настави Брадач. „А горе, на Вењу, изнад каменолома, живео је Немац Гецингер. Имале су тамо куће и две Мађарице: баба Жофика и Жужа; Жужа је имала ћерку Аранку. Сећаш се Жофике и Жуже? Аранке мора да се сећаш! Жужа се хвалила по Врднику: ’Мој Аранко, леп девојко, њега воли Пера санитет!’ А тамо десно, на вр’ брда, кућа је Црногорца Радовића. До Чопових је кућа Зупанових. Они су Словенци. Па до њих је кућа...”

„До њих је моја кућа!” рече Фаркаш.

„Не, не, знам шта причам... кућа до твоје...”, врти главом Брадач. „Власници те куће до твоје били су Радојчићи из Јаска. Дворили су једну Рускињу...”

„Јелену Сулиму”, додао сам.

„Рускиња се звала Јелена, тачно! Презивала се Сулима? То не знам”, рече Карло Брадач. „Била је велика госпођа. Избегла је у Југославију после Октобарске револуције. Звали смо је ’грофица’, имала је високо порекло.”

„Није била грофица”, рекао сам.

„Није била грофица, добро. Предавала је немачки у врдничкој школи. Живела је сама, повучено, окружена мачкама. Ту, око нас живело је још неколико Руса. Највећа кућа, стотинак метара ниже, припадала је Василију Козлову. И њега знаш. Једном је на клупи причао Балинту, Шимоњију и мом деди, да су их у Русији постројили за стрељање, да би шеф параде, уместо: 'Пали!', повикао: 'Бежите!' Козлов је потрчао и није се зауставио све до Врдника! У кући старих Сремаца Сувајцића некада је била кафана са скалинама и, пред кафаном, стајале су јасле и појило за коње. Код Сувајцића је живео Украјинац Немченко, смешан тип, уфитиљене бркове везивао је око ушију! Испод Балинтових живели су Опачићи, партизанска породица, до њих је кућа Јосипа Драженовића, Хрвата, па још ниже... Словенац Људевит Јерај и његова жена Аница. Јерај је погинуо у руднику са још три камарата. Испод Јерајевих је кућа Леополда Шолтиша и његове супруге Јустине; па Фаћкова кућа; па кућа чика Олега, Руса; па кућа Немаца Грацових, одселили се седамдесетих година у Немачку. Чика Пера Грац свако лето проводи у Врднику, и нигде му, каже, није лепше него овде, на Липовцу! Између кућа Далматинаца Гојка Ракетића и Марка и Манде Цвијетић, твојих бабе и деде...”

„Мојих бабе и деде!”

„...живео је Немац Алфонз Фукс са супругом Милицом; сада у тој кући живи њихов син Миливој. Преко пута је живио Ђура Урлан, ослепио у руднику! Поред Урланових су Кустурићи или Штрацинови, како смо их звали. Држали су пекару првих година после рата. Поред њих је кућа Личанина Ђуре Батинића, повише њега у воћњаку живели су Словенци Пижемкови, Фрања и Кристина, повише њих је кућа Лазе Сенића, а у овој кући иза Кустурића живео јееее...”

„Словак Рајмонд Квасничка!” додао сам.

„Квасничка, тачно!”

„Баба Квасничка је била Мађарица”, отворио сам ново поље разговора. „Она му је друга жена. Био је зидар, врхунски мајстор, а крајем тридесетих година изградио је ту кућу за своју породицу. Учествовао је у градњи врдничке термоелектране, почетком прошлог века, када су рудник угља купили Мађари.”

„Је л'? То ми је непознато”, рече Брадач.

„Да! У тој кући сам ја рођен”, рекао сам грађанима света са Липовца.

„У Рајмондовој кући... Нисам знао”, рече Брадач.

„Нисам ни ја знао”, рече Фаркаш.

„Сада знате”, рекао сам Липовчанима. „Моју маму у тој кући породила је бабица Новка, а стара Квасничка је помагала код порођаја.”

Кобила Зверка била је већ у дубокој старости, био је стар и Геза Балинт, када ово двоје улазе у моје рано детиње сећање, крајем шездесетих година, када их запажам на тругању кроз први ред Нове колоније и закључавам у свом меморијском пртљагу, за сва времена, под видом једне нежне завичајне емотивне слике *сџарца* и *коња*, који су с годинама постали Једно. Њихово споро кретање, темпо који је диктирала стара добра животиња, и њихов однос апсолутног разумевања, сада су ми савршено блиски и јасни и враћају ми се као лековити сан из старих врдничких времена. Не знам, и не желим да знам, ни како је завршио деда Геза, ни како је завршила његова кобила Зверка. Тек, с времена на време, отпутујем у ту варош на Фрушкој гори, прођем поред куће Словака Рајмонда Квасничке и његове жене Мађарице, поред куће у којој је рођена моја маленкост, обиђем своју стогодишњу улицу Нову колонију, у којој сам одрастао, колико да проверим да ли сам још увек грађанин света, и саслушам понеку причу из наше рударске историје са седам слатких кора, попут приче из оних срећних времена када су деда Геза Балинт и његова кобила Зверка путовали у Нови Сад.

СМРТ У ВРДНИКУ

Отац Словенца и мог саговорника Виктора Хвале, чика Викија, човек који се такође звао Виктор (а презивао Цилиншек), радник у словеначкој фабрици порцелана, закачио се са директором и добио отказ, повео са собом жену Ану и децу и 1924. године доселио се у својству економског избеглице у Врдник на Фрушкој гори, стари рударски градић у којем је између два светска рата живела значајна популација Словенаца, запослена у руднику мрког угља, и где је *иза* српског језика, словеначки језик био други званични језик у рударским насељима Стара и Северна колонија. Осим Виктора, имали су још синове: Људевита, Венцела, Рафаела и Драгутина. Емигрант из Либоје, општина Гриже, рудар у Врднику, изгубио је главу на бизаран начин. Враћао се пешке са другом супругом из Лединаца. Враћали су се кући на Стару колонију, где су живели, кретали су се стазом кроз шуму, и Виктор се оклизнуо и пао у поток. Шумски радник није чуо врисак његове супруге: „Зауставите волове! Човек у потоку!” Во који је извлачио стабло из потока копитом му је стао на кичму иза врата и угушио га у блату.

Виктор Хвала, чика Вики, мој данашњи саговорник, спустио се први пут са седамнаест година у безмало двеста метара дубоко Зора окно врдничког рудника (1804–1968), и то са кривотвореним папирима о пунолетству, које му је средио отац, а затим се 1940. године оженио са првом комшиницом, шеснаестогодишњом Вером, ћерком Перише Ђурковића, Црногорца из Косјера, кочијаша директора рудника, и с њом добио: Лудвига (1946), Драгицу (1948), Звонка (1950), Роману (1952) и Драгутина (1961).

Много година касније, пре неки дан...

Живот који је водио, тежак, опасан и „прљав” живот, предодређен од детињства за сурово ризичне и смртоносне послове у рударској јами, није обећавао ништа добро, поготово не ништа узвишено и ништа

дуговечно, па ипак је догурао близу деведесете и надживео многе који су у сваком погледу боље стајали од њега и никада нису искусили један радни дан у мраку рударске јаме.

(Премда су и моји, по мајчиној линији, били рудари у истој фрушкогорској јами, и премда је и мој деда, скоро целог живота рудар, био дуговечан и отпоран на болести, мене је увек копкала и провоцирала ова парадоксална, трагикомична Велика игра живота у којој до дубоких година опстају они којима нико није давао дуговечне прогнозе и који су, штавише, предодређени за диринчење, целог века све чинили да упропасте и убију сопствене животе. И у томе нису успели.)

Зато, на почетку ове приче, неколико речи о штетности дувана. Једном сам написао, имајући у виду неког озлоглашеног и дуговечног пушача из свог новинарског еснафа (као да сам себи нисам био довољно негативан пример), да ја, заправо, имам разумевање и емпатију за неке спорне и „необичне” људе склоне да сами себи наносе штету, бол, да се безинтересно, поштено и доследно, заслужено или незаслужено, истрајно, натенане и систематски самоубијају. Универзални контекст своје наклоности према таквим крајностима препознао сам у чињеници да се такви *суицидални* људи не поигравају само са сопственим здрављем, него и са устројством и живчаним системом науке и света. Доводе у питање и руше нека сазнања окамењена у догми. Сећајући се како сам деведесет треће, у Сремским Карловцима, грозничавих прстију завијао херцеговачки дукан у грубу, жућкасту новинску шлајфну, језиком влажио ивице или на њих накапао лепак, правио „томпусе” и то ђубре пушио у недостатку цигарета, а поучен дуговечним искуством самоубијања и никотинском доследношћу рудара Виктор Хвале, ухватио се, пред тим човеком, у чудном самоокривљивању што сам, уплашен за здравље, клонуо духом и прерано престао да пушим.

Кошчато, изражајно лице намрешкане бледе коже без видљивијих оштећења, веселе и склиске бледоплаве очи, снажне виличне кости, боксерски нос и широка уста, с осмехом препуним зуба, генетска жилавост дугачких руку и лопатастих, чворноватих шака. Није тако ни лоше за безмало деведесет година. Али, жали ми се Хвала, „шта све то вреди”, када је кичма попустила и од пре десетак година не може да коракне без штапова под пазухом. Њега и његову супругу Веру затекао сам у тихим подневним часовима на припеци, седе у хладу дворишта њихове куће под шумом на Северној колонији у Врднику. Скоро је непокретан, па ипак, господину рудару Виктору Хвали Викију, све то не

Рудар Виктор Хвала са супругом Вером
Фото: Жељко Марковић

смета да попуши дневно паклицу јефтиног века, мало му што је цели радни век хранио плућа угљеном прашином у подземљу врдничког рудника. Не тако давно посетила га је докторица из амбуланте због проблема с кичмом, узгред је чула сумњиво свирање у Хвалиним плућима и упитала га од кад пуши? Одговорио је да се не жали на плућа и да је прву цигарету запалио у деветој години, а с обзиром на то да у септембру 2006. пуни осамдесет шест, његов непрекидни пушачки стаж је седамдесет седам година.

Да ли је размишљао да престане да пуши? Не, тако нешто не пада му на памет („Пушио не пушио, кад ти је одређено да одеш...”).

Виктор Хвала је заваљен на отоману. Пред њим је столица и на столици је пепељара, натрвољена пепелом цигарете коју не вади из грла, а његова супруга Вера прискаче у помоћ и чика Викију понавља моја питања, пошто му отказује слух... А вид?

„Вики, пита новинар како видиш?”

„О, видим одлично! Видим ону тамо муву. А наочаре немам. Никад их нисам ни имао, а и који ће ми андрак наочаре!” одговара чика Вики и закреће главу према упаљеном телевизору. „Слику јасно видим. А кад су крупнија слова, нормално и читам. Ја и новине још читам без наочара. Добро, на даљину ми се мути, а и шта мени треба да гледам у даљину. Ја сам стално у дворишту. Мени је довољно да видим и ових пар метара испред носа! У последње време, све сам глупљи.”

„Да ли се сећате прве попушене цигарете?”

Супруга Вера (*виче њоред мужевљевој ува*): „Вики, пита новинар... Разумео вас је.”

„Разумео сам! Прва цигарета? Е, кад је то било... Имао сам девет година, то знам! Завијали смо дуван у новине и правили цигарете, да, тако је било... Од тада, до дана данашњег, цигарета ми је у устима. Ни један дан нисам био без цигарете. Попушио сам вагон цигарета! Сад не пушим много, кутију дневно. Ову сам испразнио и ову сам отворио пре него што ћете доћи...”

„Да ли вам је падало на памет да баталите дуван?” питам Викија. „Да ли сте уопште некада осетили да вам шкоди?”

„Да ми шкоди? Боже сачувај! А да оставим цигарете? Ни говора! Зашто? Нек’ оставља коме шкоде. Плућа су ми у реду, мало зуји, али дишем без проблема, срце је исто добро, не чујем га, не жали се, ништа не осећам... Гледо сам на телевизији неку бабу, деведесет јој је година, пуши од малих ногу, па јој лекар саветује да остави цигарете. А баба њему: ‘Цигарете не остављам, макар ноћас умрла!’ И мени су доле у амбуланти...”

Супруга Вера (*иаком њрекрива устиа*): „Јао, смејали су се у амбуланти кад су чули да Вики пуши скоро осамдесет година!”

„Каже докторица: ‘Чика Вики, цигарете морате оставити!’ А, реко, то не долази у обзир! Што да мучим себе у овим годинама? Па, не знам да нешто у животу волим, ко што волим цигарете! Е, сад, ако су цигарете криве то што... да извинете...”

Супруга Вера (*ускаче у реч*): „Столица га мучи.”

„Мучи ме столица! Не могу да...”

„Добро, Вики, разумео је новинар... А кажи шта волиш да једеш.”

„Волим згањце у млеку и ампрег супу.”

„Целог живота говорим му да су воће и поврће добри за здравље. Вики баш то не јед! Само да му је мамаљуге и ампрег супе.”

„Да ли вам је у породици неко дуговечан?”

„Један рођени брат ми је умро у четрдесет другој, други са педесет пет година, трећи је поживио шездесет пет... Мама моја Ана умрла је са педесет две године. Е, сад, колико би живио отац, то зна онај горе... Отац ми је погинуо шездесете године у шуми изнад Старе колоније, кад се враћо из Лединаца. Натреско се ко сунђер у неком подруму. Ишли кроз шуму, падала киша, и он клизно са стазе у поток. А ту волови, они рогати подолци, копите ко шубаре, извлачили дрва из шуме. И како је мој отац забо носом у воду, тако му је во копитом стао на главу и здружио му главу у блату. Сахрањен је у Врднику на гробљу код купатила. Ја носим његово име – Виктор, а презиме Хвала носим од првог мужа моје маме Ане.”

„Како је до тога дошло? Испричајте ми.”

„Ми смо у Врдник из Словеније доселили двадесет четврте, тата ми се запослио као рудар. А ја сам се родио двадесете године, село Либоје код Цеља. Отац ми се презиво Цилиншек, и ја би требало да сам Цилиншек, да ме пијани поп у Словенији није уписао ко Хвалу! Мој отац Виктор Цилиншек, и тај Хвала, мамин први муж, са којим је она већ имала два сина, радили су у фабрици порцелана. Били су рањени у рату, лежали су заједно у болници негде у Италији. Пошто је Хвала видео да ће умрети, предложи мом оцу да ожени његову жену Ану. И умре. Мој отац Виктор, кад се вратио у Либоје, исприча удовици шта је њему рекао њен покојни муж. И она пристане да живе заједно. Мене су добили, а још се нису венчали. Онда је поп, пијандура ко и мој отац, уместо Цилиншек, написао у родном листу Хвала. И тако се ја презивам Хвала, а мој отац Цилиншек! Био сам рудар, да! Петнаест година копач, а петнаест година надзорник јаме. Отишао сам у пензију седамдесете године и примам месечно двадесет пет хиљада. За нас двоје довољно.”

Пре него што у друштву чика Викија и његове супруге Вере опет пропушим, спустимо се у рударско окно онедељне приче. Виктор Хвала, надзорник у рудника мрког угља Врдник, био је члан Чете за спасавање, тј. члан трочлане спасилачке групе, која је узвукла тела рудара изгинулих у пожару у руднику 24. марта 1958. године. Тога дана чуо је сирену за узбуну и дотрчао на угљенокоп, где су му рекли да је у јами избила ватра и да су доле остали заробљени Људевит Јерај, Франја Мајхеншек, Иван Кин и Слободан Равић. Спасилачке екипе, једна за другом, покушавале су да продру до заробљених камарата, али људима се није могло прићи, па је касније, када је процењено да рудари више нису живи, донета одлука да се блокирају отвори да ваздух не

Спасилачка екипа рудника угља у Врднику
Архива аутора књиге

разнесе пожар. Пре него што ће Хвала у интервенцију, Јожа Трефалт и његова спасилачка група успели су да извуку само леш возача Слободана Равића. Група Ивице Класића пробила се до пола пута и одустала. После неког времена, кад се пожар у јами угасио сам од себе, одлуче шефови да извуку и преосталу тројицу. Међутим, никоме се није журило у јаму...

Виктор Хвала (*са цијарешом у зубима*): „Онда је неко од шефова упитао, више реда ради, има ли међу нама добровољаца? Нема! Сви ћутимо, спуштених носева. Наши камарати су доле, али знате како је, свакоме је његов живот мио, никоме се добровољно не умире. А мени кљуца у глави: Вики, јавио се ти не јавио, шефови ће прстом ’ти, ти и ти’! – Ево, реко, ја се јављам у интервенцију! Ко ће с меном? Ћуте, мешкоље се. Диге руку Јохан Томажин... умро је он... Е, каже Јохан, кад иде Вики, идем и ја! Одма се јави и трећи човек и одмах започесмо припреме за интервенцију, а ја сам био вођа групе овој двојници камарата. Реко, шта ми буде-буде!”

„Ко је трећи? Сећате ли се његовог имена?”

„Ко је био трећи...” Чика Вики покушава да се сети човека, али не успева му. „Доле у безбедној зони зрачног окна било је још људи из спасилачке чете. Све време је у јами био и директор рудника. Проблем је у томе што је место где су настрадали било тешко приступачно и нико од нас није знао шта га очекује у том слепом делу јаме. Најпре смо се морали попети вертикално мердевинама, неких двадесет метара. Тек то је било весело! Боце са кисеоником на леђима, па сметају... Е, кад смо се

попели, био је тамо ходник дугачак тридесет метара, кроз који смо морали пузећи један за другим. Томажин и онај за меном... не могу се сетити ко је то био... А како је ходник био низак, боце на леђима су нам запињале о строп. Кад си пузећи ушо у тај ходник, назад ти нема повратка! Поготово не мени на челу. И ту није било подграде, туда није ишо извоз угља, то је био ходник за зрачење. Тражили смо их лампама и првог сам угледо Мајхеншека, лежо је на леђима, очуван, и с лицем ко да је жив. Преко његовог стомака лежо је Кин, исто очуван, а мислили смо да ћемо их пронаћи угљенисане. Они су се у ствари угушили, ватра их није ни дотакла! Али, кад смо покушали да их метнемо у џакове, подигнемо прво Кина, леш се распао, истопио, други исто тако... Скувани! Били су скувани на високој температури! То је, како да вам опишем, све отпало, претворило се у смешу! Месо, зглобови, кости, све се згњецало... Кад смо их после у џаковима вукли назад, било је то ко да смо вукли некакву дроб. Доле је остао још надзорник Јерај. Док су се Томажин и онај трећи... сетићу се како се звао...¹ бавили око џакова, попео сам се стубама још неких четири метра и у снопу лампе угледам Јерајеве ноге, вире из дасака којима је био покривен неки шахтић. Али, морали смо назад, наш боравак се ризично одужио. Доле, на зрачном месту у руднику, гди су нас чекали камарати из Чете за спасавање, један од шефова реко је да, кад смо већ почели, посао тога дана морамо и завршити и питао је ко се следећи јавља добровољно? И опет смо сви заћутали. Наравно, нико се није јавио. Уплашили се људи да не заглаве, ми смо се прилично задржали, а и кад су видели шта смо донели у џаковима... Јавим се ја! И још двојица оће добровољно у то слепо окно.”

„Ко су та двојица?”

„Ко су? Не сећам се... не, не сећам се... Можда се касније сетим! Међутим, позове ме управник рудника Тадић, а с њим сам био добар и пита: ’Добро, Хвала, зар теби није довољно што си се први пут јавио добровољно?’ – Шта ћу, реко, видим да се нико не јавља... – ’А да ли си ти свестан да имаш петоро деце?’ – Па, реко, имам, свестан сам. – ’Па, ти се јавио са толико деце, а они без деце нису!’ – Па, реко, нису... Попели смо се истим путем до Јераја. Глава му је била на дну шахтића, а ноге су вириле из дасака. Морали смо их исећи да би ослободили тело.

.....

¹ Ради се о Гојку Ракетићу, рудару са Нове колоније, који је 2006, када је репортажа објављена, имао 93 године. „Ја сам извукао Јерајев леш”, потврдио је аутору приче Гојко Ракетић, пореклом из Далмације.

Надзорник Јерај је покушо да спасе ову тројицу, али и сам је погинуо. Тих дана требало је да оде у пензију! Кад смо га узели у руке и он се распао, отопио се ко гума... Два месеца касније неки камарати су подграђивали тај део рудника и у угљу су пронашли руку!”

„Да ли вас је рудник наградио за пожртвовање?” упитао сам чика Викија.

„Добио сам мало привилегије код шефова. И то је све.”

А госпођа Вера (*са шамлице*): „Али, Вики, сети се, па био си у новинама!”

„О, то да! То да!” сетио се стари господин рудар Виктор Хвала. „Писале су новине о нама! Само нисам сачувао те новине.”

На растанку их изненађујем поздрављајући се с њима на капији.

„Како је Драгутин? – Долети ли у Врдник?”

Најмлађи син им је војни пилот у Краљеву.

„Ви познајете нашег Драгана?” зачуђено ће госпођа Вера. „Па, ви сте... па ви сте одавде... Ништа не говорите! Врдничанин! Чији сте?”

Обоје познају моје са Нове колоније. Деда ми је био рудар у врдничкој јами.

„Драган је предао папире и, ако Бог да, ускоро ће у пензију”, рече госпођа Вера.

У пензију? Мој школски друг! Како време брзо лети.

„Сада морамо да кренемо”, рекла би после свега литерарна мајка Данила Киша. „Господе, како се овде брзо смржава.”

КАМЕНОЛОМ РАКОВАЦ: ГОЛИ ОТОК НА ФРУШКОЈ ГОРИ

Нови Сад, летња башта, јутро.

И тако сам, прелиставајући *Дневник* уз еспресо у хладовини под тендом, забасао на гробљанске стране, међу умрлице, када ме с једне од папирнатих парцела трже лик старије жене, забринутог погледа, однекуд ми познате. А онда ми њено име под сличицом... Марија Бајић, „преминула 19. августа 2006. године”, упали светиљку присећања. Пре непуних месец дана разговарао сам са том женом на каменолому Раковац у њеном безвучном стану у сеновитом приземљу једне од зграда подигнутих за раднике педесетих година прошлог века, заборављених у храстовој шуми поред кратера једног од два раковачка каменолома: Кишњева глава (други је Сребро у залеђу Старих Лединаца).

Одавно сам поставио знак једнакости између своје људске и репортерске природе и мисије, безнадежно, али свесно и стратегијски, помешао сам живот и фикцију, и последично, живећи пуним плућима своје репортерско новинарство, ако је то новинарство, па и ако није, довео сам свој живот у стање непрекидног присуства у том избору. Понекад се замислим и забринем над истином да сам цели свој живот претворио у репортажу. Зато ми се догађају овакве ствари!

Умрла ми саговорница, једна од две жене са којима сам разговарао за новине и тих дана започео да пишем причу о људима са раковачког каменолома. Хтео сам да породици изјавим саучешће и да чујем детаље њене смрти. Окренуо сам број мобилног телефона, јединог којег сам записао, број којег су ми жене дале да им јавим када текст изађе у новинама и којег сам из неког разлога повезао са Маријом Бајић. Телефон је звонио. И звонио. И нико се није јавио. Наставио сам да пишем своју рубрику.

Пођимо редом. Како сам се упознао са Маријом Бајић? И откуд ја на каменолому Кишњева глава? Откуд жаба у води? Био је ватрени јулски

дан високо у Националном парку, а дубоко доле, у рупчаги, као у ждрелу фуруне од камена, треперила је и бљештала врелина и кашљао је задимљени камион диносаурус, натоварен каменом. Одозго, са рубла провалије, видео се као кутија шибица. На запеченој, прашњавој заравни испред главне капије рудника, поред запуштених зграда каменолома у жици, тамо где је центар радничке колоније у брду, није тог ужареног дана било ни бесног кера, само се одозго из шуме чуо лавез. Пролазио сам овуда много пута, и једва да сам, колико се сећам, застао на неки минут на ивици амбиса, колико да као и остали радознали свет у пролазу, задовољим око драматичном, суровом панорамом под собом и на часак, задивљен у оштром резу, готово алпског доживљаја, изађем из рутинске, заталасане и водоравне безазлености војвођанске географије. И као што имам опсесивну навику да на пропутовању кроз нека места у мислима малтеришем и бојим оронуте фасаде зграда, шишам траву и садим цвеће (и одвезујем псе са ланаца), тако ми се на мајдану редовно јави футуристичка пројекција овог простора као туристичког одредишта, једном када утихну мине и вода и зелениш лагано почну да освајају камени амфитеатар у Националном парку.

Ја, дете раковачког каменолома, чији је отац, покојник од пре шест година, диринчио у овом руднику, никада се нисам попео до зграда засечених у брдо обрасло шумом (једва да сам поверовао да у тим суморним кућама неко живи), можда и зато што су већ и оне две-три безбојне кућерине, запрашене поред ритавог асфалта, убијене у појам преко пута капије са портирницом и управном зградом каменолома, биле сабласне и депресивне, довољне да ме одврате од посете малој колонији у шуми и да ми покваре расположење. Када сам овог јула, решен да најзад сазнам ко су ликови по тим тужним шумским становима, закуцао на прва врата, а онда сазнао да „ни најстарији људи не памте” да их је овде посетио неки новинар (што не значи да није), знао сам да ми не гине кукњава како су сви дигли руке од ове радничке насеобине у Националном парку, како су некада имали школу, лекара, трговину, пекару, кафану, а сада немају ништа, баш ништа. А некада су их звали, кажу, мала Америка. И стварно. Немају ништа.

Није на одмет зрнце предострожности од исклизнућа приче у социјално-журналистичку патетику, премда се с друге стране, без обзира на моје одбрамбене механизме од алергије претеривања, не може пре-небрећи ни осећај да је свака гола истина (беда, туга, радост, усамљеност) помало патетична, и да од те напасти, можда, праве одбране ни нема.

Човек се пред патетиком осећа беспомоћан као пред уплаканом женом кроз чије сузе као да јеца свемир. Такав осећај тескобе, безнадежности помешане са меланхолијом од оне танане психолошке врсте коју успева да испровоцира само врело, прашњаво, пусто и немо поподне дубоког лета, изазвало је у мени бледо лице усамљеног, замишљеног старца у зеленој мрежи разапетој преко крила уличног прозора једне од тих убогаљених, пепељастих зградурина на ивици рупчаге каменолома Кишњева глава. Фото-репортер за воланом на мој захтев зауставља ауто у обали пута под прозором јединог људског бића у видокругу. Човек гледа у нас и ми гледамо у човека. Испод прозора, дуж зида, висока трава, жбуње и папрат, растиње бело од прашине, непомично као од папира, а на зиду куће зарђала плехана табла с називом улице. Улице које нема.

Прилазим прозору у покушају да успоставим комуникацију са човеком у роза кошуљи, руку спуштених низ бокове, непомичним у прозорској мрежи. Језик му има јужњачки призив, а говори тихо, мрмља (изгледа да и са слухом има проблем), и скоро да га ништа не разумем. Позива нас у стан и старац из прозора постаје Назиф Рашити.

„Албанац?”

„Турчин.”

Собичак у полутами и благотворној хладовини, загушљив ваздух услед непроветрености и ствари у мушком и старачком неред, које као да су изгубиле сваки смисао. Кутијице са лековима поред кауча. Суморна атмосфера старачке усамљености у летњем периоду.

„Имате ли кога? Посећује ли вас неко?”

„Имам два сина.”

„Да ли вас обилазе?”

„Обилазе.”

„Излазите ли напоље? Прошетате?”

„Не, не излазим...”, рече човек заваљен у плишаној фотељи и додаје полушапатом. „По цели дан гледам кроз прозор. А шта би друго? Шта?”

„Гледате... каменолом?”

„Камионе.”

„Колико вас живи у овим зградама?”

„Питајте Мустафу, живи горе у трећој згради, он ће вам све рећи.”

Мој раковачки саговорник, станар собичка-ћелије са једним прозором (и са погледом на каменолом), имао је озбиљних потешкоћа са говором, што због болести, што због старости, али то ме није спречило

да из његових дрхтаво-модрих уста извучем срж око које се развио овај живот, завучен у дубоку социјалну анонимност и достојан литерарне фантастике. Рашитију су 1945. године отворили радну књижицу са српом и чекићем и доделили му овај станчић на коришћење. Каже ми да је радио најтеже послове на утовару камена. Десет година касније, овај Турчин, печалбар из Тетова, гастарбајтер у Срему, пао је на послу и повредио грудни кош, згњечио је срце и плућа тако темељно да су га 1956. године експресно спаковали у инвалидску пензију. Рођен 1916, деведесетогодишњи Назиф Рашити у пензији је педесет година, а у међувремену је створио синове који живе у Врднику и Лединцима и раде у каменолому. Разумео сам га (али некако и као да нисам) да откако је из Македоније доспео на Фрушку гору, више одавде није макао, насукао се на фрушкогорски гробен, закључао се у своју камену шумску љуштуру као што се неко закључа у своју фантазију, и у својству власника инвалидске пензије, пола века је провео гледајући у правцу каменолома кроз прозор на којем смо га затекли.

Пењем се до зграде засечене у стрмо брдо у шуми.

„Ви сте Мустафа?” питам на вратима.

„Ја, ја...” потврди човек снажније грађе, босоног, у папучама. Пробија га зној. „Ја, ја... Спахић Мустафа, околина Зворника! А шта треба? Уђите, људи мили, и не замерите на неред у стану, нисмо очекивали... Изволите! – Ракију? Сок? Кафу?”

Његова супруга ставља цезву на штедњак.

У каменолому се запослио 1962, а на корпама је радио четрнаест година. У пензији је од 1999. године. Живи у браку са Иконијом Живков.

Назиф Рашити: „По цео дан гледам кроз прозор.”

Фото: Слободан Шушњевић

„Најгоре ми је било под жичаром... проклета да је... То је тешка робија! Ту сам крв пропишо! Касније сам био мазач линије, пењо се на стубове жичаре и подмазиво точкове корпи и сајле. Попнем се по оваквој врућини на двадесет метара висок стуб, а гвожђе на сунцу да се испржиш. Па сам био и минер, ручно смо бушили. Нема посла који нисам радио. Узмите само, кад смо ми мушкарци липсавали на послу, а како је тек било женама у каменолому.”

„Женама?”

„Ја, ја... И жене су радиле на Кишњевој глави и то под жичаром. Питајте Марију Бајић и Марију Булајић. Обе живе ту у другој згради.”

Марија Бајић, у чијем смо стану, жена с лицем бледим као сига и дубоким, уплахиреним очима, оперваженим црвенкастим сенкама, пожалила ми се на бучање у глави и трњење ногу, услед високог притиска, којег већ данима не успева да спусти ни дуплом дозом таблета. И да јој није комшинице из ове зграде, нешто млађе Марије Булајић (дошла је на наш позив), која јој помаже код снабдевања и притекне у помоћ, када западне у кризу, а с обзиром на то да је слаба на ногама и једва покретљива, жена не зна како би изашла на крај са својим старачким бољкама и страховима. Задихана и са симптомима хипервентилације, отежаног говора са честим застајкивањима и уздасима, жена са осамдесет шест година на врату и двадесет седам године удовичког стажа, рекла ми је да је пореклом Далматинка, а на Фрушку гору дошла је из Жупање 1947, исте године запослила се у каменолому као спремачица код самаца, а затим је одложила метлу и крпу и искусила „најкрвавији посао на мајдану”. Прешла је под жичару и следећих четрнаест година гурала гвоздене корпе напуњене каменом. То је посао који захтева снажне, мушке руке, страховито физичко напрезање, и ако га замислимо на врућини (када се се камен усија) или на сувомразици (када се гвожђе лепи за прсте), једино га можемо упоредити са голооточком робијом. Међутим, нити је Марија Бајић била једина жена под жичаром, нити је у каменолому све било тако црно, како нама, са стране, изгледа. У каменолому је стакла пензију и Марија Булајић, рођена у Врднику, удата у Раковцу (муж јој умро пре четрдесет четири године). Вагонете напуњене каменом гурала је две деценије, почев од 1957, а радиле су овде и Ката Утвић, Иванка Шимић...

У петак, пре него што се овај текст појавио на екрану уредника недељног *Дневника*, окренуо сам исти онај број мобилног телефона не

Марија Бајић (лево) и Марија Булајић радиле су
у раковачком каменолому
Фото: Слободан Шушњевић

бих ли успоставио контакт са покојничиним фамилијом и обавестио их да текст излази у недељу. Телефон је звонио. И звонио. И звонио. И звонио.

„Даааа... Ко зове?” напокон, женски глас.

„Новинар из Новог Сада!”

„Који новинар?” упита жена, али истог момента се присети: „А ви сте... Хвала драгом Богу што сте се јавили! Већ недељама на каменолому немамо воду за пиће!”

„Опростите, с ким разговарам?”

„Овде Марија Булајић! А Бајићка се, сирота, шлогирала и умрла. Ја сам је нашла на поду у соби. Сахрањена је доле на гробљу код манастира.”

„Видео сам смртовницу у новинама.”

„Господине, напишите у новине да немамо пијаћу воду, кумим вас Богом!” Жена завапи у слушалицу. „Поцркаћемо овде од жеђи на врућини!”

Каменолом Раковац: Голи оток на Фрушкој гори.

Алекса Черевецки: „Тешко ми
пада самоћа.”

Фото: Жељко Марковић

* * *

И опет је јул, али 2018. године.

Спуштам се аутом са Змајевца изровашеним и подераним туцаником кроз дубоку шуму, возим према каменолому Раковац и успут срећем Алексу Черевецког, пензионера с летњим качкетом на глави и енглеском заставом на качкету, човека који је четрдесет година „и три дана” радио у каменолому. Где се запутио са великом плавом кесом у руци? Иде пешке на Бранковац да на ливади набере ивањско цвеће.

„Однесем у Нови Сад на пијацу, продам, седамдесет динара букет, лепа зарада”, каже Черевецки и трља шаке, један од двадесетак станара радничке колоније на каменолому, где сам јула

2006, пре дванаест година, разговарао са Назифом Рашитијем, Мустафом Спахићем, Маријом Бајић и Маријом Булајић. Питам га за те људе.

„Нико од њих више није овде...” каже Черевецки и почиње од Мустафе Спахића: „Његов део зграде, живио је у стану у приземљу, изгорео је 2010. године. Неко запалио. Мустафа од тада живи доле у селу Раковцу. У тој згради што је горела умрли су и Нана Бошковић и неки Врлић и сада је све пусто... живе неки секачи повремено... Ма, не зна се више ни ко ту живи!”

„Шта је са Мустафином супругом Иконијом?”

„Иконија? А, с њом се раставио, па је живио са Секом, па и она је негде отишла... Син му је у Босни одселио, то знам”, каже Черевецки и наставља са Маријама: „Бајићка је умрла 2006, то знате, пала је у стану и на поду смо је затекли мртву, а Булајићка је умрла у Београду пре четири године и убрзо после ње умро јој је и син, био војно лице.

Док је живила овде, моја супруга Јагода и ја смо је обилазили, а ја јој и сада чувам кључеве од стана.”

„А Назиф Рашити?”

„Давно је умро... У његов стан уселио се неки секач... Е, да вам кажем нешто о Назифу. Волио је жене. Страховито је волио жене, опасан је био женскарош.”

(Убрзо после овог сусрета, снимајући гробове на гробљу Витезић у Врднику, нашао ми се у објективу и споменик са натписом и фотографијом покојника: *Назиф Рашии* (1916–2007). Преминуо је непуних годину дана после нашег разговора.)

„Како је живети на каменолому?”

„Тешко, тешко, а мени још теже пада самоћа, откако ми је пре три године умрла супруга Јагода. Чујте, јако је за струју тешко... Ево, сада, три дана заредом нисмо имали светло! Ем смо у шуми, ем смо у мраку. Можете замислити како нам је...”

„А вода за пиће?”

„Имамо горе у шуми резервоар, али вода није препоручљива за пиће... Загађено је то, старо, неодржавано... мачке... Ја купујем воду за пиће.”

Каменолом Раковац: Голи оток на Фрушкој гори!

Изговарам једно име и питам га да ли познаје тог човека.

„Како да га се не сећам... Умро је у болници у Новом Саду... рак ваљда... Био је минер, а последњих година шеф смене. Био је стриктан, одговоран, и код њега се у смени није смело забушавати. Отворено ти у лице каже шта мисли. А што питате за Марковића?”

„Ја сам његов син.”

РАЗГОВОРИ ПОД ТВРЂАВОМ

Под тврђавом, на Гудури изнад Дунава, из своје капије у дубокој, влажној сенци, оперваженој масним лишћем крошњи северне смокве, изашао је у сандалама, спорим и несигурним коракom, ослањајући се на дебели, квргави штап, савладао је раздаљину од десетак метара и сео на ниски, оглодани подзид од цигле заливене бетоном. Јасно је да су том човеку старост и болест ограничили поље кретања и његов свет свели на тих неколико квадратних метара око куће и претпостављам да ће му пријати неколико речи са странцима, који му се приближавају, с намером да се тим путем, између последњих кућа, попну уз брдо до рушевина угарске тврђаве. Прилазећи улицом, скенирам појаву човека с којим је контакт неизбежан на раној преподневној сцени на којој, осим нас троје, нема никога. Црни качкет америчких лучких радника са фотографија из тридесетих, знак на глави беле, проређене косе, закошен и спуштен на згужвано, избраздано чело. Свеже је избријан и кожа му је око јагодичне кости зацрвљена услед посекотине од жилета. Танки, јесењи џемпер боје камена пешчара, с тамнобраон и бледозеленим геометријским телима, који не би изгледао лоше ни на неком дигиталном клинцу: пепељастосиве (па)радне чакшире, испод чијих ногавица, савијених у коленима, провирују бели рубови дугачких, зимских гаћа (с учкуром) или пижаме: црне чарапе, потковане црним, грчким сандалама; штап за испомоћ при ходу и седењу, ручни рад власника, с положеним руковатом на врху, као на коси, опремљен пластичним чепом, закуцаним одоздо, да се спречи директни додир дрвета и тла. Човек се зове Ђура Прибил, католик чешког порекла.

Гудура је (била) римокатолички део Старог Сланкамена или оно што је од ње остало, после природне селекције претежно старијег становништва и трауматичних деведесетих година, када су неки овдашњи Хрвати и римокатолици, својом или туђом вољом, одселили из живо-

Ђура Прибил: „Немам чиме да се бавим, па се по цео дан бавим собом.”

Фото: Слободан Шушњевић

писног рибарског места, остављајући иза себе размењене, продате или закључане куће. Старији свет, којем није било до селидбе и померања, или није имао ни потребе ни услова да се одлучи на такав раскид са сопственим животом, остао је у својим капијама. Ђура Прибил је одлучио да умре ту где се родио. Забринут је и збуњен неким догађајима у свом организму.

„Мучи ме висок крвни притисак: доњи 80, горњи 220! Ју наопако!” рече, седећи испод смокве на подзиду, ослоњен на штап међу коленима. „Овај горњи је подивљо и баш ме нервира. И никако не спада. Ни лекови не помажу. Човек се квари ко стари мотор. Па сам лане оперисо брух, кажу није то ништа, рутинска операција, а ја закрпљен са пет шавова... расеци прст па боли... Лек је два метра под земљом!”

„Немојте више мерити притисак и бићете мирнији”, добади фото-репортер, нишанећи у звоник цркве. Дијагонално од нас је бела, римокатоличка црква Светог Николе Бискупа са плеханим кровом и гвозденом капијом на којој је обавештење (верницима) исписано кредом: СВЕТА МИСА НЕДЕЉА У 9.30. Преко пута је оронула зграда предратне жандармерије. Иза леђа мог саговорника, кућа са плочом на зиду и текстом: „У овој кући је живео и радио Ђорђе Грк”.

„Немам чиме да се бавим, па се по цели дан бавим собом”, рече стари Прибил. „А то не ваља! Пуна ми је глава мисли, а и лоше спавам.”

Пребацујем разговор на друго поље приче и сазнајем да је аутентични човек овог подневља или, како ми је рекао, староседелац са дна каце.

„Овај крај се зове Гудура. Само му име говори: Гу-ду-ра!” Прибил подиже поглед изнад кровова. „Вите онај вр’ тврђаве што штрчи у небо ко трули зуб. То је остатак куле. Горе сам се пењо ко дете и нисам осећо никакав стра’. Волили смо да се сыграмо на тим рушевинама. То су Маџари изградили, а 1521. године Турци су освојили тврђаву и претворили је у каменолом. А што је поглед одозго... Ју наопако, да се смрзнеш! Јесте л’ кадгод били горе? Нисте. А оћете. Добро. Ево, да вам кажем...” Прибил подиже штап и показује правац. „...овим путем се успињете до последње куће, тамо је горе крај асфалта, па завијете лево у обалу, преко католичког гробља, и успињете се стазом, ако није зарасла... И ја би са вама да нисам слаб на ногама.”

„Зашто је ова улица овако запуштена и пуста? Видим много мртвих и болесних кућа”, завртео сам стару плочу с погледом на колону заковљених, плеснивих кућа захваћених метастазама по зидовима и крововима на две воде.

„Много питате, младићу”, стари Прибил уздахну и подиже штап. „Оде у ову кућу власник не долази већ две-три године. Лекар у пензији. Живи у Београду. Покрај њега, тамо, друга кућа одавде, власници исто живе у Београду. И они ретко долазе. Из оне куће тамо одселили су

негде... мислим, у Хрватску... Тамо, ди је она црвена капија, све је помрело. Живио је неки деда до пре годину дана. Било је овде живо и уредно кадгод, пуна улица дечурлије, а сад је најживље..." – Прибил подиже поглед према брду на чијем темену су камени остаци сланкаменачке тврђаве. – "...горе, на гробљу. Заређале су саране. Педесет година било је затворено, а сада се на њему опет сарањива. И ја сам зрео да ме однесу горе. Седамдесет пет ми је година."

„То нису велике године.”

(Ја као знам да то нису велике године.)

„Нису велике, слажем се... Ма, јесу! Јесу! Ју наопако!” смеје се стари Прибил од муке. „Болестан сам и не ваљам више ништа, па и тај горњи високи притисак ме мучи.”

„Живите сами?”

„Не, не... са бабом живим... И њу муче болештине”, рече Прибил. „Сада је овде добро, лепо је време, изиђем пред кућу, ал' кад залади, па кише, снег, кошава...”

„Какве су зиме овде?”

„Кошава дува у Сланкамену по четрнаест дана заредом”, рече Прибил. „Ми смо на кошаву навикли. Ложим дрва! Најарим фуруну! Баба и ја зими потрошимо до петнаест кубика дрва. Четрдесет прве теро сам саонице с коњем преко залеђеног Дунава. Преко натоварим дрва и ту доле на обали их истоварим. Тако је то кадгод било.”

„Довиђења, господине Прибил!” поздрављам човека.

„Довиђења, људи”, узврати човек, довикну за нама и подиже штап у правцу тврђаве. „И не пењите се на онај трули зуб. Опасно је.”

Попели смо се до последње куће у брегу, до напуштеног организма у последњем стадијуму распадања, успут никога нисмо срили, затим смо зашли у мало, запуштено католичко гробље под нагибом, које су из неког разлога, после неколико деценија забране сахрањивања, поново „оживели”. Међутим, гробље је у поражавајућем стању, гробови су обрасли жбуњем и високом травом, осим неколико новијих хумки, прекривених венцима. Земља се жути као краста у трави. Растине је прогутало стазу кроз гробље, па између споменика и крстова главињамо насумице, и успут бележим имена људи чије су кости у тој земљи: Аница Пуља, Петар Вимер, Ђура Ердељи, Ана Бобинац, Антон Мајорош, Паулина Јурковић, Ђура Бонус, Ференц Гашпар...

Успињући се травнатом стрмином, гудуром, према остацима тврђаве, изграђене на платоу високо изнад дунавске пучине и ушћа Тисе,

запазили смо под собом кућу, зарезану у лесно брдо, с малим, клаустрофобичним двориштем, које је зинуло под вертикално засеченом жутом земљаном литицом као бунар, и то ме је заинтересовало; нешто ми је у ваздуху говорило, нешто што је било у конекцији са драматургијом те куће, да се у тој капији крије прича, велика прича. У кући је једна избегличка српска породица из Хрватске, тачније из Задра. Мењали су кућу са овдашњом старом, хрватском породицом. И догодила се драма. Шекспировска драма.

„Преварени смо”, рече Љубица Шкорић, горким гласом.

Љубица Шкорић: „Никада се нећемо привићи овдје.”

Фото: Слободан Шушњевић

То је жена средњих година, кафене косе, с начарима у чијим стаклима подрхтавају очи пуне једа, обучена у црно, супруга Петрова и мати Вање и Ведране. Разговарамо у уредном дворишту с петунијама у саксији од расцветале аутомобилске гуме, пред вратима њене спорне, земљане куће изнад Дунава у скерлетном октобарском цвећу. Кућа је на оштрој низбрдици засечена у брдо, литицу, дубоко испод кртих, необезбеђених рушевина тврђаве, а пред њеним вратима, изнад дворишта у сенци, испупчио се део брда, гола и тврда жута земља подзидана бетоном, што све заједно, у ненавиклим, страшљивим очима, призива помисао да би се брдо могло обрушити на кућу, премда се то није, догодило век и по откако је кућа сазидана.

„Преварени сте? – Ко вас је преварио?”

„Преварени, да!” понови жена. „Заменисмо на невиђено нашу нову кућу у Задру, стару свега осам година, за ову њезину старудију од земље. Вјерујте, док нисам дошла у Стари Сланкамен, нисам ни знала да постоје куће од земље. Њезин дјевер...”

„Девер бивше власнице ове куће?”

„Да. Кућа је припадала Анкици М. и тек кад смо дошли овдје, њезин дјевер нам је рекао да је кућа стара више од сто педесет година.”

„Нисте питали за старост куће, када сте уговарали замену? Јесте ли уопште видели кућу у коју се досељавате, макар на фотографији?”

„Све су лагали”, рече Шкорићева. „Смишљено су они то урадили и нека им је просто! Свако ће једном одговорати за своја дјела.”

„Ко су ти људи за које кажете да су вас преварили?”

„Анкица и њен зет. Они су могли да дођу да виде нашу кућу, и долазили су у Задар кад оће, али ми нисмо могли да видимо њиову у Старом Сланкамену. Они су нами о својој кући говорили све најбоље, довели су нас у заблуду, а ми смо им вјеровали на ријеч. Живота ми мога, њезин зет је реко да у дворишту има и базен за купање. Дјеца су питала: колики је базен? А он ће мојој дјечи да се у базену могу седморо купати. То је ово овдје.”

Гледам базенчић не већи од два квадратна метра, којег су Шкорићи засули земљом и у њему засадили парадајз на приткама.

„Због чега сте кућу заменили на невиђено?”

„Главе смо спасавали одоздо”, рече жена. „Срби су доли били отворена мета! Није било ни времена ни начина да се било шта озбиљније проверава. Вјеровали смо на ријеч.”

„Колико има како сте се доселили у Стари Сланкамен?”

„У седмом мјесецу прошло четрнаест година”, рече жена.

„То јееее... 1992.”

„Да.”

Прелетео сам оком преко куће, окречене у бело, а затим преко лесне литице, засечене као мортадела испред врата и веранде.

„Јесте ли се привикли?” упитах Шкорићеву. „Видим да кућу лепо одржавате, а цвеће ми много говори о вама и вашем односу према тој кући.”

„Никада се нећемо привићи овдје... Ни-ка-да!” рече жена узрујано. „Ми смо доли живили у сасвим другим увјетима. Живили смо ко људи. Овдје немамо избора.”

„Зашто не продате кућу, ако вам се овде не живи?” питам.

„Сутра би, живота ми мога, сутра би је продала...” одговара Љубица Шкорић. „Али ко ће да купи тако стару кућу са брдом и рушевином пред вратима, изнад главе! Ово је за мене туђе и ја се са овим не могу ни помирити ни саживити. Камо лепе среће, да смо знали гдје долазимо, па да смо, пре него што смо овдје доши, погин’ли и ја и муж и дјеца. Било би нам лакше, вјерујте. Овако смо заробљеници ове куће.”

Покушавам да смирим саговорницу.

„Верујем да сте овде доживели и неке лепе моменте.”

„Та, ајте, моли вас... Какве лепе моменте! О чему говорите?” узвратила је Шкорићева и закосила наочаре уврх литице. „Па, видите и сами шта смо добили... видите... Како бисте се ви осећали, да вам је ово пред очима? Да ли се са овим брдом изнад главе може спавати без страха? Да вам право кажем: страх ме је! Гори је литица од земље, доли је провалија. Кад смо дошли овдје, и кад смо то видјели и сватили да смо преварени, дошло ми да зграбим дјецу и да се шњима бацим у Дунав.”

(О бившој власници куће и њеним мотивима не знам ништа. Нагађам да, можда, ни она не би заменила кућу и одселила из сремског завичаја, да је није натерала нека мука? Шта би она, можда, сада дала да се врати на свој сланкаменачки праг и да умре у својој кући у којој је вероватно била и најсрећнија? Уосталом, ако је тако како прича моја саговорница, каква је то срећа бивше власнице што у Хрватској, у туђини, живи у кући коју је стекла на превару?)

Растајемо се на капији са Љубицом Шкорић, поред зида куће дуж којег су из пукотина у бетону израсле петуније.

„Преварени смо”, жена једнако понавља. „Ако има Бога, а има Бога, све је видео, и нека да свакоме како је заслужио својим дјелима и недјелима.”

ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ПРИПИТОМИО ЛАСТУ

Никада нисам чуо за човека који је припитомио ласту. То ми се чинило немогућим подухватом као када би неко покушао да шаком ухвати исту ту ласту у лету!

Међутим, једног високо сензитивног, врућег и бешумног летњег предвечерја под белим, гигантским платанима на обали Дунава код Сремских Карловаца, тамо на чарди где се између дрвених клупа шетка, сва важна, црна керуша Рибица, дебелгуза, паткаста и заокругљена паметница (пас риболовачког друштва), посматрао сам пепељасту, кошчату и оцвалу мачку олучарку, гладну дабоме, како се баца на ласте у ниском, бришућем лету (птичице које су ловиле водене лептириће и мушице у смирај дана), скривена у браздама скорелог блата поред воде и у стању челичне усредсређености и напрегнутости исконског ловца. И после мноштва безуспешних, електрично брзих покушаја да се канцама подере пернати звук у лету, при чему су мачји нокти откидали понеко птичје перце, једна ластва, која је некоме чинила пролеће, заболела се као пушчано зрно у панцирне кости мачјих груди, одбила се на земљу сломљена и ошамућена, и оно што се малопре (мени, забезекнутом и ожалашћеном посматрачу) чинило немогућим подухватом, завршило је у мачијим зубима. Тако је пред мојим очима немогуће постало могуће.

Ове недеље, у уторак, случајно, ако се ишта дешава случајно, баш на пазарни дан сунчаног и ветровитог јутра у подунавском селу Сурдуку, на дан када транзициони очајници, продавци свега и свачега, распростру по земљи, с обе стране асфалтног пута на раскршћу у центру села, војничка крила и изруче на њих брда посуђа, обуће и одеће, оките дрангулијама хаубе одртевелих, прашњавих возила као убоге божићне јелке и склепају тезге од жице и картона, сасвим по страни од мучне пијаце којој су недостајали само канистери с бензином и

бронзоглави трговци девизама, повише на уличној клупи уз ограду, седео је архетипски, стари Сремац као олињали мачак у изношеној одећи, човек са штапом међу ногама, и под крецавим, масним шеширом, а с њим под клупом лежала су два пса, Џеки и Шаренко (псе испрва нисам приметио). Призор достојанствене аутентичности и мудре, стишане супериорности аутсајдера.

Неки минут касније, привучен у старчево магнетно поље, седам на уличну клупу поред старца Бошка Дугачког. („Не, није надимак... то ми је презиме!”) Фото-репортер Слободан Шушњевић прилази и снима овај сусрет, разумемо се погледима. И нисам стигао ни да се човеку честито представим – схватио је да смо новинари – а старац рече да смо одабравши њега за саговорника „добро потревили” (тако сам и мислио) и моментално засвира у старе пречанске дипле на тему ко је пре стигао: те његови су у Аустрију дошли још у Великој сеоби, те у Другом светском убијању био је партизан, али закачио је стажа и међу Дражиним брадоњама (што га је, каже, коштало губитка борачке пензије), те не воли комунисте, те ово, те оно...

Најзад, мотивисан мојом заинтересованошћу, старац каза да је рођен у Сурдуку 1923, од оца Живана и мајке Милеве; да је као дете и у раној младости био свињар на сурдучким пустарама, затим надничар чија је плата износила „пола киле масти” и чистач у овдашњој основној школи (где је и зарадио пет хиљада динара пензије); да се оженио за Славицу из Хрватске и с њом добио пет синова: Ђорђа, Дулета, Светозара, Жики и Илију („У Сурдуку само ја имам пет синова!”); да му је супруга умрла пре три године („Без жене је човек полулуд!”), те да је мученица свашта преживела, па и логор Јасеновац („Гледала је како јој усташе боду стрица бајонетима.”); да сада живи у кући са једним од синова, којег је напустила жена („Живимо нас два ко керови на спруду!”); да му је докторица рекла („О, како добру и лепу докторицу имамо!”) да му се вене на ногама закречавају и да би лечења ради – е, само да је пара! – отпутовао на, на, на... а да, на Кавалу, у светлоплаву Грчку, „гди нема ни претеране ладноће ни врућине”. И још рече да је неписмен.

„Зашто сте остали слепи код очију?” упитао сам старца.

„Знам да читам, ал’ не знам да пишем. Неће рука”, рече и погледа у прсте.

„Нерви? – Или *нешто* у глави?”

„Неће рука! Неће, сунце јој... неће, па неће... Нека психологија у глави спречава ме да направим прстима те покрете. Кликер у мозгу

не мисли на то... Неће рука! Покушаво сам, шта све нисам радио, била ми жеља да пишем... Криво ми је, знаш!”

„Добро, али читате нормално?”

„Читам нормално, да! Само не знам да пишем. Читању ме научио неки наш професор одавде, после је био амбасадор у Немачкој. Реко сам му: Миле, љуљо сам те у колевци кад си био мали, а сад ћеш чика Дугачког да описмениш! Каже: ’Оћу, чика Бошко!’ И научио ме да читам. Ал’ да пишем, неће рука... неће па неће... И узмем оловку. Дрхте прсти. Не могу слово да извучем!”

Тада на живахно раскршће изби из обличјег шора човек средњих година и облог, тамнољубичастог лица под белим качкетом, осмехнутог погледа помало збуњеног добричине. И након што га Дугачки позва на клупу („Еј, Јоцо, дођи часак...”), јутарњи сусрет у Сурдуку доби другачији, да не кажем библијски ток. Наиме, и стари Бошко Дугачки и средовечни Живан Совиљ, месар који „коље по кућама”, воле псе, збрињавају луталице које су фуњаре и хуље (углавном околни викендаши) избациле на улицу, а сада је искрсао проблем: уличног пса Џекија, или је ударио ауто, или га је неко претукао, али сва срећа само је угруван, ништа није сломљено.

„Јоцо, кад ћеш одвести кући Џекија?” пита Дугачки.

„Кад се вратим. Нисам понео канап”, одговори Совиљ.

„Где је Џеки?” упитах.

Дугачки се нагиње под клупу.

„Ево га испод клупе... изиђи Џеки... Оди, лепи мој, оди...” Црни пас излази и предњим ногама ослања се на старчево колено. „Ово је мој Џеки! – Џеки, стигли су нам новинари из Новог Сада. А овај мали куцили, види се да је био господски... Оди и ти Шаренко, оди на крило... Опа! Њега сам излечио, он је здрав... Избаце их људи из кола...”

Два улична пса, крупнији Џеки, са зараслом озледом на глави и отежано покретљив, услед повреда непознатог порекла, и живахно, градско, црно-бело куче Шаренко, стављају своје главе у крило заштитника Дугачког.

„Шаренка је један ударио циглом, оваква му је крофна била на оку”, прича Дугачки, с два зуба у доњој вилици, као два мачија нокта, и мази псе који га лижу. „И плуно сам га у лице, и опсово га: ’Стоко српска!’ – а ја сам, да знате, велики Србин... Па, зашто смо тако сурови? Не ваљамо! Ми Срби не ваљамо! С нама нешто није у реду... Сад не би да осуђујем цео народ, мало је то и срамота, је л’, ипак сам ја припадник

Бошко Дугачки са уличним
псима Џекијем и Шаренком
Фото: Слободан Шушњевић

тог народа... Али, питам се повремено, да л' су Хрвати бољи од нас? Да вам кажем, мој отац је имо седам месеци, кад му је мати пала са тавана и погинула. И нико није тео да га одрани. Одранила га Хрватица Ана, удата у Ђурића кућу. Скресала им је свима: 'Ј... вас ко вас родио, кад сте таки... Од данас је Живан мој син!' И ја свих ових година Хрвата нисам попреко погледо. Увек се сетим очевих речи: 'Шокци су моја браћа. Ја сам сисо Шокицу'".

„Живане, шта ће вам Џеки?“
упитао сам месара.

„Треба ми за кућу. Имао сам шарпланинку Дуду, поклонио ми је кум; угинула је природном смрћу у једанаестој години. Није могла да се штени. Нећу ја Џекија ни везати. Нека трчи по дворишту. Код мене има и шта да једе.“

И Совиљ продужи својим путем.

Дугачки грли Џекија и Шаренка. „Тео је Јоца да му продам Џекија. А ја реко, не долази у обзир, како сам га добио, тако ти га и дајем... Неко га је оставио на улици, ту је лутао, лутао, а ја шта ћу, пошто сам на ногама лош, а не радим ништа, и сваки дан сам на овој клупи, ајде реко да га раним. Три месеца доносим њему и овом малом Шаренку храну одавде из школе. Кући имам три кера и њих сам покупио са улице. Каки су то људи који избаце... Ди ће им душа!“

Пошто сам му изразио дивљење што разуме, воли и штити животиње, и рекао да је самилост којом га је Бог обдарио можда и највиши облик писмености (а он мени да је неписмен), Бошко Дугачки из Сурдука, старац који ће се заувек урезати у мој живот, поклони ми ту на раскршћу једну од најдирљивијих прича коју сам икад чуо. Маестро Хемингвеј би је можда назвао *Сћарац и ласта*.

„Деце ми моје, очију ми мојих... Пре две године спазим на земљи лашче, испало из гнезда. И шта ћу с њоме тако малецном, подмећо је у гнезда ластва да је привате, ни једна је није тела. Нисам јој потренио матер. И онда упитам себе, с лашчетом на длану: а што је ти, Дугачки, не би одранио? Ако не покушаш, умреће. И пасте шта сам радио. Цеп сам вишње, вадио црвиће и даво јој у кљун све док је тела, и кад поједе сто двадесет црвића, неће више... И тако из дана у дан: сто двадесет црвића и ни један више! Кад једаред нестане црвића и ја пређем на муве. Такође сто двадесет мува поједе! Ранио сам је непуна два месеца, тепло јој и љубио је, и толико смо се нас двоје спријатељили... лашче моје... да ми је највећа жеља била да и презими код мене у Сурдуку. Знате, моја ластва лети са осталима, али кад спази мене у башти, пикира доле и слети ми на шешир, на раме, на руку... Ми се мало мазимо, љубимо, а онда она одлети својим путем. И ето је опет на мом шеширу у неко доба. Ови моји Сурдучани гледају, смеју се и не могу да верују очима! – ‘Па, шта си радио тој ласти кад те тако воли?’ питају ме. – Ништа, реко, одранио је, лепо с њоме поступио... – ‘Па, Дугачки, што не позовеш новинаре да сниме то светско чудо?’ наговарали су ме. – Нека, реко, позваћу их на зиму, да виде једину ласту која није одлетила у Африку... Људи моји, куд год сам крено по селу, та ластва је била ту негде изнад моје главе. Ваљда ме је стално имала на оку. Идем нашим шором, а оно одједном моје лашче на шеширу. И, помислим, Бошко, па тебе тица воли! Има ли веће среће под небом? И, да видите, изиђемо нас двоје на центар, а ови моји Сурдучани у смеј... Ја идем улицом, а моја ластва ми лети око главе, час је на шеширу, час у облацима... Ал’ кад су крајем лета почеле да се скупљају на жицама, да лете на југ, стегло ми се око срца, уплашио се да ме не остави... Шта ћу без моје ласте, реко, ако одлети у Африку са својом врстом? Како ћу без ње зиму презимети? Није одлетила. Остала је заувек у Сурдуку. Летила је ниско кроз наш шор и ударио је ауто... Моје лашче... Плако сам. Плако сам ко мало дете. О, колико сам плако и тугово...”

И плаче Бошко Дугачки. Плаче пред нама. Гуши се у сузама. Плаче човек за својом ластом. У повратку из Сурдука, на опустелом раскршћу, под ветровитим подунавским сунцем, које је однекуд доносило мирис Босфора и *Проклетје авлије*, повређени Џеки лежи испод клупе и спава са очима изнад сваког зла. Нека хуља којој је чувао посрану (викендашку) имовину, употребила га је и избацила на улицу, а сада га, изубијаног, лече и збрињавају Дугачки и Совиљ. Дугачки, човек који припитомио

ласту, не зна да пише, а описменио је птицу! Велики су људи Дугачки и Сивиљ. Велики као псећа туга. Велики као континент Срем.

* * *

Крајем јула 2010. године звони телефон у нашем стану.

„Жељко, добар дан! Ђорђе Дугачки је на телефону... Како сте?” јавља се из Земуна један од пет синова човека који је припитомио ласту.

Чика Бошко је пао у кревет и о њему се стара син Светозар, звани Ђета, који је с њим и живео у кући након што се вратио у Сурдук после раставе брака.

„Жељко, слушајте ме... Мој отац више не може на ноге и његово стање је тешко. Сваки час може да умре. Скоро да је изгубио и моћ говора. Топи се из дана у дан. Ђета ми је поручио, па то сада вама преносим, да наш отац Бошко, пре него што умре, жели да се опрости с вама... то је његова последња жеља... Да ли можете да дођете у Сурдук?”

„Могу, наравно!” одговорио сам потресено. „Долазим са супругом!”

Истог дана Весна и ја нашим аутом стижемо у Сурдук.

Светозар, који нас је позвао да се опростимо са његовим оцем, сачекао нас је на капији њихове куће на главном шору. У отвореном гонку, поред врата (такође отворених) просторије у којој лежи старац, седи црни пас Џеки, сломљеног погледа, њега је Дугачки спасао са улице, а ја сам их обојицу објавио и у новинама и на насловној страници првог издања књиге *Човек који је припитомио ласту*. Сликао: Слободан Шушњевић.

„Не одмиче се од тате, откако је пао у кревет”, каже ми Светозар. „Доносим му да једе. Одбија храну. Тугује... види се...”

Старац је на кревету и испод покривача види се само његово окопнело, пребледело, непокретно лице, маска коже и костију. Гледа у плафон, и то су очи човека који умире. Скоро да нема знакова да ме препознаје, да ме види и чује, и принуђен сам да подигнем тон, подсећам га да сам ја онај новинар...

„Хххх... хвала...” најзад, после дужег времена, изговара једва некако Бошко Дугачки и у његовим очима светлуцају сузе.

У дворишту, на столу, Светозар истреса породичне фотографије из кутије за ципеле. Узимам једну по једну и Ђета их коментарише. Показује ми буре у ћошку дворишта и каже: „Видите, са овог бурета ласта је први пут полетела. А ми смо је посматрали одавде из гонка. Облетела је

Бошко Дугачки са супругом Славицом
Породична архива

двориште и опет се вратила на буре... И онда је слетела на татин шешир на глави!”

Две недеље касније, 12. августа, јављају ми из Сурдука да је умро чика Бошко. Сутрадан одлазим мојим аутом на сахрану са фото-репортером Слободаном Шушњевићем. Крећемо се за ковчегом главним шором, према гробљу, а изнад наших глава, мноштво ласта поређаних на електричним жицама изнад бандера.

Пред гробом, у првом реду, стајало је његових пет синова.

Пре него што су ковчег спустили у раку, одржао сам говор и чика Бошка Дугачког, човека који је добротом припитомио ласту, назвао сам једним од најбољих људи, који су икада живели на сремском континенту.

Четрдесет дана после старчеве смрти, породица је одржала помен; позвали су ме и дошао сам са Весном. Браћа су се опет окупила са својим фамилијама.

Илија, један од синова, који живи у Свилајнцу, донео ми је на поклон балон са десет литара ракије, старе двадесет година.

БОШКО ДУГАЧКИ, POSTSCRIPTUM

Никада нисам чуо за човека који је припитомио ласту. То ми се чинило немогућим подухватом као када би неки оптимиста покушао да шаком ухвати исту ту ласту у лету!

Тако сам 2006. године почео причу у новинама, истиниту причу о човеку из Сурдука, мом апсолутном репортерском открићу, Божијем дару, такорећи, који је својим ремек делом у дубокој анонимности уздрмао и суштински заувек превредновао моје поље свести и емоције, а верујем и, далеко од тога да је само моје; причу о старцу, сеоском свињару и школском послужитељу, а у ствари сремском мудрацу и сањару, који је експериментишући – ако се под појам *експеримент* може подвести овај невероватни случај љубави човека и птице! – толико далеко забасао у слабо истражене и неистражене дубине природе, ако је то природа, па и ако није, да је то, како би рекао Н. Хоторн, „можда и једини такав случај икад забележен у свету”.¹

.....

¹ Прву репортажу о Бошку Дугачком из Сурдука, *Човек који је припитомио ласту* Жељко Марковић је објавио 1. октобра 2006. Следеће године, на Марковићев предлог, према његовој идеји и сценарију, РТВ Војводине снимила је документарни филм *Ласта* у режији Милана Белегишанина, који је исте године тријумфовао на фестивалу кратког метра *Бдење душе* у Сремским Карловцима. Филм је у марту 2008, освојио Златну плакету Града Београда као најбољи кратки филм у домаћој селекцији Међународног фестивала документарног филма у Београду и приказан је и награђиван на више фестивала и пројекција у свету. Успех филма у Београду, вратио је на стране *Дневника* и прву причу *Човек који је припитомио ласту* и она је објављена 6. априла 2008. године. У међувремену, међународна компанија PM LUCAS финансирала је издавање две књиге Марковићевих репортажа из тематске колекције КОНТИНЕНТ СРЕМ: *Човек који је припитомио ласту* и *Киша која је изазвала пожар* (2008). Књиге, у којима су објављене приче о Бошку Дугачком, аутор је у Сурдуку поклатио старцу и о томе писао у причи *Ласта се враћила у Сурдук*, објављеној 28. септембра 2008. године. Скраћена верзија ове приче, под насловом *Старац и ласта*, објављена је 15. августа 2010. година као IN MEMORIAM након смрти Бошка Дугачког, који је

Од момента када сам на раскршћу у Сурдуку, поред кутија и хауба с робом изложеном за продају, вођен репортерском интуицијом, око закуцао за старца на клупи поред школске оgrade, коме сам одмах пришао, или коме сам приведен руком и вољом Доброг анђела приче, Бошко Дугачки, окружен псима луталицама, приковао ме је за себе. Његова аутентичност била је неспорна и потресна. Старац је од самог почетка разговора у мојим очима био чиста истина, човек који ми је недостајао, којег сам тражио; његов изглед, лице деликатног израза, прожетог и осветљеног топлом емоцијом, обрасло белим длачицама, с два шиљата зуба у вилици и са воденим, сузним, осмехнутим очима, његов стари браон сако с отромбољеним џеповима, изношени шешир и дрвени штап с лулом, међу ногама, наизглед ни по чему необична сремска појава, па ипак је у том старцу – коме сам био суђен, показаће се! – било нешто осетљиво, нешто божје у шта не бих да дирам, а што ни у траговима нисам детектовао у неком другом човеку на том раскршћу. А мувало се ту још старијих људи. Тактички, и у сагласју са својом Теоријом случајног пролазника и према ухoданом систему у сличним *ad hoc* приликама, направио сам мали психолошки увод, како бих осетио, припремио и придобио човека за разговор, али и како бих му показао да га уважавам и да у мене може да има поверење. Наиме, пропитивао сам га о пазарном дану у Сурдуку и о неким кућама на раскршћу, али убрзо се показало да Дугачки има неку своју причу, која га заокупља и тишти. Испричао ми је како је нашао лашче испало из гнезда и како су га он и његова жена хранили, чували и „припитомили” и било је јасно да сам из њега извукао светску причу.

Првих дана, поверио ми је Дугачки на клапи код школе чело раскршћа, он ни сам скоро да није веровао, посматрајући голуждрaво лашче, које му спава на длану као грудва памука, осећајући струјање птичије топлоте као дах самог анђела на својим линијама живота, да му се тако нешто догађа и „да је тако нешто могуће”; можда је старац хтео да ми каже, па да озвучим његову неизречену мудрост: птица је, ипак, птица; нема, драги мој новинару, нема човека на свету – премда

.....
 преминуо 12. августа у 87. години. После Марковићевих прича, и нарочито после филма и телевизијских пројекција, старац Бошко Дугачки постао је позната личност. Жељко Марковић је јунаку своје приче одржао и опроштајни говор на гробљу у Сурдуку 13. августа 2010. године. Сахрани је присуствовао и фото-репортер Слободан Шушњевих, који је био оног септембарског дана 2006, када је Марковић „инстинктивно осећајући велику причу” открио свету човека који је припитомио ласту.

се нама чини да га можда у неком сурдуку планете, ипак, има! – због кога би једна ластва, својом вољом, одбила да одлети на Југ, отказала послушност јату, прекршила законе врсте и свемира, а његова ластва је управо то учинила.

Тај старац са клупе на раскршћу, док је причао о својој ласти, бризнуо је неколико пута у такав бујични, такорећи тектонски плач, јецајући и подрхтавајући брадом и шаком положеном на лули штапа, забоденог у тротоар између ногу, да му је течност из очију дословно лила низ образе, да би је Дугачки брисао превлачењем спољног дела шаке преко водених очију, нагло престајао са плачем и, настављао причу о ласти, пресецао мојим питањима, убацујући понеку псовку (коју сам разумевао и оправдавао као одушак од унутрашње пренапрегнутости), или се одједном пребацивао на нешто сасвим друго – рецимо на поље политике или свог учешћа у рату – и, као да малочас није ридао у сузама, пресецао је монолог кратким изливима смеха и смејуљења, који је имао неку бронхијалну прозуклост и прелазио је у сичање. Није ми страшно, још мање ненормално, то да човек тугује и плаче за животињом (познавао сам неке такве људе), па и сам сам плакао, дословно сам ридао, први пут после много сувих година, када су ми угинули пас и мачак. Пса сам закопао у башти под трешњом, а мачка у башти на травњаку поред живе оградe. Тамо, у Сурдуку, ја који додуше немам значајних искустава са птицама, први пут сам имао посла са човеком који је плакао због птице.

„То је било ондак, један дан, Славица и ја цепали вишње у гонку, пуне корпе вишања, стављали их у дунстфлаше. А ту код наше куће била нека штала, па напуштена. И у штале ластве се купе, праве гњезда и ту станују, стотине ластва се ту врзма, сваког лета. Има ту једно десетак гњезда, знаш. И ја чујем, ластве се деру, нешто није у реду. И одем до штале. И видим на земљи лашче испало из гњезда, дере се, гладно, оће да цркне, а не црква му се... Све оће да живи, све воле живот! И метнем је у једно гњездо, па у друго, а не знам из којег је испала, ко јој је мама. Видим, ластва не гледа, не трпи свака, нисам потрeвио, а лашче се дере... дере... О, реко, бог те видио, ова ће црћи, шта ћу ја сад... Оставим је и кажем жени, идем ја узети оно лашче, дере се стално. А она мени: 'Ајде, матори, ти ко мали, само би да се сиграш... Боље ћути и цепај те вишње!' Ал' ја не могу бити миран. И одем ја до штале и донесем лашче. 'Матори,' каже Славица, 'остави се циркуса, немој се стално сиграати ко дете!' И кажем ја: сад ћу да је нараним. А моја жена: 'Чиме ћеш је наранити?'

Па, реко, црвићима. А у трулим вишњама црвића колико оћеш. Могу наранити хиљаду ластва. И пасте шта сам радио. И ја њој први црвић, други црвић... Једе! Оближава се, оће још. А ја реко, о хвала ти боже, сретан сам... А моја жена: 'А што си сретан?' Па, реко, лашче једе... Дао јој докле оће да једе. Појела сто двадесет црвића! О, бог те мајкин! И шта ћу сад, кад сам је наранио, ди ћу сад да је сместим. Појешће је мачке. Е, сад, пита та моја жена, ди ће да спава та моја ластва? А ту у собици, ди лежим, има високи чивилук поред врата. Имам неку торбицу, ал' плашим се, ако је ставим, да ми се не угуши, па сам нагуро неког тврдог папира. И метнем је у торбицу. Цепали смо вишње до увече и сад ћу ја њу јопет да раним. Мало је црвића узела, значи сита је. Код мене је ноћила. Свака перната животиња неће ноћу да се креће. А ја целе ноћи зебем, не могу да заспим. Оће л' преживити? Изјутра, завири у торбицу... Жива! О, бубо моја мала... И тог дана смо цепали вишње, и прекосутра, ту има данима да се ради, знаш. И ја јој даво црвиће. А стално мислим, шта ћу с њом, куд ћу... Плашим се, ако се извуче из торбице, појешће је мачке. А треба њу и неговати. Кажем мојима, немојте да ми орцате по соби, врата морају стално бити затворена. А ја волем тице, увек сам воло све тице, без обзира које. И туко сам се због тица, ја сам бојација. Оће онај да убије тицу, а ја га по носу... Ево ти, мамицу ти твоју! Ево, ти! Заслужио си сто метака да ти саспем у главу! Туко сам многе. Не ваљају људи, ми смо кварни. Волим природу, зато сам сретан. И волим животиње. Животиња не зна да лаже, ја то искрено волем. И сад слушај шта је било даље. Један дан, нестало црвића. 'Па, шта ћемо сад?' пита жена. – Па, реко, ловићемо муве! А моја жена: 'Матор па пошашавио!' И тако смо јој Славица и ја ловили муве... Ал' да ја видим како ће да вари муве. Вари! Хвала ти Боже! И тако сам ја ластицу чуво данима, и појио сам је... А знаш како. Имо сам другове, и гледо сам како голубове поје, из уста, са језика. Црћи ће жедна, ако не знаш да је појиш. И напуним пуна уста воде, пућкам устима, по мало, кап по кап на језику, пазим да се не удави. Пије са мог језика. И тако сам с мојом ластицом уживо, знаш. Ја сам се просто топио од милине! То ми нека забава била, нека утеха. И један дан приметим, нема жвале; значи одрасла је. Лашче је док јој видиш жвале. Е, реко, сад је права тица! Одрасла она велика. Сад је она паметна, сад ће она мене слушати. Ал' још не лети! О, бог те видио, оће л' она летити, нема ко да је учи... А имамо једно буре у авлији. И кажем ја Славици: Сад ће моја ластица, са тог бурета, да полети! А моја жена: 'Та, иди Бошко, у три лепе... Само

би да се играш!’ И ставим ластицу на буре, а пазим да се мачка не приближи. И сакријем се у гонк са Славицом и Ћетом. И чекамо. Ласта се намешта, шири и скупља крилца. Ал’ је то лепо било за видети, срце ми пуно, а стрепим... стрепим... оће л’ знати летити? Ако не полети, шта ћу с њоме? Како ћу је чувати? Мачка ће је задавити. А ако полети, оће л’ ми се вратити? Никад је можда више нећу видети. Нека, реко, ако одлети, то је њено, одлетеће са својима и то је тако у природи. Само кад сам ја њу спасио. И, бог те видио, одједаред... о, радости... Полети! Обиђе један круг око авлије, а ми изишли из гонка, смејемо се... И слети ми на шешир! О, моја ласта! Бубо моја мала! И опет полети, па око куће... па мени на раме... Три месеца је била код мене! А ја је волим, нема граница колико је волим! Ја одем у башту, велику башту имам, копам курузе, а нешто мени чепрка на шеширу. Кад ја... О, то си ти, бубо моја мала! Моја ласта! Лети коједи око мене. И она мени цвркуће, прича са мном. Е, да знаш како је то лепо, ништа лепше нема. И ја је мазим, на шаку ми слеће, љубим је. Ајде, реко, сад лети, и да ми се вратиш. Њено гнездо је било у торбици, ту је спавала. А ја се мачки плашио, мачка може два метра да скочи, да ми је не убије. И кад сам на њиву ишо, то је далеко, први брег, други брег, три четири километра има од куће... Ево моје ласта, слеће ми на раме, на шешир. О, то си ти, сунце моје мало! Замисли то, и ја се стално питам, како је она знала ди сам ја! Знам за кера, био сам свињар, кер нађе, има њух. А ласта? Питам жену: Славице, да ти њу нешто не учиш? Каже: ’Ти си, матори, начисто подетињио!’ Е, реко, ово је Бог дао. Или је она тако паметна, или је Бог умешо прсте међу нас. То ја никад не могу да одгонетнем, знаш. То између ње и мене. Е, сад, пред крај лета, ласте се групишу, лете ниско. И ту буде свашта. Удари их ауто у улици. Он јури путем, баш њега брига за моју ласту. А ја, овај, тога сам се бојо. И стално сам бринуо, како ћу с њом, кад дође зима? Оће ли ми преживити зиму? Оће ли одлетети са својима у Африку? Е, реко, остаће она са мном... Она мене воли! Кад једаред ње нема. Е, реко, ј.... ти срећу моју! Прође један дан, па други, па трећи... А у мени празно. Нека туга ме спопа. Онда размишљам, ди сам погрешао? Па, мислим, мого сам је у други шор пребацити, тамо нема кола, а кроз овај наш јуре ко у Београду. Тешко је то, кад је нама. И није ми се вратила. Ни гроба јој не знам. Па сам ишо по путу да је тражим... Да сам је видио мртву, ваљда би се убио! Нема више моје ласта. Што ја морам да пролазим кроз такве муке? И реко, шта ми је то Бог дао да је имам, па да је немам. И ти, Боже, ако

постојиш, и ти си битанга! Зашто си ми је убио, кад сам је толико волио! И сад мислим да узмем неку из гнезда, ал' нећу, греота је то, а и шта ја знам како ћу проћи, матор сам. Боле ме ноге. Каже један: 'Како ти можеш да припитомиш ласту?' Ево како, реко. Ја нисам ђубре пијано, ја нисам безобразан. Све што оћеш да имаш, све мораш да волеш. Искрено да волеш! Ваљда је она знала да је ја волем."

После првог сусрета, септембра 2006. године, срели смо се у Сурдуку још неколико пута, и гледао сам да увек понешто забележим диктафоном. Показала се једна константа. Кад год је причао о ласти, чињенично је понављао у длаку и очи би му засузиле или би заридао готово на истим местима у монологу као приликом нашег првог сусрета на уличној клупи. Имао је дуге, жустре монологе, које најчешће нисам хтео да прекидам питањима, и мешао је разне теме и ситуације из свог живота, претапале су се једна у другу, а све су их као малтер повезивале јака, загрцнута емоција и мудрост. Гледао сам да скидајући његове речи са диктафона, и систематизујући његову причу, сачувам у што је могуће већој мери њихова лингвистичка својства. У мом диктафону, како и иначе бива у сличним ситуацијама са мојим сремским саговорницима, и после разговора са Бошком Дугачким, остало је сировине за још неколико прича, можда и за роман.

„Кад сам био мали, убијо сам бубе!” говорио ми је старац. „И лептире плавце, оне малецне, и купусанере, крупне, убијо сам поред воде. Јесам, знаш. Што да се лажемо. Тешко ми је... да знаш... Сад би пљуно на себе! А онда мислим, ко од мушких, кад је био мали, није убијо бубе?

Бошко Дугачки: „Ја шетам, а моја ластица слети ми на шешир!”

Фото: Слободан Шушњевић

Мушко је ловац, то му је у крви. А дете не зна... не зна... Ау, што деца знају бити сурова! Ау! Ја сам ко дете био бојтар, чуво овце, помага старијем човеку, а после сам био свињар, и ми смо се тако сиграли кад смо чували свиње. Забодемо буби сламку у гузицу, па гледамо, буба се јадна батрга. Мучио сам, ето! И вилине коњице смо убијали. Нико ми није реко да то не ваља. Мислио сам да бубу не боли. А сваког живог створа боли! И дрво вршти док га кољу. И риба вршти кад загризе удицу. Све оће да живи. Само то човек не чује. Човек само на себе мисли. Ондак ми је нешто блеснуло у тинтари, осветлило ми мозак... Ау, да знаш што је то лепо... О, бог те мајкин!"

„Мозак вам осветлило? Шта је то?” убацих варницу међу његове речи.

Старац снизи тон скоро до шапата.

„И ја сам се питао шта је то... Звезда!"

„Звезда?"

„Моја звезда! Свако у глави има звезду. Човек се роди са звездом, знаш. Е, неком се упали његова звезда – то је велика срећа, знаш! – а неко умре са угашеном звездом. Никад му се није упалила. Глава у мраку! То је ко да ниси ни живио. Живио си, а ниси живио. И каки је то живот у мраку, никаки, кад ти се твоја звезда није упалила у глави. Ја имам унука Стефана. Чудо је шта тај мој унук све зна! Говори енглески перфект, италијански и чита и пише. И ја му кажем: 'Стефане, ти си дошо са неке звезде!' Зовем га свемирац. А отац му Босанац. Каже унук мени: 'Деда, не иде то тако, човече божји, уразуми се мало, куд се заукаваш.' Па и за Исуса неки мисле да је свемирац, да је долетио са неке звезде. Исус је био један диван човек, диван, предиван, тео је нешто лепо да учини за људски род. Неки Кројцер у Шведској, чито сам, пише како се летећи тањир спустио поред њиховог града. Неки мисле да је и Исус изашо из летећег тањира. Значи, ако је тачно, Исус је свемирац! И тај мој унук Стефан, и он је свемирац, говори ко да је ђаво ушо у њега. Некад се причало за децу која су јако паметна да су то вешци. А вешци немају зенице. Тај види кроз мене, чита ми мисли, зна и шта је у мом желуцу. Па, реко, ти знаш много више од остале деце. А Стефан мени: 'Па, деда, такав сам се родио.' И каже: 'Ја не мрзим ништа и никога.' Да л' је то од мене примио, од кога је, не знам. Каже: 'Не могу да мрзим људе, срамота је то, глупо.'"

„Чика Бошко, како се пали та звезда?" упитах старца. „Да ли памтите тренутак када је засветлела ваша звезда?"

„Заволио сам све живо! Све, све, све! Птицу! Дрво! Цвет! И престо сам да убијам бубе! Упала се моја звезда. Посто сам нови човек! Да знаш што је то лепо... Каже онај: 'Згазићу ову бубу!' А ја се испречим, одгурнем га шаком. Е, нећеш, реко. Само преко мене мртвог! И она оће да живи. Све оће и све воли да живи. И буба мара и глиста и змија и пуж... У тој буби је свемир, кажем ја њему! А он се спрда, кези. 'Згази је ти!' он ће мени у лице. – Нећу, реко, да је згазим. Зашто да је убијем? Шта ми је буба крива? А он ће мени: 'Е, онда ћу је ја згазити!' – Е, нећеш, мамицу ти твоју, реко! Нећеш је убити... А ја стисно зубе, вилица ми дрхти, песницу стисно, па трас у лице, шопим га. Паде у прашину ко дрво. Липти му крв из ноздрве. Био сам бојаџија!”

„То је тренутак када је светло ушло у ваш мозак?”

„Јесте! То је... Јесте! Кад сам одбранио бувицу, ко неко дете да сам одбранио. Зашто да је из чиста мира згази? Зашто? И бувицу је Бог створио. Водем инсекте! Све инсекте водем. А лептире посебно водем. Лептир је савршенство природе, знаш. Каже онај: 'Не водем буба швабе.' Е, реко, ја и њих водем! Ја и змије водем! И гуштере водем! И пацове водем! Све животиње водем. Све су оне на земљи са неком сврхом. Природу водем јако. И кад неко покрља дрво, дође ми да му шију... Зашто? Па, и дрво је живо створење. И дрво зна да се радује, и дрво пати, ко човек. Ја не могу да поднесем да нешто око мене пати... не могу... Ја то морам да спасим! И нисам био кукавица, знаш! Тамо, на ону страну, изнад Дунава, има страшна литица, провалија, засечена лесна земља изнад обале и воде. То је тврдо ко камен, бог те! То још памти Римљане, они су овде били. Ја познајем историју, знаш! Ту су биле пустаре, чистина широко изнад литице, Виноградине, тако зовемо тај потес, и ми деца смо ту чували свиње, овце, краве. И сиграли се. Па, кад је лето, жеже сунце, сиђемо на воду да се окупамо и расхладимо, па онда опет горе, попнемо се на пустару. Један дан под литицом, купали се у Дунаву, а птиче на земљи. О, бог те... Живо! Испало из гњезда са литице. Његова мати узрујана, слети она до њега, врти се ко луда око тичета, ал' шта она може, сирота... И ми одлучимо да тиче вратимо у гњездо. Е, ал' гњездо је високо на литици, неприступачно. Ко ће да га врати у гњездо? Ко је толико луд? Неће нико у смрт! Реко, идем ја кући по штранглу, па ћу се везати око појаса, а ви ћете ме одозго спушћати... И тако је и било. Омотали штранглу око глога – и сад је тај глог тамо! – па уватили за уже, њих пет-шест, а ја се завезо око појаса, тиче у торбу, а торба преко рамена, па сађем на ивицу провалије. А неки из чамца

вичу са воде: 'Мали, не вуци ђавола за реп! Не буди луд, Бошко! Изгубићеш главу!' Како ја нисам осећо страх, немам појма. Висио сам изнад провалије. Доле се окупили Сурдучани, гледају без речи. Сви замукли. Ови моји другови нагнули се изнад литице. А мати, да ми покаже које је гњездо, улети у једну рупу. И кад сам био код гњезда, извадим тиче из торбице и гурнем га у рупу. Било је још два тичета у гњезду. А мати њиова лепрша ми око главе и пијуче. Срећна! Захваљује ми! Вичем одоздо: Готово! Вуците горе, матер вам вашу! Кад су ме извукли на стазу, пружим се по земљи ко проштац. Е, како ми је било лепо..."

„Били сте свињар, кажете... Чије свиње сте чували?"

„Туђе. Чуво сам свиње и овце до четрдесет прве... Десет година! Ко ми плати, њему чувам. Преко сто педесет свиња сам чуво по пустирама око Сурдука и у шуми. Ми, свињари, деца, надувамо свињску бешику и цакамо је по лединама боси. Једном нагазим на неко стакло, па расеко прст. Каже један чича – чуво је сеоске краве са нама децом – каже: 'Попишај рану!' Попишо ја рану, дезинфиково мокраћом, а чича ми прст завио у боквицу и завезо ликом. И то лепо зарасло, знаш... И имо сам кера, пулина, Ригов се звао. Свиње буду у шуми, одлутају, а то је била шума ко одавде до Белегиша. И сад треба дотерати свиње, а шума велика, ко ће знати гди су... И ја наредим керу: Ригов, иди тражи свиње! Он ме гледа право у очи. Отрча мој Ригов у шуму, километар-два... Врати се без свиња. Онда га уватим, па га истучем. Иди, реко, тражи свиње, дотерај! Пулин мора то да зна. Ако не зна да дотера свиње и овце, не треба ти такав кер, баци га... И опет се Ригов врати без свиња. Ја га опет излемам. Иди, реко, тражи свиње, сунце ти твоје кереће! Кад, једаред, Ригов дотеро свиње! О, реко, бог те видио, научио сам га... Сјајно! Бацим му комад меса, частим га, заслужио је. Помилујем га, пољубим. Ригову нико није био раван! Из исте шерпе смо јели... Имам три кера сада кући и не везујем их ланцом. Покупио их са улице. Највише викендаши остављају.” – Између старчевих ногу лежи црно-бели керић. – „Ево, овај куцили је господске сорте. Мали мој, куцо моја лепа. То је све бачено на милост и немилост на улицу. Људи их убијају, туку. Овог малог је једаред један ударио циглом у главу. Реко сам му, стоко српска! Знаш шта, Србин сам, велики Србин! Само, много их критикујем, не ваљамо... Дође ми да се одрекнем, да не будем Србин. Није у реду да осуђујем свој народ, мало је то срамота... Ал' зашто смо тако? Сурови. Нељубазни. Само смо се свађали и тукли. Цара Душана је отровала властела. Аустријска монархија није нас волела. Ми смо Срби, а они

зна се шта су... Срби су се усељавали у Аустрију у седам таласа. А моји су пореклом из Хрватске, па чак кажу да су моји били Хрвати. И увек се питам да ли су Хрвати бољи од нас? Требо би да живим у Сланкамену, тамо су они. Ми Срби смо дошли из Месопотамије. Ја сам то причо попи, а он каже: 'Бошко, донећу ти књигу, да знаш да је тако како кажеш!' Срби су живили између Тигра и Еуфрата и одатле дошли на Балкан. Е, после рата, кад сам се вратио кући, надничео сам за пола киле масти. Били смо сиротиња, тешка сиротиња."

Изгледа да је тај старац развио у себи нека сазнања о животињама, и уопште о животу, која су га издигла из сурдучке монотније и прогнала га у усамљеност којој су још само животиње давале смисао. Спустио сам се касније до воде и одоздо, с реке, која се повукла па је испод литице остао доста широк појас шљунковите обале под нагибом, загађен смећем и цркотинама кокошки (бацају их одозго), погледом сам опајао вертикално засечену литицу од тврде лесне земље, свеже обрушену на неким деловима, покушавајући да замислим одважног дечака, који виси на ужету изнад амбиса, док га забезекнуто гледају, једни одоздо, други одозго, сведочећи о драми и јунаку једног обичног провинцијског дана.

„Да ли је још неком успело да понови ваш подвиг или да учини нешто слично на литицама изнад реке?" упитих Бошка Дугачког.

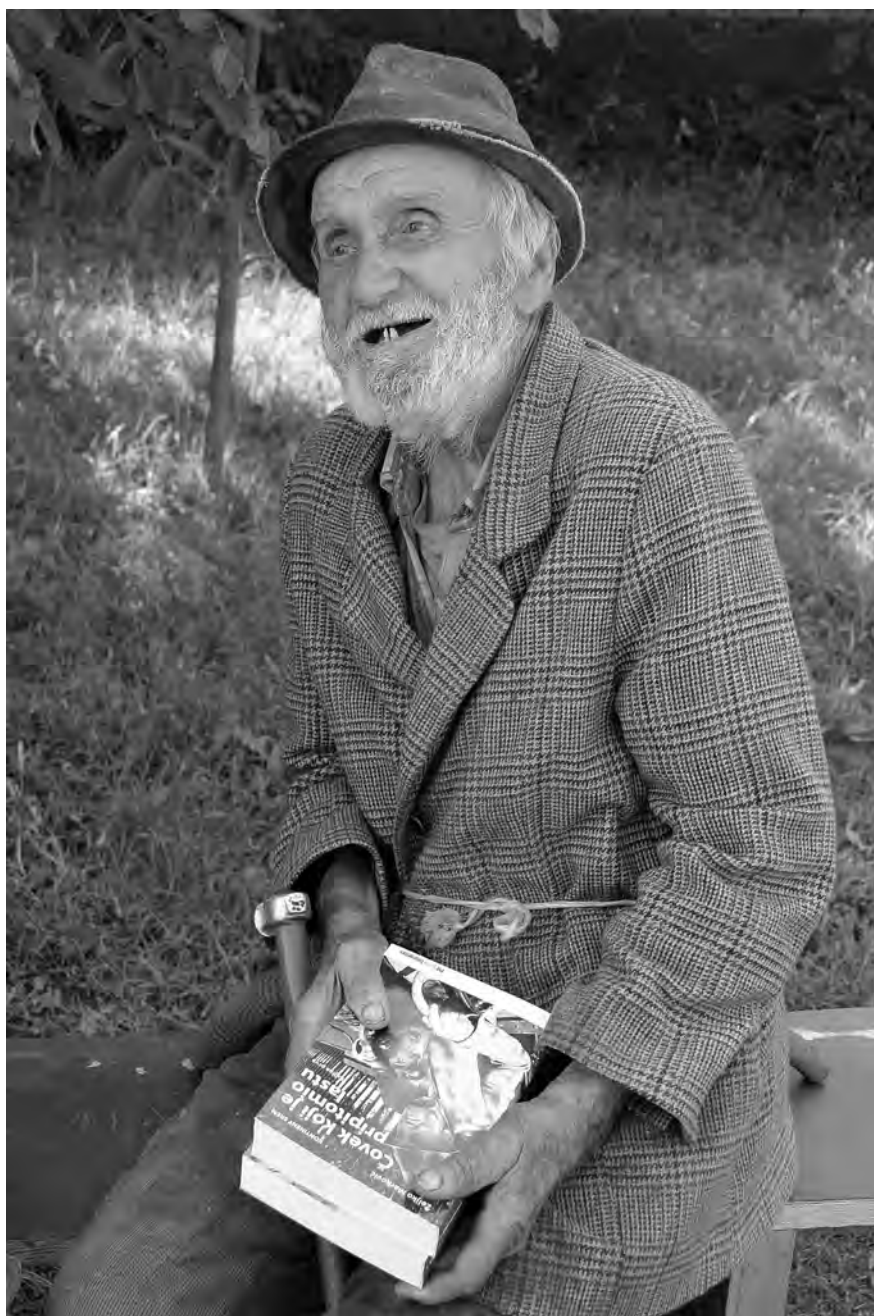
Старац лупну штапом о бетон.

„Неко ваљда јесте... Сад не смем ни да се приближим литици."

„Плашите се да вас нешто не повуче у дубину?" упитих старца.

„Од чега вас је у ствари страх? Пођимо заједно до литице."

„Нееее..." одмахну главом Дугачки. „Ноге ме болу. Ја сам богаљ. Крвни судови у ногама ми се закречавају. Каже наша докторица. 'Чико мој, то се не лечи. Добро би ти дошла нека бања.' О, како добру и лепу докторицу имамо! Кажем ја њој: причају да си вештица! Зашто, пита она. Па, реко, ти све знаш о нама... Отишо би ја у Грчку, реко, у Кавалу, тамо је умерено. Ал' немам ја транге франге. Ја сам богаљ, куда ја да идем. Моја пензија је пет 'иљада. И један дан, одем ја у социјално и, реко, да сте ми дали бар још једно две 'иљаде. Каже онај: 'Изиђи напоље... Нека ти да твој Дража!' Прво сам био партизан, па ме четници заробили у Босни. Знаш шта, ја водем Босанце! Босанци су моји. И не дам на Босанце, ја сам с њима ратово. Они су поштењаци. То су паметни људи и добри. Велики, богатог мозга, ваљани. И са муслиманима у Босни сам био добар, волели ме... Каже муслиман: 'Бошко, ти си добар

Чика Бошко са књигама Ж. Марковића у којима су објављене приче о њему
Фото: Слободан Шушњевић

човек! Ми тебе не можемо да мрзимо ко неке.' У Босни су мене пуно волили. И Словенце волем! И ове Словаке из Пазове, Тотове, и њих волем. То је добар народ! Волем вас, Тотови, волем вас ко рођену браћу и више од тога вас волем! А ове моје Сурдучане не волем. То је нељубазан народ. Ни Сурдучани мене не воле. Поштује ме ту један Србијанац. Кад ми пукне филм, сам ћу отићи на Виноградине и скочити у Дунав. И нека иде све у лепу материну! Живот ми је додијо! У божју матер све... Бацићу се у провалију и готово!"

„Живот вам је додијао? Због чега, чика Бошко?"

„Па, чујте... Боље да се ја убијем, него да набавим негде калашњиков и да чуда направим. Кад је ваш Бог, што није и мој! Немам пензију, знаш. Примам пет 'иљада динара. Нису ми пензију дали комунисти, ови педери, да извините... А био сам борац! Каже онај: 'Нек ти твој Дража да пензију!' Комунисти су зло! Каже мени неки чича Ђумић: 'Бошко, да знаш стоје ти изнад главе анђео с мачем и ђаво са роговима, слушају шта говориш и гледају те... Па ти размисли шта причаш!'"

„Дража? – Били сте у четницима?"

„Четници су ме заробили!" рече Бошко Дугачки. „Ја сам партизан од четрдесет прве! Био сам борац у Првој војвођанској бригади, па у другој, па у шестој босанској... Шест пута сам газио Неретву. Био сам партизан, а нисам био комуниста, знаш. Комунисте не волем! Кажем ја њима: ви комунисти само гледате да лапите. А не волем ни Запад. Па, каже онај: 'Шта ти оћеш, Дугачки?' Оћу чист слободноумни социјализам, а не ваш бољшевички. Па, каже, био си код Драже. Јесам, реко. Па, шта! Познајем Дражу, Рачића, Кесеровића, Калабића, Жижу... Са Момчилом Ђујићем сам доспео у Грчку. А вас, реко, комунисте, не волем! Е, каже, Дугачки, кад нас на волеш, ондак нек ти твој Дража Михајловић да пензију. Је л' тако? Јесте! Матер вам српску – а ја сам Србин, велики Србин, знате! – шта оћете ви, шта радите ви то од нас... Бего сам да утекнем у Срем, а четници били у Босни, заробе ме... Могли су ме убити. Нису ме убили. Каже мени један: 'Ај причај, Дугачки, како сте убијали у рату.' Марш, реко! Марш! Како смо убијали, је л'? То се не може испричати! Је л' се то говори, а? Те глупости, а? Ја сам пуцо, ал' нисам гађо. Пуцо сам у небо. Нећу да убијем. Нећу! Питам га да л' је видио кад гори жив човек? Знаш како вијуче... Аууууу... Мати моја! Мати моја, страота... И реко сам комунистима: ви сте радили свашта. Свакаке гадости. А ја сам таке муке гледо због вас. И шта је то мени требало, да гледам запаљене људе, очеве и браћу. Ви сте то наредили!"

А ти људи мени нису били криви... И зато кажем, није добро, није добро... Ја сам Србин! И кад заробим усташу, ја га пустим. Крста ми овога, деце ми моје... Пет синова имам, знаш! Пушто сам усташе. Каже мени један Хрват усташа: – 'Што ти мене пушташ?' – А, реко, знаш зашто... Оћу да те пустим. Оћу. Ти кажеш да си усташа, је л'? – 'Јесам.' – А шта то мене брига, реко. И ја сам партизан. Шта ја знам ко је у праву... Ја волем све људе, реко. Он се загледа у мене, очи разрогачене. Ништа му није јасно. А ја њему: Деце ми моје, не мрзим те, човече божји, не желим ти ништа лоше; желим да те пустим, и пуштам те... иди, слободан си... И да одеш код свог ћалета и да кажеш да те је пустио Бошко. Право српско име. Само му реци: Бошко! Упамтио? – „Бошко.” – И да ћалета пољубиш у руку, уместо мене, да му кажеш да се моли за мој живот, да се жив вратим у Сурдук. А усташа: 'Мајку ти твоју српску, Бошко, па какав си ти то човек!' – Ја сам такав човек, реко. Иди својој кући. Слободан си! – А усташа: 'Пушташ ме... Јеси л' ти нормалан? Стварно ме пушташ?' – Пуштам те, реко, а да л' сам нормалан, ни сам не знам... Бегај! Бегај да те не видим! Човек оде... отрча... Ја у рату нисам тео ни да пљунем на Хрвата. Нећу! Мој је отац нама казо: 'Децо, Шокце немој да ми дирате! Шокци су моја браћа. И ви сте шокачке крви. Ја сам сисо Хрватицу. Ја их волем.' Мама му је пала с тавана и погинула, кад је имо седам месеци. Одранила га Хрватица Ана, жена из комшилука. Ниједна Српкиња није тела да га привати, па им је Шокица скресала: 'Ј... вас ко вас такe створио! Ја ћу га одранити! Биће мој син!' Ја волем све људе! Ја прво и прво оћу да сам човек. Кажем, сви су људи добри, док не дођем до њега, да видим ко је... Ако је лош, ја га се манем, иди бедо шта ћу ја с тобом. Никога не мрзим, а сви су ми криви!”

„Да ли сам добро чуо... Пет синова имате?”

„Пет синова, да... Ђорђе, Дуле, Светозар, Жика и Илија. Једва смо Славица и ја њих одранили, једва. Једини ја у Сурдуку имам пет синова!” – Дугачки одмахну руком. – „А, знаш, синови ко синови. Ошли сваки на своју страну. Ја живим са овим једним сином, кућа ми је ту низ улицу. Ено, онде. Жена моја Славица умрла је сад скоро, пре три године. Свашта је преживила. Отерали је и у Јасеновац. Гледала је кад су јој стрица усташе боли бајонетима. Њен је отац био Солунац. Одликован Карађорђевоом звездом. А син, овај са мном, Светозар Ђета, он је зидар. Донесе нешто мало пара, вредан је, кад има посла. Није он дужан да мене рани! Расто се од жене, а шта се ту може... Имају ћерку. Живимо нас два у тој кући ко керови на спруду. Мало уједе он мене, мало ја

уједем њега. Каже син мени: 'Иди до трговине, купи јогурт, да једемо.' – Иди ти, реко. Довде ми је јогурта! Стално једемо јогурт. Подај га керама, реко. Ми не кувамо, иначе. Каже син: 'Скувај кромпира, тата.' – Скувај га ти, додијао ми је кромпир! Знаш ти да је месо уопште не једем. Ни сланину не једем. Само воће једем. И леба. И јогурт. И сад, да ти кажем најискреније, немам од чега да живим, знаш. У школи сам био чистач деветнаест година. Да иштем од синова? Нећу! Нису они дужни да мене ране. Не треба мени њиово. Оће и они да живе. Ко ће њиову децу наранити. Овај један син је ваздухопловац. Био је овде на аеродрому, па је ошо доле у Приштину. Имам снау Шиптарку, родом је из Приштине, ћер командира пограничне милиције. Тај мој син ваздухопловац узо је за кума Шиптара. Каже, јако добрих људи има међу њима... Био је код кума у гостима. Примили га људи ко члана фамилије, није верово да је то тако добар свет. Друго су приче, друго је кад наместе људи, друго је политика. А ја гледам, прича син, па то је диван, диван свет. Снаја ми је добра жена! Три унуке имам."

„Откуд вам идеја да скочите у Дунав са литице?”

„Ђаво ме вуче у смрт. Ђаво! Откад ми је умрла жена, нисам нормалан. Има ту један, живи доле, код Дунава, сам је. Ту је била кафана, па напуштена, клизе куће низ брдо. Има лепу кућу, тридесет јутара земље, ал' све је то пропало, није водио рачуна. Учио је неке вражије школе, а сад је ни пас, ни ловачки кер, не зна ни сам шта је. Држи козе, овце. Ја кажем, шта то радиш Лазо, па теби је мало фалило, могло си да завршиш факултет. Каже, нисам се женио, ни сам не знам шта радим. Човек без жене је полулуд! Жену треба гледати ко жену, жену слушај и поштуј, а ако не ваља, узети један прут, па је распалити... Ош ти слушати! Каже мени једна ту наставница: 'Па, чика Бошко, не може то тако... Ја сам завршила факултет!' Шта ме се тиче твој факултет, реко. Добро, кад си завршила, шта је био Исак Њутн, да чујем. Шта је био Едмунд Халеј? Били су пријатељи! Један је Енглец, други је Јевреј. Да ли знаш ко је Питагора? Колико је земљина кугла била под леденом масом? Ти јеси писмена, кажем ја њој, ал' не знаш ти ништа. А она: 'Како ти то...' Тако! Ја знам историју, а ти си завршила факултет, и не знаш! Ја познајем римску империју, а познајем и грчку митологију. А ја сам један обичан пацов сурдучки! Тешко је без жене. Није ми до живота. Један одавде је скочио са литице, ал' само се покрљо. Тога се плашим. Е, једна девојка се убила..."

„Скочила у амбис?”

„Да, ударила у земљу. Сломилa кичму. Кад су дошли до ње неки наши са чамца, а она на ивици воде мртва...” рече Дугачки, примаче ми лице и опет му глас склизну у шапат: „Ја имам један сан, знаш... Сад ћеш се смејати... Ја коње обожавам! Јеси ли гледо кадгoг коњу право о очи? Јеси, а! И шта си видио? Сад ћу ти ја рећи... Коњ има способност мишљења. Коњ уме да чита мисли човека. Кад сам био дечко, бојтар, па чували на Виноградинама животиње, ја сам седио на ивици литице, клатио ногама изнад провалије и замишљо да имам коња, великог белог коња са крилима. И замишљо сам да га оседлам и узјашем и да се тај мој коњ и ја залетимо преко ивице провалије на Виноградинама, да се бацимо у ваздух и да летимо изнад Дунава! Е, да ми је сада тај мој коњ са крилима, ја би са њим одлетио у Грчку, у Кавалу, тамо ди стално сунце сија.”

ДОБРИ ДУХОВИ СРЕЋНИХ ВРЕМЕНА

Треба се, повремено, вратити тамо где је све мање људи који те се сећају. Догађа се, понекад, да се човек или „изгубљени син”, после много година избивања, својом или туђом намером или вољом, покајнички или победнички врати на Извор сопственог живота или на тзв. место злочина (читај: завичај), тамо одакле је биолошки све почело и тамо где ће се биолошки, можда, и завршити. И, затечен на сцени тог тоталног позоришта са чијих је дасака давно сишао и изгубио се у даљинама и забору, одједном, пријатно или непријатно изненађен, буде суочен са појавом – назовимо је тако неодређено, феноменолошки, с обзиром на то да припада магловитом свету метафизике! – да се на Извору, у колевци, упркос природног и сваком препознатљивог учинка дијалектике, суштински, у људима (а о њима је реч), мало тога или, чак, ништа није променило. Неки људи, које смо заборавили, сахранили их у забору, наоко, физички, скоро да се ни мало нису променили. Тако, пре неки дан, на завичајној улици у Врднику, пре подне срео сам Ђуру Шивића, а после подне Николу Ђујића, људе затрпане у све гушћој сивој маси мог заборава. Последњи пут видео сам их пре много година, а као да сам их видео јуче. Залеђени су у времену и простору.

Ђура пролази улицом, жури у правцу Старе колоније, лице му је погнуто према земљи, а пошто му вид добацује свега неколико метара, остатак света је за њега замузгано стакло, магла, и наравно да ме не види, премда му у сусрет долазим спреда. Наоко, ништа се није променило. Заробљен је у некој временској капсули, прошверцован кроз неку рупу у природним законима, скоро идентично, чак, и обучен, као ономад, у оно срећно и безбрижно доба – романтизујем завичајну прошлост, па шта! – када је с новинама под мишком, или у торби, исто овако нагнут у раменима, журно, расклиматаног корака, саобраћао на релацији центар – Стара колонија и опскрбљивао комшије хлебом, штампом,

цигаретама и другим потрепштинама са списка који би му исписали на папирићу. Можда грешим, не држите ме за реч, али, колико сам упућен, осим овог услужног посла и копања по баштама, добри Ђура ништа друго није ни радио. Некоме је и то довољно. (О Ђуриним родитељима не знам баш ништа, осим то да му се отац звао Јаков, али познато ми је да се о њему годинама стара и воли га као своје дете једна племенита породица са Старе колоније.) И сада, суочен са тим лицем у стаклима високе диоптрије, које ми је изветрило из живота, суочен са човеком који ми је био драг, искрслим из заборава као један од ликових живих сахрањених у мојој сивој маси, сетио сам се Ђуре Шевића из ситуације која је, годинама понављана, утемељила мој однос према том нашем добром духу срећних времена, врдничком бесмртнику.

Наиме, пре много година, Ђура Шевић исто овако главиња улицом према Старој колоније, да што пре раздели хлеб и цигарете комшијама, а дежурне шаљивџије, докоњаци и наклапала из неке кафанске баште или пролазници у мимоилажењу са њим, а по најчешће (ми) деца...

„Здраво, Перо!”

Ђура нагло застаје или без осврта узвраћа у ходу.

„Нисам ја Пера! Ја сам Ђура!”

И продужи својим путем.

Али, иза следећег угла чека га ново име...

„Здраво, Славко!”

„Нисам ја Славко, ја сам...”

Годинама тако, чувена сцена са подијума врдничког уличног позоришта, намерно погрешно изговорено име и истоветан одговор: није он *џај* и *џај*, он је Ђура. Наравно да ми је било топло око срца када сам га срео, увек ми је био драг човек, увек сам га називао његовим именом – Ђура (Здраво, Ђуро! Како си, Ђуро?), и наравно да сам морао да застанем и поразговарам са њим као у стара добра времена. Опет романтизујем, то је јаче од мене.

„Здраво, Ђуро!” поздравих човека.

Ђура моментално застаде.

Пружио сам му руку и на његовом лицу је широк осмех.

Сећаш ли ме се, Ђуро?” питам.

Нешто му није јасно. Приближи ми се и своје велике наочаре уперу у моје лице.

„Не сећам се... Ко си ти?”

Ђура Шeвић у сусрету са аутором књиге
Фото: Слободан Шушњeвић

Кажем ко сам. Уносио ми је наочаре у лице, загледао ме са свих страна, напињао се да ме се сети... Није ни важно! Имамо ми наше теме.

„Доносиш ли још новине комшијама, Ђуро?” питам.

„Нееее...” завртео је главом. „Само цигарете. И леб доносим.”

„А да ли је жив чика Шандор?”

„Чика Шандор је умро.”

„А чика Душан? Дуле?”

„Жив је... само је болестан.”

„А Трефалт?”

„Који Трефалт?”

„Лудвиг.”

„Умро је он... давно...”

„А чика Густав?”

„И чика Густика је умро.”

„А Пиштика?”

„Умро је и Пиштика.”

„Е, Ђуро, Ђуро... А шта ти радиш, драги мој Ђуро?”

„Ништа. Шетам.”

После подне, срећем Николу Ђујића, другог нашег доброг духа из срећних времена, истог оног Николу каквог сам га задржао у меморији, подебљег човека, крупније грађе, успорених покрета и дубоког и развученог гласа налик на подземно хучање, повећег стомака искипелог преко панталона и са ручердама од којих смо (ми, деца) увек помало зазирали. Ђујић је завршио за месара и по кућама је клао свиње и остале јестиве животиње. Више не коље. Не знам зашто је важио међу децом за особу које се треба клонити и могло би се рећи да је тај повучен и миран човек, „добар као лебац”, био жртва оне врсте неправде којом деца, неразумни људи и зле жене, жигошу, рецимо, неку усамљену старицу клеветом да је вештица. После много година, тај „страшни” Ђујић седи на уличној клупи и игра се с мачетом, приноси га прсима, тепа му и љуби га у њушкицу.

„Циц-циц-цицциц...” разнежио се с мачетом у шаци. „Волим мачиће... Циц-циц...”

Питам га како је са здрављем и чиме се бави?

„Не питај. Кад се мења време, Богу душу! Болиииии... Пуна приколица цемента прешла ми преко ноге. После ме и дрво ударило у главу, возила ме хитна у Митровицу. Боље да не причам шта ме је све снашло... Више не кољем. Немам снаге у рукама.”

Говори споро као да му се из уста отеже тесто.

Ђујић је неко кратко време био ожењен.

„Није више са нама”, промрља.

„Па, ди је?”

„Очла. Оставила нас. Живим са сином Јованом у кућици ту доле код потока.”

„Од чега живите?”

„Примам пензију и гајимо живину.”

Ни Ђујић ме се не сећа. Гледао ме је и гледао, али мог лица се није сетио. Изгледа да сам се само ја променио.

„Да ли се виђаш са Чампаром?” упитао сам га за још једног нашег бесмртника.

„Чампара је умро”, рече Никола.

„А виђаш ли Џибру?”

„Џибра је исто умро.”

И добри Џибра је умро!

Џибра је живео са мамом и слепом тетком у социјалном стану једне од оних радничких зграда с вешом разапетим на моткама под

прозорима, разваљеним поштанским сандучићима и женама у папучама и зарозаним сокнама. Џибрина слепа тетка по цели дан је седела испред екрана и слушала телевизор. А Џибра је био фан Бруса Лија. Једном, сећам се, гледамо у врдничком биоскопу (преподневна пројекција) филм са Брусом Лијом у главној улози, а у првом реду, као да га сада гледам, седи Џибра, штрчи му глава у полумраку. Одједном се са врата зачу нечији глас: „Има ли Џибре у сали?”

„Има, ту сам!” зачу се из полумрака.

„Џибра, зове те мама да угашиш телевизор!”

Публика прасну у смех.

„Баш сада је морала!” Бунисе Џибра и устаје онако штркљаст. „Нека га угаси тетка!”

„Тетка ти је умрла испред телевизора!”

И опет смех у сали.

Е, била су то срећна времена...

Никола Ђујић: „Боље да не причам шта ме је све снашло.”

Фото: Жељко Марковић

ЗАДУЖБИНА ПРЊАВОРСКОГ КАМИОНЦИЈЕ

Дирекѿан ѿренос истѿорије

На грипозно врућем фебруарском сунцу, после слабе и млаке, суицидне зимске кише, која је пала (уместо снега) само зато да повиси ниво сете и депресије у ваздуху, и наравно да раскаља оглодану, подерану асфалтну траку, стазе и сокаке кроз Бешеновачки Прњавор, после кише, дакле, поток Чикош, један од живахнијих фрушкогорских водо-токова који се доле, код Сремске Митровице, спарује са Савом, бризга пијаним правцем по сред села као алпска речица и сјакти ирационално бело у српу сунца услед светлосне чаролије леда у фази топљења и кречњака нахванатог на дну корита. Пролеће у фебруару, мирис преурањених, зелених наговештаја у огољеним крошњама шуме. Спустивши се с Црвеног чота, милимо возилом кроз Прњавор, склиским асфалтним путем уз дрчно брзи поток, и само су (ми) фото-репортери С. Шушњевић и И. Рамић, не рачунајући Бога, који се подразумева, сведоци – и то какви сведоци! – у бележењу зимских сеоских сензација које се, премда привидно свакодневне, више никада неће поновити под небом. У обали пута лежи на сунцу, и гледа нас, пекинезер, а на његовим леђима куња сивомаслинасто маче. Крупна, снежнобела гуска, оцртана у влажном сивилу као лабуд(ица), једина перната госпођа на шору, стоји испред *своје* капије као исклесана у мермеру и високо извијеног врата швенкује и прати кретање нашег возила. А, неколико десетина метара даље од радознале пернате лепотице, испод капије на улицу цури поточић крви. Кољу мама крмачу и њену децу. Видимо их како у авлији черече убијеног крмачиног мужа распетог на гвозденим кукама (а нешто касније чућемо и скичање). Поред чарде *Шараје* у (епи)центру Прњавора, с леве стране, мало, неограђено игралиште под опсадом еуфоричних кокошака, тврдоглави сремски одговор глобалној грипозној

претњи, с десне стране уз пут стручно и педантно сложен воз свеже исечених облица, а преко пута црни, главати мачор у ерективном (фebruарском) наелектрисању, шуња се ивицом малог, бетонског базена за купање, запуштеног и празног; артефакт из „социјалистичких времена“, када су у одавно угашено одмаралиште долазила деца из целе Југославије.

Чикош извире повише Прњавора, дубље у шуми, испод Црвеног чота, који је још увек, рачунајући са гвозденим телевизијским торњем, највиши врх Фрушке горе (538 м); протиче испод Јамбрекове стране кроз шумовиту увалу Орашје, названу тако по изумрлој колонији манастирских ораха, где су некада постојали рибњак и базен за калуђере, и заобилазећи новију водоводну станицу у жицама, резервоар који слободним падом напаја оближње село Бешеново, избија на светлу ледину међу прњаворске куће и безмало додирује малу, привремену богомољу од храстовине. Црквица са звоником, углављена између две старе оријашке липе, подигнута је пре шест година на локацији манастира Бешеново, којег су фашисти и усташе мрцварили и најзад га сравнили са земљом. А првих година после Другог светског убијања, Прњаворчани су манастирске цигле (зло)употребљавали за градњу шупа и свињаца. Тако од манастира није остао ни камен на камену.

Разговарам са човеком испред дрвене богомоље.

„Чујем да сте ви саградили ову црквицу?“

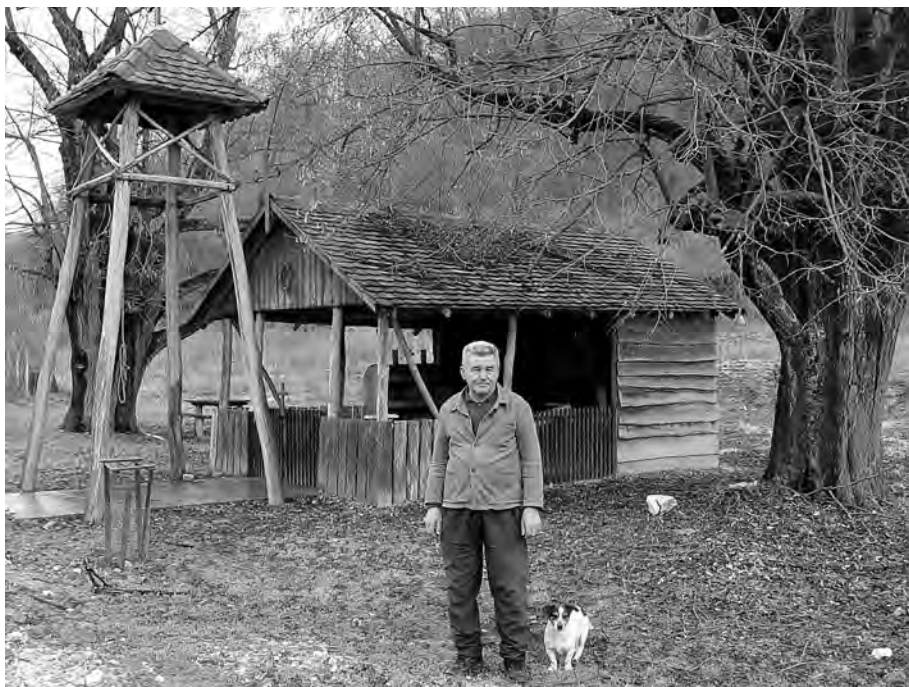
„Ја! Добро сте чули... Овај звоник што видите цео сам ја саградио. Стубове је огулио Боривоје Адамовић, под овом липом је седио и гулио, а ја сам у градњи црквице учествовао деведесет посто!“ пуним, самозадовољним гласом прича главни извођач радова, пензионисани камионџија у плавом радном паковању, крупни и проседи Сима Ступар, становник куће под Јамбрековом страном, преко потока („Кућа ми је она тамо где је паркиран *јуић*!“).

„А преосталих десет посто?“

„Помогли су ми Мита Бакић, пинтер Живан Михајловић и још неки чланови црквеног одбора из Бешенова“, рече Ступар. „Није се село претргло да запне.“

Прилази кафеџија Борислав Ерцеговац, власник *Шараја*. То је млађи, породични човек, рођен овде, и решен да оживи полумртво село.

„Како сте се снашли за грађу?“ питам камионџију, док разгледам иконице и друге реликвије, окачене на олтару под кровом. – „Храстовина?“

Сима Ступар испред своје богомоље у Бешеновачком Прњавору
Фото: Слободан Шушњевић

„Храстовина, да, да... Дрво за вечност!” потврђује Ступар и куцка прстима у даске. „Грађу нам је поклонила шумарија у Врднику, својим камионом сам је довезо и изрезео, а Влада Кованцић из Бешенова поклонио је цреп.”

На греди која држи кров исписано је црвеним фломастером: „ПРЊАВОР 2000 ПРАВИО СС”.

„Откуд камионџија у овој манастирској причи?”

„Видите овако! Мој деда се пре Другог светског рата доселио овде из Дарде код Белог Манастира; а мој отац, његов син, није у то време напунио ни годину дана, и одрађен је у манастиру Бешеново. Пензионер сам – уби ме досада у овом ћошку! – а кад су већ одлучили да подигну богомољу, приватим се посла, пљунем у шаке, и две 'иљадите саградим ово што видите. Послужиће док се поново не изгради манастир Бешеново. Терен је припремљен, све је рашчишћено као што видите, чујем да градња манастира почиње ове године. Дај Боже!” рече Ступар.

У причу улази кафеџија Ерцеговац.

„Симица црквица служи нам за сахране и крштења. Сваке године, 28. јула, на дан Светих Кирила и Јулите, овде се окупи свет. И владика сремски Василије држи службу. После пређу код мене у кафану. И вас позивам на пиће. Откако је брвнара овде, забасају и странци. Обилазе манастире, па сврате и до нас, сликају се поред црквице, упале свеће.”

„Имате ли какве користи од тога? Сврате ли странци до језера Бели камен?” питам фрушкогорске Сремце, имајући у виду напуштени, дубоки коп Беочинске фабрике цемента, која је у близини Прњавора све до пре неку годину из дотичног кратера извучила лапорац.

„Вода је достигла дубину од педесет метара и још расте!” рече Ерцеговац. „Дно је од кречњака, а каскаде створене копањем лапорца сада стварају утисак месечевог пејзажа. То треба да видите! Велику наду полажемо у језеро.”

„И пчелињи пашњаци су вам на гласу.”

„Како да не!” рече Ерцеговац. „Београђани нас нарочито цене, а занимљиво – не знам да л’ то знате? – да од свих места на Фрушкој гори, овде код нас у Бешеновачком Прњавору најкасније стиже липа. Ми смо, за услове Срема, високо, овде је надморска висина тристо метара, а изгледа као да смо у рупчаги.”

Прилазим запостављеном Сими Ступару, који с рукама необавезно прекрштеним на леђима, посматра своју брвнару.

„Да ли сте задовољни резултатом?”

„Јесам.”

Преко пута камионџијине црквице, нешто ниже дијагонално у обали потока, запада ми за око гомила земље и шута. И из те гомиле, настале у данима када су радници рашчишћавали терен за будућу манастирску цркву, извирује као надгробни споменик повећа камена плоча, наслонена на стабло дрвета, окренута наопачке, са записом уре-заним на црквенословенском писму. Плоча на том скрајнутом месту између потока и пута фактички је *бачена* на ђубре и могао би је однети свако ко располаже снажнијом хидрауликом. Да ли су радници, који су ископали плочу из земље, док су крчили терен, једноставно бацили овај артефакт са шутом – у ту верзију не верујем, или су камену плочу одложили поред потока у намери да је сачувају, па је она после затрпана шутом и ђубретом? Кажу ми да је плоча поломљена, највероватније када су је премештали. (Оштетили су камену плочу у намери да је заштите од себе како је не би оштетили?)

„Не сумњам да су радници имали добру намеру”, рекао сам, „али зашто плочу нису одложили на сигурно место, када су завршили посао?”

„Ту је лежало огромно брдо шута. И плоча је била затрпана у том шуту. Тросто *дамџера* се овде изређало на утовару. И сад можете да замислите шта је све одвезено одавде. Ту је био и депо дрва Националног парка. Могуће је да су плочу нехотично поломили радници који су радили око дрва”, нагађа кафеџија Ерцеговац.

„Али чишћење терена било је под надзором Завода за заштиту споменика културе”, подижем глас. (Тешко је остати смирен.)

„Па ето како је чишћење терена била под надзором, кад је ова плоча завршила поред потока у грађевинском шуту”, мршти се Ступар.

„А плоча је сигурно из манастира Бешеново?” питам (за сваки случај).

А Ерцеговац: „Сигурно. Сто посто!”

А Ступар: „Прича се да је била узидана изнад врата на цркви. Тако кажу старији људи. То је и последњи камен старог манастира Бешеново.”

„Да ли из Завода знају да је плоча завршила у шуту?” питам Ступара и Ерцеговца (слежу раменима), а у ствари знам одговор: да су из

Камена плоча старог манастира откопана из шута

Фото: Слободан Шушњевић

Завода упознати са овим вандализмом у Бешеновачком Прњавору, плоча не би била ту где јесте; да је упознат владика сремски Василије, плоча такође не би завршила ту где јесте... Е, сад знају!

„Зашто ви мештани сами не извучете плочу из шута и сместите је под кров црквице?”

„Та, ко да је врати... Ја сам не могу. То је тешко, немам чиме да је подигнем”, одмахује руком Ступар и истреса горчину: „Кад је требало да подижем стубове за звоник, зовем људе по селу да помогну, имају преча посла. Такви су људи овде.”

„Каква би то ваша победа била да су вам помогли?”

„Никаква”, рече Сима Ступар.

Био је то директан пренос историје Бешеновачког Прњавора, запис тренутка задужбине камионције Симе Ступара, а једном када се под Јамбрековом страном буде уздизала црква новог манастира Бешеново, за писање такозване велике историје већ ће се побринути дворски козметичари и мистификатори наших живота.

СПАСАВАЊЕ МАНАСТИРСКОГ КАМЕНА У БЕШЕНОВУ

Пре две године, лутајући по Фрушкој гори (за потребе репортерске рубрике *Ујоїтребa живoїиa*), забасали смо као у временску капсулу у зимску причу Бешеновачког Прњавора, завученог дубоко под влажну планинску сенку као маховина под изворски камен. И тамо где се (до четрдесет четврте) у поточној усеклини, међу храстовима, орасима, трешњама и пчелињацима, одржавао у вертикали на ободу шуме зашиљени, рањави, изрешетани барокни торањ опустошеног манастира Бешеново, угледали смо – прво, комичну крoвињару од дасака, реплику црквице „првих хришћана”, коју је у часу религиозног надахнућа саградио прњаворски камионџија, с неколико помагача; а, затим и, неколико метара од те храстове богомоље међу стаблима, спазио сам у шуту и земљи истовареним уз обалу плитке, цвркутаве речице, камену манастирску плочу с урезаним записом на црквенословенском писму. Сећам се да су ми стари Прњаворчани казали да је камен са записом стајао узидан изнад врата српске цркве. Урезана слова солидне читљивости нисам успео да дешифрујем, али имајући у виду фотографију из једне старе, накнадно прибављене књижице, изгледа да је то плоча са записом о подизању манастирских конака из 1731. године. Шта национална историја ради на ђубришту? Истоварили је радници, када су рашчишћавали манастирске остатке, и при том су јој у транспорту до поточића, где су намеравали да је склоне, а не да је баце, нехотично одломиле парче? Или је преко плоче прешао точак камиона *гамйер*, или трактор? Или су је сломили шумски радници? Све то у крајњем случају није ни важно; довољно је (за причу) већ и то што смо у шуту поред речице фебруара 2006. године угледали последњи живи камен првобитног манастира Бешеново.

Писао сам о тој каменој плочи са записом у обали потока у две новинске приче, обе са фотографијама (плоче), обавестио лично црквену централу у Сремским Карловцима, обавестио *телефоном* Завод за заштиту споменика културе у Сремској Митровици (Општина којој припада Бешеновачки Прњавор), раструбио свима за које сам сматрао да би их та плоча, с несумњивом историјском позлатом, могла занимати. А у међувремену много је верника и неверника прошло поред камена са записом. Све до пре неки дан, када смо на пропутовању (за Сремску Митровицу) свратили у Прњавор, фото-репортер Слободан Шушњевић, возач Васа Сибинкић и моја репортерска маленкост, веровао сам да је плоча заштићена, конзервирана у неком музејском стаклу или бар, под кровом задужбине камионције Симе Ступара. Ништа од тога. Тамо где сам је поред потока Чикоша угледао пре две године, тамо смо је и нашли, вирила је из гомиле земље и крхотина цигли. Тако је под Црвеним чотом, сремским Монт Еверестом, почела операција: *Сисавање манастирског камена!*

Прво смо из оближње куће у ували Орашје под стрмом Јамбрековом страном на супротној обали потока Чикоша (с брзом водом која се на лапоровитом дну цаклила као дигитална слика), позајмили ашов од неких сусретљивих људи, који су тог тренутка на столу у дворишту, распоређени као хирурзи, бријали жилетима управо заклано малолетно крмачино дете, бело као свињска маст, прасенце чији су се нерви у задњим ногама још трзали поливени врелом водом из лончића. Затим је фото-репортер, оперативац који је од љубазних прњаворских месоседа донео алатку – разгрнуо земљу, шут и ђубре, и ослободио, прво, одломљену парчекању камене плоче ослоњене уз стабло ничијег дрвета на овалној ивици поточног корита, а онда на тај историјски камен непостојећег манастира Бешеново, намакао омчу вучне сајле *Дневниковој* аута и, клечећи крај завезаног камена, возачу Васи дао знак руком да притисне папучицу за гас.

Манастирски камен, раздрман у лежишту иза задимљеног, закашљалог ауспуха, зашкрипао је као зуб у деснима потока. *Ойел* је потегао и, без по муке, пажљиво и без огреботине, предмет вучен сајлом превукао преко шумског путељка посутог шљаком на локацију дијагонално од места са којег је ишчупан из земље до задужбине прњаворског камионције, поменуте двосливне дрвене богомоље налик на шупу (или филмску макету) са одвојеним звоником од испрекрштаних греда, коју је камионција у пензији из куће преко потока, с још два-три добровољца,

Екипа *Дневника* и мештани
спасавају камену плочу
Фото: Слободан Шушњевић

саградио две хиљадите на месту бомбардованог манастира, „да послужи за службе, крштења и сахране, док не направе нови манастир Бешеново”. Привучени историјским призором у ували Орашје, пришли су нам Бора Адамовић и Јован Ступар (брат градитеља цркvice). И тако смо, пре неки дан, повуци-потегни, новинар за фото-репортера, Адамовић за Ступара... превукли рукама и аутом, прво одломљено парче камене плоче, а онда и њен већи део са записом, и прислонили их уз северозападни дрвени зид под надстрешницу богомоље између два библијска стабла-записа у чијем су се целулозном месу уцрвљали гвоздени парчићи „крмаче” избачене че-

трдесет четврте из бомбардера с кукастим крстом у кукавичјем лету изнад Фрушке горе, после којег је од барокног српског манастира Бешеново под Јамбрековом страном остала само пирамида шута.

Изађимо на часак из операције *Спасавање манастирској камена* и покушајмо да замислимо рушевину у Бешеновачком Прњавору обраслу шумском вегетацијом, дивљим ружама и копривама; покушајмо да замислимо змијарник и замислимо себе међу тим језивим кулисама, замислимо становника тог попаљеног и стрељаног села, који се после Другог светског убијања, без ичега, вратио у своју смрвљену кућу под Јамбрековом страном. Пошто смо се за потребе ове приче увукли у кожу Прњавораца којима су усташке јајаре срушиле и попалиле све до једне куће око манастирске рушевине, упитајмо се имамо ли право да тим људима или њиховим потомцима замеримо то што су од цигли, камена, грађевинског материјала заосталог од манастира Бешеново саградили понеки кућерак, свињац, шупу, бунар? Најзад, замислимо државу која за шездесет година, откако су кукасти бомбардери овај фрушкогорски „споменик националне културе” срубили са земљом,

није нашла за сходно ни да под Јамбрековом страном рашчисти рушевине, а камоли да сазида нови манастир Бешеново. И с том горчином на непцима, упитајмо се имамо ли право да замеримо мештанима то што су поред манастирске камене плоче са записом, остављене у обали потока, пролазили последњих година као поред „турског гроба”. Па, на крају крајева, замислимо и цркву која по Срему, а сада већ и по Фрушкој гори (Гргетег, Крушедол) подиже у ХХI веку псеудовизантијске цркве и објекте и упитајмо се имамо ли право да се подсмехнемо архаичној творевини честитог прњаворског камионције, његовој кривињари испод крошњи, изгубљеној у времену, када и црква, опседнута средњовековљем, игнорише или не препознаје дух новог времена и западни (средњо)европски цивилизацијски простор фрушкогорског барокног наслеђа.

„Пре две године, заборавио сам да вам испричам једну занимљивост, везану за ту плочу”, рекао ми је Борислав Ерцеговац, власник једине прњаворске кафане *Шараје*. „Сетио сам се те плоче из детињства! Преживела је немачко бомбардовање. После рата, неко је плочу откопао из шута и углавио је у валов на бунару са ћермом. А кад су срушили бунар, нису знали шта ће са том плочом, па су је однели тамо где је и нађена и оставили је на месту где је била црква.”

Питам се да ли је тај који је манастирску плочу углавио у валов на бунару имао свест о томе да тако чува српско историјско памћење?

Међутим, када Ерцеговац помену бунар са ћермом, који је у Срему био нека врста цркве, Светилиште, сетио сам се како су некада (нас) децу васпитавали на Фрушкој гори: „Ако убијеш жабу, или плунеш у бунар, умреће ти мама!” Па ти уби жабу и плуни у бунар.

И тако смо привели крају операцију *Сјасавање манастирског камена*! Вратили смо позајмљени ашов људима (који су заклали и друго крмачино дете), а манастирски камен, последњи живи камен првобитног манастира Бешеново, ослобођен из шута и земље, удомили под кровом камионцијине задужбине, да ту сачека давно обећано време, када под Јамбрековом страном започну изградњу новог манастира Бешеново. Затребаће им тај камен да грађевина има за шта да се ухвати.

* * *

На (про)путовању у Сремску Митровицу, 13. августа 2015, где сам уговорио сусрет са господином Николом Богдановићем, колекционаром

Камена плоча на улазу
у манастирску цркву у изградњи
Фото: Жељко Марковић

са Житног трга, и намеравао да посетим *Сремске новине*, спуштајући се са гребена Фрушке горе заломих аутом у Бешеновачки Прњавор да видим докле се стигло са градњом цркве манастира Бешеново. Код храма, грађевине у српско-византијском стилу, на којој су спољашњи радови били при завршетку, затекао сам игумана Арсенија Матића и архитекту сремскомитровачког Завода Ивана Филиповића. Представио сам се и кратко смо попричали. Камена плоча из старог манастира, коју сам 2006. године угледао у потоку остављену у шуту, да бисмо је ми из *Дневника* и два мештанина, две године касније, пренели до Ступареве дрвене црквице, наслоњена је испред улаза у нову цркву, с леве стране врата, постављена је на ударном

месту. Испричао сам како смо је спасавали...

„А, то сте ви били?” рече игуман.

„Ви знате нешто о томе?” изненадио сам се.

„Неко ми је донео тај текст из новина. Чувамо га у нашој архиви.”

Игуман Арсеније задржа поглед на мени и благо се насмеши. Предао сам му неколико својих књига за манастирску библиотеку, коју је стварао. Фотографисао сам камену плочу и наставио путовање у Сремску Митровицу.

У лето 2019, свратио сам до манастира Бешеново, и камену плочу, коју смо спасавали, угледао узидану у подзид испред улаза у цркву. Сада нова црква има на шта да се ослони. Фотографисао сам плочу и продужио аутом својим правцем. Половином септембра 2021. године, пут ме је опет нанео у Бешеновачки Прњавор и Добри анђео репортаже опет ме је спојио са Симом Ступаром, седео је пред својом кућом на „клупи” направљеној од посеченог стабла и пратио погледом ауто који

се паркирао у обали пута. Дошао сам са Весном, која Симу познаје од раније. У моменту када је разабрао ко му прилази, јунак моје приче се осмехну на ивици суза: „О, Жељкооо...” Оперисао је карцином, опоравио се и све до скоро веровао је да је спасен, али на последњем прегледу открили су му рак на другом месту и припрема се за нову операцију.

Рођени брат му је изненада умро пре неколико година.

„Држо је челе у авлији. И један дан његове челе из кошница у мојој шупи. Огроман рој! Гледам и не верујем очима. Шта је ово бог те видио? Ово се никад догодило није. Отрчим до њега, кућа му је у истој улици ту повише и затекнем га мртвог. Тог дана је умро. Ја верујем да су челе дошле да ме 'обавесте' да ми је брат умро. Можда булазним, ал' верујем! Долазио сам код брата у његов пчелињак. Челе препознају људе, знају ко им је власник и ко са њима лепо поступа и у то сам се уверио.”

Забринут је и каже да се можда видимо последњи пут. Нисмо се више видели. Следеће године је умро.

ШТА ЖЕНА ЖЕЛИ

Упитник који се као рибља кост заглавио у грлу Сигмунда Фројда, који је једном отворио душу и признао да га ни вишедеценијско истраживање женске психе и душе није довело до одговора шта жена жели, послужио ми је да његово питање испоставим случајној саговорници, „сестри у Христу, покајници и слушкињи Господњој”, како ми се представила, и добио сам одговор који је по аутоматизму сам себе сместио у наслов прве верзије ове приче објављене у новинама: *Жена жели смирење*. Љиља Н. Поповић Пећанац сваком својом изговореном (и неизговореном) речју, својом појавом, гестом и покретом, жели да покаже – готово у монодрамском наступу пред мојим диктафоном! – да је смирао живота и смирење пронашла у Православној цркви и безусловној вери у Бога и у догму. Да ли су религиозни преображај и тотално предавање Цркви ове Београђанке у зрелим годинама, унели у њено лице унутрашњу светлост и благост одуховљене женствености, које неспорно исијавају из њеног осмехнутог погледа, у којем више нема, или *као* да нема, ни сумње, ни дилема, ни питања? Ја то не знам. Али, видим, и бележим.

Њено лице је природне боје коже и одише здрављем, загасито смеђе, неоштећено израженијим процесима старења и недотакнуто пудером, шминком и маскарном, генетски глатко у пропорционалном волумену образа, трепавице и обрве су такође изворно њене, што је на првом, површинском и свакоме видљивом нивоу, огледало њене личности, њеног избора и става, усаглашено са њеном духовном и безусловном, православном, верском и патријархалном оријентацијом. Дубље, филозофски и религиозно гледано, њено природно лице је порука, на првом месту, упућена модерној жени, жени лутки, заробљеној у неуротичној улози сексуалног објекта мушке пожуде, жени људском и духовном бићу заробљеном у жрвњу материјалног, профаног и пропагандног,

жени која „жели смирење”. И ослобођење. Да ли смирење и ослобођење жена може да се постигне кроз повратак патријархалном начину живота, што је опција за коју се залаже моја саговорница, велико је питање и велики залог за скромне капацитете овог текста.

Госпођа Љиља Н. Поповић Пећанац, академска грађанка, припада групици побожних жена из престонице, које траже духовни мир у манастирима на Фрушкој гори. Признајем, одавно сам хтео да уђем у главу једне такве особе. Нисам је тражио, сама је ушетала у моју причу, и такву околност приписујем Добром анђелу репортаже. Упустили смо се у разговор са њом, под каменом, хладовитим сводовима конака манастира Хопово, у моменту када нам је ова жена, с бројаницом око руке и у дугачкој, тамној сукњи, огрнута светлом, свиленом марамом преко главе и рамена, пришла и понудила књигу са беседама оца Тадеја (Штрбуловића), упустивши се затим у жустри и срчани патријархално обојени монолог о мушко-женским односима. А затим се (обавештена да ћу снимљени материјал објавити и новинама) упустила са мном у разговор пред диктафоном, и својим гласним и прецизним, одрешитим и сугестивним, али и провокативним језиком, привукла знатижељнике око себе и истерала из њихових мисли и погледа различите реакције.

Тога јутра, пуног сунца и доброг путничког и авантуристичког расположења, био сам водич по Фрушкој гори нашим пријатељима из Швајцарске, Дајани (Латиновић) и Виктору Херману, као и Драгослави (Миљевић) и Драгиши Пантовићу из Сремских Карловаца, рођеној сестри и зету моје жене Весне, која је такође путовала с нама, и заједно са Дајаном и Драганом, изненада, нашла се у средишту монолога побожне Београђанке. И тако три жене у панталонама – само зато што су тога дана биле у панталонама! – отварају у порти Хопова питање женског идентитета, њеног одевања, понашања и морала, а уствари у епицентру тог питања је православна, патријархална жена, коју сестра у Христу Љиља, свидело се то некоме или не, види само у патријархату и искључиво у сукњи, а у манастиру, и у цркви, само с марамом на глави и око врата. Дајана, која говори српски језик, касније ће ми признати да је била шокирана, узнемирена, па и повређена оваквим (мал)третирањем жене. Њен супруг Виктор Херман, социјални педагог, запослен у одељењу дистрибуције *Циришких новина*, члан Реформаторске цркве, одавно је хтео да посети неки српски манастир на Фрушкој гори – одлучили смо се за Хопово, Врдник и Јазак – и стрпљиво је са стране присуствовао представи, премда није разумео, рекао ми је, ни једну једину реч;

понешто му је преводила супруга Дајана. Рекла му је да та жена брани патријархалну јудео-хришћанску цивилизацију, али да је отишла у другу крајност, која је за модерну жену неизводљива, па и неприхватљива.

„Жена која се агресивно облачи и истиче своју телесност и сексуалност, везује за себе похотне погледе и блудне мисли мушкараца, и магнет је и резервоар демонских и нечистих сила”, говорила је сестра у Христу Љиља. „Таква жена је ‘прљава’ и око себе шири лошу енергију и саблазан, а саблазан је када те други, да тако кажем, види као објект пожуде... кад те брзо види... Таква жена, која је провокација, себе не може довести у стање смирења. Таква жена је дубоко несрећно биће. Скромним, неупадљивим облачењем смирују се и душа и тело жене. Туђи демони, који је опседају и чине незадовољном и раздраженом, тако не улазе у њу, одбијају се од њене смирене, суздржане, топле спољашности. Кад жена доспе у стање смирења, смири се и све око ње. Жена је почетак и крај свега и од ње све зависи. Незадовољство жене може да сруши свет.”

„Мушкарац увек прво реагује на жену која истиче своју телесност и сексуалност, макар се то звало и саблазан и агресивно облачење, него на жену која своје тело скрива смерним облачењем”, рекао сам. „Свет покреће узбуђење, а не смирење.”

У групи наста комешање.

„Жени је потребно смирење!” понови моја саговорница, али овога пута оштро, прелазећи преко моје констатације као да је није чула.

„Госпођо, да ли је то...”

Презезала ми је питање као сабљом.

„Не зови ме ‘госпођо’, ја сам твоја мила сестра у Христу!”

„Да ли су смирење и патријархални начин живота, прихватљиви и могући за модерну младу жену у XXI веку?” упитао сам милу сестру у Христу.

„Молим? Шта причаш? Да ли су прихватљиви... Наравно да су и прихватљиви и могући! И зашто је важно да ли је жена млада или стара? Нема млада и стара! Нема!” спремно и срчано одговара и све време се шетка и гестикулира. „Ми сада овде у Србији имамо дивну генерацију православних девојака, старости око тридесет година, које се облаче патријархално, живе патријархално и у великом су смирењу. Ђерка ми је глумица...”

„Ко вам је ђерка?”

„Не прекидај ми мисао и не обраћај ми се са 'ви', ја сам ти сестра”, обречнула се и укорила ме с осмехом. „Ћерка ми је глумица, и после две године њених лудовања и лутања, данас је у великом смирењу. Жалила ми се раније на нервозу, упражњавала је аеробик, силва-метод, и чиме се све није замајавала да смири унутрашњост. Ништа није помогло. Говорила сам јој да се врати Богу. Питала је како? Рекла сам јој да је први услов да смири спољашност, да се обуче патријархално, да не изазива погледе и да не лепи за себе туђе демоне, а онда јој тек предстоји рад на брушењу унутрашњости, неизвесна борба која траје цели живот, слатка невидљива борба, како је неки називају. Послушала ме је и данас је у великом смирењу. Срећна сам због тога.”

„Да ли патријархална жена, односно такав начин живота, уопште могу да опстану у овом суровом, материјалистичком свету?” упитах жену.

„Овај свет и јесте такав, дезоријентисан, нестабилан, зато што је жена незадовољна. Понављам: незадовољство жене у стању је да уздрма и уништи свет. Кад се жена промени, промени се и свет. Кад је жена задовољна, задовољан је и свет. Агресивна жена, агресиван свет. Смирена жена, смирен свет. Све од жене мирише и све од жене смрди. Е, сад, да ли патријархална... Није питање да ли патријархат може да опстане у овом свету, него мора да опстане! У двадесетом веку заситили сте се ратова, порнографије, голотиње... Комунизам је кратког века, капитализам је кратког века, голотиња је кратког века... Потрошене

Љиља Н. Поповић Пећанац:
„Незадовољство жене у стању
је да уздрма и уништи свет.”
Фото-архива аутора књиге

су, протраћене или злоупотребљене многе велике идеје човечанства. Човек је слуђен, свет је на прекретници и више ништа није нормално. И опет ће људи чезнути за патријархалном речју, моралом, гардеробом... Где је ту место жени? Шта жена жели? Ја ћу вам одговорити! Жена мора да буде скрушена, топла, кротка, мила, послушна. Жена мора да се врати свом мужу, својој деци, свекру, комшијама, да се обуче скромно, неупадљиво... Жена мора да се врати свом исконском женском бићу, створеном од Бога, и да се не такмичи са мушкарцем, а још мање да га копира. За нас, патријархалне православне сестре у Христу, панталоне су део мушке гардеробе. Шта ће на жени панталоне? То је саблазан! У *Јеванђељу* пише: жени женско, мушком мушко, све тамо лепо пише, само треба прочитати *Јеванђеље*."

„Претпостављам да вас се не тиче, али с обзиром на то да разговарамо за световне новине, морам да приметим да ће се од ових ваших речи..."

„Колико пута да поновим да ми се не обраћаш са 'ви'?"

„...од ових твојих речи, сестро Љиљо, феминисткињама и другим борцима за женска права дићи ће се коса на глави. Падају ми на памет нека размишљања на ову тему: патријархална цивилизација има изразито ауторитарну и ретроградну улогу по слободу човека; фашистичка патријархална парадигма; патријархална жабокречина..."

„Доста, доста више! Нећу то да слушах!" раширила је длан испред мог лица. „Па, ја сам свом мужу прала ноге. И то с љубављу сам му прала ноге. Жена треба да слуша мужа, да му буде покорна и послушна. И када сам се удавала, прво ми је било да ми муж буде побожан, Бог ми га је таквог дао, и желела сам да имамо много деце, да слаavimo крсну славу... И, после свега, ја данас могу да кажем: захваљујући моме драгом мужу, враћена сам у равнотежу, усвојила сам лепе особине овог века, нисам пала у ђавољу клопку атеизма, комунизма, капитализма... Божја воља је да у мојој улици Адмирала Гепарта буде црква, и када сам са дванаест година дошла у Београд са родитељима, са острва Виса, тада је све почело... Црква ме је привукла, освојила, а како сам слухиста и волим музику, сваки улазак у храм за мене је значио радост. Све до пунолетства... да, то свакако морам да кажем... Била сам много тежак болесник, али болест је ишчезла без једне једине попијене таблете, само одлазећи тајно у ту цркву. Јесам ли овим све рекла? Да, тајно. Родитељи ми нису били побожни. Отац комуниста, официр, избачен је из партије у Ранковићевим чисткама. Мене су милом Богу, истини, а истина

је само у Богу, вратили побожни преци. Познато је, ако родитељи нису побожни, преци имају моћ да врате Богу унучад, праунучад.”

Око Љиље Н. Поповић Пећанац окупило се доста људи и сви је пажљиво слушају. Осећам се више као модератор, него као новинар.

„Ко данас влада светом?” питам је.

„Данас светом влада ђаво, а благодет Светог Духа се повукла. Исток и Запад морају да се покају, морамо да волимо једни друге, да опраштамо једни другима.”

„Опростити. – Да ли и заборавити?”

„И заборавити!” рече сестра Љиља. „Како се нешто може опростити, а да се не заборави? И заборавити! И заборавити, свакако!”

„Значи: љубав.”

„Љубав, наравно... Покајање, праштање, самилост!”

„Сестро Љиљо, кажете да светом влада ђаво.”

„Опет он мени ’ви’!”

„Ко је ђаво, ако није човек?”

„Човек је! Ја не видим његова зла. Ја желим да видим његова добра дела. У сваком народу има лепог, а ми се мрзимо!”

„Зашто Бог допушта толико зла у свету?”

„Најпре, не ради нам то Бог, већ ми сами себи радимо!” рече сестра у Христу Љиља. „Стално пребацујемо кривицу на другог. То нам је остало још од Еве, прве која се оглушила о канон Божји. И уместо да призна: ’Господе, ја сам те преварила’, рекла је: ’Змија ме преварила’. А ђаво влада данашњим светом, због тога што је усахла љубав. Ђаво је у модернизацији. Ђаво ће нас увести и у трећи светски рат! Човечанство је разјарено, подивљало, царују пакост и злоба, људи су узнемирени, немају стрпљења и разумевања за друге, лажу, варају. Преживеће само молитвени, с љубављу у срцу, били католици, православци, хебреји или муслимани.”

„Толико је у свету мржње и неправде. Људи чине невероватна зла једни другима. Светска историја огрезла је у убијању и у крви. А каква тек зла човек чини животињама, биљкама... Како је уопште могуће волети људе, после Аушвица и Хирошиме?”

„Христово биће треба да воли све људе!”

„Да ли вам је идеја да се замонашите?” упитах на крају сестру у Христу Љиљу.

„Ако буде воља Божја.”

Љиља Н. Поповић Пећанац, становница једанаестог спрата београдског солитера, једна је од оних побожних православно-патријархалних жена у поодмаклој припреми за манастирску тишину, академски образована, историчар уметности („Да, ал’ небитно; Господ не гледа дипломе.”), отворена и енергична личност, прецизног изражавања и ведре оштрине, и, ако се то сме рећи, жена природно лепих, префињених и топлих црта лица, очито у младости веома лепа жена и то од оне лепоте којој се у оку цакли кристал интелигенције и светлуца есенција религиозне самосвести.

Колико су овакве паметне и образоване жене потребне нашим манастирима, схватили смо неколико сати касније, када смо пред улазом једног манастира угледали јато кокошака у жичаној огради на месту некадашњег травњака под крошњама, а у самој цркви суочили се са естетском збрком, насталом из најбољих намера и са гомилом непотребних детаља (ручних радова, шустикли, папирића, целофана, фотографија...), који су загушили унутрашњост храма. А само неколико километара даље, с друге стране брда и шуме, други манастир, пруска дисциплина, савршено уређена целина, омеђена гвоздеом оградом и капијом обезбеђеном интерфоном и са црквом у цвећу у чијој унутрашњости владају мера и укус, симфонија смирујуће лепоте.

* * *

Из писма којег је син Љиље Н. Поповић Пећанац упутио 2018. године на адресу једног сајта, сазнајем да протагонисткиња моје приче више није међу живима. Умрла је једанаест година после нашег разговора у манастиру Хопову.

„Она је била духовно чедо старца Тадеја Витовничког”, написао је њен син Иван. „Упокојила се 24. јула 2015. (навечерје Иконе Пресвете Богородице Тројеручице). За живота је била велики помоћник свим бедним и невољним, и такорећи све своје што је имала делила је са сиромашнима, помагала и обилазила манастире и монаштво и свештенство. Велики је противник била свих измена и модернизма које су донела ова скорашња смутна времена.”

ОТАЦ ЖИВКО, ВРШИЛАЦ ДУЖНОСТИ ДУХОВНИКА

Упркос дигиталне технологије колеге фото-репортера Слободана Шушњевића, која у конекцији са компјутером лице може да разгради и апстрахује до ћелијских мембрана и дозоксирибонуклеинске киселине (ДНК), и упркос кевтања и клеветања младих (о)бесних лавова новог новинарства и електронског интелектуалног братства, да се (новински) писац који нема шта да каже дохвати као пијан плота описа природе или човековог лица, не могу да одолим опсесији (страсти, вештини) старих мајстора да на њиховом трагу препишем живот под видом описа, с обзиром на то да је преда мном лице преко чије се специфичне тежине не може и не сме прећи рутинским лепљењем портрета уз новинску причу. Лице свештеника Живка Сувајџића или је преварило биологију и зауставило се у младости, што се дешава међу еколошки освешћеним људима који здраво живе, или су га дубоке године, испуњене религиозним искуством и смислом, одуховиле, учиниле га светачким, очудиле га у очима нас који старимо брже од својих година и којима не улази у главу да образи старца, коже глатке и склиске као сапун, могу да личе на образе новорођенчета. Претерујем, наравно. У оку ми је ситан, сувоњав старчић испијеног стомака, густе, снежне косе и пречанске свештеничке брадице. Високо, отворено чело с три-четири вертикалне борове иглице између чупавих обрва, засвођених изнад насмешених и млаких, водено-сивих очију, с проицивљим, дубинским, сетним погледом вишег стадијума разумевања, а под очима, дебело устакљеним у диоптрију, сваки пут када се наднесе над неки папир, образи детета испод којих се плаве жилице као водени конци у млеку.

„Оче Живко, како вас служи здравље?” питам човека цркве.

„Здравље... а па, добро... добро... Хвала Богу, добро за моје дубоке године, здравље ме још служи. Само се злопатим са чукљевима, знате.”

Врдник, манастир. Разговарамо о чукљевима и још понечем за дугачким трпезаријским столом под бачвастим сводовима хладовитог конака. Делови зида изгледају као захваћени влагом, уфлекани „псоријазом”. Напољу је од ране зоре ђавоља врућина, лишће се укрутило и спарушило, бетон се усијао као рингла.

„Како подносите ову врућину?”

„Па, добро, добро... У овим дебелим зидовима, нема врућине. Ноћу отворим прозор, па ми пирка свежина одозго из шуме. Дању изиђем само у порту и некад прошетам горе до ливаде и мало седим код Попићевог или Миличиног споменика.”

„Повукли сте се у овај манастир, када су вас пензионисали?” питам.

„Јесам. Јесам.”

„Али Врдник је женски манастир... Откуд ви у њему?”

„Овде су калуђерице, тачно. Па и ја сам у овим годинама као нека жена”, смеје се отац Живко. „Овде сам ве-де или вршилац дужности духовника.”

„Колико имате свештеничког стажа?”

Спустио је чело на шаку ружичасту и прозирну као пресвучену филмом.

„Сада ми је осамдесет четири године, а рукоположен сам педесет пете. Завршио сам Богословију у манастиру Раковици код Београда. Прва парохија су ми били Брестач и Суботиште у доњем Срему, одатле сам дошо на Фрушку гору у Гргуревце и Шуљам. У гргуревачкој цркви Светог арханђела Гаврила служио сам тридесет година. Висок торањ, прелепа црква. Трагично село! Ту су Немци у лето четрдесет друге побили силне људе. Кратко сам служио у Иригу, али није ми се тамо свидело, знате, слабо је народ тамо посећиво цркву. Па се вратим у Гргуревце, и одатле дођем у родни Врдник. Круг мог живота се овде затворио.”

„Када погледате свој живот... Шта видите?”

„Када погледам... Проживио сам га у миру са собом, радио сам оно у шта сам веровао, и да се опет родим, опет би био свештеник. Све би исто.”

Живот сеоског сремског свештеника, протојереја Живка Жике Сувајџића, рођеног у Врднику 22. марта 1922, био је у целини стриктан и скоро аскетски, посвећен и мудар живот пароха, сведен на испуњавање дужности и бескрајна понављања црквених службених текстова и гестова, понављања процедуре у којој је пронашао шифру и смисао

Свештеник Живко Сувајџић у трпезарији
манастира Врдника
Фото: Слободан Шушњевић

(радост, лепоту) под религиозним небом Срема. Живко Сувајџић од пре десетак година повукао се у ћелију женског манастира Врдника, ако је из Врдника духом и мишљу уопште и одлазио. Он, исконски, дупли Сремац, потомак врдничко-јазачких чарнојевићевских фамилија Сувајџић-Радојчић, чији се прадеда Димитрије доселио у Врдник из околине Сомбора, а један од предака по очевој линији, Ђурађ Петковић, учествовао у градњи манастирске цркве у којој отац Жика у деветој деценији служи Литургију.

„Пошто нисам калуђер, онда сам ве-де духовника, а ако би се за-калуђерио, онда би имао право на назив духовник. Тако је то код нас у цркви, знате. У манастиру сам од деведесет четврте, повуко сам се овде после смрти моје попадије Марије, разболела се и умрла. Супруга ми је из Ирига од Марића фамилије. Живили смо у Врднику. Деце нисмо имали. Имовину сам оставио цркви и одлучио да се повучем у

манастир. Није било лако у почетку. Рекли су ми да нема места у манастиру Врднику... те ово, те оно... И био сам једно време у манастиру Хопово, знате. Онда ми је владика Василије, с обзиром на то да овде није било никога да служи, онда ми је владика рекао: 'Живко, иди у Раваницу, да не буду тамо без Литургије!' И од тада сам овде. Имам своју келију. Лепо ми је у манастирској тишини. Спокојан сам и задовољан. Мени су Црква и вера били све и ништа ми више није требало. Нешто што је немогуће и не тражим, никада нисам ни тражио, знате. Цео мој живот стаје у једну реч: Амин! И то је за мене довољно."

(Сећам се једне велике приче у малом италијанском роману *Пази, снима се!* Наиме, паде ми на памет онај Пиранделов сниматељ из периода првих филмова, чији је цео живот стао у једну механичку реченицу: „Пази, снима се!” Сећам се новеле о том човеку иза завесе, који је био нека врста обезличене алатке у рукама редитеља, творац туђе славе и богатства. Међутим, једном и невидљиви сниматељ, бива увучен иза завесе у приватни живот филмске елите, славних и богатих, оних чије је каријере прославила његова камера. И након што се нагледао људског гада, крвожедног егоизма и покварености тог света, вратио се готово покајнички својој верној камери, као што се неки одбегли, офуцани муж врати својој жени, вратио се у своју анонимност и природну невидљивост човека из сенке, окренуо ручицу и рекао: „Пази, снима се!”)

„Како ваше болесне ноге издрже стајање у цркви?”

„Тешко, али издрже... Ноге су ми болесне откад знам за себе. А ето, видите, служим литургију и певам у овим годинама, долазим на вечерње, јутрење, моја су крштења, венчања, понекад буде и опело. Задужен сам и за административне књиге.”

„Докле, тако?”

„До смрт, знате... до смрти...”

„Оче Живко, целог живота везани сте за цркву, а да ли сте некада напуштали Срем?” упитао сам старог свештеника.

„Па вите, само једном, и то силом прилика.... Усташе су ме четрдесет друге интернирале са групом Врдничана на рад у Аустрију. Радио сам седамнаест месеци у једној фабрици у Бечу, а онда су ме пустили кући. И ја се вратим у Врдник.”

„Опет међу усташе! – Како то да су вас пустили из заробљеништва?”

„Знате, био сам оболео на ноге, и шта ће са мном, нисам за рад, пусте ме да се лечим. Истина жива! Е, кад сам се вратио у Врдник, а да

ме домаће усташе не би малтретирале, обратим се за помоћ једном гестаповцу, неком Самуилу Хентербергеру, који је шуровао с партизанима и стајао добро са мојим пријатељима Царевићима из Врдника. А он ме одведе немачком команданту Врдника, неком Хикију из Беча, ту у конаку је резидирао, који је у Врднику спасио свакога кога је могао да спасе. Мрзио је усташе. Сви Немци у Врднику мрзили су усташе. И тај официр Хики узме ме у заштиту од усташа.”

(Ништа није како су нас учили: црно и бело.)

„Тако сам главу сачувао. Пред крај рата, Хикију дојаве како се горе у шуми један од партизана излануо: ’Хики је помагао нама, али помагао је и Немцима, и зато ћемо га упљескати!’ Хики се повуко у Беч, није смео да дочека партизане због такви претњи, али тамо у Бечу су га официрали да је радио за партизане и помагао народу у Врднику и Гестапо га, знате, ликвидиро. Тог човека ми је жао.”

„Да ли сте ви као свештеник имали проблема са комунистичким властима?”

„Нисам. Ја за мог свештеничког рада, да будем искрен, нисам искусио тортуру власти. Нису ме дирали. Примео сам парохију и посветио се само црквеним стварима. Све у свему, знате, задовољан сам својим животом, а био би још задовољнији да ми се брат Душан Сувајџић вратио жив из рата. Био је партизан, знате. Немци су их четрдесет пете опколили код Вировитице и убили ми брата.”

Лице му је као детиње. Претерујем. Међутим, као да и не претерујем; ако лаже коза, не лаже Шушњевићев фото-апарат, а на његовој слици окаченој о редакцијски компјутер испред мене као накнадна памет, лебди преко Сувајџићевог лица питање свих питања: да ли је очуваност тог безмало деведесетогодишњег лица последица генетске изузетности, или га је очувала, осветлила изнутра и подмладила, љубав према Богу, осећање духовне испуњености?

„И једно и друго”, каже стари свештеник и приземљује причу: „Још само да се не злоупатим са чукљевима, знате. Повремено одем ту у Врдник код педикирке и она ми их среже. А да не знате ви за неког педикира тамо у Новом Саду?”

Оче Живко, пази, снима се!

ЦРКВА БОГУ ЗА ПЛАКАТИ

Уочи рата, када је било питање дана, када ће немачки авиони загрмети изнад Срема, најлошији и најострашћенији међу њима, понети нацистичким трубама Трећег рајха и заслепљени мржњом, окачили су кукасте заставе на бандере и неоготичку цркву Светог Ивана Непомука, нестрпљиви да дочекају своју ослободилачку војску, а када је војска ушла у Руму и Путинце, и завела своју управу и правила игре, фолксдојчери су са списковима кренули од капије до капије у обрачун са Србима, својим суседима, познаницима и пријатељима, школским друговима, људима с којима су до јуче стајали на раскршћу или седели по кафанама, долазили једни другима у куће. Домицилни полусвет, којег сваки рат избаци као муљ и наплавину, али и „озбиљни” људи, угледни грађани, газде, обукли су униформе, обмотали црвене траке с кукастим крстом око рукава и завели страх и терор по Срему. Преображај неког Дитриха, тихог и мирног младића из пристојне евангелистичке куће, његов преображај у насилника и крволока, био је чудовиштан. Неки путиначки Немци, разумни, мирољубиви и претрашени људи, који су видели где води ова нацистичка хистерија, гледали су да у том лудилу сачувају своје људско лице и свој капитал, повукли су се пред кукастим шљамом из свог сокака или су фингирали лојалност и сарадњу са властима, силом прилика (са)учествовали у прљавој ратној свакодневици, а у ствари, уловљени у кукасту клопку и немајући другог избора пред силом и злом, гомилали су против себе разлоге и страх од одмазде, који ће их неколико година касније натерати у бекство у Немачку и Аустрију, без ичега.

Шездесет година касније, пре неки дан, приликом једног од мојих све чешћих и све дужих суботњих бекстава од новинарства, пловим за своју душу аутом из правца Инђије, котрљам се празним унутрашњим путем развученим преко таласастог брисаног простора у калоричном

античком пупку Срема. Сув, леден, сумагличаст јануарски дан, сремска пучина стврдила се као бетон. Гледам: приближава ми се са запада, дијагонално преко сивомаслинасте, смрзнуте и обријане земље у зимској хибернацији, копљасте сиви звоник неоготичке немачке цркве у Путинцима. Уплывљавам међу куће. Сачувало се још увек понешто немачко/швапско у грудном кошу села расцветалог у епицентру сремског континента; понешто, још, у изгледу њихових кућа, поређаних као лево-коцке, с ајнфорт капијама, крстастим прозорима с троугластим обрвама, понеким флоралним фризом, и понеким, још, кибицфенстером. Камена лешина цркве, на главном раскршћу, толико је упечатљива да не могу тек тако да прођем поред њеног убогаљеног костура. Кочим на раскршћу, то је јаче од мене. Паркирам испред драматичног приказа деструкције на позоришним даскама тог раскршћа. Две црне бабе, учаурене испред покрљане црквене оgrade, нуде ме домаћим јајима донетим у кутијама за ципеле, док тражим најбољу стајну тачку да фотографисем мртву швапску цркву.

Путинци су све до пред крај Другог светског убијања били већинско колонистичко немачко село, главна румска филијала, када је у страху од одмазде пред петокраком немачки народ напустио куће и отишао са „својима”. Од тада у Путинцима не живе Швабе. У њихове куће уселили су се Кордунаши. Немци-Сремци, патолошки вредни људи, оставили су у Путинцима гробове, успомене, сремске бећарце и цркву на раскршћу, масивну неоготичку цркву утемељену на новчаним прилозима групе грађана у другој половини XIX века, опремљену звонима, увезеним из Аустрије, чија се небеска звоњава „чула до Руме”. Цркву озвучену оргуљама иза којих је остала прича, недоказива и вероватно претерана, да су по квалитету израде и звука биле друге у Европи (Горан Давидовић: „Када је седамдесетих година свештеник из Голубинаца у цркви држао службу, оргуље су још биле употребљиве.”). Па, нека у успомени Путинчана на оргуље и аустријска звона има и провинцијалне мегаломаније (мада не мора да значи), али за мене је важно садашње стање цркве, некада једне од најлепших неоготичких цркава у Војводини. А стање је овакво: црква је убогаљена, опљачкана, понижена. Оргуље су преживеле два светска убијања, дуго година после рата чула се још, понекад, чаробна музика тих оргуља (Звонко Шојат: „Последњи пут оргуље су засвирале приликом свадбе неких Мађара из Добродола.”), а онда су их оргуљаши мрака најпре ућуткали, затим су их грицкали, почупали, уништили. Звона чаме у лобањи цркве,

Немачка неоготичка црква
Светог Ивана Непомука
у Путинцима
Фото: Жељко Марковић

уфлекана голубијим и ластавичи-
јим изметом и премрежена пау-
чином, зарђалих и запечених гво-
здених зглобова. Најзад, остао је
само леш „туђе” историје на рас-
кршћу Срема, чир на нечијој са-
вести.

„Опростите...” изненадио ме
с леђа средовечни господин у пла-
вој перјаној јакни, лепо васпита-
ног наступа, застакљених очију.

„Да? – Молим?”

Човек се трже и као да му би
непријатно.

„Забуна, извините. Мислио
сам да сте странац”, рече Стеван
Ковачевић. „Фотографишете цр-
кву, видим. Имате и шта да сни-
мите. Видите на шта *ѿо* личи. То
је наша велика срамота и моја
лична срамота. Срамота ме као
цивилизованог човека! Знате,
долазе странци у село, најчешће
Немци, фотографишу цркву, лепе

је на интернет и показују по свету, а порука је јасна: црква у Путинцима
је слика и прилика какви су варвари ти Срби. Драги мој господине, не
знам с којом намером фотографишете цркву, не знам ни ко сте ни шта
сте... Немац, Хрват, Србин...”

„Новинар”, рекао сам.

„Новинар. У реду. Нема везе шта сте... Новинар, рекосте? Из Новог
Сада? Одлично. Саслушајте ме, молим вас, да вам кажем... Ми Срби
из Путинаца ограђујемо се од овог вандализма. Сви нормални људи у
овом лепом селу стиде се и душа их боли због тога што је ова немачка
црква убогаљена и у такво жалосном стању”, рече председник путинач-
ког пензионерског братства и позва ме у њихову кафану.

Шта сам могао, стигла ме тема; да се у земљу сакријем и тамо би
ме пронашло новинарство. Следи прича о швапској цркви Светог

Ивана Непомука у Путинцима. Или бар тако изгледа да је (само) о цркви? Разговарамо у дупке пуној кафани на раскршћу.

„Молим вас, да ли је некое лепо да гледа ову нашу срамоту на раскршћу?” пита се преда мном Ковачевић. „Да ли је свињцу место иза олтара? Да ли је ђубрету место иза олтара? То нема смисла. С тим мора да се прекине”, огорчен је мој саговорник и иза његових узнемираних упитника, наслућујем одговор. Лако је Немцима или Швабама, они ће се данас прекрстити на раскршћу испред костура цркве у Путинцима, а сутра ће се вратити у своју умивену Немачку. А како ће се Путинчани, свет који овде остаје да живи, свет који сваког дана пролази поред ове убогаљене цркве, како ће се честити људи, који ту швапску цркву ни ноктом нису огревали, како ће се такви људи, попут Стевана Ковачевића, носити са својом срамотом због других?

„Зашто Немци, рођени Путинчани или њихови потомци, или Католичка црква, не обнове своју цркву? Да ли је било таквих покушаја?” упитао сам Ковачевића.

„Да, било је покушаја... Одговор је једноставан: опекли су се на наш безобразлук! Ко ме да дају новац? Ко ме? Па, овде ни папир ни реч ништа не значе.”

„Опекли су се, кажете? Испричајте ми нешто о томе.”

„Опекли се, да... Имам сазнања да су пре неколико године дали новац за обнову цркве. Очишћен је од тих пара само голубији измет. Стојим иза овога што кажем именом и презименом”, рече Стеван Ковачевић. „Вређа ме као човека, вређа ме као Србина, понижава ме као грађанина Путинаца, зато што је ова некада лепа црква, украс села, као што и сами видите, претворена у ругло. Очајан сам, очајан до неба! Зато што сам као појединац беспомоћан да било шта учиним да се цркви врати првобитни изглед. А држава и систем не раде свој посао. Не могу ово више да гледам. Обијена врата и полупани прозори, унутрашњост претворена у гомилу шута и смећа и олтар изнад којег кров прокишњава, па оргуље... Какве смо прелепе оргуље имали! Шта је с њима? Почупане, однете. Цеви оргуља уграђене у котабању. Свињци и кокошињци иза цркве. Извините, али ја се тога гнушам. Ја се тога стидим. Стидим се због других!”

Саосећам са освешћеним и огорченим господином Ковачевићем, док ми узнемирено и рафално поверава, с дрхтајем у оку, да се често буди са осећањем кривице, да му је доста свега, да више не може да гледа и да трпи срамоту којом је жигосано цело село, а он као појединац

Стеван Ковачевић: „Срамота ме је због ове убогаљене цркве.”

Фото: Жељко Марковић

и грађанин, понижен. Ковачевић позива за кафански сто Николу Станишића, председника савета Месне заједнице и истомишљеника.

„Постиђени смо због стања старе немачке цркве и молимо државу да помогне”, рече Станишић. „Ми у Путинцима пара за оправку немамо.”

„Да ли сте контактирали немачку амбасаду?”

„Јесмо. Ја сам разговарао са аташеом за културу немачке амбасаде; контактирао сам и католичког свештеника из Голубица. Постоји обострана добра воља да заштитимо грађевину и зауставимо даље пропадање ове дивне цркве.”

„Долазе ли путиначки и румски Немци и њихови потомци?”

„Виђамо их повремено код цркве.”

„Кад сам вас угледао, мислио сам да сте Немац”, рече Ковачевић. „Долазе, све чешће... Како да им објасним, када стану пред цркву и не могу да верују да им је пред очима такав приказ, како да им објасним да ја, Србин, немам везе са овим вандализмом. Како да им кажем да овде живи свет који сваког дана црвени од стида гледајући ту цркву. Није село, понављам, нису Срби из Путинаца претворили ову цркву у ругло. У овакво очајно стање довели су је појединци и због њих смо сви у Путинцима са жигом на челу. Нико им ништа не може. А не може им зато што систем не функционише. Знате, престар сам да ме праве будалом и сотоном. Нисам крив што су ме направили сотоном. Нисам крив што сам изопачена, унакажена личност. Учили су нас како не треба: отми туђе, чупај бркове, удри, руши... Унаказили су нас, фрустрирали, а ја управо оћу да се избавим из тог блата. Не дозвољавам више да ми то раде. Ја, Србин из Путинаца, не дозвољавам да пљују по

немачкој цркви! Не дозвољавам да ми скотови загађују живот. Видите, господине, ја нисам верник. Живим у Путинцима у швапској кући коју је мој отац добио у колонизацији. Мој отац је био првоборац споменичар, али без обзира на све то, како се рат завршио и ко је био у праву, оставимо историји. Сада хоћу да живим као сав остали цивилизовани свет! И нећу да ћутим!”

Нагледао сам се по кићеном Срему убијене или оскрнављене лепоте, унакажених и запуштених кућа и авлија, палата и чардака, и цркви свих вера, одераних, мусавих забата и диреровски извезене фасадне пластике, смрвљене и претворене у шут који у сметовима затрпава сокле. Нагледао сам се чардака с резбаријама у дрвету као извезеним иглом или спајаним пинцетом, ремек-дела која покидана штрче и опадају у фронцлама и крхотинама као црвоточина. Видео сам авлије у средњовековном мраку, које заударају као вода од сућа, пацовске јазбине, црвоточне, накривљене клозете с отвореним киблама, поред загађених бунара и склепаних свињаца, с кером који се у невиђеним мукама врти на прекратком ланцу (око комада блатњавог хлеба или клипа кукуруза у прашини). Видео сам убогаљене и понижене цркве опогањених олтара и зидова и ископаних очију у којима шуште слепи мишеви, цркве са звонима окованим у паучини, с олтаром у брдашцима голубијег измета. Нагледао сам се, по Срему, свега и свачега, и још ми није јасно: зашто је ова фасада прљава и сива, када бисмо се боље осећали да је чиста и светлоплава? Зашто је ова авлија угушена у смраду и смећу, када би и њима и нама (нама који поред ње пролазимо) било пријатније да је сређена и у цвећу? Зашто је код нас ружно лепше од лепог?

У ТРАГАЊУ ЗА ИЗГУБЉЕНОМ ИСТИНОМ

„Отац Доситеј? Њега тражите? Управо је сишао аутом, мимоишли сте се с њим доле у селу”, рекао ми је свештеник у пензији Чедомир Константиновић из Елемира код Зрењанина. Допутовао је у манастир аутом пола часа пре нас. „Жена ми отпутовала на море, а ја ћу док је она на мору да проведем десетак дана овде у манастиру.”

У манастиру, на отвореном ходнику конака, прилази нам једна од неколико младих монахиња које смо затекли запричане око тезге с књигама.

„Изволите, господо? Могу ли вам помоћи?”

Фото-репортер Драгутин Савић каже монахињи да му се овде недавно крстила ћерка, па ако је изводљиво да уместо ње подигне крштеницу.

„Како да не... исписаћемо!” каже монахиња с наступом и љубазношћу самосвесне и образоване жене. „А ви, ако желите, обиђите цркву за то време.”

Питам је за гроб Илариона Руварца.

„Руварац? Споменик му је ту на брежуљку изнад манастира”, одговара монахиња и предусретљиво ме обрадова понудом. „Желите да нека од сестара пође с вама?”

„Ево, ја ћу их одвести!” довикну једна.

Чудан дан у Гргетегу.

Монахиња, с којом се пењемо до монашког гробља у шуми изнад манастира, показује да је веома обавештена о лику и делу архимандрита Илариона Руварца (1832–1905), оснивача српске критичке историјске школе и полемичара. Испод дискретног штита њене патрицијске суздржаности осећам у белинама њеног ћутања да о „српском историку првог реда” зна и много, много више. Споменик на видиковцу пред

који нас је млада монахиња довела, елегантан пирамидални стуб од црног мермера у строгом и сведеном, геометријском окружењу ниско подрезаног шимшира, „енглеске” траве и ватреног, пахуљичастог цвећа, налази се неколико десетина метара испред монашког гробља, ближе манастиру, а у средишту уредног, чистог и напирлитаног паркића на таласастом обронку изнад самог села Гргетег, с којег се по бистром дану виде обриси Авале. Овде се смирио Иларион Руварац. У новијој српској историји нико, као он, није водио тако беспштедне полемичке битке, и нико није у тако драстичној мери саблажњавао такозване родољубе и патриоте доказима и сумњама да су неке националне српске светиње, премда општеприхваћене историографске чињенице, само плод народне маште. У његово време, казује ми монахиња, манастир Гргетег је био „елитно интелектуално средиште” у које су ходочастили људи из многих крајева, што Срби, што странци, а све их је привлачила моћна индивидуалност овог фрушкогорског калуђера интелектуалца. Па и данас, ходочасте црквени људи, интелектуалци и уметници на његов гроб, овде на видиковцу изнад Гргетега, јер стати пред овај споменик значи поклонити се Знању, Истини и Доследности. Зато се сам себи чудим да сам овде први пут. Ко је тај човек?

Иларион Руварац се свом жестином, и без обзирања, обрушавао на националне митове, илузије и заблуде, ударао на историјско-традицијске стубове српског друштва с леденом немилосрдношћу научника и мудраца. Није ни чудо што је на себе навукао малу али кочоперну војску неистомишљеника (читај: непријатеља) из ондашњих високих и ниских интелектуалних и црквених кругова, такозваних родољуба

Гроб Илариона Руварца
у парку манастира Гргетега
Фото: Жељко Марковић

и патриота; њима је овај фрушкогорски калуђер историк, хиперобразовани човек ренесансног знања и, кажу, велики православни духовник, пуцајући из своје манастирске тишине и „накострешене самоће”, уздрмао из фундамента, рушио и у прашину претварао национал-романтичарске светове у којима су вегетирали као у недодирљивој кули од слонове кости. Српска историографија пре Руварца, то су жеље и поздрави небеског народа, то је таква „наука” у којој се податак из стиха народне песме уздиже на степен поузданог историјског записа, а родољубље и патриотизам узимају за меру историјске истине. А онда се у сремским брдима појавила моћна, тврда, непоколебљива индивидуалност и, згађена, лупила песницом о сто. Зазвечао је есцајг *Кнежеве вечере*. Пала је *Исѣраја ѿѿиурица*. Све се затресло и распршило као под ударом тајфуна, све је доведено у питање и релативизовано. Утврдивши, с вером у Бога, јасан циљ своје световне мисије: историјска истина у њеном технички хладном, прочишћеном виду, калуђер је исукао полемички мач и подметнуо штит, одлучан да иде до краја, савршено свестан у шта се упустио, упозоравајући да се, као ни раније, ни овога пута неће „обазирати на множину и на оно што множина жели и прижељкује...”

Историк средњоевропске културе, Иларион Руварац је српско народно предање (мит) подвргао најстрожој могућој анализи у трагању за његовим величанством научним доказом. Без чврстог доказа могућ је само Бог, све остало је ништа. Магла. Магла су (веровали или не): Милош Обилић, Југ Богдан, Бановић Страхиња... Магла је *Исѣраја ѿѿиурица*, о којој је писао у *Монѣненѣрини*. Нема доказа да се тај догађај збио, бар не у време када је лоциран. Осули су на њега дрвље и камење. Називали су га „непријатељ Српства”. Замерали су му на ускогрудости, због тога што свако мишљење другачије од његовог сматра историјским незнањем. Али, једно су му сви признавали: био је интелектуална громада, можда највећи Србин свога доба. (Новинар Д. Боаров, у чланку објављеном у новосадском листу *Војводина*, поставио је Илариона Руварца у епицентар првих великих свађа у српској јавности, и у контексту „мита о издаји као узроку сваке несреће српског народа”, подсетио на Руварчеве полемичке битке са старим радикалом Јашом Томићем).

Напред сам акцентовао, а сада да продубим: српска историографија до појаве Илариона Руварца гушила се под влашћу митова и песничких слобода, при чему је нпр. народна песма *Кнежева вечера* третирана као историјска чињеница, важна сировинска база информација о

протагонистима најзначајније српске приче са школски подељеним улогама, премда нема доказа да су се српски феудалци-великаши, на челу са кнезом Лазаром, уочи Косовске битке састали на „мјесту скровитоме”. Руварац је забио глогов колац у срце овакве некритичке традиционалне српске историографије. Он је, могло би се фигуративно рећи, настојао да мисао (истину, чињеницу) ослободи из шикаре китњастих метафора, односно да, пренето на поље историографије, очисти историјски догађај од вековима накупљене масноће, од мртвог меса предања и „историјског песништва”, тако да се догађај (нпр. *Косовска бијика*) покаже као гола, хладна, математичка чињеница живота. Пре архимандрита Илариона, Србина, који рекао да Вук Бранковић није издајник, који се обрушио на грофа Ђорђа Бранковића, оспорио Његоша, исмејао тезу о српском пореклу Свете Петке, итд., ни један српски историк није се усудио (или није знао, што је мање вероватно) да научним скалпелом дубље продре или боцне у зглобне тачке „народне традиције”. Па и данас је, а камоли онда, више него ризично бавити се овом врстом хирургије, поигравати се светињама, преиспитивати општа места народног бића и историје, подвргавати хладној анализи нешто што се подразумева у често пијаним врелинама и маглуштинама колективне свести и хистерије.

Ко би се данас критички обрушио на нека неприкосновена чворишта косовског мита, тај би морао да рачуна с папагајском узвратном ватром саблазнутих браниоца традиције, а Руварац је још пре једног века, пред саму прославу петстогодишњице Косовске битке, активирао полемичку бомбу под видом расправе *О кнезу Лазару*, и шокирао свечарски опуштене родољубе и патриоте релативизујући народно предање до тачке без повратка. Довео је у питање не само *Кнежеву вечеру*, него и саму суштину Косовске битке (1389), остављајући у белинама студије застрашујућу могућност да је све само пијана магла, песничка слобода, те да су нашу историјску свест у великој мери обликовале „пучке приче и причалице”.

Кнежева вечера (данас бисмо рекли Војни савет) је со и хлеб косовског предања, догађај над догађајима у колективној меморији Срба. Еквивалент овом супертајном ратном састанку српске средњовековне елите, уочи слома и петстогодишњег мрака – састанку непознатом историјској науци, да подвучемо! – могао би се препознати само у симболици *Тајне вечере*, ма како ово поређење натегнуто и патетично зашкрипало. Из великог мита о *Кнежевој вечери* израсла је прашума усмених

народних предања, настала је „родољубива историја”, а протагонисти: Милош Обилић (јунак над јунацима), Бановић Страхиња, Вук Бранковић (издајник), Југ Богдан и девет Југовића, Стеван Мусић, Иван Косанчић... прихваћени су у некритичкој историографији као непобитне историјске чињенице, и такви су стигли до наших времена. Иларион Руварац је изрекао невероватну јерес. Нема доказа о постојању ових личности! Па, према томе, није било ни *Кнежеве вечере*, а ни Вук Бранковић није издао на Косову. Митови су изопачили историјску истину, а народна поезија није веродостојан историјски извор. Руварац је овим својим тврдњама пољуљао читаву конструкцију косовске приче. После његових истраживања, право питање није: Је ли било *Кнежеве вечере*? Него: Је ли уопште било Косовске битке?

Ништа природније него да велики Иларион Руварац почива баш овако и на овом месту, изван монашког гробља, сам на фрушкогорском видиковцу изнад манастира (на коме га је лако могуће замислити како летњих ноћи медитира под звездама), јер је и читав његов живот, ма како то комеморативно звучало, био у суштини живот усамљеног човека у непоколебљивом трагању за изгубљеном историјском истином. Руварац је тако снажна индивидуалност да га је и мртвог тешко замислити у заједници са мртвима. Премда би му, ако смем тако да кажем, било сасвим пријатно и на малом, уредном монашком гробљу на ободу шуме, опасаном дрвеном украсном оградом и борићима, о коме се узорно брину, уосталом као о целом манастиру Гргетег, намесник отац Доситеј и двадесет претежно младих монахиња. Сестра која је с нама у друштву замонашила се пре неколико година. Парцеле (споменици, крстови) десно од капијице припадају монахињама, лево су сахрањени монаси, свештеници, али и понеки лаик, а у средишту гробља је високи бели крст. Све је овде под конач, свечано, а с мером. Преписујем нека имена са женске половине гробља: монахиње Февронија (Вајагић), Јелена (Ђаковић), Магдалена (Срданов), Вероника (Владислав), Зинаида (Лацковић), игуманије Наталија (Миладиновић), Марија (Дињашки), искушеница Љубица Попов... Насупрот њих: гроф архимандрит Антоније (Бранковић), игуман Георгије (Бојанић), монах Серафим (Вучковић), искушеник Драган Николић, богослов Сава Ђурђев, браћа Ђорђе и Петар Пантелић, погинули 1944. године... А затим као упопан стајем испред доминантног крста од белог мермера с урезаним именом покојника: *Игуман Хаџи Кесарије Каљченко 1887–1981*.

„Нешто је чудно?” погледала ме је млада монахиња, лица осветљеног паметним осмехом. „Нешто необично сте видели? Реците и нама.”

„Овде лежи човек који ме је крстио у манастиру Врднику.”

Дуго година ништа нисам знао о њему. Сећам се сувоњавог старца, белог Руса, калуђера дуге беле браде, који је нама деци једном показао своју келију, пењао се с нама на торањ цркве, допуштао нам да звонимо недељом.

„Откуд он овде?” пита фото-репортер Савић, гледајући кроз објектив моју маленкост и мог окамењеног духовног оца Каљченка.

„Не знам”, слегао сам раменима и погледао у монахињу.

„Проверићемо са сестрама”, рече она.

Пред одлазак, доле у ходнику манастирског конака, монахиња прилази фото-репортеру и предаје му ћеркину крштеницу.

Чудан, чудан дан у Гргетегу.

* * *

У својој архиви чувам фотографију коју сам давно снимиио. На њој се види убоги крст од дашчица у окопнелом, прљавом снегу, један једини крст, накривљен и разглављен, изнад гробнице на блатњавој ливади поред манастира Врдника. Ту је 1981. године „привремено” сахрањен игуман врдничког манастира Кесариј(е) Каљченко, бели Рус.

Требало је да прође много година да сазнам како је овај манастирски човек доспео из Врдника у Гргетег. Тог летњег дана 2018. године, обилазио сам аутом локације неких мојих давних репортажа у источном делу општине Ириг, па сам се обрео и на гробовима Илариона Руварца и Кесарија Каљченка. Посетио сам и нову скитску цркву у рашком стилу, поред манастирског гробља, када се на стази, поред цркве, појавио игуман Доситеј.

„Кесарије Каљченко дошао је у Краљевину Југославију 1920. године из Севастопоља са Крима”, испричао ми је игуман. „Скоро цели свој век, а доживео је дубоку старост, провео је у Фрушкој гори. Пре рата био је сабрат у манастиру Јаску и један је од ретких калуђера на Фрушкој гори, ако не и једини, који је остао у манастиру и за време рата. Нису га дирали. После рата је био у Прогару на Сави, тамо где нико није ни хтео, ни смео, затим је дошао у манастир Врдник, а истовремено опслуживао је и манастир Јазак. Једно време био је у манастиру Фенек, доле

Аутор књиге на гробу свог духовног оца
Фото: Драгутин Савић

у равном Срему, па се опет вратио у Врдник и ту се упокојио у дубокој старости.”

(Додајем своја сазнања: кратко време, по доласку из Русије, био је јеромонах у Топлици у јужној Србији, одакле се запутио према Фрушкој гори.)

Рекао сам игуману Доситеју да се сећам крста изнад његовог гроба на манастирској ливади у Врднику. Писало је на њему руком: *Кесарије Каљченко*. Упитао сам га да ли зна зашто је отац Каљченко сахрањен на такав начин.

Манастирско гробље у Врднику, изнад војске, узурпирано је и тамо није могао да буде сахрањен 1981. године. Нашли су решење и сахранили га, како је отац Дамаскин говорио, привремено, ни себи ни своме, на сред ливаде.

„Када је пренет на гробље у Гретег?”

„Имам записано доле у канцеларији, не бих да погрешим... Отац Дамаскин стално је негодовао због тог тужног Каљченковог гроба на манастирској ливади. Каже: ’Нема отаџбину, нема родбину, а сад нема ни гроб!’ У Војводини су се изван гробља сахрањивале само убице.

Отац Дамаскин имао је велики утицај на мене и ми смо га пренели овде и достојанствено сахранили на нашем гробљу.”

„Знате ли нешто више о њему?”

„Оскудно”, рекао ми је игуман Доситеј. „Скупљам податке о њему и гледам да ступим у везу са онима које је крстио. Добио сам његов фотографски портрет од ћерке једне жене из Ирига, коју је крстио. Имам две његове фотографије, показаћу вам, једна је из младости, друга из дубоке старости. Мати му се звала Параскева. Мени је говорио: ’Помени у молитвама моју мати Параскеву.’ А сад скоро, сазнао сам да му се отац звао Кирило.”

МИЛОЈКО ПРОТИВ МАРИЈЕ ТЕРЕЗИЈЕ

Никада, до пре неки дан, нисам упознао човека који је пројектовао неку цркву, као што нико никада – запазио је безимени луцидни циник – није упознао човека који је пронашао кишобран, а нема онога који га бар једном није изгубио. И тако, пре неки дан, пратећи курс свог аутоматског пилота међу обрвама, укљученог на неуротичној раскрсници на Банстоу у недељном јесењем јутру, које се пресијавало у оку као испрано стакло и бридело у стомаку као еротска фантазија, завијем аутом у фрушкогорска брда, међу лишће, опрљено црвенкастим оксидом и попнем се до монашког гробља манастира Гргетеге, колико да отђутим и проћаскам са своја два ванбрачна оца – духовним, Кесаријем Каљченком (1887–1981), руским белим емигранта, који ме је у пеленама крстио у цркви манастира Врдника, и интелектуалним оцем – Иларионом Руварцем (1832–1905), оснивачем српске критичке историјске школе и немилосрдним полемичарем, чији је црни обелиск изван гробља. Кад тамо на ивици шуме, Милојко Кораћ гради цркву! Заправо, испоставиће се убрзо, гради „први скит у Србији”, у којем ће гргетешке монахиње живети испоснички и непрекидно читати молитве. И тако ме је опет стигла прича, а од прича сам побегао у шуму.

Добри анђеол репортаже је ваљда тако хтео да тога дана у једном човеку добијем два саговорника: пројектанта цркве (читај: скита) и извођача радова, сваки надарен у свом послу, права реткост у провинцијској црквеној архитектури новијег доба, као што је реткост, заправо изузетак на барокној Фрушкој гори, и сама ова грађевина (од цигле из Никинаца), колико знам из личног путничког искуства по планинском Срему – а допуштам да сам негде нешто и превидео – први комплетан храм куполне форме у рашкој традицији изграђен у оквиру једне фрушкогорске манастирске целине. Милојко Кораћ, млади, плавооки брадоња у цинсу, пројектовао је и подигао за десетак година „рашке” храмове

у Новом Саду (Клиса), Ветернику, Равном Тополовцу, Бјељини, Пожеги итд., укључујући и капију и конаке манастира Ковиља; ту је и започео градитељску каријеру 1991. године. Те нове/старе српско-византијске парохијске куполне цркве, које по војвођанским местима, па и у самом Новом Саду, последњих година ничу као пуштене из неке црквене лабораторије, откако су се појавиле на просторима терезијанског, барокног и (нео)готског градитељског обрасца, укрстиле су и супротставиле мишљења оних којима ти објекти или, како их неки називају, „србијанске викендице”, запињу у оку као граматичка или словна грешка, својом архаичном претенциозношћу и одсуством модерне градитељске линије у духу електронског времена и (сред)њоевропског простора и оних који у тим црквама, напротив, виде „наставак прекинутог континуитета” и израз исконског православног српског наслеђа, које је у хабзбуршким земљама, декретом Марије Терезије, уподобљено вертикалној готској линији католичких цркава.

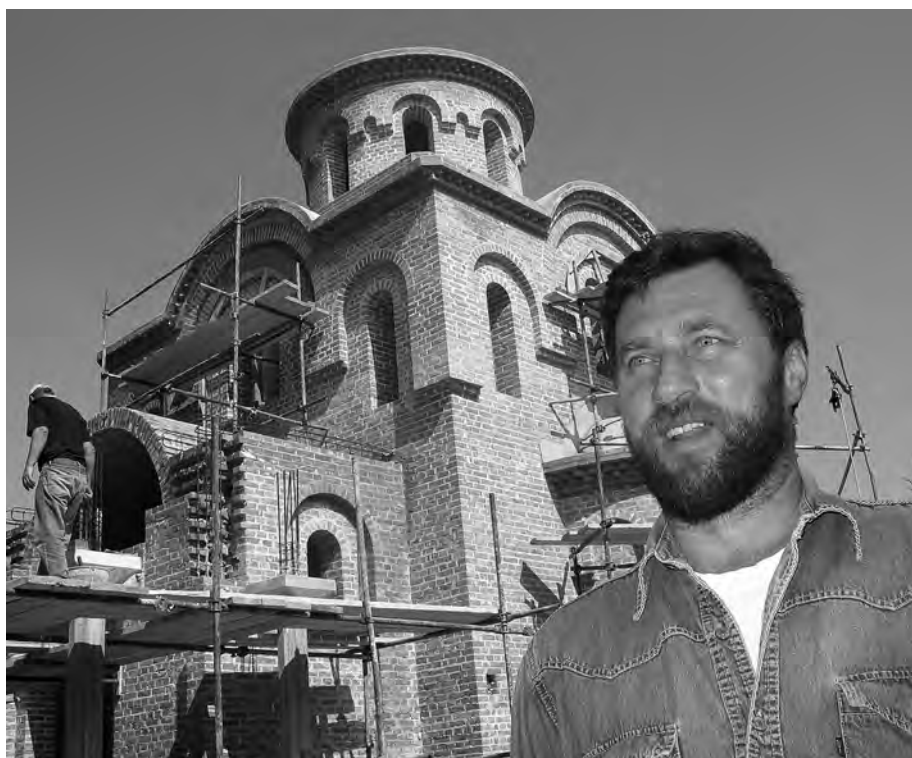
„Свету се не може угодити”, одјекује глас господина Милојка Кораћа, родом од Пожеге, у голој утроби омање, складне куполне цркве, док његових неколико радника са главним мајстором и Кораћевом десном руком, Цветком Јовановићем из Лознице, балансирају на скелама изнад наших глава. „Да, чуо сам, свашта се прича о тим црквама. Неки се овде шале и кажу да су то србијанске викендице. Којешта! Не обазиремо се на злонамерне коментаре. Проток времена многим стварима даје вредност, а овај средњовековни концепт српске црквене архитектуре...”

„Куполни концепт?”

„Куполни концепт, дабоме, доказао се у православљу као прави израз тежње да црквени храм буде топла кућа молитве и људске душе.”

„Премда нигде не пише да православни храм мора да има куполу? Или пише? Зашто је и да ли је купола ’топлија’ и ближа души од готске и барокне вертикале?”

„Видите, господине, нигде не пише да православни храм мора да има куполу... то је тачно... Ради се о следећем: векови православног религиозног искуства искристалисали су и наметнули куполу као потенцијално добар облик кроз који се може изразити унутрашње, духовно биће човека. Шта то значи? Значи да је између осталих елемената пропорција храма мера човека, дакако не физичка, него духовна мера. Људски карактер треба изразити у пресеку и запремини храма. Ништа мање није важно да храм дише, а циркулација ваздуха и напајање светлошћу

Милојко Кораћ: „Цркву градимо за вечност.”

Фото: Жељко Марковић

бољи су у куполним храмовима, а боља је и акустика која се постиже геометријом.”

Црква код манастирског гробља је невелика, мада не и тескобна, интимна, љупка грађевина, неоспорно дело мајстора свог заната, гробљанска капела, рекло би се на први поглед. Да, каже Кораћ, имаће и функцију гробљанске капеле, али биће то, пре свега, скитски монашки манастирски храм с коначима за гргетешко сестринство. Високи, елегантни звоник барокне манастирске цркве Гргетега и рашка купола цркве у изградњи, западно од манастирског језгра, немају сличности ни у траговима, као да се ради о две религије.

„Куполу смо нас троје радили летос на 42 степена Целзијуса. Тога дана, од петнаест до осам изјутра, затим до седам и петнаест увече, колико нам је требало да је завршимо, попили смо 25 литара воде! Али, када се купола ради, а о њој се размишља од прве цигле, јер купола је

круна храма – нема стајања, све мора да се уради у цугу, посебно кад се ради без оплате на високим температурама. Био је петак кад смо је радили, а у суботу сам био мртав, исцрпљен и физички и психички... Тешко јесте, али мени је то посао, начин живота, нема у томе ништа спектакуларно.”

„Да ли ће купола издржати одавде до вечности?”

„Цркву градимо за вечност. Наравно да ће да издржи”, рече Кораћ и погледа изнад главе. „Измерите куполу ласером, можда осцилује два-три милиметра. Кад повучете црту из темена апсиде, односно када затегнете канап из темена у теме куполе, врх апсиде тангира врх пандатифа... Храм треба да изнутра изрази природу божанску, а споља човечанску. Разумете?”

„Противници куполног концепта приговориће вам да природа божанска може да се изрази и кроз копљасту форму католичких готских цркава, чија је вертикала, барокна или романичка, православна или католичка, ближа наслеђу панонског човека.”

„Видите, прво да разјаснимо једну ствар. Није свака купола добра, само зато што је купола. Ми данас имамо појаву у Војводини да се куполне цркве граде по инерцији; граде их људи, моје колеге, који не осећају како црква дише, а ако пројектант храма не разуме и не осећа биће Цркве, ако му њен живот није јасан, ако није упознат са учењем Цркве, њеном догматиком, конфузија у његовој глави одразиће се на самој цркви (грађевини). Да бисте пројектовали храм, кућу људске душе, морате бар једном у цркви да будете чтец, најнижи чин у служби. А многи данас прескоче ту спознајну фазу Цркве. И шта је исход? Уместо оригинала, добијемо копију”, објашњава Кораћ и кружи погледом по сферичној цигли куполе. „Разлика између оригинала и копије често је танана и као на жилету. Па ипак, може је осетити свако ко се приуласку у једну такву цркву искрено загледа у своју душу. Најбољи критичар мог дела је атеиста! Ако атеиста у мом храму пронађе себе, ако му се моје дело допадне, ако осети благост, мекоћу и топлину облика и атмосфере у храму, то је онда највећа потврда да су моје тежње на добром путу да се приближе узору.”

„А шта је узор?” упитао сам мајстора. „Византијски стил?”

„То је недефинисано. Нема стилова.”

„Нема стилова... Па онда је све дозвољено?”

„Не, нема стилова... У нашој црквеној архитектонској пракси, истина, постоји појам српско-византијски стил, али он је по мени недефи-

нисан. Нема стилова! Постоје само православни и неправославни храмови”, рече Кораћ.

„Шта је онда то што ви радите?”

„Тежња да се успостави прекинута линија рашке традиције, при чему је појам Рашка, како га ја схватам, везан за пупак из којег је настала наша Немањинска држава. Па, ни тај појам није сасвим прецизан, али он ми се чини најближим мојим тежњама да у црквеној архитектури наставим правцем од којег су кренули наши средњовековни Немањински Срби”, објаснио је Кораћ.

„Неки ће вам овде приговорити да је та куполна рашка традиција страна војвођанском поднебљу и да се њена архаична, превазиђена форма визуелно и културолошки не уклапа ни у западно искуство овдашњих Срба пречана, а камоли припадника других народа и конфесија.”

„Људи који не познају ствари, свашта причају.”

„Не познају или злонамерно тумаче историјски контекст?”

„Управо тако, не познају историјски контекст. Бранковићи су владали овим делом Фрушке горе! Када су дошли на ове просторе, Срби су покушали да наставе своју градитељску рашку линију, али у томе су били спречени актом државе, па на неки начин и уцењени, с обзиром на то да је царица Марија Терезија издала правила о градњи хришћанских храмова, која су јасно условила концепцију градње. Царица је наредила: црква, била православна или католичка, мора да изгледа тако и тако, с извесним варијацијама, додуше, али на основном плану пројектант је морао да испоштује шаблон. Цркву у Чуругу пројектовао је немачки војни инжењер. Многе српске храмове у Аустроугарској пројектовали су Немци. То време је прошло. Сада, док у Војводини покушавамо да кренемо изнова, нападају нас...”

„Добро”, упитао сам мајстора Кораћа, „али зар и ви не градите по шаблону, настојећи да се приближите средњовековној рашкој традицији?”

„Можда вама то тако изгледа, али није тако”, одговорио је мајстор. „Многи ће рећи да је православна црква крута...”

„Није?”

„Није. Ја као аутор овог православног храма у Гргетегу, имам потпуну градитељску слободу и отворену могућност креације.”

„Унутар строго задате форме.”

„Да, али та форма, та моја тежња ка рашкој градитељској концепцији, не само да није спутавајућа, него сам ја, на пример, себи дозволио – можда ће мало нескромно да зазвучи – експеримент који сматрам

Први монашки скит у Србији на Фрушкој гори
Фото: Жељко Марковић

својим изумом. Погледајте горе, молим вас... погледајте пажљиво... Шта видите? Вама се чини да је то храм као сваки други храм с куполним обликом. Није. Пандатифи, кључ сваког храма, идеални Христов гроб, апсиде и купола... обратите пажњу на ту глаткоћу... рађени су комплетно без оплате! Они су исечци једне полулопте, чији је пречник дијагонала квадратне основе, и имају сферични облик, али исечен са четири равни, док је са петом равни пречник куполе заобљен... Све је урађено без оплате и ова техника је мој изум.”

„Први пут овде примењена?”

„Не, не”, рече мајстор Кораћ. „За десет година, откако градим цркве, ово ми је двадесета купола по реду изграђена без оплате.”

„Где је била прва?”

„Прву куполу изградио сам у манастиру Ковиљу”, рече Милојко Кораћ. „Све тамо у Ковиљу ново што видите... капију, конаке... све што видите ја сам пројектовао и изградио. Манастирска капија је моја егзибиција. Купола је шири од основе, све је урађено без оплате, да се докаже да је и то могуће.”

„А како сте доспели у Гргетег?”

„Отац игуман Доситеј ме позвао. Препоручиле су ме моје цркве. Били смо у дилеми где да је саградимо, и одлучио сам се за ову локацију, поред гробља, с обзиром на то да је с предње стране гробља терен насут због некадашње вододерине. Нацртао сам цркву са апсолутном ауторском слободом.”

„Ко плаћа изградњу ове цркве?”

„Колико знам, једна монахиња доле из Гргетега дала је паре за изградњу овог храма, али за пуну информацију обратите се оцу Доситеју.”

Иларион Руварац, за сада, ћути.

ЗВОНА СМРТИ
ИЗНАД ТРЕШЊИНОГ ЦВЕТА

ЈЕДНА ЦАРСКА СУДБИНА

У екрану шофершајбне, појављује се из капије један човек, којег дуго нисам видео, нити ми је падао на памет. И како се појавио на уличној сцени прњаворског позоришта (и погледао у ауто који је прошао поред њега), тако ми је по аутоматизму сећања на лице истерао осмех и моментално осетих нешто што ме је погодило у емотивну и репортерску жицу као некакав помешани ефекат изненађења, радости и сете. У ретровизору видим да је пошао према мосту на потоку Ровача. Остављам ауто на паркингу испред манастира и враћам се према мосту с идејом да попричам са човеком у перјаној, црној јакни и са црним, кожним качкетом на глави. То је Цар из Јазачког Прњавора на Фрушкој гори, човек чији је монархистички надимак тако упечатљив и познат у тамошњим пределима Планине, тако природно срастао са овом персоном, да су и Цар – навикао од малена на царску судбину – и поданици у Прњавору и Јаску, потиснули у заборав и скоро потпуно избацили из употребе Царево званично име: Јован Благојевић.

Цара памтим откад знам за себе, пење се (према Јаску) или силази (у центар Врдника) главном улицом Нове колоније. Креће се споро, понекад кривудавао, застане. Гледа. Ништа му не може промаћи. Увек у сакоу и кошуљи са краватом и мангупски накривљеним малим шеширом, са качкетом или беретком. Сако и кошуља су зарозани због његовог телесног фелера. Цар: боем, кафански човек и веселац, шерет, стар седамдесет пет година и висок око метар и четрдесет, обележен израслином на леђима – грбом, услед које је његово тело закошено, рамена искривљена, остао ми је у најдубљем сећању као духовит човечуљак, шерет, понекад нацврцан, који застаје успут и са сваким пролазником или кибицером на капији има понеку реч, увек шаљиву. У ушима ми је ехо са врдничке улице: „Где си, Царе!” Или: „Добар дан, Царе!” Или: „Царе, како си?” Или: „Шта има ново, Царе?” У том добром

духу старих времена, питам фрушкогорског Цара како живи, пошто смо започели разговор испод копљастог звоника цркве манастира Јаска, близу његове родне куће. Изашао јутрос у редовну шетњу.

„Живим царски!” рече одсечно.

„Шта то значи?” упитао сам прњаворског шаљивцију.

„Цару царово, а Богу божије!” рече Цар и погледа у врх црквеног звоника. „Ових дана, пошто је заладнило, зајутра заложим ватру; волим да ми је топло. Ложим дрва, уживам у том мирису и пуцкетању. Онда изиђем да обиђем царство. Прошетам по Прњавору, тамо-вамо, свратим до неке клупе на овој нашој јединој улици или прошетам до манастира. Ако неко наиђе, а увек наиђе, као што си ти наишо, станем и попричам са њим. Мало се нашалимо, да нам дан буде лакше. Или: одем до Јаска на пиће у кафану код Сикана. Понекад се и ождерем, све ређе, само кад је добро друштво. Алкохол волим, много ми је помого у животу, то не поричем! И вратим се кући. Живим сам и навико сам да живим сам. Гледам у ватру, по цео дан гледам у ватру, то волим. А зашто волим ватру, то не знам да објасним! И помало се досађујем... као и сви... И свако јутро и пред спавање захвалим се Богу што сам жив. Тако живим, пријатељу. Па, рекао сам, живим царски!”

„Добро, шта је то? – Да ли је то срећа у старости?”

„Да ли је срећа? Хм. И јесте и није. Како се узме, пријатељу! Срећа је што сам још на ногама и што нисам пао на нечији терет. Ако паднем у кревет, скапаћу ко кер, немам никога да ми принесе чашу воде. Често размишљам: срећу сам оставио тамо горе...” – Цар се окреће према шуми изнад манастира. – „...тамо, у брегу, пре седамдесет година, тамо на једној трешњи; трешња ме је скупо коштала... Видиш ону шуму горе... да, да... Цело то брдо, од оне тарабе тамо, па све горе до рушевине старог манастира, уз Ровачу, пре рата било је засађено манастирским виноградима, воћњацима и баштама. То су моји Прњаворци одржавали. Ми смо били манастирски кметови и добро смо живили између два рата... баш добро... А под брдом, тамо дубље у шуми, уз поток, били су војни магацини југословенске краљевске војске. И сада је тамо војска. А тамо ди је оно највише дрво, видиш оно дрво у брду... Не тамо, лево гледај... лево...”

„А, видим бор!”

Цар се напреже са шаком изнад очију.

„Вид ми је ослабио”, рече и климну качкетом. „Да, тај бор! На њега мислим. Е, на месту тог бора, пре Другог светског рата, била је Мелкина

трешња; црвена, крупна, сва отекла од плодова. Увек је добро рађала, увек. Каже један војник: 'Еј, вас два... Наберите нам трешања, да се мало осладимо!' И попнемо се мој друг Рада Божић и ја да наберемо војницима трешње. Премештали топове из магацина. И набро сам трешње у шајкачу – тада још није било титовке – нагнуо се да додам војнику трешње, оклизнуо се, изгубио равнотежу у бречию на земљу. Ја сам рођен овде у Прњавору тридесет друге, а кад ми се *ишо* десило на трешњи управо сам завршио први разред у Јаску, осам година, дечачић! И тако сам пребио кичму. Од тог тренутка одређен ми је цели живот. Све је почело од те Мелкине трешње. Лична катастрофа по лепом, сунчаном дану. Годину дана сам трпио болове, никоме ништа нисам говорио и вуко се кроз село са покрљаном кичмом."

„Покрљаном кичмом? – Како је то могуће?"

„Покрљаном кичмом... да, да... И нисам тео никоме да кажем, ни матери ни оцу, трпио сам све док ме није оборило с ногу. Е, онда сам испричао родитељима. Реко, пао са Мелкине трешње. А мој тата Живан радио је ко слуга у манастиру и одвео ме код игумана Валеријана Прибићевића, да му пољубим руку, да он процени шта је по среди, па да виде шта даље са мном. Игуман, кад ме видио, онако болног, каже мом оцу: 'Живане, ово не ваља! Ово је за лекара! И то одма!' И наредио да се преже фијакер и хитно са мном у Врдник. Одвезо ме Георгије Чавић из Чалме, ђак манастирски, учио у Јаску за попа. У Врднику ме примио руднички лекар Љубиша Николић, велики стручњак био, добар човек, сви га поштивали, и кад ми прегледо кичму, каже мом оцу: Живане, ствар је така и така... И одма са мном хитно у Сремску Каменицу!"

„Фијакером?" тргло ме при помисли на тридесет и кусур километра тругцања макадамом преко Фрушке горе. То је некада била права авантура.

„Фијакером, да! И то је било ко да су ме довели *мерцедесом*", рече Цар и настави са причом. „Па, ишло се до Каменице и пешке кроз шуму, а ја сам био привилегован као прњаворско манастирско дете. Чавић ме одвезо тим фијакером са два коња у енглеско-југословенски Дечји санаторијум у Каменици,¹ тамо на брду Чардак, ди су Адамовићеве виле...

.....

¹ Званични назив овог лечилишта био је: Енглеско-југословенска дечја болница за лечење туберкулозе костију и зглобова. Болницу је 1934. године основала и њом руководила др Кетрин Макфејл (Katherine Stuart MacPhail, 1887–1974), хирург из Шкотске. У болници су лечена деца до 14 година по најсавременијим медицинским методама тога доба, а у њеном саставу били су операциона сала и рендген-кабинет.

Јован Благојевић Цар: „Пао сам са трешње и поломио кичму.”

Фото: Жељко Марковић

Сада је тамо џандарска школа... Е, тамо! Одма ме ставе у гипс, и тако окован, све време у кревету на точкићима, лежо сам годин' дана. Само сам руке и главу мого да померам. Ја који сам скако по шуми ко мајмунчић, сада сам у Каменици лежо жив закопан у гипсу... Па, знаш како, на све се човек навикне! А ја сам био дете. Дете је још издржљивије. И једно јутро, метеж у санаторијуму. Вика, дерњава, паника. Сви се утроњали. Почо рат, па родитељи дошли по децу да нас врате кућама. Болница се распушта. Све је у расулу. Општа паника. Скинули су ми део гипса, а леђа

су ми и даље остала у кориту. И опет непокретан. А тога дана по мене у Каменицу дошле кочије... луксузне, парадне... Ко сад неки бесни џип да је дошо! У тим кочијама возио се игуман Валеријан Прибићевић.”

„Ко је дошао по тебе? – Чавић?”

„Чавић их довезо из Јаска... да... И са њим дошла моја мама Драга, рођена Васић из Вогња. Игуман Валеријан наредио да се упрегну свечане манастирске кочије и парадни коњи, два црвена, царска... Цела болница гледа, сви зинули, ништа им није јасно! На коњима жути амови, срца на грудима... Као да су дошли по цара!”

„Да ли је ова ситуација кумовала твом монархистичком надимку?” упитах Јована Благојевића. „Како си у ствари постао Цар? Испричај ми!”

„Сад ћеш чути све по реду. Када смо се вратили у Прњавор, разгласе по Јаску: 'Довезли малог Јову из болнице у игумановим кочијама ко цара!' И осто Цар. А у кући су ме звали Бели. Кад изиђем на улицу – Цар! Шта сам тео да испричам... А да! Цела болница гледа те 'царске' кочије, и мисле, можда, ово је неки богатун, гузоњин син, канда, а мени отац слуга у манастиру. Последња рупа на свирали. Сместили ме у кочије, учврстили, тако да се не покрља гипсано корито на леђима, и пођемо назад, клај-клај, преко Фрушке горе. То је некад био напоран пут и за здраве, а камоли за мене са кичмом у гипсу. Сва је срећа да је био леп,

сунчан дан. Труцкали смо се преко Венца, па се спустили у Ириг, тамо смо се одморили, наранили и напојили коње, ручали код наших рођака Црвенковића, и преко Врдника, дошли кући, у Прњавор. Мене одма сместе у кревет и опет лежање. Уцрвљо сам се од лежања. У почетку, било ми је кући можда и теже него у болници, психички теже, па вратио сам се у авлију у којој сам проодо, трчо и играо се по улици и ливадама, ловио ракове и жабе по потоку, а сада лежим у гипсаном кориту. Живи мртавац. Дечко од десет година. И почне рат! И једне ноћи – ала је то било страшно, људи моји! – експлозија из правца војних магацина код манастира, земља се затресе, небо се закрвави. Бомбе и комађе падали су по прњаворским кућама, авлијама, баштама... Ови наши дигли магацине са муницијом у ваздух да не падну у руке Немаца. А официр који је то наредио био Немац у југословенској краљевској војсци. И таква је паника настала да сам ја... људи моји... заједно са родитељима, братом и сестром, бежо доле на крај Јаска, на манастирски салаш, три километра испод села! И стиго међу првима!”

„Трчао са гипсом на леђима!? – Проходао си од страха?” упитао сам Цара.

„Трчо са гипсом... да, да... Свакоме се живи, мој пријатељу. Страх је у мени ослободио такву снагу, да сам не само скочио из кревета, него и трчо три километра. Невероватно! Да ми је то неко причо, да је то могуће, не би му верово.”

„А кад сте се докопали салаша... Гипс је издржао на леђима?”

„Моји гледају у мене ко у неко чудо и не могу да верују. Лежо непокретан, а претрчо три километра! Гипсано корито се мало разглавило, ал’ остало је на мени. И кад се смирило, вратимо се у Прњавор, и ја опет у кревет, са истим оним гипсаним коритом на леђима. Онда је мој отац отишо у Београд, имали смо тамо рођака, па му тај рођак средио посао у ложионици Завода за дезинфекцију, Франше д’Епереа 10. Нас је издржавала мама. Радилa у манастиру, а помагао нас и Валеријан. Ја сам у гипсу поваздан лежо у авлији, испод кајсије, гледо у небо, у лишће, у облаке. А кад моји оду у поље на рад, о мени се бринула баба Јула Чавић.”

„Да ли је дуго лежање оставило последице на теби?” упитао сам Цара.

„Аууу... Страшне последице! Страшне! У пределу бубрега, с леве и десне стране леђа, нарасло ми масно ткиво. И четрдесет друге оперишу ме у Београду.”

„Ко те је оперисао?”

„Немачки војни хирурзи.”

„Где? – И како си тамо доспео? Испричај ми!”

„Како сам доспео? Преко везе, како друкчије. Ево, погледај... погледај...” – Цар се распасује и показује ми ожиљке од хируршког ножа на леђима. – „Видиш траг шивења. Видиш. Оперисали ме у палати *Албанија*. Немци је преуредили у болницу. Операцију ми средио рођак из Београда. Секли су ме на живо. Све време сам био свестан, стезо зубе и трпио болове. Исцедили су ми из леђа два ампера гноја. Захвалан сам им... Спасили су ми живот. Опорављо сам се два-три месеца код оца у Заводу за дезинфекцију, а онда сам се са мамом вратио кући.”

„Како? Без гипса?”

„Да. Немачки лекари нису ми поново стављали гипс. Кад сам дошо кући, лак ко перо, коначно слободан, поново се родио! И мало по мало... корак по корак... ходам... Прво ходам по авлији, око кајсије, па на улици изиђем, па до манастира... Ево, овуда сам ходо... Ходам! Оздравио! Бог ме погледо. Тако сам се добро опоравио, и тако сам изазиво судбину, да сам крао муницију од Немаца из магацина код манастира и односио је партизанима... Човек је чудо! Ал', све време, неких три-четири године, ране су ми флисовале. То је цурило, смрдило. Трпио сам некада такве болове да сам гризо јастук. Трчо по шуми. Вришто од болова. И после рата, запослим се у каменолому у Добочашу и затрпа ме брдо камења. Кичма и то издржи. Мало је фалило да или опет завршим у гипсаном кориту или у инвалидским колицима. А тог дана обуко све ново, кошуљу, ципеле, ко да сам знао да ћу да настрадам. Лечио се после у Ровињу. Добио инвалидску пензију. Оженио се за једну из Руме... то је било давно, давно... четр' и по године били у браку. Пропало. И пре десет година, на све моје муке, удари ме и шлог. Лева нога ми се повратила, одам нормално, ал' лева рука... ево, видиш... скврчена, мртва, ништа с њоме не могу... Слушај, да ти кажем, пријатељу, давно би ја био покојни да нисам теро на шалу, шеретлук и боемштину. Нисам се никад духом предо. Срећан у животу био нисам, то стоји! Па, остао сам низак, раст ми је заустављен на висини коју сам имо са осам година, имам ову грбу на леђима. Нисам баш лепотан. А био би можда висок као онај бор горе у шуми! Таква ми судбина.” – Цар показа руком на дрво у брду израсло на месту Мелкине трешње, с чијих се грана суновратио на земљу. – „А, опет, кад мало размислим, да нисам пао са трешње, можда не би имао царску судбину... ха, ха, ха...”

Наилази шумар.

„Добро јутро, Царе!” поздравља Јована Благојевића у пролазу.

Пратим га до капије. Пролази Поспишил, Чех из Врдника, скућио се у Прњавору, једини католик међу православним Србима. Пошао у шуму по гљиве.

„Поздрав, Царе!” јавља се.

Поздрав, Поспишил!” узвраћа Цар и додаје у свом шеретском тону у којем се најбоље сналази. „Шта сам реко... Живим царски!”

* * *

На (про)путовању у Руму, једанаест година касније, завијам са главног пута и стижем у Јазачки Прњавор, да се распитам за јунака моје приче Јована Благојевића Цара, не знајући ни да ли је жив. Улицом наилази Поспишил. Каже: Цар је умро убрзо после нашег сусрета код манастира и одводи ме до његове куће да поразговарам са Милосавом Милом Благојевић, чији је муж Жикица, синовац Царев (син Царевог рођеног брата Милана). И Жикица је покојни, умро је у Руми те 2018. године и смртовницу су залепили на врата Цареве куће.

„Тако сте лепо написали о њему, плакали смо док смо читали, *Једна царска судбина*, сачували смо и новине”, рече Мила Благојевић. „Ми смо га у породици звали Бели, али сви су га знали по надимку Цар. То је још од раније, кад је био дечкић, па га возили парадном манастирском кочијом, причали су, ко цара! И тако му остало: Цар.”

Прилази нам Даринка Благојевић из оближње куће. Цар је био стриц њеном мужу Арсенију Благојевићу.

„Да ли је био болестан?” упитао сам жене.

„Јесте”, рече Мила, „сазнали смо да има карцином простате двадесетак дана пре него што ће умрети 19. маја 2009. године. Последњих три месеце живота живио је код Жикице и мене у Руми и пружили смо му сву негу. Није се жалио на болове, можда је трпио, а када сам га одвела код лекара, и када смо обавили анализе, било је касно. Ја сам га звала да пређе код нас и раније, није хтео. Волела сам га, био ми је драг, баш зато што је такав... позитиван, духовит... Живео је тешко, али никада нико није чуо да се Бели жали на свој живот.”

„Док је живио овде, ми смо га посећивали”, рече Даринка. „Доносили смо му кувано. Шта год му је затребало, били смо му при руци.”

ФРОЈД У ГОЛУБИНЦИМА

Пред полазак у рузмаринске Голубинце знао сам (само) шта нећу: да пишем о рузмарину и голубовима, о „дворцу” Шлос, о амбарима и котобањама и о њиховим међународним етно-амбицијама. Стереотипи о којима *сви* пишу по истој подразумевајућој инерцији општих места по којој се неки придеви забадају као крпљи за тело неке саме по себи здраве речи и сишу јој крв све док реч не оболи од анемије или у најгорем случају угине. Рекао сам фото-репортеру за воланом да у спорој возњи прођемо до последњих кућа главног голубиначког шора, како бих оњушио простор сцене на којој сам први пут, а што је и иначе моја репортерска пракса на теренима по Срему. Приликом таквих возњи много пута дешавало ми се да угледам причу на некој капији или прозору, а у Голубинцима, извиканим по народном градитељству и разним чудима народног стваралаштва, лако се подлегне дражима неке старинске, китњасте котобање, заводљивог хеклераја у дрвету, и склизне у опште место новинарске патетике и фолклорне љигавости и слаткоречивости у којима се од слављења лепоте котобање не види човек. А мени је човек увек био важнији од котобање. На том путу, према човеку и причи, котобању видим само као покриће да се од нечега почне и да се приближим човеку, и усуђујем се да кажем – еснафско братство ће ме разумети – да не презам од репортерских трикова (игре, психодраме), када осетим у ваздуху мирис добре приче. Једном сам тако, „преко” котобање, тобоже распитујући се за начин градње тог објекта у дворишту, приступио власнику и из њега извукао причу у којој сам котобању третирао само као сценографију, ризикујући неспоразум и последице са човеком, који је све време разговора веровао да ћу да пишем о његовој котобањи, пре него што сам му саопштио (и поновио неколико пута), да ћу да пишем о њему (!), па ни тада нисам се у Нови Сад вратио сигуран да сам отклонио претњу да ме, читајући причу у

новинама, оптужи да сам га довео у заблуду. Све се завршило у најбољем реду.

Возимо кроз Голубинце. Средовечни, проседи мушкарац у папучама и у плавом дуксу, обележен црном траком на грудном кошу, уморног и одсутног израза лица, спуштених рамена са шакама склопљеним међу бутинама, седи у хладу поред зида куће на уличној клупи забоденој у тротоар од цигле из чијих пукотина штрче травчице. Поред њега, ослоњена шакама на високу тамну соклу и леђима на светложуту ољускану кожу куће, стоји девојка у црном, обележена бројаницом око корена шаке, замишљеног, меланхоличног погледа. На капији залепљена смртковница, а у прозору обавештење: *Продајем кућу*. И тако у пустој улици, с тротоарима од цигли, заогрнутим крошњама ораха и липа у сунчаној „бидермајерској раздраганости” (К. Шорске) пчелињег маја, застајемо аутом испред куће, привучени као земљином тежом снагом изненадног призора, који је имао све препоруке људске драме.

Човек је помислио да смо застали, привучени обавештењем у прозору, и на тренутак се понадао да смо заинтересовани за куповину њихове куће. Убрзо сам га разочарао. Отклонивши неспоразум, упустио сам се са Миленком Пекићем Милетом у разговор који ушао у жељени правац оног момента када сам се загледао у смртковницу на капији.

„Моја супруга Борка”, рече тихо човек, и уздахну, шмрцкајући, лица ишибаног борама око очију, оперваженог белим зулуфима и петодневном, сребрнкастом брадом, прислоњеном на грудну кост. „Умрла је у марту ове године.”

„Шта се догодило вашој супрузи, ако није индискретно питање?”

„Разболела се од ’женских ствари’ и 2. фебруара ове године оперисана је у болници у Сремској Митровици. Све су јој повадили. Донели смо је кући и овде је кренуло на боље, опорављала се брзо и веровали смо да ће се извући... Одједаред се стање погоршало и умрла је 28. марта у педесет петој години”, рече Пекић и заћута. Затим настави: „И, што кажу, стварно смо супер живели, лепо се слагали, били смо срећна породица. И онда је смрт дошла по своје.”

Погледао сам према девојци у црном.

„Ваша кћер?”

„Катица, да, моја кћер... зовемо је Каћа...” рече Пекић и опет заћута. Затим настави: „Борка ми је подарила три ћерке, Катица је најмлађа. Најстарија ћерка Нада удата је и живи овде у Голубинцима, а средња

Миленко Пекић са ћерком Катицом
Фото: Слободан Шушњевић

Александра је исто удата и живи у Краљевцима. Када продамо кућу, Катица и ја одлазимо код ње у Краљевце. Такав је договор.”

Девојка ћути и замишљено гледа у земљу.

„Зашто продајете кућу?”

„Нисам навико да живим сам. Не могу. Оћу да сам ближе ћерки Александри. Још док је Борка била жива, планирали смо да се преселимо у Краљевце, да купимо мању кућу, да дочекамо тамо старост... и тако... Али, живот је непредвидив, а Бог ваљда зна шта ради, и преко ноћи, с њеном тешком болешћу и смрћу, све се сломило, преокренуло...

Била ми је добра, жао ми је... Борка је од Крупња. Упознали смо се доле, у Србији, на вашару, два пута се видели, а трећи пут сам је дово у Голубинце. С њом је ова кућа била пуна и весела и имала је смисла, а сада је празна, тужна и за мене више нема значаја. Кућа без жене нема смисла. Није ми лако што је продајем, живим у овој кући педесет пет година, родитељи су ми Голубинчани, све ми је овде. Али, знате, овако велику кућу треба и одржавати, а ја немам стално запослење. Каћа и ја некако преживљавамо од моје црквице... Ето, на пример, овом комшији преко треба да се превезе детелина..."

Сео сам на клупу поред човека.

„Није вам лако без сталних примања. Тешко да се од те црквице може преживети”, рекох и упитах: „Нечим се ваљда још бавите?”

Миленко Пекић шара оком по тротоару.

„Не, ничим више, оронулог сам здравља. Имамо нешто кокошака и то је све. А мој отац Војислав и мати Радинка, девојачко Бановчанин, држали су овде у срећна времена и по пет-шест расних коња. Можете ли то да замислите у овом суморном дворишту. Ја сам кратко био запослен у *Млинијеку*, али нисам подносио прашину од брашна, добио сам чир и пропљувао крв. Затражио сам да ме преместе на лакше радно место, нису тели да ми изиђу у сусрет и напустио сам *Млинијек*. Када ми се супруга тешко разболела, последњи динар дао сам лекарима, мало овоме, мало ономе, знате како је код нас... И није било вајде. Тражио сам помоћ. Нико ништа не да. Једино сам успео да Каћу упишем на биро, колико да има здравствену књижицу. Живим за Каћу.”

Девојка с црном бројаницом око зглавка и даље не проговара ни реч.

„Кажете да су вам родитељи...”

„Родитељи су ми Голубинчани, а прави Голубинчани некада се нису могли ни замислити без добрих коња. И ја сам после војске купио коње. Пре војске, седамдесет друге, продо сам пастува Севера, а када сам се вратио из војске испоставило се да не могу без коња.”

„Север је био жртва ваше погрешне процене?”

„Не-не... Моро сам да га продам. Било ми је страшно жао. Север је био члан породице, изврстан коњ, липицанер, само што није знао да говори, али другачије се није могло. Продо сам га на пијаци у Старој Пазови неким Италијанима. Имо је 28 година кад сам га продо. Мати Радинка, с којом сам живио у кући, није била у стању да се стара о Северу.”

„А отац?”

„Отац ми је погину шездесет треће. Ударио га гром.”

„Где? Испричајте ми, молим вас.”

„На њиви, тамо на попиначком друму. Шпарто је кукурузе са Севером. И Севера је тада ударио гром! Из ведрога неба почело је да грми. Осим оца на њиви се затекла и моја мати и још шесторо надничара. Гром је ударио у плуг и спржио ми оца. Ручице плуга нису биле заштићене ни дрветом ни пластиком, па је отац држо шакама голо гвожђе. Причали су да га је гром бречио о земљу, а с њим се срушио и Север. Попадало је и оних шесторо копача, мало их ошамутило, а само је мати остала на ногама, затекла се подаље. Север је тада имо око двадесетак година. Диго се са земље после пола сата и поче да бежи. Јурио је по атару ко луд и једва се зауставио и смирио.”

„Да ли је гром оставио последице на коњу?”

„На телу, не... Али, нешто му је у глави кврцнуло. Од тада, чим би осетио да се спрема невреме или чуо да грми, наш Север би лего. Ди год се затекне, у бразди, у штали, на шору, Север легне! А, иначе, био је паметно створење, сви смо га волели и поштовали, и то што сам га продо Италијанима био је чин очаја... нека ми опрости...”

„А где сте ви били у то време?”

„Ја сам био у школи”, рече Голубинчанин и започе следеће поглавље: „Последњи пут сам оца Војислава видео то јутро када су одлазили на њиву. Гром га је ударио 17. јуна у четвртак, а умро је у суботу у болници Београду. Два дана је жив горео пре него што је издахнуо. Био је јак, крупан човек. Причали су да је урлико од болова, деро се у агонији тако да болница није ноћу могла да спава. Можете замислити! Сав је био црн, спржен.”

„А ваша мајка?”

„Умрла је осамдесет друге. Покосио је шлог. Пала је на дворишту. Е, сад више нема ни моје супруге Борке, кућа је опустела, ћерке су отишле... Остала ми је само Каћа. Данас-сутра и она ће отићи. Круг срећног живота се лагано затвара за мене.”

Погледао сам у натпис *Продајем кућу* у стаклу прозора.

„Хоћете ли успети да је продате?”

„Шта знам, морам... Долазе. Гледају. Али нико неће одједаред све да исплати. Шта мени треба да се после преганемо по судовима. Ваљда ћу је продати.”

„Шта на све то каже ваша ћерка?”

Благо се осмехнула. Ћути.

„Каћа ми је на лековима. Живим да јој купим лекове.”

„Да сад не питам...”

„Слободно. Ми то не кријемо!” рече Миленко Пекић. „Кад је било бомбардовање, доживела је јак стрес који се касније испојио. Звук авиона делово је разарајуће на Каћину психу. Сада се лечимо. Много, много је боље.”

На растанку, Голубинчанин довикну: „Ако желите да пишете о амбарима и котобањама, тамо преко у оној кући... видите онај амбар...”

Прешли смо преко улице више из учтивости него из потребе. На капији залепљена смртовница. Тог тренутка мину ми кроз главу фројдовска случајност да је од пре четрдесет дана једна смртовница и на зиду куће у којој живим у Сремским Карловцима.

* * *

Голубинци, 16. април 2016. Сунчано пре подне. Прошло је безмало десет година откако сам био у Голубинцима и застао пред кућом у Путиначкој улици 135. Кућа је скоро иста као на фотографијама Слободана Шушњевића, који је тада био са мном, ољускане светложуте фасаде са три тужна прозора и клупом поред зида, даском закуцаном за два стуба у земљи. На тој клупи, маја 2007, седели су Миленко Пекић и његова најмлађа ћерка Катица. У моменту када ауто паркирам у обали пута, преда мном су два млађа мушкарца, који пред Пекићевом капијом хемикалијом прскају траву израслу између цигли тротоара. Крупан и негован бели пас вуненог крзна, сличан хаскију, радознало гледа Весну и мене. У очима му се види да га укућани воле. Изгледа да је Миленко Пекић ипак успео да прода кућу? Или, ипак, није?

„Није продао кућу”, рече Ченан Фазлијевић и одложи прскалицу у страну. „Миленко је у кући, болестан је... Познајете се? Уђите. Сад ће доћи и његова ћерка Катица, отишла је до продавнице.”

„А ви сте?”

„Ја сам му зет.”

„Катицин супруг?”

„Не. Надин супруг... и она је у кући...” рече Фазлијевић и представи ми крупног, ћутљивог младића: „А ово је Александар, њен син из првог брака. Уђите. Миленко лежи, опоравља се, болестан је... Нисам сигуран да ће вас препознати.”

„Болестан је? – Шта је са Миленком?”

„Шлогиро се.”

Миленко Пекић: И ћутање је говор.
Фото: Жељко Марковић

На вратима се појављује жена.
„Нада Фазлијевић”, рече и пружи шаку. „Миленкова најстарија ћерка.”

Истовремено стиже и Катица.
„Сећате ме се?” питам девојку која пре девет година, док сам с њеним оцем разговарао на клупи пред кућом, није проговорила ни једну једину реч.

Катица климну главом, полуосмехнута.

„Шта је с вашим оцем? Чујем да је болестан?”

„Три мождана удара је преживио”, рече Катица. „Није могао да устане из кревета. Сада ће Нада да се брине о нама.”

„Доселили смо се из Инђије пре шест месеци”, рече Нада Фазлијевић. „Средићемо ову кућу, прилично је запуштена, и живећемо овде. Почињемо нови живот.”

„Ваш отац је хтео да прода кућу.”

„Ништа од тога”, рече Нада.

„Када смо дошли, двориште је било џунгла!” рече Ченан. „Има ту још много да се ради... Уђите. Можда вас Миленко препозна.”

Миленко Пекић лежи обучен, умотан у ћебад, глава му је положена на шаке прекрштене на јастуку, гледа у мене и ћути. Покушавам да из њега извучен неку реч, безуспешно.

„Када смо дошли пре шест месеци, био је у још горем стању, изгубио је моћ говора. Сада устаје и помало прича”, рече Нада.

„Миленко, сећате ли се новинара који је са вама разговарао на клупи пред кућом о вашој покојној супрузи?” нагињем се над његово лице.

Поглед је укочен и емоционално раван, имам утисак да није ни чуо шта сам рекао. Никакве реакције нема ни у погледу ни у покрету.

„Причали смо и о вашем оцу Војиславу... И о коњу Северу!”

Миленко гледа у мене и ћути.

И ћутање је говор.

ПРИЧА СА СМРТОВНИЦЕ

Мица Панина седи на столици у дубини предњег дворишта, дизајнираног зидовима ниске и филигрански орезане живе ограде и баштенским и саксијским цвећем, и ослоњена брадом на мушки принцип под видом изрезбареног и украшеног штапа за поштапање (заоставштина покојног мужа), ништа не слутећи, дрема у треперавом, светлозеленом присенку воћног растиња своје куће на бразду у Путиначкој улици 116 у Голубинцима. Мајски дан је топао, умерено сунчан. Кућа је стара преко сто година, опремљена пространим гонком, чији свод подупиру обли, бело окречени стубови. Стара, али одржавана мануфактура, сређена с мером и укусом, бљештаво белих фасада и зелених, прецизних сокли. („Свекар Сава је причо, а њему је причо његов отац Јефта, да су Станковићи кућу купили од неких Шокаца.”) Мица Панина сама је у кући, пошто су син Драган, снаха Миланка и њихова деца отишли јутрос својим пословима као сваког другог дана, а њен вољени деда од пре годину дана није међу живима. Друштво јој праве, осим новинара палих с неба у њену голубиначку кнежевину, цвркутаве преподневне тишине и наркотичног мириса балеге и стајњака, жуто маче и црни, раздрагани керић (донет са београдског асфалта), који ми неуморно нуди лопту у зубима и мрда репићем као виолинским кључем. Дошли смо, тобоже, због музејског амбара и котобање, заиста лепих објеката у њиховом дворишту, а у ствари, да се не лажемо – па то саопштавам и Мици Паниној! – заинтриговало ме је, онако, новинарски, каква се људска прича (судбина, биографија) крије с друге стране једне, да тако кажем, обичне смртовнице обичног човека, која ми се зарезала у око на њиховој капији. Ми, који смо тога дана у Голубинце пали с неба, са знајемо са тог парчета хартије у најлонској навлаци да се покојник зове Душко Станковић, да је рођен 1930, и да је „после краће болести” преминуо 2006. године. А видимо и покојниково лице с официјелне сличице,

сувоњавао, оштрих црта, с брчићима као концем затегнутим изнад усне. Касније, када Мица Панина изнесе фотографије, с једне од њих, венчане, посматраће нас порцуланска лица лепе, заљубљено осмехнуте девојке и младића – плунути Кларк Гејбл! – који је веома држао до својих танких, филмских наусница, као и до косе уролане и натапиране у ћубу по последњој моди ондашњег времена.

Мица Панина је жена у осмој деценији живота, класичног изгледа (појаве) сремске сељанке или домаћице, пристојно очуване текстуре лица, светломодре и намрешкане, местимице гњецаве коже у пределу подочњака, воденоплавих, склиских, али још увек живахних и здравих очију, оперважених једва приметним влакном безазлене инфекције, које нервно засузе, и годину дана после, скоро на свако помињање мужевљевог имена (Душко), да би сузе из очију у току разговора исто тако нагло изветриле, обрисане белом платненом марамицом, која је жени стално при руци (гужва је међу прстима). Приспевши у њену кнежевину ненајављен, затекао сам је на дворишту у радној, али чистој сукњи шареног, цветног дезена, преко које је опасала браон кецељу, а проседу косу сапела је црним, обредним рајфом као плетеницом – предмет жалости за мужем – рајфом који је затегао косу ка темену, отворио чело и, донекле, ослободио покрете и прочистио гримасе у згрушаним мишићима њеног уплаканог лица. Међутим, нипошто не треба губити из вида да моја саговорница у жалости Мица Панина није слаба, покуњена и уплашена особа. Напротив. Упркос честим сузама и променама расположења, жена осваја пргавом оштрином и промућурном духовитошћу сремске жене из народа, и ако је натегнуто ословљавати је са *iosioђа*, некако јој још мање пристаје одредница *баба*, с обзиром на њену неизвештачену непосредност, и зато је најпаметније услишити њену препоруку: „Зовите ме Мица Панина! Цео свет ме зна као Мицу Панину, и да ставиш у новине моје право име, без слике, нико у Голубинцима не би знао о коме се ради!”

„А о коме се ради?” питам жену.

„Право име ми је Ђурђица Станковића, девојачко Милијашевић, а од малих ногу ме зову Мица Панина! Наш свет воли да измишља имена. Мени не смета.”

Питам је када је дошла у ову кућу.

„Одма после удаје за Душка, двадесет две године сам имала.”

„И ви сте Голубинчанка?”

Ђурђица Станковић у дворишту своје куће
у Голубинцима

Фото: Слободан Шушњевић

„Да, да... Голубинчанка”, шмрцка Мица Панина, гужвајући влажну марамицу међу прстима, а затим наставља узбуђеним тоном: „Моји су из Пазовачке улице... Извините, стално плачем за мојим дедом... Стално ми је у глави, и дању и ноћу. Само на њега мислим. Нас је Бог спојио. Упознали смо се једне вечери на игранки у Голубинцима. Кад ударе врућине, игранке су одржаване на игралишту иза зграде Дома културе. И ја плесала са другарицом, тако је то кадгод било, плеше и женско са женском, а Душко одједаред пришо и распарио ме... Ко пре девојци,

њему девојка! Онда, једном, била је зима, снег нападо до врата, а Душко упрего коње у саонице, натрпо другове у кола и ландрају по селу, пију, певају и свирају, бећаре се по завејаним шоровима, па ево их и испред наше куће. Ја им отворила капију, обишли су круг по дворишту, и онда сам им из подрума изнела вина и ракије! Ишли смо пет година, а није смео на мене руку да метне пре венчања. Да, да. Тако је то кадгод било у Срему. Пре брака... Ју наопако! Ево, извините, опет плачем. Сузе ми саме крену, не могу да се контролишем. Чим се сетим мог деде, крену ми сузе."

„Шта се десило вашем супругу?" питаМ Мицу Панину.

„Инфаркт."

„Где га је стрефио?"

„У банци... Стрефило га у Старој Пазови – сад у недељу биће годин' дана како је умро – кад је са нашим сином Драганом очо у банку да среде неке папире око земље. Узо, каже син, хемијску оловку да се потпише, уватио се за груди, испустио оловку и само се, каже, изврно на страну. Није одма ту у банци умро..." прекинуо се дах Мици Пипиној. Затим настави: „И син га убацио у ауто, па с њим у хитну у Пазову, тамо му дају инјекцију и мој деда се поврати из мртви. Ди ће сад са њиме, тако ровитим, него опет у Светосавску у Београд, и сместе га у кола хитне помоћи."

„Рекосте *ојейи* у Светосавску?"

„Опет, да... Па, годину дана пре тог инфаркта, стрефио га шлог у кући, зајутра. Очо око пет сати по мраку до тоалета, вратио се у кревет, па легне, устане, легне, устане... Ја га гледам кроз мрак и нешто ми било сумњиво. Реко, Душко, је л' тебе гуши? Он ћути. Упалим светло. Реко, Душко, па шта ти је? Кад ја ближе, а мој деда укочен, сав поплавио... Ајаооооо! Отрчим одма код деце и у вриску: Ајде, устаните, тати није добро! Драган, наш син, убаци га одма у ауто, па с њим у хитну у Пазову, а одатле у Светосавску... Није био дуго у болници у Београду. Добио је бању и месец и по дана се опорављо у Старом Сланкамену. Шлог га погодио у десну страну, па је мало заносио у ходу, вуко је ногу – ослањо се на овај штап – али лице, уста, све је то остало нетакнуто."

„Да ли се вратио свакодневним пословима?" питаМ.

„Мало по мало и опоравио се. Возио је трактор, оро њиву, радио све што је радио и пре шлога. Само је мало вуко десну ногу и то је све. И умре пре годину дана."

„Колико је живео после инфаркта?”

„Непуна два месеца.”

„Ви сте, изгледа, много во-
лели свог мужа.”

„Ју наопако... Ја сам мог деду
обожавала! Бог, па мој муж! То
није нормално колико сам га во-
лела. И откако је умро, а имо је
седамдесет шест, стално за њим
плачем. Ко шта ради, ја плачем
за мојим дедом. Сваког дана пла-
чем.”

„А осим плача?” питам.
„Како проводите дан?”

„Копам, ашовим... Све оно
тамо сам изашовила, вите ону
башту тамо, а ушла сам у седам-
десет седму. Имала сам девет го-
дина када сам први пут уватила
мотику и до данас ми је у рука-
ма. Така је судбина нас Голубин-
чана.”

„Премда ходате помоћу штапа.”

„Помоћу овог штапа ходам, тачно, због упале зглобова на ногама,
знате. Од појаса па горе, фала драгом Богу, здрава сам!”

И да заокружимо...

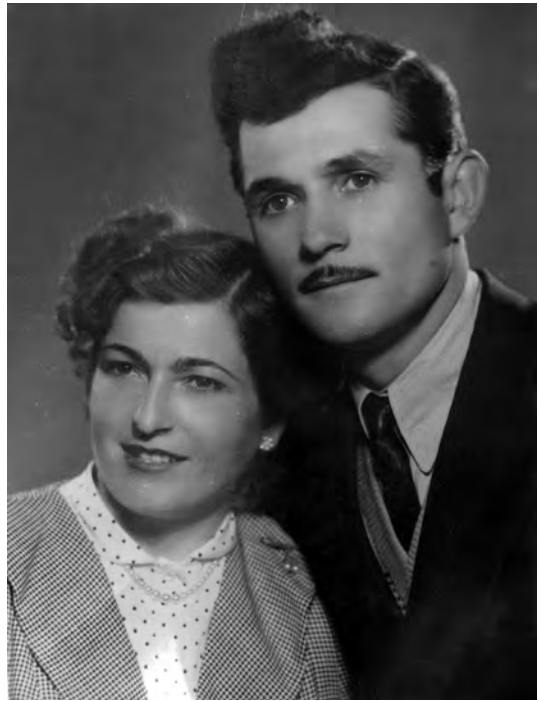
„Какав је био ваш брак са Душком Станковићем?” питам.

А Мица Панина (*хвата дах, брише сузе*): „Божји! Педесет година
смо били у браку, а ни једаред се нисмо посвађали. Да ли сте чули за
такав брак? Ја нисам! Таки је човек био мој Душко. Тих. Пажљив. Вре-
дан. Сачекајте, идем у кућу по слике.”

(После десет минута)

„А ево је!” показује венчану фотографију. „Ево, вите, ово смо нас
двоје! У мојим очима види се колико сам била заљубљена. Јесмо лепи?
Јесмо. Само нас је тешко препознати.”

Мица Панина љуби фотографију и брише очи марамицом, шмрчка.

Ђурђица и Душко Станковић
из Голубинаца
Породична архива

Керић ми доноси лопту у зубима. Реп му палаца као змијски језик.
Маче се окреће око своје осе и вија репић.
Има смртовница. Смрти нема.

* * *

После једанаест година, улазим у капију Мице Панине, али ње више нема у тој кући. Њен син Драган Станковић каже ми да је његова мама умрла 8. марта 2013. године. Последњих два месеца није могла на ноге, због јаке „упале реуме”.

ШУМСКИ ЧОВЕК СА СТРАЖИЛОВА

„Бељешево? Само путем право, па завијете десно... А, до Петра оћете! Они живе на врху брда. Видећете кошнице. Али, човече Божји, куд сте се ви запутили раном зором, па горе је блато до гуше, ни Спасојевићи не силазе овуда! Има пречица кроз шуму. Паметније би било да се вратите или да бар овде код нас оставите бицикл... како оћете...” довикује ми човек с врха неограђеног дворишта летњег кућерка завученог у стрму и мрачну вододерину шуме. Његова жена тера од мојих ногу два њихова разлајана кера, која би ме угризла, да су то хтела, и храбри ме заустављеног са шумским бициклом на путу: „Неће керови, не бојте се... Ошић, Жућо! Ошић!”

Било је овог воденог, тропског пролећа и сувљих дана на Фрушкој гори, а ја баш запео на Бељешево између две кише, између два лилавска облака, као између две отеке сисе, упркос савету викендаша Ивана да сусрет са његовим комшијама Петром и Анђелијом Спасојевић одгодим за сувље дане. Од скретања са асфалтног пута за Стражилово, насупрот правоугаоне кривине испод шумарске куће (где у обали расте трновито Исусово дрво), до ранча Спасојевићевих на врху брда, свега је око километар и по, ситница. Али киша за час претвори стрми, рупама и камењем изровашени пут у каљугу, па и у набујали, жути поток, закомпликује и продужи пешачење, тако да човек, пробијајући се дубоким путем уз Курјаковац кроз шумовиту, капљаву, мрачну вододерину, као кроз влажни тунел, стекне утисак опасне забити. У ствари, кад шикне сунце и пут се стврдне, све је другачије у овом скрајнутом, хладовитом процепу између брда. Ово је леп, интимни предео Стражилова, озвучен цвркутом и жуборењем, где залазе само уживаоци дубоког шумског мира, који ту имају летње кућице, невидљиве у шумском растињу, с обе стране потока, или Карловчани који се овуда успињу до њива и воћњака на висоравни Бељешево.

Горе ме је запљуснуло оштро јутарње сунце и резак мирис ливадског цвећа, козијег измета, и покошене, влажне траве, коју је Петар, као библијски косац, скупљао вилама на светлој ливади повише куће, не приметивши ме, задиханог и знојавог, по изласку из шуме, све док ме одозго није маркирао и залајао црни пас Рундо, добричина, који је после смрти газде, ту из једне викендице на Бељешеву, дошао код Спасојевићевих, а они га усвојили (премда већ имају усвојенике Бубицу и Џонија). Петрова појава апсолутно је упечатљива. То је човек од безмало седамдесет година, а кожа лица му је глатка као у младића. Дуга, свилена, монашка брада и бујна снежна коса (под качкетом), коју одостраг скупља и веже у перчин, стварају незаборавну слику с призвуком мистицизма и тајне, па је овај маркантни шумски човек, хтео не хтео, лик који се урезује у око када се пијачног суботњег јутра бициклом сјури стражиловачким друмом у Сремске Карловце. Међу неким људима, најчешће онима са стране (Београђанима из задимљеног воза *Романтика*) белобради фрушкогорски мистик на точковима побуђује жељу да се упознају с њим и бар завире у свет овог човека. Како изгледа, затрпан торбама или забраћен ранцем, јасно је да је дојахао однекуд из околине града (и да је тамо блато до колена). На Бељешеву живи петнаестак година, а у град силази само суботом, колико да по капијама разнесе поруцбине, козји сир и млеко, мед и ракију, и да обави набавку, да застане и с ногу поприча с људима. Ретки су Карловчани који нешто више знају о њему, не зато што га шумски избор и појава препоручују предрасудама за усамљеног чудака и бегунца из цивилизације, него и зато што се овде у грађанској традицији дистанце још задржао дух *лџедања свој њосла* и немешања у туђу приватност.

„Бркове пуштам од млађих дана, кад сам возио теретњаке, а браду и косу сам пустио овде”, поверава ми Спасојевић. „Тако ми годи. Коса ми не опада, а браду не осећам. Овде ме, осим шуме и Анђелије, нико не види, па ни сам себе скоро да не видим. Жена ми је за козама, ту иза брда, јутрос је на њу ред да чува”, каже и позива ме у пчелињак у орошеној трави под крушкама, међу двадесетак белих кошница полошки, које сам прави, и с тог места их нигде не сели, уосталом пчелиње паше је у изобиљу: ливадског цвећа, воћака, липе, багрема...

„Када си постао пчелар?” питам.

„Први контакт са пчелама имао сам пре педесет година, а овде сам почео са једном кошницом. Блажен сам међу пчелама! Седнем у траву и посматрам како на ножицама доносе жути, плави, зелен прах...” прича Спасојевић.

„Како пчеле подносе ово кишно пролеће?”

„Тешко. И пчеле су метеоропате.” – Спасојевић долива воду у појилице распоређене у трави. – „Данас су пчелице веселе, једва су дочекале сунчано јутро, а иначе су више унутра него напољу. То је мука жива за пчелу, њој је ово доба године време за пуни рад. Ове кише су погубне за пчеларство! Цветање је било у застоју, велика је влага, јављају се болести, кречно легло...”

„Шта су за тебе пчеле?”

„Лек за душу. И не само пчеле! Уживам у овим животињама, а и оне су срећне у овим брдима. Коза, када те погледа, као да те је погледао човек. Козе су мудре и велики су филозофи. Ја и *разговарам* са мојим животињама.”

„О чему разговарате?”

„Ћутимо.”

Петар Спасојевић рођен је на Петровдан 1936, син је планине Мајевице, место Кисељак у зворничкој општини, залепљено као ластино гнездо за гребен изнад Дрине, што значи да ће овог 12. јула заокружити шездесет осам година. Фрушку гору је као дечак гледао са Мајевице, а сада с Фрушке горе гледа Мајевицу. У Бачку је доспео 1955, запослио се с дипломом аутомеханичара као возач теретњака у *Војводини* и скућио се у Змајеву. Постао је супруг Анђелије Савовић, кћери колониста из племена Кучи, рођене 1933. године у засеку Кржање, општина Убли, Подгорица, и с њом је добио Славицу (1957) и Горана (1960). Породица се 1965. године преселила у Ветерник, где су купили кућу, у њој живи Горан са породицом, а Славица је у Новом Саду. Петар је с чежњом гледао преко Дунава. Возача теретњака и потоњег аутомеханичара, који се по каналима гушио у испарењима и издувним гасовима ауспуха, привлачио је мир и кисеоник плавих фрушкогорских брда. Купио је 1979. године плац од деветсто квадратних метара на Бељешеву изнад Стражилова и шумовите вододерине потока Курјаковац, саградио кућу и, као пензионер, уселио се у њу са Анђелијом, пензионерком, дана 25. новембра 1990. године. Петар силази у Карловце, пет километара удаљене, једном недељно, супруга још ређе. Живе са осам коза музара и дванаест јарића, са две свиње, са кокошкама, керовима, жутим мачком... И орловима! Да ли је орао?

„Јесте! То је орао...” каже Петар погледа упртог у небо са шаком на очима. „Лете изнад ових брда и орлови, због њих живину и држим у жицама. Однели су нам неколико кокошака. Дивљина је ово! Откако

Петар Спасојевић: „Пчеле су лек за душу.”
Фото: Жељко Марковић

смо се вратили међу птице и биље Анђелија и ја смо се препородили. Ја сам као возач искашљавао чепове отрова, а она је у кудељари као девојка запатила тешку астму и годинама смо је носили у каменички Институт на терапије. Мене су ова брда духовно и телесно очистила, а Анђелија је заборавила шта су инфузије и удувавања кисеоника.”

На висоравни је природна инхалација. Седимо на тераси у треперавој сенци лозе чардаклије. Птице цвркућу, пчеле зује. Све жуди да се осмисли под оштрим сунцем. Послужен сам медом и ракијом од гуња. Далеко тамо види се равни Банстол. Петар говори повишеним тоном. Навика стечена у време када

му је уши парала бука мотора. Како се сналазе за воду у овим брдима?

„Воду за пиће доносимо одоздо са извора, тристо метара одавде. Стоку појимо водом из бунара и кишничаром. Извор никада не пресушује. Двесто година, распитај се доле у граду, Карловчани не памте да су пресушили поток Курјаковац и извор повише њега, што значи да су водене жиле овдена издашне. Не знам да ли ти је познато, али ту у близини имамо и, да кажемо, понорницу. Горе, код Бранковог чардака на Стражилову, спајају се Стражиловачки и Буковачки поток, а Курјаковац се улива код шумарева куће. На путу до Карловаца, између земљаног и асфалтног пута, поток понире, тече кроз земљу и избија на површину на прилазима Дворској башти.”

У углу собе зуји замрзивач, трепери црвена лампица, али нигде у близини нисам спазио електричне стубове и, искрено говорећи, помало

сам прижељкивао да се горе живи под фењером и свећом. Имају ли... телевизор? Да! И овде, у овом забаченом, тихом шумском рају! Није ваљда! Спасојевић ми сипа ракију у чашицу (он не пије и не пуши), гладно свилену браду.

„Не памтим кад смо нешто гледали на телевизији. Немамо каде! Понекад увече слушамо радио, али толико будемо преморени и насисани кисеоником... овдена посла и свежег ваздуха има у изобиљу... тако да нам се одма приспава. Лежемо око десет, спавамо као јагањци, тишина је свемирска овдена, а устајемо у пет. Кратак нам је дан.”

„Одакле овде струја?” питам.

„Струју смо довели са Стражилова подземном кабловском мрежом, тако да нас двадесет и деветоро, чије су куће с ове стране потока Курјаковца, користимо трофазну струју, а они с друге стране потока... ено, видиш ондена... струју добијају путем бандера. Не би ваљало без електрике. Ни са повлачењем у природу не треба претеривати.”

„Читаш ли штампу?”

„Не. Мирнији сам без новина. Кад сиђем у Карловце не пада ми на памет да их купим. Е, петком, кад стигну викендаши, прво им је да дођу код нас, донесу ми новине. Не погледам ни наслове. Све је политика, а ја сам од политике побегао у шуму!”

„Живи ли овде још неко целе године?”

„Не, нико. Само нас двоје.”

Први комшија, човек од педесетак година, радио у *Нафтијасу*, умро му је на рукама. Убио га инфаркт срца. А други је умро у току градње викендице, у којој је намеравао да проводи пензионерске дане, и грађевина је остала недовршена.

Стиже Петрова жена Анђелија са козама. Животиње су изгубиле апетит на врућини и великој влажности. Стиже жена, а са њом најпре стиже и једно женско „али” („Лепо је овде, али.. поједоше нас комарци у овим брдима!”), а онда, на сто под лозом чардаклијом, стиже и њен црногорски сир од коза, затим и кутија с породичним фотографијама.

„Ово је Славица као мала. А ово је Горан. Ово сам је као девојка, а ово ми је мама, пореклом од Бјелопавлића код Даниловграда. Удала се за болесног човека и напатила се сирота. А овај овде лепи, подшишани човек, то је овај мој Петар, а види га на шта сада личи са том брадурином и косурдачом... Подивљао!”

ГРУПНИ ПОРТРЕТ СА ПУЛИНИМА

Ко је онај крупни човек са штапом у једној и цигаретом у другој руци, што се пржи на роштиљу отвореног сунца и вуче остареле и болесне ноге за кравама у обали асфалтног, прашњавог нерадинског пута, округлог и страховито препланулог лица насапуњаног знојем под сенком спуштеног качкета, с великим, голим трбухом преливеним преко опасача и мајицом зарозаном под пазухо на црвене водоравне штрафте, поред чије је фигуре управо пројурила, с циглом на папучици гаса, смрдљива лимена конзерва затамњених стакала, умало згазивши омасторелог и наглувог Бећара, једног од његова четири пса пулина, када је задњи прелазио пут на својим клецавим ногама, јер је дошло време, свему дође време, да и Бећар заостаје за кравама. Ко је тај човек?

То је, драги моји, главом, брадом и стомаком нерадински говедар Милан Иванић, звани Мика, који би ишчезао и у нашем ретровизору да ме у трену нешто *одоziо*, нешто у чему је био садржан и бес према бесном ауту, који умало да прегази Бећара, није клепило по глави: Стани! И само што је *Дневников* возач Васа Сибинкић паркирао у обали, а фото-репортер Драгутин Савић искочио из возила и кренуо у акцију, тако ми је говедар Мика, сремачки директан, својим дубоким гласом поменуо неке француске туристе, који су исто овако стали аутом крај њега у повратку из манастира Гргетег, фотографисали га са две краве у загрљају („Ја у шаци држим траву, а краве ме лижу!”), и обећали да ће му послати фотографију. На коју адресу? Написао им је на парчету хартије: *Мика. Нерадин*. Мислио је да фотографију никада неће добити, али после шест месеци поштар виче са његове капије: „Мика, стигло ти неко писмо из Француске!”

После кишних дана, жеже сунце изнад фрушкогорског Срема, земља испарава и суши се у мирису напојеног растиња и балеге. Мучу краве, корови лају.

„Јагода! Ди ћеш сад тамо! Ди ћеш, сунце ти твоје! Погана! Погана!...” издева се говедар на краву која се одвојила од осталих крава раштрканих на ћелавој, сунцем тученој стрмини пашњака и наређује керовима да је врате: „Иди Цујка, врати блесачу! Трчи и ти Пишта! Јагода! О-ха! О-ха! Бррррр! Држ је, Цујка! Држ је!”

Пулини се као зоље устремљују међу кравље ноге.

„Сваку краву знаш поименично?” распитујем се и паметујем како сам чуо да су краве, упркос увреженим предрасудама и клеветам („Глупа као крава!”, „Глупа краво!”), интелигентна, емотивна створења и велике индивидуалности.

„О, па да!” рече говедар Мика. „Свака крава се сама врати кући. Свака је личност и карактер. Ја их, иначе, и крстим. Знам сваку од малих ногу. Ево, ова овде је Зуза... Зуза, погана!... (Зуза подиже главу из траве и зури у Иванића). А она тамо, код оног жбуна, то је Касандра, до ње је мала Беба, оно је Мица.... од', Мицо, од' мала... (Мица се осврће), а ону тамо код шљиве зовем Глупава... Глупава!... (Глупава пасе и не хаје за говедара). А ова Мица је силна крава, само кратка музара. Свако њено теле мора бити осамдесет кила, а са осам недеља важе свако од сто педесет до сто седамдесет кила! И стално мушко, не могу од ње никакo да добијем женско... од', Мицо, од'... (Мица подиже главу, гледа у Иванића и муче).”

Дивим се рогатој дами: „Паметница!”

Мика је диже на квадрат: „Ију! Чудо од памети!”

Неки минут касније, малолетни, светлозелени шљивик у прашњавој трави без једног јединог плода у гранама, болестан можда, а засађен уз сам пут Ириг–Равни Банстол, наспрам асфалтног крака који се одваја за Нерадин (и горе, за Гргетег и истоимени манастир на Фрушкој гори), мизансцен је за малу представу којом нас, док краве мирно пасу, часте говедар и његови угљени, куштрави керићи запаљених очију, улепљени чичком и крпигузом, брзи као стреле, срчани, послушни и високо интелигентни, какви су већ ти малени, неугледни, војвођански пси овчари, *српски џулини*, непризната или условно призната раса, тако свеједно и говедару и пулинима! Најпре, у присенку глоговог жбуна, час псеће акробатике испред одушевљеног Савићевог објектива. Мика чучи и штапом водоравно стегнутим у шапи цима горе-доле, а керушица Вида, погледа оштрог као игла, скаче и прати покрет штапа избачена у ваздух као опругом, радосно кевће и цвили, позира скоковима, сва важна, док је из траве, исплажених језика, посматрају стари, олињали

Милан Иванић Мика: „Мој живот је био беда,
патња, понижење.”

Фото: Драгутин Савић

Бећар, достојанствени Пишта и ватрена Цујка. А затим, нагла промена ритма: говедар, уочивши доле уз сам пут две-три заостале краве, командује јуриш на ту страну, сви керови су скочили на ноге, напето погледали у газду и уочили циљ, али доле лете кроз траву само Вида и Пишта. Наредба се поименично односи само на њих.

„Потерај их, Видо! О-ха! Погана!” пујда керове Иванић, звижди језиком и витла штапом. „Држ’ их, Пишта! Држ’ их! Видоооо! О-ха! О-ха! Ајд! Ајд! Брррр!”

И краве су одмах враћене у стадо.

„Вида гледа да л’ је заостала још нека крава на путу!” преводи Мика с керећег језика и одапиње звиждук: „Дођи, Видо! Дођи, мала!”

Пишта се већ вратио, седи по страни крај Бећара, дистанциран, и дахће исплаженог језика, а говедар га гледа и прича: „Пишта је нај-нај... Пишта је стриктан, не да на себе ко неки човек. Не да се ватати и не воле да се дира. Све их редовно пелцујем, ово троје поватам одма, сад сам баш Виду пелцово од штенећака, ал’ с Пиштом се намучим док га не уватим... Је л’, Пишта! Матори мој, оди...” примиче се керу Мика и посеже руком да га помази, али Пишта лагано устаје и седа корак-два

даље. „Јесам реко, не да ни мени, само кад он оће, само кад је његова воља!”

„Добију ли батине кадгод?”

„Ију! Ко је видео да се керови туку! Они су ми све! Ја мислим, кад би ударио Пишту, тако поносног, да би он пресвисо од туге!” каже говедар и вади пакло *грине* из џепа. „Пушите ли, људи? Ја нисам пушио осам година, и запалим дванаестог фебруара, не знам шта ми би, и сада сам опет на две-три кутије...” Жали се (на себе) Мика Иванић, коме се испод голог, знојем насапуњаног стомака, ваљају у трави Цујка и Вида. „Њих две су мати и ћерка. Бећар је стар четрнаест година (на изговор свог имена, пас подиже главу), а Пишта му је брат, стар десет година... Ову шмизлу Цујку, стару две године, спарио сам са Пиштом, и родила ми је ово моје мезимче Виду, десет месеци стару.”

И опет команда за акцију: крава Цвета је забасала где не треба.

„Цујка, држ’ је! О-ха! Ди ћеш сад ти, Цвета? Брррр! Цвета, погана! Држ’ је, Цујка!”

Трчи само Цујка. Наредбу је извршила у трену, вратила краву у стадо, и сада се опет излежавамо у присенку шљиве.

На малу сивомаслинасту краву Јулку наскочила је Гарава.

„Гарава тражи бика?”

„Јулка тржи бика!” рече Иванић. „Види се да ниси имо посла са кравама. Увек та на коју краве наскачу тражи бика!”

Милан Иванић рођен је у Нерадину пре шездесет осам година, од оца Петра, пореклом из старе српске нерадинске фамилије („Оца су ми убили!”), и мати Славке, рођ. Радишић из Шатринаца („Умрла од тровања кад је абортирала са четвртим дететом.”), који су у Нерадину донели на свет још два детета: Николу („Умро у седмој години од туберкулозе, смрзо се код тетака у Шатринцима.”) и Даницу, која је с мужем и синовима живела у Канади и бавила се преводилаштвом („Отровали је!”). Муж је покојне Катице, родом из Лаћарка, коју је упознао у њеном селу, док је боравио код тетке и надничарио у земзадрузи, провео с том женом тридесет две године у браку, с њом добио сина Јовицу, данас ливца у Новом Саду, који и сам има двоје деце, и постао прадеда. Милан и покојна сестра Даница су домска деца. После смрти њихове мајке отац се пропио, пробегарио и раскрчмио и имовину. Успео је, ипак, да из Дома извуче Милана и врати га назад у Нерадин.

„Отац је био битанга! Имали смо кућерак, па и њега је отац продо и пропио; имали смо и мало земље, па и земљу је продо и пропио. Све

је списко, све! На крају сам му само ја осто. Да ме ономад није извуко из Дома, можда би тамо и неки занат изучио, можда би био фризер, а не би завршио четр' разреда и чуво говеда у Нерадину. И кад је већ све упропастио, мене је оставио у некој колеби, у некој црквеној кући, и отишо да се никада више не врати. У тој колеби у сену нашле су ме неке старије жене, онде су ме раниле, купале, износиле на сунце... спасле су ми живот..."

„Ко су те жене?"

„Кристина Сабовљевић и Ема Јаковачка!"

„Реци ми нешто о њима?"

„У оно време биле су бабе. О, колико пута сам их проклињо што су ме спасле... И сада их проклињем! Зато што је мој живот био јако лош! Само беда, патња, понижење. Од девете године чувам нерадинске овце, свиње, сада говеда чувам... Пржи ме сунце, залива ме киша... Имам у Нерадину једну кућицу и два јутра земље, мираз материн, имам осам крава, имам ове керове... Јагодаааа! Побеже доле! О-ха! О-ха! Брррр! Погана! Пишта, иди ти! Ајде, Цујка, помогни му... Бећару, ди ћеш ти тако матор? Сад се и он узвртио, сад би и он да крене. Лези ту и уживај у ладу, лези Бећару, лези... ти и ја смо своје истрчили... лудо матора..."

ЧЕКАЈУЋИ КЕРУШУ РИБИЦУ

Гргетег, тачно у подне.

Модра трака новог асфалтног пута дужине око два километра, остављена недовршена, натрвољена осушеним грумењем земље отпале с тракторских гума као с мрвама хлеба на столу и са трактором који управо скреће у њиве, док за њим трчка пулин. Парче селотејпа развученог пре две године, трасом старог летњег пута, кроз светлоплави *йровансалски* пејзаж са виноградима, воћњацима и жутиим сламнатим шеширима, кроз валовиту питомину Фрушкогорја, меку и нежну као маховина опрана кишом. Саобраћајница која у свом ирационалном оптимизму повезује две рушевине, две чамотиње, два безнађа (Нерадин и Гргетег), и самим тим, упркос привида корисности и смисла, као да не долази ни откуда и не води негде. Унаоколо су сви путеви изровашени и одртавели, цео крај је под сплином распадања (осим манастира Гргетег, који се пуном паром подмлађује), само то комично парче новог политичког пута, асфалтираног са добрим предизборним намерама, од кога се ваљда очекује да овом сремском ћошку поврати вољу за животом, што је у овом тренутку реално као инхалатором напасти рак плућа.

Фајронт у Гргетегу. Људи готово да више и нема, све што је могло покупило се и отишло одавде. Допутовати у ово село летњег дана око поднева, по врућини, то је као доживети на својој кожи опште место вестерн филмова, с пословичним до зуба наоружаним странцем, мли таво заклаћеним на коњу, који се вуче једином прашњавом улицом у некој пустињској забити, а око њега само фенски ветар котрља трње и ту негде у близини шкрипе врата бара с невидљивим власником који куња за шанком. Тако се и наш ауто лењо котрља једином гргетешком улицом, с два реда кућа на бразду, распопућених потоком зарушених обала, пролази поред цркотине кућерка са зарђалом петокраком, разваљених

врата и прозора, којег ваљда само још очувана мермерна спомен-плоча, закуцана на зиду (с именима мештана побијених у Другом светском убијању), одржава да се не претвори у гомилу шута. Нигде живе душе, ни на улици, ни по двориштима, као ду су сви Гргетежани на оној мермерној плочи. Само се у брду, код манастирске капије у скелама, чују гласови и тандрче мешалица за бетон.

А онда, код бунара с ђермом, с друге стране потока, њих четворо лешкаре пред кућом на трави у хладу орахове крошње: Ђорђе Кунић („Без једне седамдесет!“), мештанин средњих година по имену Станиша Радовановић, и поред њих у исконском сагласју подневног досађивања пулини Фицко и Бећар. Само нема Рибице.

„Пулини се не везују“, каже Станиша разгађен и босоног у трави. „Слободно шетају по Гргетегу, трчкају за нама кад пођемо тракторима у њиве, или кад упече летња звезда, седе са нама и краду Богу дане у ладу под орајом. Уживају као Фицко и Бећар. Кад су јаке зиме пустим их у шталу да им буде топлије. Све их редовно пелцујемо. Овом старом Фицку скратио сам мало зубе, био је поган, моро сам мало, волио је да угризе свињу за дупе, то му некако било слатко... Пришуња се свињчету и цап! Свињче само цикне. Поган је био! То је било давно.”

„Да ли је Фицко схватио зашто си му то урадио?“ упитао сам и погледао у пулина који је дремао блажен у хладовини. Није ми се улазило у детаље.

„Наравно да је сватио! Није више ни једну свињу угризо... Добри су и Фицко и Бећар, добри су, само што не проговоре... Волем их обојицу. Ал’ што је Рибица била паметна, таква се мајци више не рађа! Била је стара двадесет шест година.”

„Колико?”

„Двадесет шест година!”

„Рибица је онда најстарији пас на свету“, укључио се фото-репортер Драгутин Савић и рекао да је баш тих дана, лутајући интернетом, сазнао за пса, такође старог двадесет шест година, кога узимају за најстаријег пса на свету. Касније, по повратку у Нови Сад, проверио сам на истом електронском извору: пас је мешанац и живи у породици Аборицина у Новом Јужном Велсу. Међутим, у *Гинисовој књизи* убележен је теријер Буч из Вирџиније стар двадесет седам година. Еквивалент је сто осамдесет девет људских година. Нешто с тим еквивалентима није у реду.

„Па, ево овако, сад ћу тачно да израчунам колико је Рибица била стара”, Станиша чешка браду, гребуцка жутим ноктом палца предње зубе и сам себе пита: „Чекај, само мало, када смо је пронашли у нашем винограду? Хмм... Да, овако, пронашли смо је пре моје војске, хиљаду деветсто седамдесет седме године! А нема ни две године како је нестала... Та, зна је цео Гргетег!”

А Ђорђе Кунић: „Дабоме да је знамо! Рибица је била чудо.”

(Ако Рибицу зна цео Гргетег, значи да је зна четрдесет глава, толико душа живи у овом фрушкогорском селу.)

„Сигуран си да је баш толико била стара?” упитах Станишу.

„Сигуран! Двадесет шест година је имала. Двесто посто, пријатељу”, одговора власник пса метузалема, незбуњивим гласом.

„Колико је Рибица била стара кад сте је пронашли у винограду?”

А Ђорђе (*врши иправку међу зубима*): „Та, кученце мало... Ја се сећам кад су је донели одозго трактором, ко да је јуче било!”

А Станиша: „Колико је могла имати? Била је стара око пола године. Долутала је однекуд и настанила се у нашем виноградарском кућерку. Кад смо кретали у село, она се јадна скупила и гледа за нама. Зауставили смо трактор, вратили се по њу и донели је у приколици кући. Та, знале су је генерације гргетешке деце... Пало ми је нешто на памет! Пелцовали смо је редовно једном годишње и у ветеринарској станици у Иригу мора да постоји писмени траг о томе.”

„Мислиш?”

„Па, да! То је и једини материјални доказ колико је била стара, а ја остајем при цифри од двадесет шест година”, сигуран је Радовановић у своју меморију, а онда пружа руку у правцу кућа преко потока. „Видиш ону кућу тамо... Не тамо, ону до ње, лево... Е, у ту кућу долазе ветеринари, кад пелцују керове, довикну је преко потока, Рибица оде сама, прими инјекцију и назад кући.”

„То је било неко светско чудо од кера”, примећујем и сугеришем једно могуће решење (зашто да не): „Заслужила је споменик у Гргетегу.”

Кад Шпанци могу споменик старим ципелама...

„Да”, рече Станиша, „ал’ питање је да ли је уопште мртва? Ја не верујем! Све мислим да је није неко отео, неко од тих што долазе у ма-настир. Али шта ће она коме? Матора је, видило се по њој... У поље годинама није одлазила, ноге су јој ослабиле, а и да је ишла изван села, наши ловци је знају, нико на Рибицу не би пуцо. Довели би је или би ми јавили да су је видели.”

А Ђорђе (цокнувши језиком): „Да ли је уопште мртва... Да, то је питање!”

„Можда је отишла од куће да угине?”

А Станиша (*сћреса раменима*): „Како је скончала и да ли је уопште завршила са животом, можда никада нећемо сазнати. Све нешто имам предосећај да ће да се врати. Једне године је исто нестала, тражили је свуда, нигде је нема, нико је није видио, ко да је у земљу пропала. Већ смо се са њом опростили, кад једно јутро ево Рибице на капији. Па ди си била, поселушо, питам. Она ме гледи и маше репићем. Била у швалерацији! Е, задњих година је била глува ко топ, ослабио јој је и вид, и све мислим да је није прегазео овај наш локални аутобус...”

А Ђорђе (*врџи главом*): „Прегазео? Аутобус? Нееее... Ја не верујем!”

А Станиша: „Не верујем ни ја да је прегажена, и мени свашта пада на памет. Возачи су је познавали, па кад она лагано прелази пут, аутобус заочи и сачека. Шта је с њом, не могу да будем паметан. Жао ми, питају људи: Станиша ди ти је Рибица? Шта је са Рибицом? Реко, то ја вас питам! Ако неко нешто чује... То са њеним нестанком стварно је мистерија!”

„Да ли се штенила? Има ли живих потомака?”

„Нема. Бацали смо њене кучиће. А последњих петнаест година, колико знам, није се ни штенила...” каже Радовановић и на ватру ове приче додаје још сувих цепаница: „Шта да ти кажем, ја сам имо крмачу која се прасила двадесет један пут, никад више од два пута годишње... И још је могла да се праси... Ђорђе, сећаш се ти наше Беле?”

„Беле? Та, како да се не сећам... Ко у Гргетегу не зна за Белу! Таки крмача више нема.”

„Бела отвори њушком капију и изађе из авлије, оде ту доле у поток, ваљушка се по цео дан у блату и ладовини под ћупријом, прошета шором, и кад огладни дође кући”, прича Радовановић. „Предвече, кад се врати из потока, стане пред кућна врата и нема шансе да се помери док не добије своју порцију сурутке. Била је слободна ко птица, у свињцу би само преспавала, а изјутра на улицу. Крмача поселуша! Та, цео Гргетег је знао... Ко је на улици? Бела! Шта да ти кажем, пријатељу, ми и керови седимо ето ту под орајом на клупи, а Бела лежи поред нас!”

„Како је Бела завршила?” питам с ножем под сопственим грлом.

„Продао сам је. Нисам је заклао. Нисам много. Било ми жао да је кољем.”

(У сваком од нас чучи мали Понтије Пилат.)

„Расплакала ме, човече! Док су је одвозили из авлије, а Бела гледа кроз решетке приколице, гледа мене у очи, гледа своју капију. Ушо сам у авлију и бривно у плач. Сви смо плакали. Проклети новац!” – Станиша прелази на друго гретешко чудо. – „Шта да ти кажем кад је један ту горе имо коња, угино у четрдесет петој години. Звао се Соко. Ђорђе, ти се сигурно сећаш Сокола, старији си... Ко му је био власник, онај Златан?”

(Гинисов рекордер је неки коњ угино у педесет првој години.)

А Ђорђе: „Ма, није Златан... није... Маринко Горјановић! Како се не би сећо њиховог Сокола. Ал’ је то био коњ, сунце ти жарко!”

„Сад ми још само реците да у селу има и људи метузалема.”

„Ђорђе, ти би требало да знаш...”

„Чекајте, ко је у Гретегу најстарији, бога му...” замислио се Ђорђе Кунић. „Можда Веља Поповић, он је дваест шесто годиште.”

„Пријатељу, ово село је у изумирању”, жали се Радовановић. „Пропаст жива, људи моји! Село је запаљено у Другом светском рату, људи се после раселили у Бешку и Инђију, таворили смо деценијама, сада нас нема ни четрдесеторо. А Гретег је према попису из хиљаду девет стоте бројо четристо становника! Па, кад сам ја ишо у школу било нас је тридесет двоје ђака, а за последњих осам година овде се родио само мали Сава, родитељи су му Ђорђе и Радмила Пушић. Од младих нико овде неће да остане... Ја имам два сина, један је у Новом Саду, други у Београду. Нико се не досељава, а куће се могу купити за багателу. Ено, она бела тамо преко, са лепом великом авлијом, стаје две и по хиљаде евра. За шест хиљада евра добијеш у Гретегу кућу са јутром земље, баштом, виноградом, воћњак... Ко ме продати кућу, кад нико овде неће да живи? Катастрофа!”

„Фајронт у Гретегу”, рекох алудирајући на наслов једне књиге.

А Станиша (*шаком сече ваздух*): „Фајронт! Изумреће Гретег. А земља около плодна, шума нам под носом, ловиште богато... Ау, да нам није ловишта...”

„Шта овде има од дивљачи?” питам.

„Питај шта нема! Ми смо најјачи у овом делу Фрушке горе. Имамо дивљих свиња, све нам поједоше у пољу, крда тумарају около. Улазе нам у авлије. Јуче сам баш ишо у њиву, горе на Дашчари и вепар ми изломио кукуруза за једну ноћ... Умало ме инфаркт није стрефио кад сам видео штету! Ојадио ме мамицу му његову свињску... Знају га ови наши ловци, најмање десет година је матор, пуцају у њега, погоде га, ал’ не мож

га пробити, затвори оне своје штитове ко тенк. А огроман, гледам у кукурузима оне његове папке, велики ко-ко-ко...”

„Лопата?”

А Станиша: „Смањи!”

„Песница?”

„Ко песница! – Како знаш?”

„Та, како да не знам... Видео га!”

Гргетег, тачно у подне.

* * *

Свежа, дебела орахова хладовина, масно зелена густа трава, опрана кишом од пре дан-два, и стара дрвена клупа под прозором куће, даска закуцана на две облице поред стабла, то је приказ који сам угледао у Гргетегу око поднева 11. јула 2018. године. Прошло је скоро петнаест година, а као да сам јуче под овим орахом разговарао са Ђорђем Кунићем и Станишом Радовановићем, у друштву пулина Фицка и Бећара, који су се излежавали на трави.

Вичем на Станишиној капији, која је широм отворена, али нико не излази. Видим у предсобљу малог кудравог светлобраоног пса, који подиже главу, затим је спушта међу шапе и ја му очигледно нисам интересантан.

„Отишли су на њиву”, довикује ми жена која као скулптура седи на столици изнетој на травњак пред кућу. „Ко вам треба? – Станиша?”

„Да”, узврћам. „Станиша и Ђорђе Кунић!”

„Ја сам Кунићева жена.”

„Је л’ Ђорђе кући?”

„Умро је... А зашто вам треба?”

Прилазим и кажем жени зашто ми треба.

„Рибица! Знам Рибицу, како да не...” смеје се Невенка Кунић. „Није она више жива. Приче је Ђорђе да су били неки новинари из Новог Сада, давно је то било, и да су као питали за Станишину Рибицу. Приче је, да... А ви сте то значи били! Дуго је живила, али да је била баш толико матора, не верујем ја њима, лупетају...”

Родом је из неког села између Бање Ковиљаче и Лознице. У Гргетег је дошла 1973. године. Њен муж Ђорђе Кунић родио се тридесет пете у Нерадину, а кућу у Гргетегу купио је пре него што је она дошла

у то село. Имају сина Ранка, живи у Новом Саду, и ћерку Божицу, уда-та је у Госпођинцима. Муж јој је умро 2011. године.

„Инфаркт. Увече вечеро, опро ноге и идем ја, каже, легат... Кад, усто одједаред, пошо у кухињу, ја мислим оће јабуке, биле јабуке под столом у гајби. Отворио врата, реко затвори врата, а он ништа, видим ја не реагује... Ђорђе, реко, је л' с тобом нешто није у реду? Мало се занео и не може даље. Ја с њим на кревет, питам боли л' те, каже боли... млати ногама и рукама... Звала хитну, дошли брзо по њега и однели га. Живио је још четири месеца. Лечио се у болници у Новоме Саду, па га пребацили у болницу у Сланкамен, тамо је и умро.”

У кући је сама. Како то подноси?

„Изађем оде пред капију и седим по цели дан... а шта ћу... Нисам кадра за ништа. Била сам и пала, разбила се, једва одам. Тако ми је како ми је.”

Покушавам још једном на Станишиној капији. Нико се не одазива. Одлазим.

Рибица се ионако није вратила.

ТРИ КЛУПЕ СВЕТА, А О ЧЕСМИ ДА СЕ И НЕ ГОВОРИ

Нерадински Бермудски троугао. Прва клупа је на ударном месту, чело раскршћа, у рашљама два пута, код горње продавнице, и господи која ту седе (а сада нема никог, сунце као зоља убада клобучасту, обријану површину око клупе) имају под собом као на длану раскршће, центар Нерадина. Лево је барокна црква Св. оца Николаја, урасла у крошње старе липе, десно кречом подмлађена зграда Месне канцеларије и ред приземних кућа, а с чела се успиње, јер центар села је у брду, одржавели главни пут, асфалтна копча с Иригом, који се доле (1,5 км) код пашњака и бунара са сломљеним ђермом одваја од „магистрале” Ириг–Банстол. Друга клупа је стотинак метара ниже од прве, такође слизана с продавницом, тачно наспрам цркве, па и она је тренутно пуста, јер и њу убада сунчева жаока касног преподнева. Све је пусто, обамрло, глувонемо... Где су и шта раде: Ђорђе Крцановић, звани Ђокарица Крца, Ђока Јовановић Кубура, Сретен из Свилеуве, Лаза Јаквачки Пудра, Јовица Лукић Пуша и остала господи са ових клупа? Без бриге, кад сунце зађе и пирне ветрић с Фрушке горе, ево њих у центру, долазе један по један.

Трећа клупа је испред цркве, завучена у хладовину, која мами на грех докоњаштва и благоутробија, и на њој дремљиво седе: Мирко Грујић, старац ослоњен на штап с преклопљеним шакама као мудрац, осмехнутих жмиркавих очију и безубих уста, педантно обучен човек са шеширом на глави, полувер и карирана кошуља („Све су ме болести снашле, ди сам их само покупио!”); Душко Аврамовић, пуначак човек с ловачким капчетом на глави, округлог и скерлетног лица, тврдих и глатких образа као јабуке, премда је превалио седамдесету („Сланине сапуњаре и црног лука, и то је то!”); Петар Мрђеновић, избеглица из Госпића, погледа динарски пробојног испод дебелих обрва, с белим

штапом у руци („Да ми није добро међу овием Сремцима, отиша би ја одавно!“). Стиже и стари, спечени Васа Куршиновић, с једним зубом у вилици и хиљадугодишњим шеширом на глави. Не чује.

„Добар дан, господо!“ поздрављам их и, несвесно, почињем неодређеним питањем на које је немогућ одговор: „Како је?“

Кратко, тактичко ћутање, а онда ће филозофски Грујић, отегнутим гласом, кроз нос: „Е, како, како... И овако и онако. Ето како!“

„А ви?“ искаче Мрђеновић. „Како сте ви?“

„Исто тако.“

И тако, и овако и онако, како-тако, растеже се летњи живот у фрушкогорском селу Нерадину у Бермудском троуглу три уличне клупе. Причају ми (на клупи, а где другде) како је у не тако давној прошлости скоро свака кућа на главом шору имала клупу, па иако назив њиховог села асоцира на нерад и нагони на шаљиво-ироничан закључак да клупа пристаје уз село оваквог имена као кец уз десетку, мора се, истине ради, рећи да институција клупе пред кућом, уосталом као и институција биртије, није спецификум Нерадина, већ опште место сремске (војвођанске, панонске) културе живљења. И по томе се Нерадин не разликује од Радинаца. Клупе су се одувек делиле на мушке и женске клупе, а ноћу би наравно бивале и мешовите. И знао се ред: недељом и о празницима на уличну клупу излазило се пре подне и после ручка, а радним даном предвече, кад врућина умине. Клупа је одувек била и, да се тако сувопарно изразим, средство комуникације, демократски форум, па и суд јавности (Постоји израз: „Пресудила му/јој клупа!“), са својим добрим и лошим странама, али њена основна намена: одмор за тело и душу, сачувала се до данас, тамо где је још преживела понека клупа... Јер, окренимо се око себе: сремске клупе пред кућом трпе озбиљну кризу идентитета, све их је мање по шоровима, нестају преко ноћи као бунари с ћермом, и ускоро ћемо, авај, бити сведоци (па и кривци, и кривци, богами!) пропасти још једне тековине сремске цивилизације, као што су ономад пропале ветрењаче у провинцијалу Бачкој. Клупе пред продавницама још једино некако опстају, премда су често на удару предрасуда, неразумевања, па и клевета.

Да сам неко: у Марадику бих подигао споменик незнаном пијанцу; у Добродолу споменик роди с бандером и гнездом; у Шатринцима спомен-бунар с ћермом и водом, наравно; у Крушедолу споменик легендарној бирташици баба Дари; у Крушедолу Прњавору споменик вољу

подолцу; у Гргетегу пулину Рибаци, најстаријем псу на свету; а у Нерадину бих, да сам неко, подигао споменик сремској клупи пред кућом!

„Ове три клупе су нам цео свет!” прича стари Мирко Грујић и смеје се као онај цртани јунак по имену Драгуљче. „Око клупе смо се ко деца сиграли у прашини и правили топове од блата, на клупи смо се бећарили, и ове нас, матори и болесни, нисмо низашта, а опет смо на клупи. Обишли смо круг, дотерали смо до краја, бар ја, и као да нам је цео живот протеко на овој клупи и око ове клупе.”

Клупа испред цркве заваљена у дебелој, свежој хладовини, која капљавим језиком облизује острвце поплочано циглама (премда је око поднева, а сунце пржи), ослоњена на бели потпорни зид гвоздене оgrade, савршено је постављена у односу на прашњава голутињу благо нагнутог раскршћа. Измакнута је у страну преко шмрцавог потока са мостићем, одвојена овом препрекицом од главног прилазног пута (из правца Ирига) и ненаметљива у тамном зеленилу под високим, непробојним крошњама старе, брадавичаве црквене липе, тако да није под ударом баш сваког ока које прође центром. Видиковац какав се само пожелети може, јер из другог плана дубински покрива сва три пута у чијој тачки спајања је пупак села. И нико крај ње не може проћи неопажен.

Повише, код продавнице, наступа лаганим кораком Јова Лукић, гега се босоног у папучама од туча, високо подигнутих чакшира, а његов повећи, округли стомак разлива сенку на угрејаном асфалту, сенку која се на сунцу растеже као туткало. Истовремено преко раскршћа, долазећи одоздо из села, брекће и пуши се живахни трактор средњих година, и у кабини за воланом промиче уозбиљени анфас Мирка Николића.

Сачекавши да протутњи трактор, раскршће попречно форсирају Ђока Тадић, ослањајући се на штап и под шеширом, и његов верни кер Меда, црни пулин. А они ће, по свој прилици, право код нас... Да, ево их!

Клупа је у хладовини и на нежној и безбедној промаји целог дана, развученог и местимично досадног летњег дана, и мами да јој се приђе, а кад се жртва навуче на лепак глуварења (или: клупарења), дешава се да падне у неку врсту летње клупске зависности. При том је неправедно, а ово важи за све уличне клупе у Нерадину, олако приписивати лењост господи која ту седи редовно. А, кад је реч о старијим људима, и непристојно! Јер, оно што *видимо* на уличној клупи, често није оно што *јесте*. Незналице са стране, људи које не разумеју дух сремског села, виде само људе који краду Богу дане на клупи, али не виде те исте

Сремце, који су један вредан и честит свет, када се прже на њивама, смрзавају у виноградима, или намирују краве и свиње. Где ће Јовица Лукић Пуша, кад му омане пољопривреда, где ће него на клупу („Какав сам ја баксуз, да постанем шеширџија, деца би се без главе рађала!“). Но, добро, био је то мој скромни прилог одбрани институције зване сремска улична клупа, а ми још увек не напуштамо миришљави липов хлад (изговара се: лад) клупе испред нерадинске цркве.

Стижу Ђока Тадић, задихан и зајапурен, са шеширом забаченим на теме, и његова четвороножна сенка пулин Меда, пашче сетних очију, које се по властитој вољи не одваја од господара, прати га у стопу куд год овај пође. („Ако овако матор паднем дигод у њиви, Меда ће седити крај мене и чекати да се неко појави, можда ће лајати или цвилети, а можда ће и отрчати по помоћ доле у село? А Медо?“) Ђока седа на једино преостало парче клупе, а Меда леже под клупу и дахће исплаженог језика. Каже да је у Другом светском рату био „интендант девете бригаде четвртог батаљона“ и одмотава једну од зглобних прича своје партизанске биографије, познату осталима са клупе.

„Добро, кад знате, онда нећу да причам“, рече Тадић и прекиде монолог.

„Само ви причајте!“ ободрио сам га. „Били сте, рекосте...“

„Био сам неки вајни официр!“ подиже глас Ђока Тадић и штапом показује преко раскршћа. „Четрдесет треће упадну усташе у Нерадин, поапсе нас и поређају, ено, тамо код оног зида... Мислио сам да сам овога пута гадно нагробусио. Одвезу нас камионом у Ириг, стрпају тамо где је била нововерска кућа, и то су нас здраво намлатили. Ја сам, да извините, крв пропишо од батина. Тражили су да одам гди су партизани.“

„А знали сте где су?“

„Та, скриво их у кући... Пуна ми кућа партизана!“ виче Тадић и наставља са својом ратном успоменом: „Ја њима: ’Не знам ништа!’ Они мени: ’Знаш ти и пропеваћеш, и тврђи су пропевали!’ Ја њима: ’Убите ме, немојте ме патити!’ Они мени: ’То је најлакше!’ Сав сам био отеко и поплавио од батина. Какви сам мука преживио у том иришком подруму, само Исус Христос и ја, па знаш кад су ми чиоде закуцавали... Нисам издо другове, и шта ће са мном, пустили ме...“

Дирнула ме Тадићева исповест. Где се још могу чути овакве приче партизанске, осим на клупама по тим нашим фрушкогорским селима.

Постоји овде и четврта јавна клупа од дрвета (са столом), али није у месту, премда као да јесте; налази се доле крај пута Ириг–Банстол, и

на неки начин у зависном је односу према римској нерадинској чесми, која ту кроз пуну цев брызга ледену пијаћу воду. Подигнута је на траси римског водовода који је долазећи с Фрушке горе појио антички Сирмијум и подручје данас познато као доњи Срем. Чесма је обновљена 1931, а посвећена је Светом оцу Николају; његова икона узидана је у бетон изнад цеви. (Неко му је избио лево око). Поред иконе су два жива ластина гнездашца и њих још нико никада није порушио, премда их и деца могу дохватити, и на једном од њих мирно стоји ластавица из породице која се ту гнезди годинама. Посматра људе док силазе низ камене степенике и точе воду. Чесму ћу оставити за неку другу причу.

Клупа је под крошњом дрвета махлоре (околни свет га назива дивљи лимун), и лепих дана, од јутра до вечери, а дешава се и у глуво доба ноћи, на тој клупи крај воде увек неког има, путника који овуда пролазе, или, пак, Нерадинаца, на путу до њиве или у повратку са њиве, а они у шали кажу да је неким од њих ово место излаз у свет. Тако и ми, на повратку кући, свраћамо на нерадинску чесму, и међу људима на клупи срећемо старе знанце, нерадинског говедара Милана Иванића Микку и његове пулине Бећара, Пишту, Цујку и Виду. Краве су подаље у хладу дрвета, липсавају од врућине. Мика седи онако висок у средишту групе, зарозане мајице под пазухо и голог, црвеног стомака, под ногама му керови исплажених језика, а он ослоњен на штап као апостол међу ученицима, држи час локалне историје.

„Тај римски водовод ишо је, ено онуда, кроз шљивик, па онуда крај оног жбуна, повише оног кртичњака, па поред оне табле ди пише *Продајем мед*, ево овуда испод ове махлоре и стола и низ поток, све до Сирмијума и Бастијане, Доњих Петроваца...” – Затим се окрену према фото-репортеру Драгутину Савићу и мени. – „О-ха! Да вас упознам, ово су моји пријатељи новинари из Новог Сада! Новинари, седите! Е, сад, ди сам стао, свеца му његовог... Да! Водовод је неко моро и чувати, значи да је овде негде морала да буде смештена и нека кохорта или бар центурија...”

* * *

Четрнаест година касније, долазим у Нерадин, и на клупи, испред цркве, затичем само Ђоку Јовановића Кубуру, последњег преживелог из моје репортаже *Три клупе светл, а о чесми да се и не јовори*, објављене 29. августа 2004. године.

„Све помрело, само ја осто да крадем Богу дане на овој клупи”, рече Кубура и извади из џепа флашицу с ракијом. „Најстарији сам у селу. Осамдесет пет година и три месеца! Кад би ми један дан прошо без ракије, мислим, скапо би одма, гарант!”

Испио је гутљај и вратио флашицу у џеп.

„Брррр... Добро је за срце!”

„Како вам је без друштва? – Да не питам?” питам Јовановића.

„Не питај...” одмахну руком. „По цео дан сам овде. Слушам ону млађарију тамо...” Показује на групу која седи на мосту преко потока. „Некад сам помагао у цркви, више не могу, руке ослабиле, па ми досадно... Изиђем овде међ људе, тако ми прође дан. А у кући се вртим ко луд. Не могу да заспим. Жена ми умрла, немам с ким ни да се свађам.”

На мосту седе: Душан Марковић, Драгомир Иванић, Душко Георгијевић, Саша Георгијевић, Јован Маријановић, Јован Куршиновић...

Овог последњег питам за Васу Куршиновића са клупе.

„Ја сам његов син”, каже. „Једанаеста је година како је умро. Није болово. У недељу вечеро, у понедељак умро у три сата зајутра. Осамдесет шест година је живио.”

„А избеглица Петар Мрђеновић?” питам господу.

„А, деда Пека!” укључује се Душан Марковић. „Вратио се у родни крај, у Медачки џеп код Госпића, и тамо је умро. Тамо је и сарањен.”

Гледам из даљине Ђоку Јовановића Кубуру. Устаје са клупе, махну ми и одлази, спорим, клецавим кораком, уз брдашце.

Ђока Јовановић Кубура,
последњи са нерадинске клупе
Фото: Жељко Марковић

ФАЈРОНТ У БИРТИЈИ КОД БАБА ДАРЕ

Велика, претежно бела, двеста година стара кућа-тврђава, чело раскршћа у Крушедолу. На подлози ударне предње фасаде (с неколико неживих прозора), окренуте безљудном раскршћу придављеном у ромињавој јулској киши: метално-стаклена врата са зиданим степеником, закључана, одавно закључана, црвено платно спуштено низ три вертикалне стаклене табле, тако да око нема приступ у унутрашњост просторије и, сасвим при врху врата, неодољиво шармантни ћирилични назив кафане врљаво залепљен селотејопом на фрагменту стакла: *СУР Код баба Даре*. Фото-репортер *Дневника* Драгутин Савић слика кафану из аута кроз шофершајбну између брисача у раду. Степеник пред вратима, олизан млаком кишом, ољусканог малтера, напукао. Крупни, рогати пуж, испред врата. Неколико корака десно од куће, код јавног бунара с ђермом и валовом у оковратнику од бетона, црно, куштраво псето (а није пулин), подвијеног репа и блатњавих шапица, с парчетом откинутог канапа око врата, глоцка на киши, муља у блату, с дирљивом посвећеношћу очајника, нешто што личи на кост. Преко пута куће, посматра ме из капљаваг стакла новог дућана, једине трговине у селу, млада и лепушкаста продавачица у досађивању између два купца, а истовремено кокошијим оком снима ме женски кишобран у мрзовољно ужурбаном, дијагоналном прелету преко раскршћа. Рам за слику фрушкогорске кишне монотоније.

Отварам причу. То јест, отварам кафану *Код баба Даре*. Мој крушедолски познаник, шпицнаме Чоче, чика Која, званично Коста Врбајац, прилази вратима мртве биртије (пазећи тако да не згази пужа), стоји на вратима кроз која је прошао небројено пута, куца на стакло и дозива жену, коју ћу за неки минут угледати први пут: „Сејо! Сејо! Ди је,

сунце ли јој њено... Сејо, отварај! Ја сам, Чоче! Изгледа да ћемо морати на друга врата... Сејоооооо...”

Чује се звук кључа у брави, врата се отварају, жена у рагастовима. Једина становница ове робусне, газдачке кућерине. Жена скида шешир са Чочине главе, ставља га себи на главу и каже: „Ајде, упадајте!”

Кафана *Код баба Даре*, кафана метузалем, чије је крштено име *Фрушка јора*, али тако је нико није звао, затворена је пре четири године, и откако су врата биртије под кључем, ослепљена застором, осећа се празнина и тескоба на раскршћу од врсте коју емитује метафизичка пустош кружно утабане ледине, с које је синоћ отишао циркус. Жене су одахнуле, премда не треба уопштавати. Мушки Крушедол је без кафане у великом егзистенцијалном проблему, поремећена је статика свакодневице, јер нема те кафане у Крушедолу – а и иначе је нема! – која може да преузме улогу биртије, која је на том раскршћу, фактички, откако је раскршћа, минимум сто педесет година. Мушка институција Крушедола, његов заштитни знак, као што је то Шурдина (лака му црна земља) кафана *Сремац* у оближњем Марадику. Колико год била отрцана флоскула, чија је суштина да објекат (кућа, црква) није ништа без људи, односно да га тек људи чине субјектом, кад год ми на ум падне покојна Дара Стојић (рођ. Летић), Баба Дара, опште место ме шопи својом истинитошћу. Шта је кафана *Код баба Даре* без баба Даре? Ништа. Дара Стојић скоро шездесет година држала је ову биртију у срцу Крушедола, најчешће сама служила госте или су се гости сами послуживали (ако је гост онај ко је ту сваки дан), и све се то одвијало с таквим узајамним поверењем, да је нпр. тракториста из земзадруге у ситуацији када је у одсуству баба Даре сам себе послуживао и уписивао у свеску колико је тога дана попио или, пак, када је остављао паре на столу или на шанку, уздизао своју кафанску личност, своју кафанску етику, до библијских висина.

Јован Костић (*јошишар*): „Свратим ја за шанк, нигде никог у кафани. Врата у шанку отворена, а иза је била соба са креветом. Јавља се из собе баба Дара: ’Чедо моје, сам се послужи, баба мало прилегла...’”).

О баба Дари причали су ми њени крушедолски савременици: Жика Костић, Зоран Марковић, Јован Трифуновић Шаман, Милован Станић...

Бирташица Дара Стојић, крупна и лепа жена, жена боем, имала је нерв за кафану, осећала је кафану у крви, докторирала је филозофију кафане, и када је за то дошло време, отишла је из кафане на свој *кафански* начин. Отишла је на онај свет као што ни једна сремска баба није отишла.

„Једног дана”, прича ми Чоче, „баба Дара ми је поверила: ’Којо, ја сам свој век провела у кафани, нисам у цркву ишла, да се не лажемо, а нисам била ни комуниста. Слушај ме добро! Када умрем оћу да ме у ковчегу метнете на билијар сто, да пијете и да се веселите, ја частим... Цигани с музиком да ме саране, а ти да ми испуниш ову жељу!’ Упито сам је оће ли и попа? Оће! Нема проблема, реко, баба Даро, обећавам, само ти умри и не секирај се...” – Узгред, да ме неко, пао с Марса, упита: како изгледа *йрави* Сремац старе фрушкогорске школе, упознао бих га са Костом Врбајцем из Крушедола. Сад скоро оперисао је срце. „Срце су ми закрпили. То је сада у реду. Али, никад мира, рекли су ми да морам да оперишем и простату. То не знам како ћу поднети. Кад помислим да ће ме доле резати...”

Бирташица Дара Стојић рођена је у Крушедол Прњавору 1913. године. Отац јој беше Шандор Летић, газда, пореклом из Бачке. Удала се за Ђоку Стојића, газдачког сина из Крушедола, сишла из Прњавора у велику, престижну кућу на раскршћу, у којој је још њен свекар Гавра држао кафану – потоњу кафану *Код баба Даре* – орао земљу, товио стоку и узгајао коње за српску краљевску ергелу. Родила је са Ђоком: Гавру, кога су звали Бата, и Живану, коју зову Сеја. Ђоку Стојића су отерали у заробљеништво у Немачку и никада се више није вратио. Удовица се после рата удала за Ђоку Продановића, старог момка из Крушедола, који је с њеним првим мужем био у заробљеништву и с њим је родила Косту Продановића. Бирташица је умрла две хиљаде и сахрањена на гробљу у Крушедол Прњавору. Била је то једна најнеобичнијих сахрана коју памти Срем, а заслуга за то припала је бабином кафанском сину Који Врбајцу. Говорила је: „Чоче је мој трећи син!”

У кући сам Врбајчевих. За столом су и њихови пријатељи др Славољуб Слава Марјановић и полицајац у пензији Драган Трбојевић.

„Вратио сам се пијан са вашара у Руми и, по обичају, уместо својој кући, свратим у баба Дарину кафану”, сећа се Чоче. „А кафана пуна ко око. ’Па, ди с ти, Којо?’ пита баба. ’Цели дан те чекам!’ Оће да је одвезем у Бешку да се упозна са Циганима који ће јој свирати на сарани. Кажем јој да сам попио у Руми, а дошо сам да попијем и код ње, тако да нема шансе да прођем кроз Бешку да ме милиција не заустави... Баба Дара је одлучила и ту нема Бога! Телефоном из кафане зврцнем Слободанку...”

„Звони телефон. Која!” надовезује се Слободанка Врбајац, рођ. Белановић из Марадика. „Каже, жено, ствар је така и така... Седај у кола

Баба Дарина кћерка Сеја Стојић, испред затворене кафане
Фото: Жељко Марковић

и дођи одма на раскршће, возиш баба Дару и мене у Бешку. Којо, реко, ти си луђи од бабе! И довезем се колима пред кафану. У Марадику смо свратили у *Сремац*, то је кафана коју је држо Милан Галчић Шурда, умро је... Е, оће да иду са нама у Бешку и Шурда и његова жена Нада. Потрпали се у кола, ја возила. И дошли пред *Сигро*. Сумрачак.”

„Ја настављам!” убацује се Чоче. „Како смо ушли на врата, а Цигани на мене: ’Ди си, брате Којо! Нема те...’ А лепи Цигани, бешчански, баш лепи, онако упицањени у роза свиленим оделима. Љубе руку Дари, сви се изређали. Циганска посла. Дово сам вам, реко, бабу коју треба да сараните! Оће, нема проблема. Е, кад смо обавили формалности, уговорили музику, да се мало и провеселимо. Цигани се намонтирали око нашег стола, ја пијем шприцере, Шурда пије пиво... А баба Дара, која никад у животу – пазите, никад у животу! – није попила кап алкохола, наручила то вече чашу црног вина, ал’ малу чашу. И то је пијуцкала цело вече.”

„И целе те ноћи певала је ко славуј”, рече Слободанка.

„Да, бог те... Имала је глас, могла је да буде певачица!” рече Чоче. „Заглавили смо у *Сигру* до три сата ујутру. Дао сам Циганима толико

новаца да смо три пута бабу могли саранити. Прошло је неколико година од тада. Баба не умире. Једног дана јаве ми да је пала у кревет и одем да је посетим. 'Добро си дошо', каже. 'Оно за Цигане смо се договорили. Моји синови ће платити. Немој да ме слажеш, да се преврћем у гробу!' Реко, баба, наопако, обећо сам... Умрла је трећег дана. По њеној жељи, положили смо је у отвореном ковчегу на билијар сто на сред кафане. Њен син са другим мужем, Коста Продановић и ја отишли смо у Бешку да договоримо са Циганима музику, ал' то више није она постава из *Сигра*. Осто само један од њих, неки Божа, остали изумрли, шлогирали се... 'Брате, Којо', каже тај Божа, 'ми јесмо обећали оне ноћи, ал' мртвом човеку не свирамо... не иде, није лепо...' Е, ту побесним. И још им запретим да, ако не буду испунили обећање, мртва баба ће им четрдесет ноћи долазити крај кревета. 'Ајде, добро, оће да свирају, ал' бесплатно! Е, бесплатно не може... Договоримо да свирају за педесет марака. Одем до попа Васе, човек избега из Босне, сремачки менталитет не познаје довољно, још нам се прилагођава, па кад сам му реко да ће бабу саранити Цигани са тамбурама, то јој последња жеља, коју ја морам да испуним, поп се уплашио. 'Којо, на шта ће то личити, поп и тамбураши? Немој, молим те...' Само ти прати мене и све ће бити у реду! Дан кад смо је сарањивали био је страота леп, ни топал ни ладан. Скупило се цело село на раскршћу пред кафаном. Три Цигана с једне и три с друге стране ковчега. Свирају. Поп Васа испред поворке. Спровод се крето од кафане, па крај манастира и касарне, горе, до гробља у Крушедол Прњавору. Ови што су остали причали су да су се тамбуре све време чуле у селу. Ето, тако смо саранили баба Дару. Верујем да и на оном свету држи кафану."

Смрт баба Даре није прошла без последица. С њом је умрла и кафана *Код баба Даре*. Иза врата, ослепљених црвеним застором, ту где је до пре неку годину кључало од гостију, сада је глувонема скоро празна просторија са столчићем и две фотеље на средини, прекривене плахтама, а на кафану – славну фрушкогорску кафану – подсећа само шанк од црвене цигле, костур шанка, и понеки кафански предмет. И врата на поду, приступ у подрум, где је у старо доба била ледара.

Сеја, Живана Стојић, кћи Дарина, листа задње стране *Дневника*. „Тражим мужа у огласима. Нађите ми у Новом Саду мужа. Дојадило ми да живим сама у овим зидовима... Оћу мушкарца!"

Каже ми да је њен полубрат Коста Продановић из Новог Сада, власник куће, одлучио да је прода. Она узгаја цврглане и кокошке. И тражи

мужа. Сеја ми показује породичне фотографије, а Која Врбајац швенкује оком по просторији и сећа се гласно како је овде могао да попије и четрдесет шприцера, ознојаних, и да се не ождере (пијанчио је са по којним братом Пером, са Стевом Милошевићем и његовим покојним братом Веском, са Жикицом Марковићем...). Притом, каже, знао се ред, постојала је кафанска етика, било је морала и центлменства, па тако ни најпијанији гости нису пред баба Даром изговарали ружне речи. А какве су се све људске драме догађале у овим дебелим, тврђавским зидовима!

„Стева Милошевић је био чудо од снаге”, прича ми Чоче. „Јак ко животиња! Прекрсти руке на леђа... ево овако... и зубима, ја гледо, подигне на сто врећу брашна од осамдесет кила. Или, зубима стегне кафански сто као клештима, подупре га мало одоздо палцима због равнотеже, и ено из оног тамо ћошка... Сејо, сећаш се тога?”

„Као да га сада гледам.”

„И из оног тамо ћошка, па овуда кроз врата, однесе сто равно на раскршће, све са пет литара вина на столу!”

„Чистог вина?”

„Чистог!”

„Чоче, ма немојте рећи?!”

„Тако ми Бога! Сејо, је л’ ја говорим истину?”

„Истина је! Ја му врата отворила!”

УЛОГА КОЊА ФЛОРИЈАНА

Кућа је по мери човека који зна да ужива у лепоти и у вредностима (а богома и у предностима) малих, обичних ствари, а оне за такве људе и јесу погонско гориво сваког смисла. Ненаметљива, светла и чиста приземна кућа набијача, с кровом од црепа на две воде, уравнотежених и шаблонских линија, издужена *на бразду* дубоко у пространу авлију-луку као бели брод. Поред куће је дебели орах (или, како овде кажу, орај) и под његовом крошњом бунар с добром пијаћом водом. Стопљена је са окружењем сличних таквих кућа у шпалиру, никла из лесне за-равни скоро као њен органски елемент. То је грађевина од ћерпича, од глине и плевe, делимично од цигле, рођена 1955, и све до данас, опстала на почетку, али и на крају неколико стотина метара дугог Великог шора мађарског села Добродола; на почетку, ако се долази асфалтним путем из правца Ирига, и на крају села, ако се долази пољским путем из Руме.

Чији је то дворац? То је кућа Петра Мајорчика, седамдесет осмо-годишњег човека, и његове седамдесет петогодишње жене Марије, рођ. Репаш. Њих двоје су је подигли и у њој и живе. („Зидала је Петар, а ја сам био антрогер”, казаће Марија) То је и кућа њихове деце, а она су одавно одлетела из добродолског гнезда од глине и плевe: Иштван у Ириг, Маргита у комшијске Шатринце, преко брда, а Анушка у Фран-цуску. Разговарамо за столом у делу куће који је нека врста застакље-ног гонка. Кроз завесу се види предње двориште с бунаром, раздвојено метално-жичаном оградом од задњег, кудикамо већег, економског дво-ришта са старим орахом.

Петар је рођен у Сремској Митровици, а овде је доспео као седмо-годишњак 1933, с мајком која се две године после смрти Петровог оца, а свог мужа Јосипа Мајорчика, удала за Михаља Магоша из Добродо-ла. Марија, лепотица из некада најимућније добродолске куће, рођена је у Марадику, одакле јој је родом и пореклом отац Иштван Репаш, али

је с оцем и мајком Маргитом живела у малом Добродолу, у ствари, одрасла је неколико стотина метара даље од родитељске куће, у кући тетке и тече, Јулишке и Јошке Терребеш, који нису имали деце, па им је за утеху „позајмљена” Марија.

„Господине Мајорчик, како је почело? – Причајте.”

Сувоњави старац, с качкетом на глави, замислио се на часак у плавичастој завеси дима цигарете, коју ни лакши лањски шлог, ни препоруке лекара, нису испљунули из његових уста, а онда му се отворила дигна сећања.

„Да причам? Је л’ се снима? Може? Било је то овако... Ја сам те зиме, четрдесет седме, био у Сремској Митровици код стрица, ишо сам тамо у надницу, знате, био сам цимерман, зидар. Кад, за вечером, петак увече, каже стриц: ’Синовче, добио си писмо!’ Па, добро, реко, добио сам писмо, па шта... ’Да, ал’ ја сам га прочито!’ Па, добро, реко, прочито си, па шта... А ко пише? ’Пише ти девојка!’ И шта пише? ’Пише да се одма вратиш кући у Добродол!’ И тутне ми писмо. Кад ја прочита... О, Бог те! Марија пише да одма дођем кући, да ме још једаред види, је л’ њој, канда, изгледа да ће се удати зааааа... за кога оно беше... за Бирињија!”

Госпођа Марија је у кухињи, слуша разговор поред ужареног шпорета *смедеревца* са шерпом на рингли. Гули кромпир, убацује га у воду и довикује заборавном мужу: „Не, не, грешиш... Није била Бирињи, него Јожика. Јожа Терребеш из Хртковаца!”

„Да, да, Терребеш из Хртковаца!” дозвоао се Петар и шаком плеснуо чело, услед чега му је отпала гусеница пепела с цигарете. „Терребеш је био синовац њеног хранитеља, тече Јошке. И, да наставим, субота ујутру, три сата, ето мене на митровачкој железничкој станици, палим за Руму, па ћу пољским путем пешке кући у Добродол... Да спашавам, шта се спасти може!”

„Само тренутак!” прекинуо сам га и довикнуо Марији, која с доста напора маневрише око шпорета. Кичма јој се укочила пре тридесетак година. „Како је то вама *изледало* да ће те се удати?”

Марија прилази, то је жена једрих, зацрвљених образа, разведрена у светлој карираној кошуљи; брише руке о кецељу и седа поред мужа.

„Како, питате? Па, Терребеш заређала са доласцима, навалила... А, знате, девојку у оно време нико није питао за пристанак. Зато сам и писала Петар у Митровицу, да дође док још није касно! Мени се он свиђао, тела сам за њега.”

Иза Маријиних и Петрових леђа, примећујем кроз завесу на прозору младу кокошку, црног перја сјајног као да се окупала у лаку, како балансира на унутрашњој огради као уметница на трапезу. И видим Филипа Бакића, фотографише је из клечећег става као старлету.

„Шта се десило кад сте дошли у Добродол?” питам Петра.

„И вратим се кући... А, не!” сетио се једног важног детаља. „Пре тога, сретнем у Руми њену тетку Јулишку, хранитељку, дошла на пијак... ’Куд ћеш?’ пита. У Добродол, реко. ’Е’, каже лукаво, ’дођи па ћеш чути шта има ново!’ Прећуто сам писмо. Нисам јој тада реко да већ знам да Марију оћеду да удаду за Бирињија...”

А Марија: „Није Бирињи, него Теребеш!”

„Да, Теребеш... И, кад се смркло, дођем кући код ње, она ми све натенане исприча, ствар је, видим, здраво озбиљна, збиља оће да је удаду за Бири... Откуд мени тај Бирињи у глави... да је удаду за Теребеша! И вратим се у очуову кућу, тешка сиротиња, и целе те ноћи размишљам шта радити. Мајку тада више нисам имо, умрла је четрдесет шесте, а Марија и ја смо се већ онда забављали. И сетим се како ме је саветовала да се оканем Марије, она је била из богате фамилије, стајали су најбоље у Добродолу, имали су седамнаст јутара земље. А ко сам ја био... пролетер, надничар... И обоћо сам тада: ’Мама, ја ћу је украсти макар за једну ноћ! Марија је мени при срцу!’ Била ми је најлепша, зато што сам је волио. А и ја сам се њој свидио.”

„Јеси”, потврђује Марија и кроз смех поентира: „Да ниси мени допао, ондак се не би педесет и кусур година свађали у браку!”

Детаљи, детаљи! Чистоћа и ред сремске мађарске куће. Свака је ствар на свом месту и придаје јој се важност као живом створу. Уредно окречени зид преко кога је прешао гумени ваљак с мустром листа. И на зиду, логично и природно, венчана фотографија Марије и Петра у дрвеном раму. Уштиркани миље испод телефона с округлим бројчаником. Исецкани резанци суше се на дасци. Маријина сува декорација с плавом машинцом: жута зовина цваст, шишарке и коштице бундеве. Цепанице и шапурика у амперу крај шпорета. Црна кокошка акробаткиња полеће с ограде и атерира на земљу, а живина кокодаче. Аплаудира? Пас Бобика лаје, али нико га не узима озбиљно.

Петар прича: „И у оном очају одем у Ириг код сестре Анушке; њој ништа не кажем, ал’ зато шогору испричам какви су ме снашли љубавни јади.”

„Тих дана је заређо свако вече код мене, само да не будем с Хртковчаном!” убацује се Марија, која галантно препушта да муж прича, упркос мојим настојањима да опширније чујем и њену верзију. „Сад ћете чути шта је смислио! Био је враг велики...”

„Чекао сам добар тренутак да је отмем!”

„Отмица је стратегија коју сте смислили са шогором у Иригу?”

„Да! Одлучили смо да је киднапујемо! Ми смо у оно време у Добродолу и Шатринцима по кућама одржавали игранке, једном код овога, други пут код онога, и тако одем ја код свирца Немет Јаноша, свиро је армонику, и питам га да ли би свиро на игранки коју планирам те ноћи да организујем. У оно време свирци нису били незајажљиви ко данас. Каже, може! Купим му пола литре ракије. Немет је пијуцко и свиро нам све до три сата ујутру, а ондак... И сад слушајте! Сећам се, био је 9. фебруар 1947. У три сата ујутру, кад смо се разилазили кућама, нас двоје под руку, и прти кроз снег, правац кућа њеног тече и тетке, живила је са њима...”

А Марија: „Ниси рекла за шогора.”

„Чекај, полако, све ћу испричати! Је л’ се снима? Снима. Добро! Шогор и ја смо на дан игранке дошли из Ирига с коњем и саоницама и сместили их у штали код мог очуа. Анушки смо рекли да идемо по курузовину. И пре него што ћу поћи са игранке са Маријом, кажем шогору да упрегне коња и доведе се код те и те куће, а ја ћу већ бити тамо... И он је тако и урадио.”

„Како се звао коњ?”

Мајорчик чешка браду и гледа у жену. „Како се звао коњ... свеца му...”

Ово питање нису очекивали.

А Марија (смеје се): „Звала се, звала се... О, боже, сетићу се... И, тако, нас двоје стајали у капији. Кад одједном тај црни коњ... како се звала... и саонице из мрака! И Петар мене уватила за руку. ’Марија’, каже, ’оћеш поћи са мном да ми будеш жена?’ Нисам стигла ни да одговорим, само сам зинула. Како је Петар казала, тако ме брчила у саоница, а његов шогор бичем по леђима коња! Полетили смо кроз снежну ноћ.”

„Где, за Ириг?”

„Да, за Ириг. А снег пола метар дубок!”

А Петар (смеје се): „И теро је шогор тог коња, летили смо кроз мрак и снег да је све прштало. Вико сам му да га не гађа толико брзо, није слушо. Знао је да њен теча има двоцевку и плашио се да не крене за нама у потеру.”

Детаљи, детаљи! Посуда с роза цветом мушкатла у фиранги. Црно-бела маца Мицика спава, с очима изван сваког зла на кревету између два јастучића с извезеним ружама. А, напољу, балансира на унутрашњој огради, овога пута, јарко црвена млада кокошка! Кокодакање! Аплаудирање! Скандирање! Схватам да је напољу у току некакво кокошије такмичење. Младост лудост.

„А кад смо стигли у Ириг, црни коњ је била бео, сав окупан у пени. И три дана касније цркла од упала плућа!” рече Марија.

(То ме растужило.)

„И не сећате се имена коња?”

„Да, црко коњ!” наставља Петар и застаје, нагло замишљен. „А како се звао? Заборавио! Озебо коњ, а био у ладној штали, доста велика шта-ла била, а само тај коњ у штали. Умро од упале плућа. Узмем моју Марију за руку, поведем је у кућу и кажем сестри: Ево, довео сам младу! А она: ’Па вас двојица рекосте да идете по курузовину.’ Е, реко, довели смо нешто лепше!”

„А Хртковчан?”

„Теребеш оладио... Видио да ту нема шта да тражи и више није долазио из Хртковаца. Покојни је Теребеш, Бог да му душу прости!”

„Где сте се венчали?”

Марија одлази у кухињу, с рукама на крстима, да настави са гуљењем кромпира. И додацује: „Није тела католички поп да нас венча.”

„Нисмо имали попа”, наставља Петар, „па је повремено долазио католички поп из Голубинаца да држи мису. И ја одем код њега и кажем му да оћу да се венчам, жури ми се, млада је трудна... Пита које је Марија вере? Кажем, реформаткиња. ’Е’, каже, ’неће моћи!’ Питам зашто? А он: ’Зато што није твоје католичке вере.’ И посвађамо се. Псово сам му и матер, и свашта, и казо да ми у кућу неће ући док сам жив! Кад сам то испричао тасту, а он пита: ’А да ли би се ти, Петре, венчао у нашој реформаторској цркви у Марадику?’ Кажем, тако ми свеједно! И те јесени, четрдесет седме, одемо једне недеље у Марадик, и венчамо се, нису требали ни папири, ништа... А после церемоније, приђе ми њихов поп Артур и каже: ’Ето, сад сте венчани пред Богом; а ти, Петре, од воље ти оћеш да останеш католик, оћеш у нашу веру!’ Па, реко, добро, хвала, али ја сам одувек био непобожник, нисам верово никад, скоро да ни сад не верујем.”

Петру Мајорчику пали се сијалица у глави.

„Коњ се звао Флоријан! Фло-ри-јан! Да, да. Коњ се звао Флоријан!”

„Флоријан, да! Тако се звала”, потврђује Марија из кухиње, и убацујући огуљени кромпир у шерпу с водом на шпорету, подвлачи црту под ову причу с мудро неопређеношћу и дугим, загонетним уздахом: „Да не би коња Флоријана...”

* * *

Метална капија куће Мајорчикових у Добродолу закључана је ланцем, и предње двориште, које ми је остало у сећању по уредности и чистоћи, зарасло је у траву. Лице куће има израз туге, прозори су полуслепи и јасно је на први поглед да у тој суморној кући на ћошку, више нико не живи.

То је приказ који сам угледао 11. јула 2018. године, када сам изашао из аута и на капији суседне куће, испред које су се играла деца, затекао Катицу Хајнал.

Питам за Мајорчикове.

„Живели су у оној тамо кући”, рече жена и показа руком. „Марија је јутрос преминула. А њен муж чика Петар Мајорчик преминуо је пре десетак година.”

„Јутрос преминула!? Не могу да верујем...” отело ми се из главе. „Али кућа је под локотом и прилично је запуштена. Где је умрла?”

„Пре неколико година прешла је да живи у Шатринце код ћерке Маргите и зета Јанике. Сломила је кук, није могла сама, па су је однели... Ваљда ћеду је данас донети, желела је да је саране на нашем гробљу”, рече Катица Хајнал.

Замислила ме је случајност да сам од толико година и дана потрфео баш на дан када је умрла Марија Мајорчик, јунакиња моје приче *Да не би коња Флоријана*, објављене 9. маја 2004. године. Није ми ништа преостало него да се вратим неколико километара до Шатринаца и породици изразим саучешће.

КРАВА КОЈА СЕ ПЛАШИ ОБЛАКА

Причу која следи хтео сам да насловим: *Разговори на шатриначком бунару*. А, зашто нисам, наслућује се из наслова. Крива је крава која се плаши да јој облак не падне на главу. Ко може себи да допусти такво разбацавање лепим, истовремено и дирљивим и страшним сликама, и да краву и облак не стави у чело текста! А бунар је чудо своје врсте. У ствари, бунар је с ђермом и бетонским валовом за стоку, један од оних у чијем се дрвеном ведру, летњих ноћи, огледа Васељена, све са млечним путем и Апсолутно Црном Рупом. Један од оних, за мој укус, најлепших старих бунара у винском Срему, лепши од бунара испред комшијског Нерадина, издашна жила добре пијаће воде, разгледница ишчезлих времена Војводине старе (ветрењача, воденица, млинова), забоден у плиткој и заобљеној долини Банковачког потока, испод последњих кућа Доњег шора и на самом почетку пашњака на благој косини лесне заравни, насупрот фудбалског игралишта, а покрај старог пољског пута који кроз њиве и поља вијуга за Руму.

У Срему је бунар с ђермом (био) врховна институција, као клупа пред кућом. Или: Прва кућа у селу. А на шатриначком бунару њих троје у разговору, мушкарац и две жене, заправо њих петоро. Жена куштраве косе љуља и љуби у наручју вуненог анђела, црно-бело јагњешце и, другом руком, на кратком ужету, држи под контролом кафену краву из наслова овог текста, која има озбиљних проблема са сналажењем у слободном простору и равнотежом; а у другом плану ове библијске слике, пасу сочну априлску траву још десетак крава заокругљених зимских трбуха и, око њихових ногу, трчка исто толико јарића. Сасвим доле, близу првих кућа и тараба, пасе на ливади радничка класа, црни коњ брдско-планинске расе, чупавих копита, изгуњених ребара, улепљеног репа и гриве, слободан као птица. Жена с анђелом у облику јагњета, по имену Мара Тривуновић, прва проговара; друга жена се

измиче у ватрено црвеним пластичним папучама, а мушкарац у тексас јакни и са говедарским штапом тактички ми узима меру испод качкета.

„Маро, чујем да сте из Босне. Да ли сте се у Срем склонили од рата?” питам жену, убацујући *райи* по инерцији. Рат ми уз Босну иде природно као фенол са Ибром (као да по Фрушкој гори, пре неку годину, нису падале НАТО бомбе!).

Жена спушта црно-белог вуненог анђелчића на изгладани бетонски прстен око бунара и одговара: „Није нас рат поћеро! Не, не. Дошли смо овдје у Сријем деведесет прве. Још је гор’ у Босни било мирно. Поћерала нас сирот’ња.”

Крава, рекао бих престрашених, избезумљених очију, стоји на фрагменту бетона поред бунара, раскречених предњих ногу, а колена јој се тресу као пруже, клецају, и као да ће ноге сваког трена попустити под теретом пренапрегнутог стомака. Да ли је болесна? Поигравам се алузијом на познату крављу болест и кажем: „Луда крава.”

Жена се смеје. „Није луда, ђаво је однио! Здрава је ко дрен! Први пут сам је из штале извела напоље. Плаши се да јој облак не пане на главу. Све јој је чудно, није навикла на отворен простор. Ако не ћедне пасти, држаћу је у штали, нема друге. Ми овије дана, да кажем, навикавамо стоку на пашњак, а онда ћемо се ко сваке године погодити са два човјека и они ће да чувају стоку. Није ово што видиш ништа. Буде овдје и сто педесет крава.”

Шатриначку поточну долину притисла је запара, подне је, а као да ће вече, небо је тамно плаво изнад Фрушке горе, спрема се киша (која тога дана неће пасти), а невидљиви петао из оближње авлије кукуриче... кукуриче... Домаћа птица изгубила природни часовник? Петао изгубљен у времену? Остали петлови му не узвраћају, можда и они, попут нас на бунару, олако тумаче да је пролупао. Две краве су се креснуле роговима као мачевима и једна је узмакла.

„Истерали смо краве да научиду мало на ваздуху, док их говедари не преузму. Не смемо одма пушћат, него само ту мало...” отвара се сада и мушкарац, по имену Јанош Немет, звани Јаника, ослоњен брадом о штап, намрштеног, строгог погледа у правцу две краве које се кошкају педесетак метара од бунара.

„Склонићу јагње! Нагазиће га крава”, рекох Мари Босанки. Јагње се узвртело око непредвидљивих копита краве, трчка јој се испод трбуха, и то је, како ми изгледа, игра на самој ивици јагњеће смрти. Међутим,

Уживање на шатриначком пашњаку

Фото: Жељко Марковић

то овде никога не забрињава; то овде као да нико не примети. Или примете, свако на свој начин? Шта ја знам шта људи примете.

„Нека, нека, ја ћу... Ово је моје мало злато”, шири руке жена, подвлачи шаку под stomачић јагњета и подиже га као перце у наручје. „Куд год кренем, оно иде за мном. Имам кући још једно веће јагњешце. Срце ће ми пући кад буде време да их...” Љуби га у њушкицу и спушта на земљу с уздахом. „Тако им Бог дао!

„Тако им Бог дао!” рече и Намет.

„Нека им Бог да да *и*о буде што касније!” рекох и ја (ја, који тврдим да је од јагњетине, можда једино укуснија јаретина).

Мара гута пљувачку и гледа у страну.

„Клаћемо за једно два месеца.”

(Зашто се код нас све приче о животињама завршавају тужно?)

„Није ђурђевданска жртва?” питам.

„Није”, одговара жена као да се правда. „Ми за Ђурђевдан не кољемо.”

Питам Тривуновићку како су је прихватили староседеоци? Како уопште живи овде?

„Овдје су већином Мађари. Овај Јаника је Мађар. Имамо двије цркве на истом плацу, врата до врата, *нашу* православну и *њиову* католичку... ено их доље...”

(Мислим на мог пријатеља из Шатринца, луцидног шерета и полиглоту Славка Марковића, али радни је дан и Славко је на послу у Новом Саду.)

„Прва је подигнута 1865, на месту старе српске цркве из 1761, и посвећена је...” погледао сам упитно у Мару Босанку.

„Светом Преображењу!” испаљује жена.

„Тачно. А друга, римокатоличка, изграђена је 1850, и посвећена је...”

„Светом Стјепану, угарском краљу!” испаљује Јанош Немет, осматрајући оне две краве, које се повремено кресну роговима.

Петео кукуриче као да сутра неће сванути.

„Ево, сад ми је прилика да кажем”, поверљиво ће Тривуновићка, „од како сам у Шатринце, нико ми од Мађара није реко 'а', нико ми није зло нанио, нико на мен' прст није подиго, погледо ме попречно, све са њима радим, оће људи да помогну. Човек ми Симеон није код куће... Нема, болан, ништа од мржње!”

„Нема, наравно да нема!” слаже се Немет, па ће реч-две о суживоту из мађарског угла. „Ми смо у Шатринцима помешани, Мађари, Срби, Хрвати, има и Југословена, има избеглица. А знаш како се слажемо! Па, чуо си од Маре, а рећи ће ти и она Зора... Срби који дуго живе овде знају мађарски, ми знамо српски. Шта да кажем, живимо без свађе!” преде Немет и, симулирајући бацање камена, издерава се (псује) на оне две краве.

„Ви сте староседелац?” питам га.

„У неку руку... Рођен сам у Добродолу, преко брда. Живим овде са женом Терушком, а с нама је у кући и син, обрађујемо десет хектара земље, имамо нешто стоке, трактор. Иначе, да ти кажем, можемо на ти, био сам у младости свирац, армоникаш, и свиро сам од Шапца до Сублице, а сада свирам кад ме позову.”

„Да ли је весео овај свет овде?”

„Дашта!” одсеца Немет и паметује: „Где је сиротиње, увек је смеха и весеља. Овде, пријатељу мој, и бабе певају!”

Откривам да сам малопре у Добродолу сазнао за певачку групу баба, а онда из блокчета прочитао њихова имена: „Марија Мајорчик, Маришка Фекете...”

„Фекете Маришка ми је рођака.”

„...Јулишка Колер, одвезли је данас на неку операцију, Бежика Прикел из Жарковаца, Катица Магош и Илонка Марковић!”

Јаника Немет накриви качкет као у најбољим данима и намигну.

„Е, колико пута сам их само пратио на армоници!”

„Има много пијаница у Шатринци”, жали се кроз смех Тривуновићка (па тако изгледа као да се не жали).

„А и код вас је *јоре* било смеха и весеља!”

(Не знам откуд мени идеја да је Босна *јоре*? Због високих планина није, јер зашто би ми онда и Мађарска била *јоре*?)

„Ми смо од Теслића, са Влашића, и у нас су гори планински предели, невоља, сиротиња, ми смо се тамо бавили сточарством, и онда смо гледали ће се море стока држат, а оће у Шатринце море, и ту смо се скрасили... Ено, доле, ону кућу смо подигли, оно је наше. Овдје ми живи и дјевер, Ђуро се зове. И његов син Властимир је овдје... И шта ја знам, ова ситуација је таква каква је, свађе је исто! Људи се овдје баве пољопривредом, ал’ све је то, да кажем, слабо... Можда једино иде од руке Горану Вуковићу, не знам, он ту горе држи фарму крава, па да питаш њега...”

„Колико крава имате?”

„Оће их је пет мојие”, одговара Мара.

„Има овде и мојих пет комада”, каже Јаника, погледа упртог у краве, које се из неког крављег разлога никако не миришу (или је то само игра, несташлук, који ми, људи, не разумемо и погрешно тумачимо, па и ако је тако, свеједно, треба их раздвојити да се не унаказе роговима). „Ено, опет се боду... О-ха! О-ха!...” виче Немет, залеће се и баца штап на краве. Раздвајају се и пасу.

„А ви држите козе?” указала се прилика да разменим понеку реч и са другом женом, по имену Зора Стаменковић, која измакнута од нас на пашњаку чува јариће.

„Ја... козе!”

„Како ви живите?”

„Па, живи се, знаш... некако се живи”, одговара жена тихо, суздржано, готово плашљиво, и подиже у наручје јаре. Живуљка јој лиже образ.

„Чије је срце тако тврдо да може да закоље овог анђела?” питам али, искрено говорећи, не видим решење (не, не видим решење).

„Тако му је од Бога дадено, знаш!” олакшава жена и себи и мени. И Богу. И Ђаволу. И Човечанству. И Јарету. „Кољемо, знаш, ко стигне.”

„Закоље и она, још како!” додацује *адвокат* Немет, а оне две краве му гледају у леђа и лагано се примичу једна другој.

„И ви кољете?” загрцнуо сам се.

(А не загрцнеш се кад једеш јаретину, је л!)

„Не ја! Мене жао да кољем”, Стаменковићка измиче поглед у траву.
„Тако се деру кад кољеш, ко мала деца плачу.”

„Ни ви нисте родом одавде.”

„По чему знаш?”

„По говору.”

„Не, нисам... Од Србију сам, од Власотинце.”

„Откуд на Фрушкој гори?”

„Доселили смо овдена, знаш... Муж ми се зове Душко. Само у козе смо се дали, а оћемо још да заплодимо. Добро је у селу свуда, ако си вредан и радан. Имамо рачуна с козе, боље него да у неку фабрику радимо, знаш.”

Знам. И размишљам како би најлепши крај ове приче био да се крава, која се плаши облака, изненада ослободи страха и мирно се придружи осталим кравама на испаши (попут оне краве из Сингерове приче). Али једно је литература, друго је живот, и то се оног дана неће догодити. Крава се љуља и подрхтава као да је јутрос први пут стала на ноге и прибија се уз жену заштитницу, гура јој главу у прса, пазећи тако да је не повреди роговима, или главу закреће с напетим оком према тамно плавом кишном небу, прозукло муче, нема сумње да нешто жели да каже, а тако би се (уплашено, збуњено) понашао и човек да ништа друго није видео осим собне полутаме. Петао и даље кукуриче. Можда жели нешто важно да поручи људима? (Један је тако кукурикао у Помпеји, кад му није време, али нико га није узимао за озбиљно.) Лаје пас из неке авлије. Јагње, анђео кога ће заклати за два месеца, трчка око бунара и вија жутог лептира. Црни коњ се ваља на трави и рже с копитама у небу. О, слободе! О, радости!

* * *

Сија сунце, велика је влажност, после неколико кишних дана. Среда, 11. јул 2018. године, око 14 часова. Спуштам се аутом кроз доњи шор до шатриначког пашњака и заустављам се код последњих кућа, одакле почиње туцаник долином потока, кроз поља и њиве. Поред бунара с ђермом пасу два слободна и добро подгојена браонска коња, а у хладу шљивика поред друма пасе кобила са разиграним ждребетом. Оријашка крмача, тела улепљеног осушеним блатом, рије и грокће у

трњу, позитивно расположена, слободна као птица. Рубна дворишта, ако су то уопште дворишта, у ужасном су нeredу, прљавштини и смраду, старудије и ђубре су на све стране, мучно ми је да то гледам и враћам се у село, паркирам код дућана.

Уобичајен (под)фрушкогорски приказ: седе или стоје с пивским флашама у шакама и између или поред ногу. Сеоска/сремска позоришна сцена.

Фотографишем Јосу Маглића, седамдесет осмогодишњег старца, седи у папучама и оклебешеним панталонама на дасци положеној на две гајбе поред зида радње, обележен купастом средњовековном капом навученом косо на водено-плаве уозбиљене очи; уста су му спуштена, оперважена белом брадом, шаке спојене на коленима, крупне, жилаве. Клештима му узвлачим речи. Пред њим на бетону флаша пива, полуиспијена.

Распитујем се за моје јунаке са пашњака из приче *Крава која се њлаши облака*.

Јанош Немет, звани Јаника, „чувени хармоникаш”, без којег није могла да се замисли ни једна мађарска свадба, умро је пре седам-осам година.

Мара Тривуновић, Босанка *од* Теслића, умрла пре четири године. Супруг Симеон је жив, ради у Аустрији и повремено долази у кућу коју су сазидали у Шатринцима.

Зора Стаменковић, жена *од* Власотинца, умрла је пре три године и сахрањена је на гробљу у Шатринцима. Најпре је живела на Јојкића салашу. Последњих година чувала је с мужем шатриначке краве, а одгајали су козе. И муж јој је умро, годину дана после ње...

Питао сам је априла 2004. година да ли она коље јариће?

„Не ја! Мене жао да кољем”, одговорила ми је жена и заувек урезала ове речи у мене: „Тако се деру кад кољеш, ко мала деца плачу.”

ЧЕКАЈУЋИ АУТОБУС У ВИЗИЋУ

Пре неки дан, чекајући аутобус у Визићу, селу затуреном у гологлавој зимској шуми у фрушкогорском ћошку континента Срема, блаженом међу винским бурадима, чварцима и салчићима с пекмезом уваљаним у шећер у праху, путник, одока, старији од педесет девет година, празничног и грађанског изгледа, налик на банкарског чиновника или порезника на терену, опремљен црном ташном, заљуљаном у шапи, очију заклоњених под надстрешницом црног качкета, чекајући редовни аутобус на међународној линији за Бачку Паланку, зајава на стрмоглавом, глупоном раскршћу пограничног села са Хрватском, које административно (са Нештином) припада паланачкој општини, с бачке стране Дунава, и кроз ветробранско стакло нашег ауто, које му се споро примиче, склизнувши одозго, с гребена Фрушке горе, улази у ову новинску причу по реду вожње моје Теорије случајног пролазника или, пак, по законима неке више воље, оличене и приземљене у изреци: *Није коме је намењено, нећо коме је суђено.*

Чекајући у Визићу аутобус ка Бачкој Паланци, то је већ, сама по себи, тема за новине. Можда дође, а можда и не дође. У вези с тим, пре него што господина упитамо може ли се одавде пречицом за Дивош, не могу а да не приметим да је чекати аутобус у слепом цреву Визићу и непоновљиво искуство апсурда, баш као и само путовање. Недужно, слуђено јавно возило, да би се најкраћим путем докопало гребена Фрушке горе и стигло на задњу станицу, свакога дана пређе мост на Дунаву, између *српске* Бачке Паланке и *хрватске* Илока, и четири гранична прелаза (помножи са два), пресече окрајак хрватске територије, купи путнике у нашем Визићу и назад, истом саобраћајницом апсурда, по истој граничној процедури, до Бачке Паланке. Једном је неко, пијан, трезан или луд, цртајући карте социјалистичких општина, завеслајем оловке, под окриљем ноћи, препливао Дунав, попео се на Фрушку гору,

шуњао се око Рохаљ база и припојио Бачкој Паланци два сремска села са ловиштем, виноградима и пчелињим пашњацима: Визић и Нештин. И шта сад? Откако је Илок, варош у Срему (пардон, у Сријему), моја прва екскурзија, постао иностранство, Визићани и Нештинци, сремски Бачвани силом прилика, морају најкраћим путем преко републике Шаховнице до своје административне маме Бачке Паланке (и даље, до Новог Сада).

„Не може за Дивош! Скренули сте с правца”, рече сребрнокоси господин с ташном, подигавши с очију надстрешницу капе на којој је писало: CANADA. Човек са кинематографским брчићима, као с обрвом изнад усана, живахне нарави, друштвен и љубазан, беше упакован у драп-мантил и пепито сако као из старих француских модних журнала. „Постоји ту нека пречица, летњи пут, али не препоручујем! Има рупчага и блата. Него, видите овако, вратите се горе на раскршће, одакле сте сишли у Визић, онда десно Партизанским путем и видећете таблу, скретање за Дивош.”

„Ни ви нисте одавде?” кључнуо сам господина, с чиновничком ташном, главе заошијане у бочном прозору нашег аута у раду.

„Јесам, а могло би се рећи и да нисам!” рече господин неодређено. „Како се узме, знате. Овде у Визићу сам купио кућу и од тада живим са Сремцима. А, иначе сам доселио из Канаде.”

„Зашто баш у Визић?”

„Зашто? – Због чистог ваздуха!”

„Шта фали ваздуху у Канади?”

„Слађи је овај на Фрушкој гори.”

„А и јефтинији?”

Лакше се дише овде.”

Излазим из аута.

„Одакле сте, господине?”

„Ја сам Ђула Хорвај родом из Беле Цркве. Војвођански мешанац”, рече господин и пред људима, који му још нису саопштили да су новинари на пропутовању кроз западни Срем – а са мном је за воланом *Дневникове* аута и фото-репортер Слободан Шушњевић – испали шаржер података о себи и својима. „Ја сам мешавина војвођанских нација и вера, знате! Отац Ђула полунемац и полумађар, а мати Косана Српкиња. Жена Милка Црногорка, пореклом од Колашина, одрасла у Крушчићу код Куле, син Горан нам је умро, а млађи син Гарнет је...”

„Чекајте, полако. Кренимо редом.”

Породица Хорвај чека у Визићу аутобус ка Бачкој Паланци
Фото: Слободан Шушњевић

„Кренуо би ја редом, господине драги, али неће бити времена за дужу причу. Сад ће ми аутобус, само што није, путујемо породично за Бачку Паланку. Ено, тамо на оном ћошку, чекају ме жена и син”, рече Хорвај и зароза рукав мантила. „Десет минута до поласка, а њега још нема... Значи, ако ћете за Дивош, вратите се горе...”

Минут-два касније, након што смо се представили и, док одозго с планинске магистрале не стигне визићки аутобус, пребацили смо се нашим аутом до куће Ђуле и Милке Хорвај у главној улици под нагибом, Пеке Дапчевића 13. Мој случајни канадски саговорник, којег су супруга и син Гарнет чекали доле на раскршћу, па ће заједно неким породичним послом преко Дунава у Паланку, прича у диктафон како је дошло до тога да спусти сидро на Фрушкој гори.

„Рекао сам вам, разлог је једноставан: добар ваздух! Када смо се вратили из Канаде, покушали смо да живимо у Новом Саду, али млађи

наш син Гарнет није могао да поднесе бачку климу и на препоруку мог шогора Слободана Влаховића из Новог Сада – мајка му је одавде из Визића – купили смо ову кућу од неког Баурана... И нисмо погрешили, верујте! Овде је милина живети, препородили смо се, само да је хигијена мало боља...”

„Рекосте да вам је старији син умро.”

„Да. Горан је умро осамдесет седме у двадесет првој години живота. Искочио му је, знате, пршљен после једног ударца, стање се закомпликовало, а то је било још док смо живели у Бибераху.”

„У Немачкој?”

„Да. Пре Калгарија, знате, шврљали смо по Немачкој... Хамбург, Касел, Кил... Па смо живели пола године и у Бибераху код Штутгарта, где сам у својој струци машинбравара радио код неког босанског Швабе, доброг човека, волио Босну, волио шљивовицу, све наше... и волио нас... Међутим, тамо нам се Горан озбиљно разболио, доктор је рекао да с том бољком неће имати дугог века, а пружио се прилика, и отишли смо у Канаду, најпре у Монтреал, онда у Калгари, где се родио Гарнет... Опростите, аутобус само што није, сада би већ морали назад...”

Седамо у ауто и за пола минута смо на раскршћу. Тамо су Милка Хорвај, крупна Црногорка у црном капуту са црном штриканом капом („Па, добро, где си ти, Ђула!”), и њихов син Гарнет, краткокос младић с очевим осмехом и брчићима; живи у Калгарију са супругом Лидијом, пореклом из Бачке Паланке, и децом Кристином и Гордоном, а код родитеља у Визић долази једном у четири године. И тако, реч по реч, чекајући аутобус у Визићу...

„Ђулу сам упознала у Гундулићевој улици у Новом Саду, где сам са осамнаест година дошла код сестре”, прича Милка Хорвај, рођена Обреновић. Имала је пет година када су њени колонизирани у Бачкој. „Проводацисала је његова газдарица, и после годину дана...”

Стиже аутобус на раскршће.

А Гарнет Хорвај (*ојрашијајући се од нас*): „Све овде имате што и ми имамо у Канади, и нисам сигуран да ћу до краја живота остати тамо!”

А Ђула Хорвај (*улазећи у аутобус*): „Слушајте, да је Визић у Швајцарској, овде би живели само богаташи. Имамо ту једног Италијана из Торонта, Марио, визићки зет, који каже да нигде небо није тако чисто и ваздух тако здрав као овде у Визићу. Не пада му на памет да се врати у Торонто. Свратите до њега... Поздрав! Данас је велики дан у

историји породице Хорвај”, открива Ђула, пожуриван од жене. „Путујемо у Бачку Паланку да Гарнету препишемо кућу и земљу у Визићу!”

Аутобус, који је дошао са занемарљивим закашњењем, намигује нам светлима и одлази назад, пење се истим путем. Породица Хорвај маше с прозора, а нас два узвраћамо са раскршћа. Заиста, свашта путник може да доживи чекајући аутобус у Визићу. У Калгарију, кажу, није тако. Тамо сви аутобуси одлазе и долазе на време. Да, све мислим.

ВАН ГОГ ИЗ МОЛОВИНА

У часу када у Моловин, скрајнуто село код Шида, слеplено уз границу с Хрватском, стижемо ненајављени, испред робусног, млечног бедема, који заклања од погледа с улице унутрашњост дворишта, степенасто засеченог у брду, не знамо ни шта нас чека, а ни ко је с друге стране следе капије отиснуте у огради бедему као печат у празничном колачу. Улазимо, па шта буде. Милан Неговановић седи сам у дубини на узбрдици пространог, светлог и уредног дворишта, с дугачком, свеже окреченом кућом на бразду, украшеном лозастим минђушама од фењера, чији се зидови, заливани пролећним сунцем у новембру, пресијавају као чоколадни станиол у раним радовима Данила Киша. Човек с брадом у црвено-црној радној одећи, који ми је препоручен од случајног саговорника у Моловину као сликар („Пре неку годину се с мамом доселио из Шида.”), седи налегнут на зид амбара на положеном стаблу, с рукама на коленима и цигаретом међу прстима и одозго зачуђено гледа два странца на капији око чијих ногу обиграва разлајано, чупаво псето (које ће са одстојања неуротично лајати на нас све време разговора). Убрзо затим, испред сликарског платна (140 x 120), наслоњеног на белу циглу осунчаног амбара, испред апокалиптичне творевине која је нека врста завештања и „нема цену”, аутопортрет његове душе и визуелизација Страшног суда кроз који је туђом кривицом пролазио пре двадесет година, Милан Неговановић из Моловина на Фрушкој гори откида сопствено уво са платна и поверава ми *Причу свој живојџа* коју из поштовања према његовој срчаној отворености нећу прекидати питањима до пред крај текста.

„Човече, кад баш оћеш, *йрочийџаћу* ти ову слику! Ова слика, то сам ја! Цео мој живот, сви моји кошмари и лутања, моја истина, све је то исисано из ових вена и убризгано као крвна плазма у ову слику. Годи-ну дана пре него што сам стао за штафелај претресао сам свој живот такоређи без прекида и из часа у час, с једном једином намером, да га

Милан Негованић: „Ова слика, то сам ја!”

Фото: Слободан Шушњевић

насликам. А онда сам две хиљаде у једном деликатном ноћном тренутку осетио да сееее... како да кажем... да се у мени прошлост искристалисала. Нећеш веровати, човече, али у поноћ сам скочио из кревета у шидском стану, где сам тада живио са мамом Спасенијом, бацио се на штафелај и бесомучно сликао, сликао... Чetrдесет осам сати сликања без прекида! Попио сам за то време пет-шест литара кафе и појео петнаест сендвича. Мати ме је нашла исцрпљеног како склупчан и умазан лежим испод штафелаја. Слику сам завршио за седам дана, човече. Међутим, ова слика је почела да се *ишше* паааа... тамо негде осамдесетих година, када сам отишао на Корзику, с намером да се прикључим Легији странаца. Уговор се потписивао на десет година, мени је одговарао краћи рок, одустао сам и вратио се у Пулу, с намером да у том граду нађем посао. Не само да сам га нашао – имао сам двадесет пет година, пун снаге! – него сам живео пуним једрима, окружен безбројним лепим женама; скрасио сам се у вези са предивном Италијанком Лауром.

Погинула је хиљаду деветсто осамдесет пете у саобраћајно несрећи код Сиска. Да, човече! Имао сам све. Здравље, жене и новац. А онда, приликом једног путовања трајектом за Сплит, све се у животу промени за трептај ока, фасовао сам упалу десног ува и главобоља коју сам осетио била је само бледа увертира у пакао кроз који ћу проћи. Оперисан сам у Пули двадесет седмог маја хиљаду деветсто осамдесет друге, али после неколико дана смирења, болови у глави су се повратили и то све јачи и јачи... Човече, не дао Бог никоме да му се мозак цепа од болова као што се мени цепао у болници у Пули! Очи су ми испадале, ударао сам главом о зид. И, да иронија буде већа, при том су сви неуролошки налази показивали да је са мном све у реду. Једини сам ја знао како ми је. Приликом једне визите – а то је био пресудни тренутак – урликао сам и бацао се пред неурологом, па су ми дали грам морфијума. Упитао сам сестру оће ли сада бол да попусти? Одговорила је: 'После *овоја* сигурно оће!' Онда нисам био свестан... ја до тада нисам ни пушио ни пио... да се с тим грамом морфијума већ ствара моја психичка и физичка зависност. Глава ми се распадала од страховитих болова. Човече, претворио сам се у руину, попио би и сону киселину само да се ослободим паклених мука. У Клиничко-болничком центру *Ребро* у Загребу, урађен ми је тридесет првог августа хиљаду деветсто осамдесет друге це-те мозга и налаз је био уредан. А ја сам са боловима у глави легао у кревет и са боловима устајао. У пулској болници нисам могао да дођем до наркотика, али сам се, ипак, некако сналазио уз помоћ појединих лекара који више нису могли да гледају моју патњу. Осим тога, сестра од моје девојке Лауре била је наркоманка, касније се скинула, али и њих две су ми излазиле у сусрет. Зависник у болничком хоспитализму, када сам се обрео у пулском градићу, где се све могло наћи, почео сам од једне обичне марихуане и чаше пива... Човече, претворио сам се у живи леш! Напустио сам и Пулу и предивну девојку и вратио се кући у Шид. Са мном су се вратили и несносни болови у глави. Тада сам увелико био зависник од наркотика, али увек зависник солиста. Доброволац силом натеран, како ја себе називам. Шта значи солиста? Без обзира на ужас у којем сам живио, сачувао сам самоконтролу, јер сам у суштини знао да је услов изласка из овог пакленог круга сазнавање истине о болу у глави који ме је раздирао. Притом су и даље сви налази добри, сви ме кљукају лековима и ја све гутам. Док траје дејство, бол попушта. Ни једна доза не траје дуже од пет-шест сати. Ако узмеш један на према три хероина, после ти треба да се спустиш са тродонима, метадонима,

хептанонима... У Шиду на Бироу рада добијам здравствену књижицу десетог новембра хиљаду деветсто осамдесет друге и одлазим у Сремску Митровицу на другу операцију ува, која је урађена под локалном анестезијом и без повољног исхода, без обзира што сам тамо лежао и испитиван месец дана. Рекли су ми да уво мора да флисује. Био сам на ивици лудила од болова, развила се код мене страховита зависност, гутао сам аналгетике, седативе, трансилизере... Па, ипак, контролисано, онолико колико ми је било потребно да ублажим болове у глави. А десетог јануара хиљаду деветсто осамдесет треће, опет ме приме на ОРЛ одељење у Сремској Митровици и ту обавим и трећу операцију ува. Сви налази су показали: без обољења. Е, човече, онда ми је прекипело, рекао сам себи да то више не може тако, спаковао се и без упута другог марта хиљаду деветсто осамдесет треће бануо на Војно-медицинску академију у Београд, где ме је проф. Митровић примио као хитан случај. После седам дана испитивања одлуче да ме оперишу по четврти пут. Дана деветог марта хиљаду деветсто осамдесет треће хируршки тим на челу са тадашњим мајором, а садашњим начелником ОРЛ одељења ВМА проф. Божом Ристићем из десног ува Милана Неговановића извади петнаест сантиметара дугу газу у фази труљења! Ту су газу, четири дана после операције у Пули, заборавили у мом уху. Значи, газа је трулила у мојој глави од првог јуна хиљаду деветсто осамдесет друге до деветог марта хиљаду деветсто осамдесет треће, девет месеци и девет дана, или са операцијом укупно двеста осамдесет шест дана! У међувремену, утврђено је да сам у два наврата имао продор гноја у мозак, па и то сам преживео... На ВМА су ми рекли да сам медицински феномен. Ретко ко је толико дуго држао страно тело у глави. Не бих желео да некога подстакнем на употребу наркотика, али чудо мог преживљавања један лекар на ВМА је објаснио овим речима: 'Овај младић је или пио или се дрогирао. То му је спасило живот!' Другим речима, наркотици су синтетичким дејством блокирали мозак и нису дозвољавали да дође до сепсе. Да сам умро, рекли би: умро је због овога-онога... И никада се не би сазнала истина. Овако, ја сам се за своју истину борио и ја сам победио. На ВМА сам био љубимац и остао тамо три недеље, до тридесетог марта хиљаду деветсто осамдесет треће, када сам отпуштен без болова у глави! Неколико месеци после операције био сам сретан човек и с губитком бола нестала је и моја потреба за наркотицима. Понадао сам се да је све готово. Ђавола, главобоља ми се вратила, уво је наставило да флисује, пао сам у очај, сломио се... Е, тада сам почео да пијем,

зависност ми се повратила, и следећих шест-седам година гутао сам све што ми је дошло под руку: опијум, морфијум, хероин, кокаин, афетамин, хептанон, екстази... Из стања лажног доживљаја враћао сам се с пеном на устима, с боловима у сваком делу тела, и једина мисао ми је била да дрогу узмем поново. Круг се затворио око мене. Од ОРЛ пацијента, лекари су од мене направили наркомана. Одлазио сам у Нови Сад код доктора Дамјана Савића, мог великог пријатеља. Уследило је логично: моје лечење у Неуропсихијатријској болници у Ковину, где сам од трећег октобра хиљаду деветсто осамдесет треће, до десетог јуна хиљаду деветсто осамдесет шесте, боравио двадесет пута. Три пута сам имао цирозу јетре. Највећа ми је срећа била што су налази показали да сам ХИВ негативан. Велику, велику помоћ су ми пружиле докторке из Дома здравља у Шиду Радмила Паскаш, која је и сада тамо, и Слађана Орландић. Најзад, једанаестог августа хиљаду деветсто осамдесет седме на ВМА ме је по пети пут оперисао професор Кирил Харалампијем, начелник ОРЛ, и од тада с престанком болова и оздрављењем, уз тешки физички рад, почиње моје полугодишње скидање са наркотика, све до губитка потребе за дрогом. Најлепше године су ми пропале због туђе грешке! Од двадесет седмог априла две хиљаде друге живим са мајком Спасенијом у овој кући у Моловину; продала је наш стан у Шиду. Све је то учинила због мене. Само ја знам како живим. Мени ова држава од хиљаду деветсто осамдесет друге није пружила шансу, али жалим људе који мене жале. Хтео бих да одем одавде што пре, да пронађем неки кутак под небом уз жену коју ћу волети и која ће волети мене. Све то *ишше* на овој слици, човече! Овде, у овој кући, као што видиш, на први поглед све имам... све имам... али нисам сретан. Не. Нисам сретан..."

„Зашто?"

„Зато што од живота овде имам само мир."

* * *

Крајем августа 2019. године путовао сам са Весном по околини Шида, па смо посетили и Моловин. Застали смо у центру, код продавнице, и ту сам направио неколико снимака. Жути пас се излежавао у хладу поред зида са смртовницама. Када сам пребацивао фотографије у меморију рачунара, запела ми је за око једна од неколико смртовница залепљених на стаклу зграде, увећао сам је и угледао познато лице. Милан Неговановић, рођен 1957, преминуо је јануара 2019. године.

СОЊА ЦЕПИНА, ПРИЛОЗИ ЗА БИОГРАФИЈУ

Ја, Марко, односно Соња Цепина из Врдника на Фрушкој гори,¹ први пут сам рођен петнаестог фебруара хиљаду деветсто тридесет пете у једном месту у Далматинској загори, а други пут сам рођен, заправо рођена, шеснаестог октобра хиљаду деветсто деведесете на Универзитетској хируршкој клиници у Београду. Први отац ми се зове Иван, други Саво, проф. др Саво Перовић, уролог-хирург! Одрастао сам у Врднику, и у детињству и младости, играјући се на руднику на местима која нису за игру, више пута умало нисам платио главом своје несташлуке и потребу да свуда забадам нос. Једног дана, цуњао сам по рудничком кругу и пронашао неки необичан метални предмет, свидео ми се, однео га кући – није ми личио на ништа опасно! – али да ја, будала, ипак проверим о чему се ради, и убацам га у ужарену пећ. Експлозија ме је одувала као лист папира, избила ми око, откинула шаку и распорила стомак. Мало је фалило да ми откине и ону мушку ствар, а када после свега сагледам свој живот, и све патње које ми је приредила... да извинеш... баш та мушка ствар, нешто се мислим, боље да сам оног дана остао без ките, него без ока и шаке. Био сам мушкарац, полни орган је нормално служио сврси, а зашто се покварио, то не знам, није ми јасно. Природа је имала са мном неке рачуне. Или се са мном поиграла. А ја сам јој узвратио тако што сам се поиграо са њом. Кад је циркус, нека буде циркус! Све је почело другог фебруара хиљаду деветсто шездесет шесте. Дан као сваки други дан у животу једног тридесетогодишњег службеника. Живот човека се промени, на боље или на горе,

¹ Аутор је о случају Цепина из Врдника током неколико година објавио више текстова у матичним новинама *Дневнику*, али највећи одјек, случај је имао крајем осамдесетих година после објављивања Марковићеве репортаже у високотиражном загребачком недељнику *Арена*.

Соња Џепина: „Природа је имала са мном неке рачуне.”

Фото: Немања Поповић

премда у крајњем исходу увек буде на горе, док трепнеш оком, севне нека варница долетела ниоткуда, и више то није исти човек. Тако је било и са мном. Седео сам тог јутра у канцеларији са шест службеница, био сам шеф рачуноводства у руднику угља, кад одједном осетим да ми је лоше, осетим слабост, спопаде ме мука, завртело ми се у глави. Пресекао ме је такав разорни бол одоздо, процепило ме је из доњег стомака, тако да сам моментално изгубио свест и скљокао се на под. Најгорем непријатељу такав бол не би пожелео. Срећом, изгубио сам свест, тешко да би у свесном стању то поднео.

Кад сам одшкринуо капке, угледао сам изнад лица младу, осмехнуту жену у белом. Анђео? Не, немогуће, себе нисам могао да замислим у рају! Лежао сам у

кревету Покрајинске болнице у Новом Саду, тамо су ме подвргли испитивању и, све у свему, отпуштен сам кући без праве дијагнозе; нису докучили шта је то пукло у мом телу. Од тада ми је бивало све горе и горе. На крају више нисам био у стању ни да идем на посао, извадио сам боловање и обијао прагове клиника, болница; где ме све нису слали и где ја нисам одлазио молећи за помоћ. Дијагнозе су се мењале и најзад су нашли оптималну: *Induratio penis plastic transvestisimus seu transsexualismus*. Лечили су ме у Покрајинској болници у Новом Саду и на ВМА у Београду, прописивали ми терапије. Болови у доњем стомаку нису престајали, све су били чешћи и оштрији. Живео сам у страху да се не понови првобитни, разорни бол. Стално ми је био у подсвести. Страховити бол се поновио хиљаду деветсто шездесет седме и изгубио сам полну моћ. Више се није дизао. Упркос јаким терапијама, моје стање је до те мере постало неподношљиво, да су ми бол

причињавале чак и гаће и панталоне. Ишао сам кроз Врдник без гаћа. Моје тело је у међувремену начисто полудело, запазио сам да ми отпадају длаке са груди и да ми расту сисе. Полни орган ми је одумирао. Шта се у мени преломило, какви су се то чудновати процеси одвијали у мом мозгу, не знам, осим ако нисам хтео да се наругам својој судбини; али, почео сам себе да доживљавам као жену, и неки глас ми је поручио да се прилагодим том новом идентитету. Године хиљаду деветсто шездесет осме набавио сам перику, обријао се и почупао обрве, налакирао нокте, напудерисао лице и усне нагласио ватрено црвеним кармином, подигао груди и обукао женску одећу, с нешто бижутерије. Удесио се као за осми март, и у ципелама на штикле, а висок сам безмало два метра, прошетао се Врдником на општу радост становништва! Шта је мени требало да с тешким органским обољењем правим и будалу од себе? То је велика непознаница и за мене, с њом ћу отићи и у гроб. У сукњи, наравно. И не као Марко, већ као Соња Џебина. Зато од овог тренутка исповест настављам у женском роду. Кретала сам се упакована као жена, а доле ми је још висила кита. Хтела сам на операцију, читала сам да се у иностранству, па и код нас у Београду и Љубљани, операције успешно и рутински обављају над егзибиционистима, травеститима, психо-хермафродитима; то је у оно време и на Западу још била атрактивна тема за новине, као сада ово клонирање. Код нас се таквим случајевима бавила жута штампа. Код мене је било у питању тешко физичко обољење, откривени су ми тумори и хируршко одстрањивање полног органа за мене је значило много више од промене пола. С друге стране, премда нормална психичка личност, ја сам, искрено говорећи, целом својом необичном појавом, радила против себе. Нико, поготово не службеници у државним установама, нису ме схватили озбиљно. У Врднику су ме испрва гледали као циркус на штиклама, шалили су се на мој рачун, што је и природна људска реакција, не замерам, али с годинама су навикли на мене, и само још на страни побуђујем знатижељу људи. То зависи од тога како се упакујем. С обзиром на моју висину, штикле учине да се улицом шетам као ној међу гускама, а с обзиром на то да су ми ноге мушке а груди лепе као Бренине, и да бријем браду, брада ме излуђује, разумљиво је да се све живо окреће за мном. Наслушала сам се свакојаких коментара, упадица, шала. Што наш свет зна да буде непристојан и безобразан према жени, таквог неваспитања нема нигде! Стану па ме гледају, заблену се у мене, коментаришу, питају... – „Јеси л’ ти мушко или женско?” – „Ајао, какво је ово чудо на штиклама!”

– Реко: Не дао ти Бог да будеш овакво чудо! Док сам ја тако засмејавала људе по улицама, кући у четири зида преживљавала сам пакао. Болови су ноћу били тако разорни, да сам трчала по шуми изнад Старе колоније и урликала. Људи су мислили да сам скренула с ума. Хиљаду деветсто седамдесет седме пошаљу ме на специјална испитивања у Војно-медицинску академију италијанске армије *La grande Niguarda* у Милану. Тамо сам заведена под шифром: 642-AI, и то сам сазнала тако што сам украла књигу са историјом своје болести. Италијани ми нису помогли; мени су очи и даље испадале од болова. Лечење сам наставила у Војној болници у Новом Саду. Дозволите да прочитам историју своје болести, коју је шеснаестог јануара хиљаду деветсто седамдесет осме потписао др Синиша Поповић, гинеколог и акушер. „Због болова у доњем делу њрбуха Марко Џејина обраћао се разним здравственим усљановама, али му никакво лечење или њераија нису ублажавали болове. Болови у доњем њрбуху били су њолико јаки да му је њосљало немојће носити њаће, а најбоље се осећао у женским сукњама. Женску одећу и високе њоњињице редовно носи од 1. марта 1968. До њочетика болесњи увек је осећао свој њол, али од 8. августа 1967. ња њуби и није ња мојће изазвањи. Редовно њрима женски хормон. Под деловањем есњројена видљиве су објекњивне њромене ња су му њруди њочеле расњи. Посњејено му њело њојрима женски облик. Под уњицајем есњројена њримејно је њсихичко смиривање и ублажавање болова. Иначе, болесник је инњелекњуално и њсихички добро развијен. Поњњуно је свесњан своје болесњи, али је њејово здравствено сњање неизвесно. Присњаје на хируршко одсњрањивање њениса да би се решио њењких болова и комњикација ове болесњи...” Милиција на страни сваки час ме је заустављала, мој изглед привлачио је чуваре реда као магнет, и то стално легитимисање у Новом Саду и Београду попело ми се на главу; умало нисам рекла попело ми се на к.... Затражила сам помоћ у нашој општинској милицији у Иригу. Хиљаду деветсто осамдесет друге издали су му специјално уверење, једино такво икад издато у Југославији, потписао га начелника СУП-а у Иригу Павле Чолић.

„Џејина Марко Соња њоднела је захњев овом орјану унуњрашњих њослова да јој се изда уверење у сврху доказивања идентњитњта. Наиме, Џејина Марко Соња оболела је од њењке болесњи, ња је њринуђена да носи женску одећу и обућу... Ово уверење корисњи за уњврђивање идентњитњта њоре наведене особе једино са лекарским уверењем.” Живела сам бедно од инвалидске пензије, а операције промене пола папрено

су коштале за наше платежне могућности. Обраћала сам се СИЗ-у за здравство, да ми новчано помогну, и добијала сам увек исти одговор да такви случајеви попут мог нису предвиђени у закону. Узалуд сам ја махала страшном дијагнозом, тумор је претио да ме убије. Сматрали су да сам егзибициониста. Куд ћу, шта ћу, обијала сам разне прагове, и урликала и кидала се од болова. Већ сам била и психички начета, на ивици лудила. Онда ми синило да се обратим за помоћ амбасадама у Београду, и заређам од једне до друге. Швајцарска, СР Немачка, САД, Енглеска... Нико није дао ни цвоњка. У амбасади Мексика умало батина нисам добила. Нису имали поштовања ни према једној дами. Помогла ми новчано само амбасада Етиопије! А у оно време силни људи поумираше тамо од глади и жеђи. Амбасада је била на трећем спрату палате Албанија, а горе сам се попела у пратњи милиционера центлмена, који ме је претходно легитимисао испред зграде, и коме сам показала уверење СУП-а Ириг. Етиопљани ми одмах дали тридесет хиљада динара. Ево, да им овом приликом још једном захвалим! А сад да кажем... Може! Добро. Ти си први описао моје патње у штампи и захваљујући твојим текстовима позвао ме на Универзитетску хируршку клинику у Београд проф. др Саво Перовић, уролог хирург. Кад ме је прегледао, пренеразио се: „Ово је немогуће! Ово је светско чудо!” Долазила сам код њега на испитивања, операција је одгађана, и тек годину и по касније шеснаестог октобра хиљаду деветсто деведесете нашла сам се на толико жељеном операционом столу. Колико сам дуго чекала на операцију, могла сам већ и родити. Сложени захват, којег су снимали Немци и Французи, прославио је др Перовића. Хвала му до неба! Доказао је да се под рукама врхунског мајстора свог посла може преживети и

Марко Џепина као млади
руднички чиновник
Породична архива

овакво једно тешко обољење. Одстранио ми је пенис и формирао женски полни орган. Синуло ми је сунце, вратила ми се животна свежина, сва сам процветала. Ослободио ме болова. Помогао ми је не само да живим, већ и да се по други пут родим. Хвала! Хвала, професоре! Ја сам данас бака Соња Џепина на корак до седамдесете године. Удавала се нисам. Немам ни рода ни порода, тело сам завештала медицини, а живим од инвалидске пензијице нормално и скромно у свом станчићу на Старој колонији у Врднику и облачим се још увек као жена, јер жена и јесам. А сукња је мој избор. Додуше, могло је и без сукње, али не би било тако занимљиво.

* * *

Соња Џепина умрла је 2005. године, непуних годину дана после објављивања овог њеног монолога у мојој рубрици *Ујоштреба живошта*, и сахрањена је у породичној гробници на гробљу Витезић у Врднику, где почивају и њени родитељи.

Соња је сахрањена под именом Марко Џепина.

ЈЕДАН (НЕ)ВИДЉИВ ЧОВЕК

Сирмијум. Михољско лето, ових дана. Само што сам елегантним пешачким мостом Светог Иринеја, разапетим на челичним ужадима изнад лење и дебеле, сивомаслинасте савске воде, прешао из (Сремске) Митровице у (Мачванску) Митровицу, тј. у провинцијал Мачву или у онострани Срем (*Sirmia Ulterior*)¹, да се макар неко време, забављен на овом приватном суботњем путовању по сремском континенту са законитом женом, измакнем од новинарства на другу обалу реке, кад тамо, близу шарене „византијске” црквице, само што сам закорачио на територију провинцијала Мачве, прилази нам бетонским шеталиштем уз реку црнопут човек са задимљеном цигаретом у устима (железничарска шапка, црвена мајица, црвена тренерка подвртнутих ногавица, црне ципеле) и гура одртавели женски бицикли, с торбом окаченом о волан, и аутомобилским регистарским ознакама, спреда: НС 158 667, одостраг: БГ 282 150!

„Одакле ти, човече?” питам бициклисту.

„Идем, браћо моја, од сестре Зорице из Засавице, прво село одавде. Био у посети код ње. Дозволите: Адамовић. Љубиша Адамовић, живим преко у Срему. Кузмин!”

„Кузмин? Па, то је прилично далеко”, приметих као солидни зналац сремске географије. „Пут од Кузмина до Засавице прелазиш на овом бициклу?”

„Да, браћо мила... На овом бициклу! Јесте рага, свашта је преживио и много је километара у његовим точковима, ал’ ме служи годинама. Данас, четрдесет километара све укупно, долазак и повратак. Није то ништа за мене. Е, браћо моја, дуга је то прича, куд ја све нисам био са

.....

¹ Подручје Мачве у средњовековним изворима назива се онострани Срем (*Sirmia Ulterior*). У неким изворима назива се и доњи Срем.

бициклом: Шабац, Богатић, Шид, Бјељина... Свуда ме има! Мени, на пример, народ не верују да ја ову крнтију возим од Кузмина до Шапца и још успут стигнем да попијем два пива у Митровици, Глушцима, Табановићу, тамо где већ направим паузу. Треће пиво пијем у Шапцу. Дај ми добар бицикл, добру машину, и да видиш како се вози, много је два сата до Шапца. Стиго би очас!”

„Зашто га гураш? – Цркла машина?” питам кузминског бициклисту.

„Гурам из Засавице. Не ваља. Морам га мењати.”

„Зашто си задњи точак ставио у предње виле? Како се *џо* уопште окреће?”

„Јашта, браћо. То је мој изум!” рече Адамовић. „Кад се један точак поквари, ја их само заменим. И путуј даље, до следећег квара.”

„Добро, али шта с тим... Покварен точак остаје покварен и кад га замениш.”

„Не, не! Нисте у праву, господине.” – Адамовић показује на точак у предњим вилама. – „Овај није био добар у задњим вилама, па сам га пребацио у предње, радио је ко швајцарски сат, и све до данас се окрето без проблема. Сад нешто кочи, запиње. Осовина стеже, осећам да стеже ко да ће да зарипа, па ћу можда морати... не знам, све зависи... да негде успут предњи задњи точак вратим у задње виле, а задњи у предње виле. Буџим, браћо моја. Буџим.”

„Ако осовина стеже у предњим вилама, зар неће стезати и у задњим вилама?”

„Неће, ваљда.”

„Добро, али ако покварени предњи задњи точак вратиш у задње виле, а задњи точак углавише у предње виле, онда ће опет задњи точак бити у предњим вилама!”

„Да. И шта је ту чудно?”

„Зашто предњи точак није у предњим вилама?”

„Зато, браћо моја, што немам пара да купим предњи точак. Па сам принуђен да буџим како знам и умам. Пробуши ми се гума, муке моје. Пошто немам пара ни за лепак, а камоли за нову унутрашњу гуму... Немам ја пара, браћо моја, ни за леб, да се разумемо... Канапом је тако чврсто завежем ту где је бушна да нема шансе да испусти ваздух. Убаџим је у бандаш и терај даље. Мени народ не верује да ја тако крпим гуме.”

„Адамовићу, радиш ли негде?”

„Нигде. Радио сам три године у кожари у Кузмину, док сам мого. Носио џакове и стресо стомак. Више не могу. Ево, сада, десет дана нисам возио бицикл и већ осећам да ми иде тешко. Мучи ме кичма, последица саобраћајне несреће, а о левој ноги да и не говорим! До скоро сам на киши купио пужеве и продао. Надничарим. Храним се недељом са гробља, браћо моја.”

„Шта ти је с левом ногом?”

„Награбусио ко жути! Аууу... Не волим ни да се сећема тога. Имо сам гадан лом пре три године”, Адамовић подврну ногавицу и показа. „Ево, видите, осто је ожиљак... кост ми је била смрскана... Настрадао у тешкој саобраћајној несрећи у Кузмину!”

„На овом бициклу?”

„Да, на бициклу, ал’ не на овом... Овај сам набавио после изласка из болнице. Две године сам био непокретан, браћо моја!” рече Адамовић. „Нико ни да ме погледа, муке моје. Терам суд, шта вреди, онај набавио добре адвокате.”

„Ко је онај?”

„Доктор из Футога, ради у Бјељини, тај што ме клепио аутом у Кузмину!”

„Шта се догодило? Испричај ми.”

„Гуро сам улицом бицикл са џаком на пактрегеру, носио неке отрове за репу, да продам па да имам нешто пара за вашар у Шапцу.”

„Којом страном си гурао бицикли?”

„Е, сад, неко каже да сам по правилима треба ићи супротном страном, неко каже да то нема благе веза, пут је био довољно широк за обојицу.”

„А шта ти кажеш, Адамовићу?”

„Шта ја кажем? Ја, браћо моја, кажем да ме је клепио са леђа, то је чињеница, а имо је довољно места, читаву ширину пута да ме обиђе! Пут је био празан. И он право на мене. Упамтићу за сва времена, био је трећи дан Госпојине...”

„Мале?”

„Велике Госпојине. Има три године од тада. А ко да је било јуче. И доктор наишо колима, а мене није видио од џака, тако је изјавио је у полицији.”

„Значи да је џак видео.”

„Џак је видео, јашта!”

Љубиша Адамовић Љубе:
„Нема правде за овакве као ја.”
Фото: Жељко Марковић

„Пошто је џак видео, питање је зашто је ударио у џак?” замислих се над случајем. „Зашто џак, којег је видео, једноставно није обишао?”

„То и ја кажем!” рече Адамовић и настави о свом случају. „Да је обишо џак, не би клепио мене. Клепио ме и бацио у јарак. Одма је звао милиционера на увиђај, то не могу да кажем... Ја из јарка јаучем: Помагајте, браћо моја! – а милиционер прави увиђај. Позвали су хитну. Е, кад су њих двојица завршили, доктор седне у кола и настави пут.”

„А ти?”

„Ја осто да јаучем. Боли нога, крушну ти мрву... Однела ме хитна из Митровице. Две године сам био непокретан. Он дошо у болницу и донео ми штаке.”

„Штаке? – И како је објаснио тај поклон?”

„Каже, искрено му је жао му што ме је клепио, извињава се и моли ме да му опростим, ал’ тако је како је... Није ме ударио намерно. Е, кад сам прошле године стао на ноге, набавим овај бицикл, нађем регистарске таблице на отпаду, и ставим их спреда и одостраг. Неко каже да сам луд, неко да сам паметан, а ја свима одговарам: Назовите ви мене, браћо моја, како год оћете, ал’ ја се сада на путу *видим*! Мени је до гуше саобраћајки!”

„Било их је још?” упиташ кузминског бициклисту.

„Неколико пута сам летио у ваздух, пре него што сам ставио таблице на бицикл!” рече Адамовић и настави своју причу. „Једаред упрего коња да из Кузмина одем у Лаћарак. А ждребету се... био млад коњ, оме... нешто приказало, није тео на пут, и једва сам га некако убедио да пођемо. Био леп дан, ја седим и певушкам, а ждребе се одобривољило и везе путем. Кад у Мартинцима, код трафике, излете ауто и удари у мог

коњића! Браћо моја, седам метара летио сам у висину и људи су гледали ди ћу пасти! Треснем на ивицу ћуприје.”

„А коњче?”

„Мртво на месту. Коњића је одгуро десет метара, додо гас и кидно иза кривине. И тај је био доктор! И ником ништа. Сви га тамо знају”, рече Адамовић.

„Ником ништа? – Није процесуиран за такву несрећу!?”

„Ма, како! Ја имам сведоке, видели људи да ме је клепио, ни кривог ни дужног. Ма, како! Нема правде за овакве као ја! Сиротињу можеш газити некажњено и, ако си ’неко’ и имаш пара, нема шансе да завршиш у затвору ил’ да платиш штету. Да се судим са њим? Ди су мени паре да нађем доброг адвоката? И како се звршило... Ником ништа! Појео вук магарца! А једаред ме ударио камион тамо кад се пређе пруга код Кузмина.”

„И опет ником ништа?”

„И опет ником ништа! Је л’ то правда, браћо моја? Има ли закона у овој држави? Јесмо ли сви равноправни пред законом? Нисмо, браћо моја! Нисмо. Једино у Бога верујем и једино ме Бог штити на овом свету!” рече Љубе Адамовић.

„И гледа и бележи”, додао сам.

„Све Бог види и бележи, да! – Е, откад сам ставио ове аутомобилске ознаке, возим без проблема. Сад ме сви виде.”

„А како на то гледа саобраћајна полиција?”

„Мало су се у почетку бунили ови из Шида, а сада су се навикли на таблице. Има један који се баш наврзо на мене, па ме стално зауставља. Избацићу те, каже, из саобраћаја! Правиш циркус од себе! Зашто уместо таблица, каже, не ставиш мачије око? Немам пара за мачије око, реко, а и нису исто мачије око и аутомобилске таблице на бициклу. Имо сам мачије око, па ево... покажем му ногу... како сам прошло! Шабачка полиција ми не ствара никакве проблеме.”

„Како реагују возачи кад те виде на путу?”

„Свирају, смеју се, завитлавају, поздрављају ме... Један у мимоилажењу отворио прозор кола и добацио: ’Брате, кад ти истиче регистрација?’ Боље да се и завитлавају са мном, него да ме клепе. А народ ко народ. Мисле да сам луд. Нисам луд! Нека причају шта оћеду. Мени таблице помажу. Ја се *видим*, а да нисам окачио ове таблице, не би ме, браћо моја, ни ви видели и са мном попричали.”

„Зашто носиш железничку шапку?”

„Зато што сам са железнице! Имамо две кућице на железничкој станици у Кузмину. Мати ме је из једне кућице истерала, отишла и заклаучала је, а у другој живим сам.”

„Где је мама?”

„Разболела се и сада је код ћерке, моје сестре Зорице, у Засавици. Ишо сам данас да је посетим. И реко сам јој: А шта сад, мати? Да имаш снају, сада би те она гледала у Кузмину. Није јој ни једна ваљала, много је захтевала, а женио сам се не знам ни ја колико пута! Те овој фали ово, те оној фали оно... И сад живим сам! Питам је: Шта је сад, мати? А она: 'Сад се сналази како знаш и умеш!'”

„Има ли ту мало и твоје кривице?”

„Крив сам и ја, браћо моја. Крив сам што сам жив! Никад мати није имала поверење у мене. Више верује комшиници, дала јој кључ да пази на кућу и храни живину, а ја јуче био тамо, живина нема ни хране ни воде и да им ја нисам сипо... Живим, браћо моја, у овој другој кућици, сам ко рак, а толико жена имо у животу! Била је једна Милена, па Роса, па Николија... онда једна Гордана... па, па па... па Зорица из Товарника, то је код Купинова, па Симана из Прњавора...”

„Којег Прњавора?”

„Мачванског. Имам и децу са једном! Вера из Кузмина, друга жена по реду; имам са њом троје деце, два сина и ћерку, она живи у Аустрији. Већ сам и деда. Само ми мало криво, превела их на своје презиме Павловић. Морала је, самохрана мајка, а то је био начин да добије нешто пара и да их подиже.”

„Адамовићу, хоће ли бицикл издржати до Кузмина?”

„Оће, оће. Мало возим, мало гурам. Можда ћу успут заменити точкове. Кад дођем кући мењам бицикл. Не ваља. Баксузан. Имам један бољи са сатом на волану; кад сам то прогуро кроз Кузмин, сунце ти крваво... Изгледа да је *џо* терало мотор! Само, морам да нађем педалу. Рајто сам са једним човеком, па ми он сикиром одвалио педалу. Сваких лудака данас има на овом свету!”

„А регистарске таблице? – Остају?”

„Остају, да! Нигде ја више не идем без таблица! Ову задњу, београдску, дуго нисам мењо, а ову предњу, новосадску, ставио сам јуче. Ко да сам знао да ћу баш вас срести! Кажу: онај Адамовић прави циркус од себе. Нека причају шта оћеду. Ја се сада *видим*! Ја више нисам *невидљив* човек! Не бисте ме ни ви приметили, браћо моја, да од себе нисам направио циркус!”

* * *

Годину дана од објављивања у недељном *Дневнику* овог мог разговора са бицикlistом из Кузмина, у недељу 2. новембра 2008. године, спикерка телевизијског *Дневника* прочитала је последњу вест, која је управо емитована из Сремске Митровице. У Кузмину, на тамошњој депонији смећа, пронађена су три ножем искасапљена леша и четврти обешен о греду надстрешнице једног периферијског кућерка. И то је све. Сутрадан је објављено да је обешени човек Љубиша Адамовић, за кога полиција „основано сумња” да је починио троструко убиство.

Неколико дана касније *Политика* је писала: „Случај троструког убиства у селу Кузмин код Сремске Митровице је разјашњен. Љубиша Љубе Адамовић (39) из Кузмина је у недељу увече 2. новембра на сеоској депонији смећа са више убода ножем убио Анђелку Шојић (54), њеног невенчаног супруга Деспота Ранисављевића (62) и избеглицу из Босне Радивоја Радака (74), па после овог крвавог пира сам је себи пресудио, обесио се за рог од надстрешнице испред своје куће на улазу у Кузмин.” О овом злочину писао је и *Дневник*, лист у којем сам годину дана раније у рубрици *Ујошреба живота* објавио свој „интервју” са Љубишом Адамовићем (уз текст је објављена фотографија кузминског бициклисте, коју сам снимио у Мачванској Митровици): „Истражни органи су, после завршене обдукције у Институту за судску медицину у Новом Саду, дошли до непобитних чињеница да је самоубица Љубиша Адамовић убио ово троје, па онда пресудио себи. Досије злочина у Кузмину је затворен, мада мотив никада неће бити разјашњен, јер је разлоге за овај монструозни злочин Љубиша Љубе Адамовић однео са собом у гроб.”

Да ли је Љубе разлоге за овај „монструозни злочин” однео у гроб, или су они остали да заувек живе у мојој новинској причи?

Не знам. Нисам паметан.

ЗАЗА СА БЕЛОГ КАМЕНА

Језеро Бели камен. Ко зна, а није (фрушкогорски) Сремац, где је вештачко језеро Бели камен? Велико је и округло као воловско око, обале су му голе, обрубљене струганим каменом као кујунцијским дуборезом у месингу, степенчасте и вертикалне, изрезане у лапоровитој стени, црвене и шупљикаве попут сиге (бљештаве на сивим кулисама јутарње зимске сепије), вода зеленкаста, прозирна и хладна, непокретна као огледало, а кречно дно му је видљиво на највећој дубини од шездесет метара, да не поверујеш и да се смрзнеш! Близу тог језера, напуштеног *Лафаржовој* копа, ограђеног жицом – под надзором чуварске службе! – заглављен под јужни пазух Фрушке горе, као да само мене чека, мирује, стегнут у себи као туткалом, глувоними Бешеновачки Прњавор. Мирује, спава зимски сан, а у ствари испод офуцане фебруарске коре без снега, патуљасто село кључа и урличе изнутра раздирано подсвешћу, потиснутим страстима и нагонима, жедно и гладно доказивања и покрета. Два млада и снажна шумска коња дебелих копита, упрегнута у таљиге за дрва, брижно ушушкана простиркама преко леђа и забреклих трбуха. Коњи стружу бусење под копитама, а њихове губице, насапуњане слинама, пуше се испред окамењене главе локалног партизана. Коњи чекају кочијаша, млађег шумског радника, који за шанком кафане *Шараје* раскрављује миокард српским аспирином.

У оближњој капији куће, обележене смртовницом са сличицом жене, стоје као фотографисани сремски фолклор на неком хиперреалистичком платну, сами на улици, човек и пас. Човек је са шубаром на глави, обложен пршњаком као панциром, и у папучама. Псето је црно, срчано, оштрооко. Уши су му усправљене, напете, дрхтуре.

„Како се зове пас?” питам човека.

„Заза!” Јован Ђрцеговац представља ми своју црну кујицу, пошто се Заза, загледана у странце с челичном усредсређеношћу, коже испе-

чатиране зараслим ранама, сама од себе наметнула као окидач за кайијски разговор.

„Пацовчарка? – Какав јој је карактер?” упитах човека.

„Има вулкан у срцу! Опасна је пацовчарка, да! Велики борац! Видите како вас посматра, пробада погледом, засеца до кости. Зази ништа не може да промакне. Кад осети пацова у дрвима, кокошарнику, свињцу... кад га фиксира, настаје чудо божје од скакања, гребања, цвиљења, све док ме не примора да јој помогнем и почнем да склањам дрва, подижем предмете. Ако га одма не шчепа за гушу, чекаће га сатима, данима ће га вребати, напета, непокретна изнад рупе. И, пре или касније, забиће му зубе

у гркљан и донеће га пред врата да се похвали уловом. Ја раним кокошке, а пацов се прикраде, да се омасти о зрневље. Заза је ту негде, вреба. Одједном, иза мојих леђа, цичање, режање, цвиљење... Зграбила га, отресла, оволиког пацовчину, избушила га зубима. Зуби су јој као у пиране. И седи изнад мртвог пацова, уши су јој усправне, мрда репом, цвили и гледи у мене све док је не помазим.” Човек се саже и помази кују по глави. „Заза! Мала моја Заза! Остали смо у овој кући само ја и Заза. Нема нам више Слободанке.”

Гледам смртовницу залепљену на стубу капије. Жена је умрла 12. децембра, на мој рођендан. „Ваша супруга?” питам.

„Да. Умрела, сирота, није јој било лека; сад, шта је ту је, ње више нема, остадо сам у овој нашој кући, мора се живити са том истином и реалношћу”, рече Ерцеговац и дубоко уздахну. „А да ми је тешко без Слободанке, тешко је... тешко, брате! Спопала је нека опака болештина, покушали смо шта смо могли... иди вамо, иди тамо... Надали смо се да ће се извући, али, ето, умрела је... још је све то свеже, колико јуче... Саранили смо је горе на нашем прђаворском гробљу. И сад, младићу,

Јован Ерцеговац: „Каква је то борба била, то свет није видио.”

Фото: Слободан Шушњевић

шта да вам кажем, није ми лако да вам то објасним, ту промену после њене смрти, кад останеш сам у зидовима, сам у овим годинама, мени је седамдесет седам. Ипак, крећем се, добро је док сам на ногама. Гурам некако! Мучи ме несаница. Ноћ никако да прође. Дан је дугачак, треба га нечим испунити. Шта ја радим? Како трошим ово мало времена, што ми је остало на свету? Причам са Зазом. Заза ми прави друштво. Причам сам са собом. Кажем зајутра себи: Јово, данаске мораш да урадиш то и то... А кад све то обавиш, ондак си слободан, и правац на шор, међ' људе. У разговору са људима мисли одлутају, одмори се мозак. Буде лакше. Умине туга. Некада је мене спасавао физички рад, јер човек који ради – човек који рукама ради! – нема времена, такав човек, да се бакће са собом, да се рве са мислима, да филозофира, да тугује, пати. Е, сад сам већ матор, снага ме напушта, спао сам само на оштрење ножева. Оштрим ножеве овим мојим Прњаворцима. А некада сам поткиво коње и волове, свакојаке лепе ствари радио сам у животу, питајте по Прњавору, свако ће вам рећи... Да, и ја свашта причам, свако ће вам рећи, а ко да посведочи кад сам ја најстарији! Оно што сам видио, то сам овим рукама... вите ове шаке... овим шакама сам створио! Таки сам мајстор био, а сад, шта је ту је, живот је пролетио, сад раним кокошке."

„Ви у вашем дворишту храните кокошке, а ваши вршњаци у граду гризу цигарете на терасама и шеткају се по становима вишеспратница, зуре у телевизор и луде од досаде и осећаја бескорисности", кажем старцу.

Јован Ерцеговац ломи разговор као штап преко колена.

„Раним ја кокошке, али богами раним и фрушкогорске орлове!"

„Орлове? – Чиме их храните?"

„Кокошкама!" рече Ерцеговац. „Кружи изнад села, орлушина, видиш га на небесима ко глава чиоде; одједаред се обруши, падне одозго ко камен."

„Међу кокошке?"

„Међу кокошке, да! Оволика орлушина!" Ерцеговац рашири руке. „Забоде канце у кокошку, кљуцне је у главу, убије... и само чујеш фи-јуууууу... фијуууу... Одлете са кокошком негде изнад Јамбрекове стране! Док се ја снаћем, орао већ обави посао. Долећу одозго са Чота, тамо им је база. А за лисице и пацове задужена је Заза... моја Заза.... само је остарила... Погледајте ове њезине паметне, стаклене окице, све се у њима огледа, све разуме."

Заза криви главу, усредсређена на газдино лице.

„Где је Заза зарадила ове ране по леђима?” упитах човека.

„Подеро је лис, сироту! Ле-
чио сам је и излечио, али ране су,
вите, остале на кожи. Заза! Моја
мала, срчана Заза! Каква је то
борба била, сунце ти бојје, то
свет није видио! Доле, код језера
Бели камен, тамо имам башту,
знате, па одемо ја и Заза. Добро
ми дође да избацим тешке мисли
из главе. И, један дан, однегде се
појави лис, крупан, млад лис...
оволики... кудикамо већи од Зазе.
Ал’ какве вајде лису што је круп-
нији, кад Заза има срце као вул-
кан! И почне клање на Белом
камену. Бацали су се по трави и
грмљу у крвавом клупку. Дохва-
тио сам ашов да клежим лиса,
учинило ми се да ће заклати Зазу.
Али, људи моји, да сте то видели,
таквом су се брзином обртали у
борби, закачени зубима, подера-
ни, да нисам смео да ударим ашо-
вом, па да још грешком убијем

Зазу. Гризли су се и крклали, једнако се ваљали у клупку, и лис је видио
с ким има посла. Тео је да побегне. Заза му се зарила зубима у месо као
крља. Нисам тео да се мешам. Препустио сам им да то сами реше! То
је, ипак, била само њихова ствар и не би било фер да сам ашовом убио
лиса. Зази је успело да му зарије зубе под гркљан, и онако ситна... како
да вам то опишем... Висила му је о врату као кравата! Лис је, сирома,
покушавао да је отресе или да је угризе за главу, ал’ Заза се не да... Зазини
зуби не попуштају. Врат лиса био је сав крвав. Подерала га. И она је
била сва крвава, поцепаних леђа. Дуго је трајала та борба! Зубима му
је парала гркљан и лис је, јадник, пружио све слабији отпор, гушио се
у крви, посрто. Било је јасно да ће га Заза убити. Висила му је о врату,
док је лис стајао на ногама, дрхто и чеко смрт. У борби су се прилично

Заза

Фото: Слободан Шушњевић

одмакли од мене. Нисам више тео да гледам то мрцварење. Оставио сам их 'залепљене', забацио ашов преко рамена и очо кући. Знао сам да ће се Заза вратити. Није јој то била прва борба. Увек је побеђивала. Има оволико срце! У неко доба, ево моје Зазе на капији. Крвава, кожа у фронцлама, гледи у мене и мрда репом. Сутрадан сам леш лиса нашо код језера. Људи моји, кад вам кажем, ту борбу на Белом камену, то је требало видити! Ајмо у кујницу на ракију. Изволите, људи! Ајмо, ноге су ми се заледиле, а и ватра ће ми се угасити у шпорету... Идемо, Зазо!"

Допала ми се сопствена стратегија од капије до капије, па на путовању кроз Гргуревце застајем у Палих бораца 45, пред тешко оболелом черпићаром, хладних прозора. Пред капијом, човек киселих очију, спуштених рамена. Блуди у празно. Види се да му није до ничега и да је у проблему. Име му је Бранислав Петров. Транзициони губитник. Иза његових леђа, лаје омањи пас завезан на ланцу.

„Ја сам сломљен човек и пун сам горчине. Мој живот је чиста, заокружена пропаст. Био сам до јуче нормалан човек. Више нисам. Сада сам крпа од човека. Остао сам без посла у *Мајпрозу*, отпремнину нисам добио, нема од тога ништа, и живим... живим од ничега... Кад има пара купим леб, кад нема пара нема ни леба. Гладујемо. У оцаку ми се нахватао лед. Немам за дрва. Ложио сам чокове, док је било чокова. Жена ми болесна, лежи у хладној соби, умотана у ћебад. Немамо ни за њене лекове. А двадесет пет година болесна је са живцима. Више немам ништа.”

„Имате своју капију.”

„Није ово моја капија. Ово је општинска кућа са два стана, а један стан, ову руину овде, добила је од задруге моја жена. Видите на шта то личи. Први већи снег ће срушити кров. Сва врата су затворена за мене. Немам више снаге да се покренем”, рече Петров.

Античка драма на гргуревачкој капији.

Можда се решење крије на обали језера Бели камен, тамо где се мала Заза, кујица која има срце као нуклеарни реактор, тукла са лисом у борби коју свет није видео?

ТРАГЕДИЈА ШЕКСПИРОВЕ КУЋЕ У ОГАРУ

Разгледница подневне равничарске меланхолије и обамрлости пред велико априлско буђење: клупа грубо склепана од даске, прастара театарска реквизита на ничијој земљи под зимзеленим уличним дрветима, испред старе куће у строгом и геометријском шпалиру аустроугарског урбаног рационализма садашње Шумске улице. Поред куће, на клупи, њих два у бекетовској метафизичкој пустоши воденог села у доњем Срему, једини људи тог момента на шору, седе један поред другог у ложи провинцијског театра апсурда, чекају Годоа као *Есџраџон* и *Владимир*, дремају и одмарају мозак у интермецу после ручка, размењују понеку реч условљену дешавањима на улици и прате погледима новосадски ауто, који нагло кочи, а затим се котрља у њиховом правцу у рикверц. Чекали су Годоа, а дошли су новинари. Молим (Огарце) за опроштај, признајем да сам за њихову „најстарију кућу у Срему” први пут чуо тог преподнева у Прхову.¹

„Добар дан, господо Сремци! – Колико је стара ова кућа?” питам људе са клупе (од неког питања се мора почети).

Узимају нам меру опрезним погледима, а затим ће у глас: „Питај Бога!”

(Шта сам рекао: чекају Годоа.)

.....

¹ Аутор Жељко Марковић објавио је три приче о старој кући у Огару у оквиру свог репортерско-путописно-књижевног серијала *Ујојџреба живојџа* у недељном издању новосадског *Дневника*. Репортер је био мотивисан жељом да својим новинским причама помогне старој кући у драматичном стадијуму запуштености и пропадања. Прва прича носи наслов *Трагедија Шекспирове куће у Огару* (2006), друга прича *Казанова из Шекспирове куће* (2008), а трећа *Молијџа за Шекспирову кућу* (2010). У књизи *Писма са Обедске барџе*, која је промовисана у Огару, све три приче су обједињене и објављене у три дела под заједничким насловом *Случај Шекспирове куће у Огару*.

Разгледам потресно запуштену фасаду куће и орнамент грба на троугластом расушеном дашчаном забату, одуховљеном лепезасто сложеним украсним лајснама, док фото-репортер Слободан Шушњевић, растрчан око куће, обавља свој део посла.

Покушавам да отворим *Есџрајона* и *Владимира*.

„Људи, ко је власник ове куће?”

„Кућа је под заштитом државе”, рече Жарко Врачевић.

„Да ли у кући неко станује?”

„Нико, бре! Нико у њојзи не станује... Часна реч!”

Испред врата у гонку уредно сложене облице дрва намењене за ложење.

„Чија су онда ово дрва?” упитих господу са уличне клупе. „Нико не станује, кажете, али судећи по овим дрвима за ложење као да станује.”

„Као да станује, ал’ не станује!”

„Ви сте комшија?”

„Да. Ова овдена је моја кућа”, осврће се Врачевић, први комшија, досељеник из околине Зворника и показује руком на свој кров. „А у овој већ дуже време нико не станује, ако је не оправе, срушиће се сама од себе.”

„Добро”, упитих људе са уличне сцене, „а ко је био власник куће пре државе?”

„Неки деда Аксентије Стојшић”, рече *Есџрајон*.

„Стојшићи су некада били јако богати”, рече *Владимир*. „Доселили су у Срем из Мачве још у време сеоба под Чарнојевићем. Тако се прича.”

„Да ли Аксентије има живих наследника?” питам.

„Ту у једној кући... низ улицу, па лево... живи унук тог деде Аксентија. Зове се Милан. Отиђите до њега”, рече *Есџрајон*.

Бекетовски карикатуралан, разгледам кућу са крофном огромног роудиног гнезда на димњаку, а у друштву *Есџрајона* и *Владимира* са уличне клупе. Моћно троделно тело старе куће, издужено је у двориште као бродска олупина или насукана уљешура, обогаћено дрвеним, чврстим, али и расушеним и испуцалим маштовитим забатом, који гледа на улицу као ритави очајник. Тело куће угрожено је природним процесима труљења услед дубоке старости и неодржавања дрвене масе, али и као последица немара државе и локалне заједнице, незнања и примитивизма људи. Засвођено стрмим, двосливним кровом прекривеним дотрајалим и растресеним крљуштима бибер црепа, отпалог са

дела десне надстрешнице забата, тело куће формирано је око храстовог скелета од робусних греда, даски и дашчица, оплетено пружеи и облепљено дебелим наслагама блата помешаног с плевом. („То је неко чудо од куће!” – Врачевић ме цима за рукав. – „Погледај доле... Нема темеље, стоји на балванима.”) Парче бочног зида наднетог над Врачевићево двориште је пробијено и из пукотине под црепом као из уцрвљале ране виpе пружеи и дашчице, покидани нервни систем зида у стадијуму ширења оштећеног подручја. Трошно зидно месо се круни и урушава са свих страна, док ољускани креч, загрнут под зидовима као снег или трешњин цвет отресен олујом, упућује на чињеницу да је нечија рука не тако давно бpинула бар о основној хигијени старе даме из Огара.

Очи куће још увек су сачуване у стаклима, мали дубоки прозори на крст заштићени железним решеткама до улице и (полу)разваљеним шалукатрама. Невелики трем (гонк) отворених врата, изграђен са двоpишне стране куће, ослоиен је на два обла „грчко-римска” стуба и са капијицом коју је неко завезао жицом. Два воза уредно исечених и сложених дрва пред вратима, око којих чепркају кокошке слободне као птице, пpизор је који упућује на то да се у кући (иза леђа власнице државе, па ипак пред њеним очима) одвија неки вид људске присутности. Неко користи „ничију” кућу и њено двориште за своје потребе. Претпостављам ко је „приватизовао” кућу под заштитом државе, али као што од дотичног не очекујем да има свест о грађевини у Огару као споменику националне културе, нека ни читалац не очекује да храбро обелоданим његово име. Не окривљујем га, а можда је и добро што се неко појављује у тој кући и својим присуством и знаковима (поред пута) које оставља за собом, одвраћа особе са лошим намерама. Срамота ме је да стварам жртвеног јарца од обичног, малог човека, када је одговорност на држави, односно њеној испостава под видом општине Пећинци, којој припада Огар, која није у стању да заштити, а камоли да обнови ни такав један грумен злата сопствене баштине.

Унутрашњост зврји пpазна и сумрачна, лево и десно су собе, средишњи део куће, наспрам трема, захвата кухиња с упечатљивим отвореним огњиштем без верига (служила и као сушара за месо), мрачан, загушљив бункер из којег се кроз кровни склоп извлачи димњак у облику левка, гломазна и тврда израслина на крову (с круном од родиног гнезда). Кућа је без струје, неко је из зидова од пружа почупао разводне кутије и жице у пластичним кошуљицама, и можда је на тај начин, несвесно или свесно, кућу заштитио од варнице кратког споја;

Кућа Аксентија Стојшића у Огару пре реконструкције
Фото: Слободан Шушњевић

али зато је неко – неко ко можда има везе са оним дрвима пред кућом! – земљани под задње собе прекрио сламом (изгледа да просторију користе или припрема за смештај стоке), и то је слично, али он ту сличност не увиђа, као да је унутрашњост полио бензином! (Узгред, пуначки младић у војничком пршњаку, који нам се придружује са улице, улази у кућу са упаљеном цигаретом.)

Кућа у Шумској улици у Огару, назваћу је *Шекспирове кућа* (сазнаћемо и зашто), испред које седе Бекетови глумци уличног позоришта, два кибицера из комшилука у папучама, Жарко Врачевић и Гвозден Трифуновић, постоји на томе месту још од друге половине XVIII века. Касније, када у Новом Саду будем копао по архиви, дубоку старост те куће потврдиће ми у телефонском разговору и Божидар Крстановић, етнолог Републичког завода за заштиту споменика културе. И још је акцендовао да је *Стојшића кућа* у Огару етнолошки грумен злата, једна од свега неколико кућа у Срему с таквом конструкцијом (Нештин, Љуба, Ашања), грађена бондрук технологијом и са таквим дрвеним забатом, зидовима од плетера и малтером од блата; зато је проглашена спомеником културе од изузетног значаја. Завапио сам у слушалицу:

„Господине Крстановићу, кућа је у очајном стању! Заштићена је на папиру, али у стварности пропада.”

(Набујала Сава у Хртковцима одваљује комад по комад торте европских цивилизација на Гомолави, а ја драмим због једне двестогодишње српске куће у Огару!)

„Знам. Чуо сам да је кућа у очајном стању и није ми добро кад то чујем. То не треба да вас чуди! Ми смо своје рекли. Завод за заштиту споменика културе урадио је шта је до њега, даље је немоћан, нема пара. А држава је слаба и сиромашна и заштићени објекти, као та кућа у Огару, пропадају и руше се један по један.”

„Кућа вапи за хитном заштитом!” навалио сам на недужног београдског етнологa. „Зашто се нешто не предузме да се спасе?”

„Видите, ствар стоји овако... Нема јој спаса ако локална заједница не препознаје у том објекту вредност и ако је средина неодговорна и примитивна.”

„Препознали су вредност!”

„Препознали су, па добро... Господине, не знам шта да вам кажем”, рече Крстановић и упита: „А шта су вам рекли у митровачком Заводу?”

„Исто што и ви.”

Одлазимо до Аксентијевог нећака.

„Милан Стојшић?”

„Милан, да... али не Стојшић, него Алексић!”

Упознајемо се на капији коју су нам препоручили Жарко и Гвозден са уличне клупе. Дочекује нас сувоњав млађи човек, гостољубивог наступа, изразито жилавих руку и дубоких, насмејаних очију. Рекли су му већ да се неки људи мувају око куће и да је фотографишу, али посетиоци са стране нису ретки (међу њима се нађе и понеки странац) и премда га је копкало ко су ти људи, није у нашем интересовању за кућу нашао ништа необично.

„Аксентије Стојшић вам је деда?” питам.

„Деда-ујак. Видите овако... Аксентије је рођени брат моје бабе Милене, мајке моје мајке Драгице. Ту је и она у дворишту. Уђите.”

Ушли смо у кућу, тачније у просторију коју Сремци зову кујница и одмах ми за око западају старе, грађанске столице на које седамо, скупocen филигрански рад у племенитом дрвету.

Милан Алексић прича: „Ово је кућа мојих родитеља Драгице и Радослава Алексића... отац ми је умро... После ћу вам показати кућу, има код нас свашта да се види! Њима је деда Аксентије Стојшић – мама га

је дворила до смрти – њима је преписао *ону* кућу осамдесете године. Те године је умрла његова супруга Загорка. Општина Пећинци показала је вољу да кућу преуреди у музеј, пошто је Завод за заштиту споменика културе у Сремској Митровици води као једну од најстаријих и најлепших кућа у Срему, па смо нашли решење. Општина нам је две хиљаде године у замену за Аксентијеву кућу дала другу кућу у селу.”

„Кућа изгледа лоше и као да су сви дигли руке од ње”, нагазио сам причу у оштром тону. „Ништа од музеја?”

„Сваког дана пролазим поред ње и душа ме боли када видим како пропада кућа са којом би се свако поносио”, рече Алексић.

„Да ли је посећују општинари?” питам Огарчанина. „Знају ли у каквом је стању кућа? Имају ли намеру да нешто предузму?”

„Долазили су у почетку”, рече Алексић. „Те ово ће да обнове, те оно ће да обнове... трте-мрте... Ништа од свега тога. Више и не долазе.”

Наступа Драгица Алексић, мајка.

„Да се ми о кући нисмо бринули, давно би се она срушила!” каже жена са врата и прилази шпорету да нам скува кафу.

„Ви сте дворили Аксентија, чујем.”

„Да, јесам. Аксентије је био последњи прави сремски боем старог кова. Знао га је цео Срем. Волео је кафане, коцку и жене. Био је кицош. Пет година сам га дворила, када му је умрла друга жена Загорка”, рече Драгица Алексић. „Са првом женом је имао ћерке Анђелку и Милоину, њих две су се одрекле наследства.”

„Како је то бити власник једне тако старе и при том прелепе куће, која је у своје време изгледала као мали властелински летњиковац?”

„Па, видите овако... Јесте то лепо, кад знате да су ту кућу, кућу као из бајке, подигли ваши преци, кад знате колико су вам дубоки корени у овој средини. Али, кад смо је ми преузели осамдесет пете, после Аксентијеве смрти – на овом отоману је деда умро – требало је много пара да се кућа среди како би се у њој живело, а ми те паре, бићу сасвим отворен, нисмо имали... Они који су пара имали бацили су око на кућу и имали смо неке, благо речено, чудне понуде. Нудили су ми у оно време десет хиљада марака да продам забат са грбом и орнаментима”, рече Милан.

„Како да продате забат куће?!”

„Забат, да, да... Замислите! Тражили су да га скинем и да им га продам! Један ми је, опет, нудио да купи кућу, али, ако сам га добро

разумео, није га занимала кућа, чак ни оваква кућа, него плац... добра локација... Кућу је имао намеру да сруши и да на плацу сазида нову. Долазили су и долазе и странци и не могу да верују да оваква кућа пропада, а нико ни прстом да макне.”

„Да ли су ове столице из Аксентијеве куће?” упитах Алексића. „И шта је са намештајем?”

„Да, столице смо донели из те куће. Неки Немци су тели да ове столице откупе од мене, нисам пристао. Спасили смо нешто од намештаја и других ствари, два ормара, ено их у шупи, тамо чувам и вериге са огњишта...”

„А посуђе и ко зна још шта од ствари, односио је баба Загоркин унук из Земуна”, рече Драгица Алексић доносећи кафу за сто.

„Имао сам један занимљив сусрет, везан за ту кућу, и сада ћу вам открити нешто што никоме нисам рекао”, настави Алексић.

„Открите ми само оно што могу да објавим у новинама”, рекох Алексићу и у (полу)шали испричах му једно моје новинарско искуство.

(Наиме, у Босни, запаљеној ратом, половином деведесетих, извесни босански Србин довео ме је пред свршен чин и открио ми за новине нешто што „нико не зна”, мада нисам хтео *и*о да чујем и говорио му да се боље осећам када знам оно што и други знају. Није помогло. Рекао ми је то што је рекао. Исте вечери, без поздрава, отпутовао сам са планине, да се у тај тамни вилајет више никада не вратим.)

„Не, не... није у питању никаква велика тајна! Видите, пре неких десетак година – био сам тада директор земљорадничке задруге у Огару – стаје пред Аксентијевом кућом бели *мерцегес*... као што сте и ви стали... Излази из лимузине мени непознат човек, господин, храмље, вуче једну ногу. Ту се упознамо. И сад, да ме убијете, не могу да се сетим како се човек звао... Можда се и сетим. Рекао ми је да је универзитетски професор из Београда, али да је већ неко време у Ираку, тамо на универзитету предаје етнологију. Довезао се у Огар само због ове куће. Има, каже, нешто необично у њеној конструкцији. Испред куће је био летњи сто, раширио је некакве папире на тај сто... архитектонске цртеже... и пре него што смо ушли у кућу, стао је да их проучава. Дуго је био загладан у те папире. Онда је замолио да се заједно попнемо на таван. Разгледао је конструкцију, мерио, додиривао, куцкао, завлачио се у ћошкове, обућом ’трљао’ тавански под од спечене земље и, најзад, замолио ме да чекићем копам на једном месту. Указала се греда. Клекао

Милан Алексић: „Аксентије је био
сремски боем старог кова.”
Фото: Слободан Шушњевић

Драгица Алексић: „Ујак је био
женољубац.”
Фото: Слободан Шушњевић

је и дланом очистио прашину. Приметио сам да га је откриће те греде обрадовало, па сам упитао у чему је штос? Рекао ми је да је сада коначно утврдио да се таванска конструкција држи на једанаест греда, да је кућа грађена слично као Шекспирова кућа, да с том кућом у Енглеској има сличности, које се на први поглед не примећују, али да је он својим прорачунима – баш тако је рекао: прорачунима! – дошао до занимљивих резултата... Боже, како је име том професору? Стао ми мозак! Сећам се, рекао ми је да му је намера да тих дана доведе студенте Архитектонског факултета у Београду, да виде кућу. Чуо сам после да су долазили, али ја сам био изван Огара.”

Милан Алексић и његова мати Драгица, након што су нас провели кроз кућу у којој заиста има шта да се види, испраћају нас на капији.

„Када су роде направиле гнездо на димњаку Аксентијеве куће?” упитах на крају првог дела ове сремске *шекспировске* приче.

Милан слеже раменима и окреће се према мајци.

„Откад је оно гнездо на крову?”

„Питај Бога! То је гнездо старо можда и сто година. Ја сам код ујака долазила триес пете или шесте као девојчица, гнездо је и тада стајало на оцаку. Сећам се родића у њему, као да их сада видим... А зашто питате за гнездо?”

Мало сам се био забринуо: да ли је држава, заштитивши стару кућу, макар и само на папиру, заштитила и то родино гнездо? А да држава заштити гнездо?

КАЗАНОВА ИЗ ШЕКСПИРОВЕ КУЋЕ

Путовали су у Загреб да продају свиње и огромног нераста. Путовали су некрштеним ср(иј)емско-славонским ајзлибаном из лепе Руме, који је пургерску пијацу испод Каптола хранио флором и фауном, црним и белим алкохолом; путовали су Аксентије Стојшић, сремски Казанова, боем и кицош, власник крупне јестиве животиње беле као снег (нераста су за ту прилику окупали сапуном од свињских ушију), и његов пајташ, сусед и кафански исписник Миланко Милетин, оба из Огара у доњем, *свињском* Срему. И како су у цик рујне зоре, превентивно нацврцани еликсиром од шљива, пошли из села главним шором под накривљеним месецом, терајући свиње и џиновског, окупаног, белог нераста, којем се писало црно (зато је све време гунђао с лошим предосећајем у грлу), тако се у кругу њихових породица знало, али какве вајде од тога што се знало, да то јесење путовање у Загреб, као ни неки ранији свињски транспорти у којима су учествовала ова два доња Сремца, неће и не може ни овог пута да изађе на добро. Тако је и било!

После дужег времена нејављања, откако су отпутовали у бели Загреб град и нико није зно ни шта је са њима, ни шта је са свињама, стиже телеграфска депеша породицама Стојшић и Милетин у Огар, да им се, бећарима, пошаље новац под Каптол, немају ни за возне карте. Свиње и нераста су продали, њима се губи сваки траг, али траг се губи и новцу и остаће прича како је Акасентије „списао” у Загребу шездесет свиња. Сремски свињари имали су „терање” по загребачким биртијама, чашћавали су тамбураше у Старом граду и пили вино из штикли, љубили су професионалне госпођице у свиленим комбинезонима, црним жипонима и црвеним подвезицама, гужвали су кревете с јастучићима од црвеног плиша, „терали су кера”, оргијали по Загребу, све док, причали су после по Огару, нису остали без пребијене паре... Како сада назад у Огар?

Обновљена кућа Аксентија Стојшића (2015)

Фото: Жељко Марковић

„У Загребу су остали шворц. Вратили су се возом тек када су им из Огара стигле паре које су тражили од својих. Некада су Сремци били лепо васпитан свет, који се није шверцовао ни у некрштеним, а камоли у крштеним возовима!” узвратио ми је анегдотски сувоњави педесетогодишњак дубоких, плавичастих очију и жилавих руку, одлучно прекрштених преко равног трбуха: Милан Алексић, нећак Аксентијев, потомак и љубимац једног из плејаде последњих великих боема и кичоша старе сремске кафанске школе.

„Коцка му је била велика страст. Страота је волео коцку. Коцку и жене! У Руми, на Брегу, преко пута вашаришта, постоји и данас кафана *Злајино буре*; ту је Аксентије долазио из Огара да се коцка. На румском вашаришту, где се трговало стоком, увек је било пара, коцкара и жена. Мени се повремено исповедао. 'Продам ја', каже, 'пшеницу на румском вашару и, уместо да одем кући, увати ме друштво и целе ноћи сам

коцкао у *Злајном бурейу*. Пред зору, опипам џепове, празни, нема пара. Све је те ноћи изгубио на коцки. Познавао је газду кафане, био је стара муштерија на Брегу, и овај му је понудио бесплатан превоз: 'Госпон Аксентије, добићете кочијаша и кола да вас одвезе кући... Није тео ни да чује.'

„Како се вратио?”

„Пешке.”

„Па то је за пешака прилично далеко.”

„Далеко.”

„Самокажњавање на загуљени сремачки начин?”

„Прање савести. Млад, бесан и пуст, а из имућне сремачке куће, коцкао се и инатио са животом! 'И онда сам', причао ми је Аксентије, 'празних џепова, запуцао пешке са Брега из Руме, најпре за Буђановце, па преко Брестача, равно у Огар, ципелцугом кроз њиве...' Стигао је кући у неко доба дана, мртав уморан. Увукао се у авлију, иза леђа родитеља, који су баш тада утоварали ђубре, ушуњао се у кућу подвијеног репа и легао у кревет у стражњој соби.”

Биографија Аксентија Стојшића из Огара почиње од његових родитеља Цвеје и Стане (мати му је родом из Голубинаца), имућне фамилије (по Цвејиној крвној слици), према једној верзији пореклом из Мачве, према другој из Лике. Династија Стојшић живела је у једној од најоригиналнијих (најстаријих, најлепших) кућа у Срему, у *Аксентијевим кућерку*, како јој тепају, а ја је прекрстио у *Шекспирову кућу*, када сам 2006. године први пут прекорачио њен праг и чуо причу Милана Алексића о универзитетском професору из Београда који му је открио једну градитељску мистерију. Живели су у кући као у разгледници, која је у своје време, а изграђена је у другој половини XVIII века, изгледала као мали дворца из бајке; живели су у кући на темељима од храстових балвана, међу зидовима од пружа и блата, под двосливним кровом покривеним латицама црепа; живели су у кући са дрвеним уличним забатом у маштовитој обради и с грбом међу роговима, у троделној кући с тремом, ослоњеним на обле, масивне стубове, с кухињом и огњиштем, веригама и ждрелом димњака пробураженим кроз трбух куће (и са родиним гнездом на димњаку), окружени великим поседом, зиданим шталама, котобањама. Свиње и овце држали су и на слободној испаши. Када је Срем буђавио у страћарама, черпићарама и земуницама покривеним трском и рогозом, Стојшићи, Цвеја и Стана, и њихова деца Аксентије и Милена, живели у *халуцинантинској* кући са градитељ-

ским решењима оличеним у снажној и мистериозно изведеној конструкцији, коју је поменути стручњак, својим прорачунима, довео у везу са кућом Виљема Шекспира (1564–1616) у енглеској варошици Стратфорду на Ејвону.

Аксентије Стојшић добио је у тој кући, с првом женом, ћерке Анђелку и Миловину (обе удате на Палићу), али, несталан, пуст и небаждарен, какав је био овај страсник, фанатични поштовалац сукњи и весеља старе сремачке школе, убрзо се развео од мајке своје деце и довео у Огар – Загорку, жену из Добринаца, брачну бродоломницу (ћерка јој беше удата негде на Фрушкој гори).

„Загорка је била као створена за мог ујака Аксентија”, причала ми је Драгица Алексић (1929), Миланова мати, ћерка Милене, рођене сестре Аксентија Стојшића (Милена се удала у Обреж и родила Драгицу, Верицу, Јелицу, Николу и Славка). „Била је веселе и дружељубиве природе, жена змај, па је на ујакову крсну славу Светог Јована знала и да запева, заплеше. Ујак је био способан човек, женољубац. Лудовао је за своје паре, били су богати. Али, много су њих двоје англовали, волели су пиће и весеље, и временом су пропали. Када је осамдесете године Загорка умрла, ујак је потонуо. Један дан пао је пијан под вишњом. Видио је и сам да више није у стању да се брине о себи. И после тог пада дошао је код мене са предлогом да га дворим. Молила ме је и његова старија ћерка: ’Драга, пази на њега... Примиће у кућу неке туђине, па ће га још и отровати...’ И дворила сам га последњих пет година живота, до осамдесет пете, када је умро... Пио је као смук! Јој, мучила сам се с њиме. Оде ту код једног кафеџије, натреска се ракије, па ноћу на улици падне, пијан. Онда дотрче по мене. ’Драга, деда Аксентије заглавио у јендеку!’”

„Како је умро?”

„Нека вам исприча Милан.”

„Умро је пред мојим очима на том отоману иза ваших леђа. Приметио сам да се чудно понаша. Био је уплахирен. Лежао је с главом на јастуку и сваки час је кривио врат, гледао у ћошкове – носио је начаре велике диоптрије – стављао лакат под главу, пиљио замишљено у плафон. Окретао му се у глави цели његов живот. Кад, одједаред, чујем га: ’Мићо мој, немој да се коцкаш, ја сам се целог века коцко, јурио и волио жене... Немој да се лолиш и бећариш...’ Немој ово, немој оно... Никада из његових уста ништа слично нисам чуо. ’Оћемо ја и ти ићи у Ириг?’ пита. – А зашто, деда? – ’Да платим једној конобарици

неки рачун.’ – Па кад си ти био у Иригу, забога? – ’Давно.’ Испоставило се да је у Иригу банчио, питај бога кад, још у младости. Отишао је из кафане и није платио рачун. Запео је да га одвезем у Ириг да плати тај рачун. Предосећао је да су му последњи моменти. Лагано се гасио пред мојим очима. Онда је промрмљао женско име, приметио сам да више није свој и да бунца...”

„Женско име? – Име једне од његових жена?”

„Не, не. Нисам ни знао: деда-ујак је имао из првог брака ћеркицу Јелену, умрла је још као беба. То дете је њему изгледа целог живота излазило на очи. Купали су бебу, чиода јој се забола у теме, убрзо је умрла. После сам сазнао да је Аксентије често спомињао то детешце. Пред смрт је само ту ћеркицу спомињао. Тај дан је прошао, а изјутра зове ме отац, деди није добро. Одвео сам га до клозета, колена су му клецала, а до тада је сам одлазио у клозет. Положио сам га на отоман. Окренуо је главу према зиду, чуо сам издах, тело му је задрхтало и готово. Умро.”

Изгледа да сваки мушкарац има неку *Јелену, жену које нема.*

Па и Казанова.

МАКСА СРБИН БЛАЖЕН МЕЂУ СЛОВАЦИМА

Луг, Фрушка гора. Геометријска тела, швајцарске слике, фигуре и визуре, правоугаоници, паралелепипеди, коцке и понека кружница јесенас обрађене и оплођене земље, укалупљене на некадашњој крчевини око Луга, словачког села изнад Беочина, насликаног као на омоту бомбоњере на таласастом брду с којег је посечена шума. Прецизна графика пажених и мажених имања, парцеле исцртане лењиром и шестаром, поља депилирана пинцетама и очишћена од непожељног зелениша, отпадака, биљне трулежи и сваке друге врсте природних и вештачких нечистоћа. Тако да (под)планински атар Луга, посматран с превоја слепог асфалтног пута, фебруара месеца (како ли је тек у мају, да ми је знати), подсећа на енглеске пејзажне паркове или на кристализоване ликовне композиције П. Мондријана. Или, рецимо, подсећа на изложбу крпара са старинских разбоја. Такве су њихове њиве. Трг или центар Луга у ствари је парк у старом дрвећу с доколеницама од креча (без опушка или папирића на земљи) и са угланцаном евангелистичком црквицом у челу. А околи, у брду, невелике, али чисте и педантне, неговане и обојене куће, многе од набоја, грађене под конач по мери човека, опремљене дуплим авлијама (предња с мушкатлама у прозорима, задња с петловим крестима), забатима окренутим улици од којих су најстарији дашчани у таванском делу, с бљештаво белим, светлоплавим, зеленкастим фасадама, маштовитим рукотворинама крај којих пролазите као поред уштирканог платна. Такве су њихове улице. Претерујем, наравно, али како другачије да се каже истина о Словацима из Луга, када је претеривање истина.

„Цело село у једном човеку. То је Луг! То су за мене ови моји Словаци за које сам везао живот”, прича ми у својој кући на врху улице Маршала Тита, у делу села по имену Косово, словачки зет, муж Анке

Колар, слободни зидар Максим Макса Мишић, први Србин који се стално настанио 1971. године у патуљастој словачкој енклави завученој под чупаву плећку Фрушке. „Ја сам дуго година био једини Србин у сто процентно словачком селу. Ја сам њихов и они су моји. Заувек.”

Није све било тако идилично. Мишићи су шеснаест година покушавали да продају своју кућу на брегу. Нису нашли купца.

„Хтели сте да се одселите из Луга?” пита.

„Нисмо имали воду у кући све до пре неку годину. Жена и ћерка нарушиле су здравље теглећи воду у кофама одоздо са уличног бунара.”

„Проклети бунар!” уздахну Анка из другог плана „Вуци воду... вуци воду... чим се пробудим, прво доле на бунар по воду. Руке су ми отпале од терета.”

„А да сте продали кућу, где бисте живели?”

„У Лугу, наравно”, одговара Макса.

„Ја не би!” узвраћа Анка.

Макса Мишић, зашиљен и жилав, плавоок човек са клемпавом зидарском капом забаченом на теме и у камуфлажним војничким панталонама, које лагано постају народна ношња на сремском селу, попримио је и у физиономији нешто од словачког шмека („Словачки говорим боље него неки Словаци... ево, да чујете...”). У најсажетијем, српски супруг Словакиње Анке и отац Марице (живи у Израелу), Зорана (живи с родитељима, учествује у разговору) и Горана (живи у Израелу), побеглао је са дванаест година од своје убоге босанске биографије из Семберије (Бјељина) у Срем. Дошао је уз помоћ рођака који га је повео са собом да заради неки динар на косидби пшенице у Лежмиру на Фрушкој гори. Међутим, када је сезона косидбе завршена, и рођак одлучио да се врати у Босну поносну, мали Макса је сабрао и одузео и, подвукавши црту под своје гладно и хладно детињство, одлучио да остане у кићеном Срему („Размишљао сам, шта ћу ја кући... Тале пијанац, мати живи са два моја брата, тешка сиротиња, беда...”).

У Лежмиру, с јесени, чувао је крдо свиња код газде код којег је дошао у косидбу. Зиму је пребродио чувајући овце, такође у Лежмиру, али код другог газде, који га је „плаћао” хлебом и сланином, купио му штруксано сомотско одело и опанке и дао му бесплатан смештај у штали са стоком. А када је грануло пролеће, мали Макса се прикључио лутајућим зидарима и, несвесно, ударио темеље своје сремске биографије („Од тада, па све до данас, слободни сам зидар!”). У међувремену, што као самац а што као ожењен човек, радио је све и свашта и било

У кући Мишића у словачком селу Лугу
Фото: Слободан Шушњевић

га је свуда, па и у родној Семберији. Продао је крваво зарађени трактор, купио седам малих брдских коња, створио самарицу и с групом дрво-сеча на његовом платном списку извлачио дрва с Фрушке горе („Кажу да сиротиња не може да пропадне, а ја сам и са самарицом пропао.”).

Анка је у кухињи, сече кулен на дасци. Зоран узима цепанице из пластичне пивске гајбе и храни шпорет с веш лонцем на рингли и белом емајлираном кутлачом окаченом изнад шпорета. Макса седи на троседу испод две урамљене слике Мерлин Монро на зиду, а цигарета му се дими зидарски стегнута у корену прстију.

„У Лугу ми се одмах свидило. Људи су вредни, чисти, мирољубиви и гостољубиви. Одлучио сам да у Лугу нађем жену и да ту останем. Нашао сам Анку. Али женска ћуд јееее... боље да не причам...” Макса одмахну руком и погледа у страну.

„Причај”, добац Анка из кухиње. „Каква ми је ћуд? Причај!”

„Није тела да живи у Лугу.”

„Нисам тела, тачно.”

„Чули сте је... Па смо живили ту доле у Сусеку, па у Лежимиру, па и у Бјељини. Били смо бескућници. Убедио сам је једва некако да се вратимо у Луг. Њен отац, диван један човек, поклонио нам је парцелу и на њој сам сазидо ову кућу.”

„Због чега нисте хтели да живите у Лугу? Због свакодневног теглења воде са бунара?” упитао сам Анку док је пред нас постављала *шведски сџо* са колугићима папреног словачко-српског кулена на тањару.

„Није за новине”, рече жене, загонетно. „Послужите се!”

Анка, једно од деветоро деце Јана и Маре Колар, хмељара из Луга, изразито је сувоњава, болешљива жена оштрих црта лица у испијеним образима, модро-бледог тена и водњикавих, светлоплавих, замућених очију с погледом у примарним бојама хроничне забринутости. Глас јој је танак, болећив, скоро нечујан на моменте, час трепераво музикалан, заљуљан као свила на промаји, час брз, одсечан и нервозан, и увек је ту негде у утицајном другом плану, присутан између редова мужевљевих или синовљевих изговорених речи. На глави јој је марама, срасла са наслеђем словачке жене из назаренске породице, а све време нашег разговора до грла је закопчана у тексас јакну, премда је пуцкетава, шпоретска ватра испунила собу веселим мирисом дрвета. Физичко здравље је, понавља у разговору, изгубила теглећи (свакодневно, годинама) воду у кофама и бурадима одоздо са уличног бунара, с обзиром на то да је Луг добио водовод тек пре неку годину („Напатила сам се са водом. Вене су ми искочиле од напрезања. Целог живота теглим воду уз брдо са бунара испод куће.”). Међутим, ако сам је правилно схватио, Анкин главни проблем, мука њеног унутрашњег живота, нису телесне последице вишегодишњег ручног транспорта воде, и горко осећање, свакако претерано, да је живот у Лугу потрошен на релацији кућа-бунар, бунар-кућа... Мучи је то што ћерка Марица, с којом се телефоном чују повремено, није долазила из Израела кући у Луг седамнаест година, стицајем околности везаних за „боравишну папирологију” (отпутовала као туриста и остала у Израелу). Њено двоје деце, а своје унукe, никада није *уживо* видела („Е, то ме је скрхало. Зато сам болесна! Имаш унукe, а немаш...”). Па, добро, хоће ли се ускоро састати? Да ли је папирологија у Израелу доведена у ред? Зашто напoкoн не дођу? Није Србија преко света.

„Чујте, само нека су живи и здрави, важно је да им је добро. За родитеље је најгоре када им деца пате, а не могу им помоћи. Марици и њеној породици тамо у Израелу је добро и то ми је утеха”, рече Макса.

„Није добро! Није!” Анка му ускочи у реч. „Марица спрема собе, удише хемикалије. Није јој тамо добро. Забринута сам за ћерку.”

„Добро, добро...” прекида је Макса. „Стално кука што већ не долазе. Овде ми се попела са њеним кукањем. И мени је тешко! Нисам

од камена. Верујем да се од судбине не може побећи. Пре две године у Израел нам је отишо и син Горан.”

Анка уздише изнад мужевљевог рамена. „Горан је био у браку, живели су годину и по дана и растали се... брине ме и Горан...”

„Стално је забринута. Само мисли о деци”, рече Макса.

„А о коме другом да мислим?” обрецну се Анка на супруга.

„Како знате да вашој деци тамо није добро?” умешао сам се преко залогаја словачко-српског кулена. „Да им није добро вратили би се овде или би отишли у неку другу земљу. Израел је њихов избор и њихов живот.”

„Осећам да им тамо није добро”, рече Анка, уздишући, тихо.

„Њихов избор, наравно! У праву је новинар. Како им је, тако им је...” рече Макса и погледа жену. „Боље им је него нама! У то сам сигуран.”

Једемо и одмотавамо клупко приче.

„Остао нам је у Лугу само Зоран”, рече Анка из позадине и погледа у сина.

„Живи са нама и још се не жени”, рече Макса и погледа у сина.

„Рано је за брак”, узвраћа Зоран.

„Чули сте га”, уздахну Анка, спусти поглед. „За њега је још рано.”

„Е, кад би Зоран оженио неку Мађарицу...” рече Максим Мишић.

„Зашто *баиш* Мађарицу?” упитао сам по инерцији, преко залогаја; ја као не знам зашто *баиш* Мађарицу. Међутим, изгледа да ипак не знам...

„Због принципа мешаних бракова, који заговарам и својим властитим случајем”, објасни Макса. „Отац ми је био пијанац, једино што сам од њега наследио је то што је нама деци говорио да не гледамо људе по томе које су нације или вере, него да ли су добри или лоши људи. То сматрам исправним. И сам потичем из мешаног брака: отац Милорад – Србин, мати Марија – Пољакиња. Старији брат ожењен Муслиманком, млађи ожењен Хрватицом. Наш син Горан био је у браку са Јеврејком... на жалост, није ишло...” – Погледао је сина Зорана. – „Не би нам шкодила и једна Мађарица у породици.”

„Да, да...” мршти се Зоран.

„Мучи ли вас носталгија за Босном?” упитао сам Максу.

„Босна ми ништа не значи.”

„Не?”

„Овде у Лугу ми је више него добро. Овде ми је кућа и овде ће ми бити гроб. Бићу блажен међу Словацима.”

„Први Србин сахрањен на словачком гробљу?”

„А, не!” рече. „Тамо већ почива један Србин.”

„Ко је он? Знате ли нешто о њему?” ухватио сам у ваздуху варницу приче.

„Знам само да је Србин. Човек је са стране, али кажу да му је жеља била да га сахране на гробљу у Лугу. Зашто? Немам појма.”

„Како се одавде стиже до гробља?”

* * *

Данас је 5. август 2019. године.

Врућина, запара. У центру Луга прилази ми човек средњих година, осмехнут, с вилама у рукама, и седа на клупу поред мене. Руке му се љуште, а десна шака му је у рукавици. Сео је да мало попричамо. И попричали смо. Затим је тражио двадесет динара. Мој циљ: последња кућа у врху главне улице Маршала Тита, која се из поточне долине праволинијски благо успиње према потесу Косово, како Лужани називају брдо (некадашњи обод шуме) повише последњих кућа. Анку Мишић, жену из моје новинске приче, затичем на дворишту, седи на столици, у присенку крошње, а поред ногу јој лежи бела пудлица, Чупко. Њени синови, старији Зоран, и Горан, којег је добила у четрдесет првој години, били су одсутни, а живе с њом под кровом. Зоран се (још) није оженио, а Горан је разведен. Анка је, на први поглед, иста онаква жена какву сам је видео и похранио у својој меморији пре дванаесет година, када сам на њихову капију бануо са фото-репортером Слободаном Шушњевићем: сувоњава и болешљива жена, испијеног, кошчатог и бледог лица, увучених уста, оперважених лепезастум борама, забринутог, паћеничког израза. Црна марама, повезана око главе, знак је који упућује на жалост у породици. Треба јој мало времена да се сети новинара који је био код њих, а онда сам јој оживео сећање на дан када су колегу и мене послужили куленом у соби испод фотографског портрета Мерлин Монро, урамљеног на зиду. То јој је истерало смех, сув, безгласан смех. Нагло се уозбиљила.

„Није добро, господине... није добро...” дубоко је уздахнула и завртела главом. „Умрли су и Макс и наша кћер Марица.”

Разговарамо на дворишту, укључујем диктафон. Максим Макса Мишић тешко је повређен у саобраћајном удесу 2013. године.

„Аутом је путовао у Нови Сад да обави неко плаћање”, причала ми је Анка. „И тамо доле, на Дунаву, код Корушке... Знате где је Корушка?”

Знате. Е, код Корушке, наиђе из супротне стране онај из Сусека... О, боже, како му је име... Не могу да се сетим! Чујте, ми не знамо како је настрадао, не знамо. Нико није видио. Макса је био сав изломљен. Лечили га месец дана у болници у Новом Саду, онда га донели кући; био је непокретан, одузета нога, одузета рука, главу повредио, мозак претрпио ударац. Прича, па се губи, не препознаје неке људе. Зорану, сину нашем, каже: 'Нина, Нина...' Продали смо земљу, све што смо имали, све за његово лечење. Опорављо се у бањи у Меленцима, мало му се стање поправило, ал' осто је прикован за кревет, и то било најгоре... Пет година је Макса лежо непокретан. Умро је, сада ће у септембру бити две године. Лежи на гробљу, поред наше ћерке Марице."

„Да ли је Макса могао макар на двориште?"

„Не, ни једном... Сунца и неба више није видио. Како смо га положили на кауч, тако је провео пет година. Подигнемо га да седи у фотељи и то је све. Набавили смо и инвалидска колица. Није тео напоље."

„Ћерка је умрла у Израелу?" упитао сам. „Бринули сте се за њу, сећам се, рекли сте ми да сумњате да јој тамо није добро."

„Рекла сам, да... Па, ви се сећате! И није јој било добро тамо! Није! Радилa је у голој води, са хемикалијама, па су јој ноге оболеле. Питала сам је: Мика, колико си пута била на мору, да лечиш ноге? Рекла ми је: 'Мама, само једном.' А осамнаест година је живила у Израелу! Вратила се са породицом у Баноштор, муж је моро назад због посла, а Мика је остала овде... Па је једно време отишла да ради у Словачку, ни тамо јој није било добро. Један дан су јавили Горану..."

„Горану? У Израел?"

„Не, не. Вратио се и Горан из Израела, па је радио у Словачкој, па отишо у Немачку да ради... Сада је и он са мном овде... Горану су из Словачке јавили да му је сестра болесна. И он је Мику довео кући. Живила је једно време са нама овде. Муж непокретан, ћерка болесна. Ја болесна. Умрла је у Баноштору 2016. Мени нису рекли од чега. Ја сам бринула о Макси, а деца о мени. Нису тели да ми кажу истину. Пет година се Макса патио! Вратили га из бање са ранама на леђима од лежања, кварио. Ја сам га мазала кремом за децу и излечила. Кувала му чај, сваког дана чај, и четрнаест каменчића је избацио. Зоран га подигне, ја га оперем шампоном и сунђером. Па се син и шалио са Максом. Каже: 'Ајмо заједно да певамо ону твоју песму: *Семберијо моја у ајрилу, ти си мене љуљала у крилу...*' Било је и шале у несрећи нашој. И све је јео, осим супе. Јогурт сваког дана. А нија имао ни један зуб..."

Анка Мишић: „Пет година је мој
Макса лежо непокретан.”
Фото: Жељко Марковић

„Како сте са здрављем?” упитао сам Анку Мишић.

„Како? Видите на шта личим... Претворила сам се у сенку. Само слабим и слабим и све ми је теже. Пала сам на дворишту, ноге се одсекле, магла на очи. Макса ме возио код доктора у Петровац, примала сам имфузију, гледали ме на машину. Каже докторица: 'Жено, божја, шта сте ви радили у животу? Па ви сте сва покидана!' Трну ми руке, осећам слабост, вене искочиле на ногама... погледајте...” – Подигла је ногавицу тренерке. – „Сува сам ко трска. Рекли су ми да морам на операцију материце, ал' операција је за мене ризична, због вена. Траже да потпишем, па да ме оперишу. Нећу. Живећу докле ми Бог да! Тако сам одлучила. Могли сте кафу попити?”

СИГУРНА КУЋА ЗА МУШКЕ ДУШЕ

Путинци, раскршће. Време: тачно у подне.

Ковитла се врућ и прашњав сунчев ветар преко печене земље, а докони сеоски момци прже кокошије јаје на врелом плеху аута испред каменог костура швапске неоготске цркве, цркве Богу за плакати. Опустела и оглувела стара кафана укочила се и ћути у филозофској тишини. И дише на шкрге.

Зимус сам први пут, исто овако на пропутовању и у краткој шетњи улицама, потеран сувомразицом са опустошеног раскршћа, навратио у ту мушку биртију на ударном ћошку, некако у исто доба радног дана, ако ме сећање служи, као ово сада. Строваливши се за једини слободни сто с распареном столицом у ћошку, једва да сам чуо сопствени глас како наручује кафу без шећера у прокључалом каламбуру гласова и покрета, заглибљен и са осећањем сувишности у буци и фамилијарној атмосфери претерано опуштених сталних гостију, за мој укус. Убрзо ме је и самог захватио омамљујући ковитлац кафане. Остао сам неко време у том топлом и загушљивом мушком скровишту и, све у свему, орасположен и хоспитализован, изашао сам на раскршће, у сувомразицу, не само вруће крви, него и душевно окрепљен.

Овога пута, спојени законима случајности у ужареном срцу јулског дана, само нас је шесторо за столовима путиначке кафане на раскршћу: нас два, падобранца из Новог Сада (нама ће се у неко доба, одозго из свог локала на спрату, прикључити фризер Миле Бежановић), три сталне муштерије, од којих се једна зове Војислав Вулетић, инвалид, продавац играчака, плус конобарица, која седи за столом за особље, поред шанка, главе подупрте шаком и превлачи јагодицом кажипрста преко столњака као да саставља „крпице” Кумранских рукописа. Седимо и ћутимо.

Изненада, проваљује у ову причу (без поздрава, без речи) четврти стални гост, онижи мештанин са зеленим ловачким шеширићем на

проћелавој глави, поткован женским папучама. То је човек воденог стомака, искипелог преко учкура као бела глина, лица надуведеног попут скуване гуске, згрудваних, сивомаслинастих образа, који асоцирају на масно ткиво, буновних очију и крезубе доње вилице, с длакавом брадавицом на плоснатом носу. Улази, дабоме, задихан и натопљен знојем, испија за шанком из једног гутљаја чашицу црногорске и, дискретно подригнувши, одлази из своје кафане (без речи и без плаћања). Професионалац. Трула аристократија. Њега не рачунамо. Вратимо се нама. О конобарици сам довољно рекао. Она и није из ове мушке приче.

Повуцимо сада, пре него што први од нас напусти кафану, па самим тим и ову причу, неколико брзих линија и, у општим цртама, скицирајмо, прво, светлосивог чикицу, пензионера округлог лица премреженог жилицама, пристојног изгледа, с индицијама државног чиновника у пензији и локалног комунистичког активисте, који је последњи ушао и сео, наручио рогоњу, и сада за столом најближи улазним вратима, миран као под наркозом, погледа упртог час у пучину, час у небо, искапљује охлађено пиво, једно за другим... Илузиониста. Укупно: два пива из четири гутљаја. Толико о њему. Скицирајмо другог сталног госта, укопаног за столом насупрот пивопији из комунизма. Војислав Вулетић, такође третира течни хмељ, али те(х)мељно, полако, сваки гутљај бућка у устима као да му на научној бази броји мехуриће на непцима. Средовечан транзициони губитник, човек с проблемом, инвалид без инвалидске пензије, у црној мајици и растроћканим спортским гаћама, такође црним, чије се незнатно отечено лице, проклијало тродневним длачицама, пресијава од нервозе и унутрашњег зноја. Пуши цигарету за цигаретом, куштрава глава му плута у никотинском мехуру, и мало-мало Воја је закоси, заошија врат и крајичком киселкастог ока зареже у нашем правцу, очито с потребом да (новинарима) нешто каже... Толико и о њему.

Извучимо сада у први план из тог окружења главни лик тог усијаног дана, исконског госта који дише ритмом архаичне сремске кафане, као несумњиво органски део њеног бића. Дише, али једва (чује се како сиче), с обзиром на то да је у зидовима загушљиво и топло, а да се он, упркос томе, ни на летњој ватри не одриче своје муштикле. Осмотримо га боље: достојанствена, отмена персоналност аутентичног кафанског човека овог подневља. Он је то што јесте. Он је то што се види. Човек без маске. Сувоњав, чоколадне коже (налик на џамбаса из романтичних стереотипа), ћутљив и опрезан стални гост смркнуто замишљеног, али

Кафана у Путинцима, врелог летњег дана, тачно у подне
Фото: Слободан Шушњевић

и проницљивог, оштрог погледа који нас све време прати, мерка и оцењује, јер и нема другог избора у скоро празној кафани с два странца пала с неба. Одлучио се тога дана за белу кошуљу у комбинацији с танким сремским прслуком. Џамбас, окружен респектом који се осећа у ваздуху, седи сам за столом, очито за својим столом у централној зони биртије на раскршћу, зацементиран на столици с минимумом покрета, испред шољице кафе и са задимљеном муштиком у висини слепоочнице међу спеченим, зглавкастим прстима руке ослоњене на наслон столице, а прслук му се пресијава као намазан у снопу крвожедног сунца обрушеног с прозора изнад његових леђа.

У путиначкој кафани тишина. Музику не пуштају. Тишина је музика, само се не чује. Чује се само зунзара. Општа обамрлост и ошамућеност као последица несносне врућине. Али, од какве би користи

таква, ипак, обична метеоролошка чињеница била за новине, да се у том призору летње досаде не крије и нешто друго. Шта?

У Срему, ту и тамо, још увек преживљавају биртије-метузалеми, попут кафане *Код баба Даре* у Крушедолу, старе преко 150 година, додуше тренутно омашком претворене у дућан, такве биртије кроз чију је (пара)историју, као кроз алтернативни медиј или калейдоскоп, могуће пратити судбине појединаца у њиховим најделикатнијим фазама, али и читавих породица, судбине генерација мештана. Судбина национа. То су екстрими. И обичне, старински устројене сремске сеоске кафане, попут кафане на раскршћу у Путинцима, развиле су способност да, осим што су појилишта на буквалном, основном нивоу перцепције, буду и нека врста уточишта, прибежишта, па и лечилишта (санаторијума) за мушке душе. Кафана: Сигурна мушка кућа.

Хвала сремској кафани. О, Боже, ти знаш, колико је само живота спасено, зато што у ово злоћудно и рањиво доба дана, када је мушки човек „никад самљи” под рефлектором Жлезде, постоји уточиште на раскршћу, често и једино такво уточиште у селу, где човек бежећи од метафизичке хладноће четири глувонема зида, бежећи од жене, што да не, или, пак, склањајући се од глупаве ужурбаности у ову оазу мира, где човек може доћи као у своју кућу, и где се у мушкој фамилији, уз разговор, пиће-покриће и цигарету, једним ломом шаке у зглобу, једним гутљајем људске топлине, отклања „неподношљива лакоћа живота”, лече се бес, туга, нестаје умор, враћа се воља за животом.

Хвала сремској кафани. Свака од тих старинских, плесњивих, крмељавих и рашчупаних сремских биртија, с црним испод ноктију, личи ми на лабораторију живота, што ће рећи на неку врсту временске капсуле у којој су добровољни учесници експеримента у прилици да, ништа не чинећи, само седећи за столом или стојећи за шанком, једни друге прате кроз све стадијуме живота, све до смрти и до смртвонице која, с времена на време, осване на вратима кафане.

Кафана у Путинцима. Врућина. Тишина. Све је припремљено за разговор преко столова, само се чека да неко потегне обарач и испали праву реч или мисао, покрет или уздах, па да још једна безимена прича полети кроз кафански етар и поживи колико и Тиски цвет изнад воде. Па ипак, ни толико, све остаје зачаурено само на наговештајима разговора, као да је свакоме овде јасно, и као да их све повезује спознаја да су све приче овог света испричане, да су сви жанрови истрошени, и да, бар овде у кафани у Путинцима, нити има више шта да се пита,

Бифе Сремац у Марадику
Фото: Жељко Марковић

нити шта новог да се каже. Притом је на делу парадокс: све у том меланхоличном призору подневног сплина, с неколико врућином смождених људи, упућује на оно што препознајемо као отуђеност људи који седе и ћуте разбацани по непокретној пучини кафане за својим столовима као на пустим острвима. Тако изгледа, али није тако. Премда клијентела раштркана у простору седи и ћути као зашивених уста – поређење је узето из кројачког искуства неких афричких пустињских каравана у којима практикују да, када загусти под звездом, зашију уста камили, да би у њеној грби сачували воду за злу не требало – премда сви блуде у глувонеми ништавило зидова, свако у друштву својих мисли и емоција, ипак у тој тишини Сигурне мушке куће у којој свако гледа своја посла, осећа се како флуидни малтер Великог Мајстора Живота, стеже све те људе у једну те исту универзалну причу о човеку. О човеку који је увек на губитку.

Али, доста паметовања, стиже Миле фризер!

МИЛЕ ФРИЗЕР И 1001 ЖЕНА

Доста паметовања, стиже Миле фризер!

Овом реченицом завршио сам у прошлонедељном броју новина репортажу/есеј о неким терапеутским моћима и тајнама старинске сремске кафане/биртије, санаторијума за мушке душе, с пригодним примером из Путинаца код Руме (стара кафана на раскршћу). И таман сам, обрадован успутним сусретом са брицом Милетом и окрепљен кофеином попијеним с њим у пећинској тишини празне биртије, скапале под врућином и фенским ветром јулског дана, намеравао да напустим село у пупку Срема, и да о њему више не пишем, кад, ове недеље, моји читаоци, а међу њима и Путинчани, што телефоном, што интернет каналима, а што у Новом Саду, лично, па и на улици: „Добро и шта је било после, када је у кафану стигао Миле фризер?”

(Шта је било после? Можда ће то занимати и овдашњег издавача Роберта Чобана, који ми је зимус на његов позив у четири ока у *Сицилији*, рекао да је себе ухватио како суботом, дан који једва чека да из Новог Сада збрише међу птице и лишће, шумским бициклом путује трагом неких мојих фрушкогорских путописа. Како изгледају та путовања, описао је на интернету (COLOR PRESS GROUP BLOG). А пре неко вече, док у Кањону (Драпшинова улица – оп. а.) код Главне поште, беспомоћно лудим, благо помраченог ума – а не треба се једити! – крај аута шлогираног волана, којем је на врућини отказала електроника, пада с неба као гутљај хладне воде жедном у пустињи, Чобанова СМС порука: „Читам твој текст *Сијурна кућа за мушке душе* о кафани у Путинцима! Свака част, брилијантно! Роберт.”)

Према томе, после је у кафану стигао, заправо сишао је са спрата из своје бербернице, Миле фризер. Да, али шта је било пре тога?

Пре тога смо фото-репортер и ја, ненајављено, банули код Милета фризера у његов локал изнад кафане, колико да га с ногу поздравим

на пропUTOвању за Руму. Миленка Бежановића, рођеног из Попинаца, где има породичну кућу са имањем, и где размножава лубенице (у Путинцима живи са четвртом супругом под киријом), упознао сам зимус, случајно, свративши са сувомразице у ову биртију, у ову Сигурну мушку кућу, ушавши у њу као у топлу људску причу. Била је крцата мушком клијентелом. И обећао сам му тада да ћу, кад првом приликом овуда прођем, опет свратити. Уследила је сценска минијатура пуна емоционалног набоја. Миле фризер стоји у црвеној атлет мајици изнад главе муштерије Драгише Мандића, заваљеног у столици, пред огледалом, непосредно пре почетка операције шишања.

„О, кога то видим у мојој кући... Добро дошли, новинари!” обрадовао се Миле фризер. „Седите, седите људи... О, боже! Па како сте, Новосађани? Откуд ви по овој пакленој врућини у Путинцима? Све изгори ових дана, лето је полудело! Напољу је као у рерни. Седите, брзо ћу ја...”

Рекох да смо у пролазу кроз Путинце.

Миле фризер (*укључује машиницу и ирислања је уз Мандићеву слепоочницу*): „У пролазу? Не могу да верујем! А, па... а па... чекајте, људи, не може то тек тако... Морамо у ту част нешто и попити! Ајде овако, док ја довршим муштерију, сиђите до кафане и наручите пиће... Ја частим! Баш сте ме пријатно изненадили и не могу да дођем себи. Велики сте људи! Велики!”

Гледам га и дивим се...

Балетан пред огледалом. Виртуоз с маказама. Фризер за даме и господу. Миленко Бежановић, осредње висине и темељне, боксерске грађе, очију застакљених цвикерима окаченим о кожице, човек је тврдох и широких рамена дизача тегова, снажних, месарских руку и крупних шака, које муштеријама уливају сигурност док им с маказама штрицка око главе. Описујем га намерно у стереотипима не бих ли што оштрије извукао његову атипичност, премда Миле каже да је такав и изнутра. Неки читаоци предосећају да сада следи, па да их не изневерим, сладуњава реминисценција о брициним грубим рукама које се у контакту са клијентима, када се овом „грубијану” међу прстима нађу чешаљ и маказе, претварају у руке чаробњака. Руке хируршке прецизности и концентрације. Тренутно видим у огледалу мајстора затеченог на послу у црвеној атлет мајици и тамнозеленим ловачким панталонама, који као да је пошао кући у Попинце и у последњи час застао да на брзину подшиша муштерију. А, с друге стране огледала, видим страсника,

Миленко Бежановић: „Жене су моја болест и мој лек.”

Фото: Слободан Шушњевић

који са усредсређеношћу уметника обилази машиницом и маказама око Мандићеве главе, опуштене руке која меко, попут гуме, вилени кроз ваздух.

Миленко Бежановић, ученик бесмртног Милета Јуришића из Попинаца, који је занат испекао у Белој Цркви и као градски фризер вратио се у своје село, где је обучио имењака. А овај се најпре „преко новинског огласа” запослио у Зајечару, затим је седам година био престонички брица на Северном булевару, па, најдуже, на Булевару револуције и, најзад, ево га опет у Срему, на Новом Београду, одакле се врнуо у своје Попинце, и у оближњим Путинцима отворио локал 1983. године. У међувремену се окушао у четири брака (има ћерку и сина). Волео је жене, многе жене.

Искрен да будем, новинарски гледано, Миле фризер, путиначки брица, неоспорно изврстан мајстор о чијим маказама круже приче по доњем Срему, није ми се, ипак, на прву лопту, ни с таквим небеским

препорукама, учинио занимљивом темом ни за зимске ни за летње новине. И то нема везе са Милетом. Има, пак, везе са мојом одбојношћу према смешним новинским текстовима о сеоским берберницама као о епицентрима мушког трачерајског живота и о берберима као „првим људима” у селу. Уосталом, кога на овим крвожедним сремским врућинама и у зверињаку вриштећих наслова, помислио сам, кога осим мене, понеког бербера и Тебе који ово читаш, кога занима једна берберска биографија и прича? И шта ту има да се пише? Осим тога, ко има стрпљења и воље да на врућини свари овакав опис Милетовог фризераја.

Локал одише духом старих берберница. Фотографија, заденута за рам као суви, изувијани лист однекуд долетео у радњу, ољускане глазуре и избледеле боје, и на слици: Миле фризер у сремској народној ношњи, оклопљен лаком ловачком маскирном униформом с двоцевком у рукама и „преломљеном” цеви окренутом ка земљи. Попиначко-путиначки страсник лова и жена, зависник од сукње и пушке, стоји испред цркотине неког аутомобила, овековечен у неименованом сремском ловишту у филмском стилу америчког ренџера с каубојским шеширом. Уз ловчеву фотографију прикачена је пропагандна вашарско-славска сличица Свете Параскеве (Петке), свакако с неком поруком, једини уступак црквеним стварима с православним предзнаком у детаљима пребогатој берберници у којој преовлађује дух ловства (препарирана дивља патка, закуцана на зиду), премда и дух монархистичке српске историје (урамљени Карађорђе). Ударну површину зида прекрива повећи рекламни плакат, закуцан поред огледала, где боде очи муштеријама. То је плакат исцепљен из неког страног илустрованог часописа и на њему је лице женственог и савршено подшишаног примерка Западне цивилизације без имена, без боје, укуса и мириса. Портрет пластифицираног лутка с фризуrom без сувишне длаке, водене коже (дестилована вода) и бесполног лица. С десне, пак, стране огледала (и Мандићеве главе у огледалу), фотокопија на папиру увећане фотографије из срећних времена, окачена о календар с две плаве штипаљке за веш. И на тој црно-белој слици мотив, одавно ишчезао из Путинаца, до којег брица Миле веома држи: крдо крава на блатњавом путиначком шору и две швапске куће с фасадама украшеним бидермајерском штукатуром. *Дневников* зидни новогодишњи календар са ловачким мотивима, отворен на страници с две Папове дивље патке (мужјак и женка), одстрељене фото-апаратом у ниском лету.

Дакле, и тако смо, сишавши одозго из фризераја, ознојани изнад карираног столњака старе кафане на раскршћу у Путинцима, чекали Милета фризера. И шта је било после, када је Миле сишао у кафану?

После смо причали о женама и Миле је овако беседио...

„Људи, мушкарци смо... И отворено вам кажем: луд сам за женама! Луд!”

Осврће се по празној кафани с конобарицом која дрема у шанку.

„Кафана без жена је као ружа без мириса. Мени, рецимо, смета што у ову кафану не свраћају и жене. Мени су мушкарци досадни и веће су трачаре него жене. Мени су жене све. Волим лов и волим жене! Жене су цвеће света. Ништа под овим небом није лепше и вредније од жене. Жена ми никада довољно. Да имам хиљаду жена, тражио би хиљаду и прву. Без лова још некако и могу, премда тешко, али без жене не могу ни једног тренутка. Отворено кажем, жене једноставно обожавам.”

Конобарица подиже главу и погледа у нашем правцу, зевну и настави да дрема.

„Ја сам зависник од жена. Ако се с једном растанем пре подне, до мрака морам наћи другу. Не могу ноћ да дочекам. Никада нисам био сам и не знам како је то бити без жене. Не разумем мушкарца без жене. И да сада не испадне да се хвалим, али ја без жене никада и нигде... Разболим се ако ноћ преспавам сам. Жене су моја болест и мој лек.”

Тако је говорио Миле фризер из Путинаца код Руме.

Ето, драги читаоче, жене су биле после.

И пре и после.

УМЕТНИК СА РУМСКОГ ВАШАРА

Стара, пристојно очувана швапска кућа у Путинцима, кућа дужом, оплемењена китњастом фасадном пластиком и са неизбежним обрвама изнад крстастих прозора с фирангама, реликт је из међуратних времена, пре него што је пред крај Другог светског убијања, већинска *фолксдојчерска* цивилизација затворила своје кибицфенстере и шалукатре, напустила своје ајнфорт капије и ишчезла из села размноженог на калоричној земљи у првом гравитационом прстену Руме. Унутрашњост дотичне куће, назовимо је Кућа играчака, биће сценографија за моју данашњу причу о уметнику са румског вашара. Собе затрпане предметима за часове доконости (игре, лудорије), шарени арсенал за увесељавање и забављање, претежно вашарске дрангулије, играчке и сувенири, трице и кучене гипсаних, стаклених, гумених, крпених имитација и илузија, намењених за продају. Ненавикнутог ока на овакве призоре, подсетили су ме на једну јерменску старинарницу.

Чега све ту нема! Незамисливо је какве све вашарско-славске дрангулије и ђинђуве испуњавају двориште, препуно свега и свачега, као и унутрашњост њихове куће под опсадом предмета од пода до плафона, високог четири метра. Ако неке од тих стварчица (или биљчица) нису намењене за тезгу, што ће рећи за вашар у Руми, где најчешће продају робу, онда им је смисао да разведе кућу. Акцентујем детаљ: уљана икона Светог Василија, породичног патрона, окачена је на зиду дневне собе, а поред ње виси гипсани рељеф/плакета Јосипа Броза Тита. Услед експлозије вишка информација, и врућине у жидовима, ухватио сам себе у стању мождане и оптичке пометње. Телава лутка једногодишњег детета од гуме, једна од неколико беба лутки виђених у тој кући, посматра ме као жива стакленим и бистрим, полуосмехнутим очицама, плаво-зеленим као лампице, равно из наручја девојчице, заигране на кревету, којој је та лутка субјект обожавања. На тешком, робусном,

старомодном столу у дневној соби, прострта шустикла као развучено тесто, и на столу ручно прављена ваза од бојеног гипса, с крупним ружама црвеним као крв у Бодлеровој поезији, и тако пластично уверљивим, да сам помислио да су то вештачке руже. Исту забуну изазвао је у мојим рецепторима и циновски адам у спаваћој соби, помислио сам да су му листови од гуме.

„Нисте једини којег је овај адам преварио, сви се чуде кад га покажем”, рекла ми је Драгица Вулетић. „Па, видите и само колики је! Засадила сам га пре три године, нарастао је више од два метра, а права реткост је да има четири цвета. Прија му код нас.”

Војислав Вулетић, куштрава и задихана глава Куће играчака у Путинцима, само што је дошао са подневног пива из Сигурне мушке куће, тј. из биртије на раскршћу. Тамо смо се и упознали. А с обзиром на то да је напољу као у шпорету, гори небо и земља, и у пренатрпаној, нехлађеној дневној соби недостаје свежег ваздуха као у шифоњеру, мајица му је сва у телесној води, цеди се са њега. Загасито браон кожа лица, осута длацима, сјакти му се од преобилног зноја, па ипак тај нервозни фаталиста и оштећен човек средњих година, званично инвалид од деведесет друге, изазива ђавола с цигаретом у зубима, чији ће дим све време обавијати наш ознојани разговор.

„Све што се може продати, продајемо! Нужда закон мења”, прича Вулетић. „А ми смо сваког дана на ивици пропасти и гледамо да од нечега преживимо и опстанемо у овим суровим временима. Продавао би ја и књиге, да доносе макар неку зараду, али код нас књиге мало ко купује. Нема од тога живота. Најбоље иду дрангулије, цицабице, зезалице. Играчке продајемо по пијацама, вашарима, по славама у Срему. Ситан је то новац, али приморани смо да се издржавамо од тезге”, одговара Вулетић на моје питање које се провиди из његовог одговора, зато питање изостављам. „А купио сам и апарат за шећерну пену или вуну. Чујем да то пролази на славама. Све за одржање живота.”

„Воја продаје играчке и сувенире од гипса, а ја продајем расаду и цвеће”, укључује се у разговор Драгица, разведрена у морнарској мајици.

Војислав је рођен из Прхову, а Драгица из Товарнику.

„Упознали смо се једно вече на партизанској слави у Добринцима, а следећег јутра Воја ме довео својој кући. Тако је почело међу нама.”

„Да, тако је почело”, наставља Војислав, пуних уста дима. „Живели смо пристојно и имали смо пара, а онда су се догодили ломови у друштву и у мом живота, и сада преживљавамо од данас до сутра. Све

чинимо да не потонемо у беду, а на пола корака смо од беде. Мени је кренуло са гипсом. Руке су ми стално у гипсаној смеши, претворио сам се у гипс. Живео гипс!”

„Продаје ли се друг Тито? Како се маршал третира на пичаном тржишту?” питам, разгледајући калуп Брозовог профила, величине мушке шаке, који Вулетићу служи да у њега налије гипсану смешу и да штанца плакете с ликом југословенског социјалистичког свеца.

Вулетић глади браду гестикулацијом трговца.

„Продаје се више него добро! Тито иде као алва, да човек не поверује. Имам из Бијељине лепих наруџби. Босанци га највише купују. Муслимани. Срби. Хрвати.”

Војислав Вулетић, слично многим од нас у најбољим мушким годинама, мислио је да је од нерђајућег челика, да све може да постигне вољом и снагом, али испоставило се да је човек лако ломљиво створење, крт и порозан материјал, склон рђи. Довољно је да га кврцне каменчић или олиже промаја, па да се савије или поломи.

Једног лошег дана добио је метак у ногу и од тада је све кренуло наопако. Његова верзија рањавања, коју ми је на брзу руку предочио, без мог увида у полицијске и судске папире, искључује његову кривицу у крвавом догађају на једној сремској води („Сматрам да нисам крив.”). Међутим, ово бизарно рањавање и његове последице, ма колико трагични за тог човека и његову породицу и, вероватно, интересантни за неке новине, неће бити предмет моје приче о путиначком продавцу играчака. Случај је захтевао озбиљнији приступ, и други начин репортерског учешћа, а ја у тој ситуацији и на врућини нисам био спреман

Војислав Вулетић, уметник
живота из Путинаца
Фото: Слободан Шушњевић

за истраживачку причу с елементима крвопролића. Саслушао сам само једну страну, која је била на својој страни. Вулетић је упуцан једним метком у ногу. Ранио га је чувар на води, с образложењем да је Вулетић затечен у криволову и да је покушао да побегне. Попут Пастернака, који је после једног лома ноге у детињству, када је пао са столице у покушају да дохвати теглу пекмеза са ормара, онеспособљен за учешће у два светска рата, тако је и Вулетић, приликом одласка на пецање, добио метак у ногу, кост му је пукла као гипс и следећих неколико година, чак, тринаест пута је одлазио под хируршки нож. Слушам његову верзију.

„Чувар је изјавио на суду да сам бежао, а ни на крај памет ми није падало да бежим. Нисам бежао! Зашто да бежим? Ништа лоше нисам учинио. Нити сам крив, нити сам будала.”

„Па и да сте били у криволову, па и да сте покушали да побегнете, откуд чувару идеја да пуца у вас? Не пуца се без јаког разлога ни на фазана, а камоли на човека... Значи, нисте бежали?”

„Нисам, понављам! И сматрам да нисам био у криволову.”

„Сматрате?”

„Нисам био у криволову! Седио сам са чуварима из претходне смене и пецао до шест сати. Други чувар ранио ме је у петнаест до седам.”

Други чувар има своју верзију догађаја на сремској води и не бих да прејудуцирам ни кривицу ни невиност. Препуштам путиначки случај суду, где му је и место, а мене интересују последице, одраз или рикошет метка који је једним пуцњем вишеструко погодио Вулетићев живот. Али му дао и нови смисао. Човек је послат у хируршку салу из које до данас није изашао („Остао сам без двадесет седам центиметара костију. Кост су ми резали из кука и стављали у ногу.”), да би му у Новом Саду проф. Мирослав Миланков уградио шипку у ногу („Хвала му до неба. Нико није веровао ни да ћу стати на ноге, а камоли да ћу ходати.”). Онеспособљен је за рад и како бива у породици без земље, а са децом, сада већ и са унукама, у којој је и супруга остала без сталног посла, да зло буде веће, срозани су скоро до немаштине. Војислав је од здравог човека препуштен самом себи да породицу издржава са двадесет пет посто преосталог здравог организма.

„Имам решење да сам трајни инвалид седамдесет пет посто, али инвалидску пензију нису ми одобрили. Исплаћено ми је само телесно оштећење.”

Војиславу Вулетићу убрзава се пулс, зноје му се дланови.

„Тај пуцањ оставио ме је без сталног посла, без здравља, без наде, остао сам без ичега. А онда сам, деведесет друге године, одлучио да не умремо од глади. Немам шта да кријем. Немам чега да се стидим. У време рата и економских санкција пред мојом кућом стајале су цистерне са горивом. Продавао сам бензин и цигарете. Сав новац, зарађен од тога, потрошен је на голи живот и на моје лечење. Ја се, ево, јавно захваљујем људима који су од мене куповали гориво и цигарете! Да није њих, данас не би ходао... Многи су се овајдили од црног тржишта. Али ја сам обичан, мали човек. Ја живим овако како видите. Продавао сам бензин, а возим ладу седамдесет седмо годиште. И ово чиме се Драгица и ја сада бавимо, продајом играчака и сувенира по вашарима и славама, није ништа друго него борба за живот. Нико у породици нема стално запослење, а са нама живе син и снаја и унуке Дејана и Анђела. Правио бих од гипса и црне ђаволе само да могу да их продам.”

„А како се продају анђели?” упиташ.

„Купују анђеле... купују...” – Показује ми пробног гипсаног анђелчића златне боје. – „Кренули смо сад скоро са анђелима. Продаја није лоша.”

„Ко *шо* купује?” питам. „Чему служе анђели?”

„Свет свашта купује. Ми волимо глупости. Сада на Духове у Инђији верујем да ћу продати све анђеле. Комад сто динара, јефтино, а шта ће им ти анђели од гипса, ђаво ће их знати... Мени се исплати! Кило гипса је 25 динара. Грбови Србије су ми прошле године ишли добро, онда је продаја стала.”

Показао сам прстом на калуп с профилем Слободана Милошевића.

„А Слоба?”

„Слоба ће исто ићи добро.”

„Мислите?”

„Сигуран сам”, рече Војислав Вулетић. „Па, траже ми Слобу, али траже и Дражу Михајловића, само његов калуп тек треба да направим. Један из Бјељине купио ми је одједаред двеста рељефа са Титовим ликом. Босанци откидају на Тита. А овде у Путинцима на центру један ми је купио пет Титових портрета у гипсу и сломио их преда мном о бетон!”

„Сломио? Једноставно, тако.”

„Тако.”

„Ко је човек?”

„Не познајем га. Понудио сам му да купи сто комада, па да разбија до миле воље. Нисам ја уметник, па да ми је жао... Плати и разбијај! Само плати.”

„Вулетићу, ви јесте уметник”, ускочих човеку у уста: „Немојте тако о себи. Ви сте уметник живота.”

СРЕМИЦА СЕ ВРАЋА КУЋИ

Жена стоји у роза дуксу, закопчаном до грла, разговара са мнош и смеје се са јутарњом светлуцавошћу у очима, ослоњена на дрвенарију шумске кафане, пијуцка врелу домаћу ракију из мушке чашице (чаша има пол, као и пиће), донете у газдиној руци или, боље рећи, донете у ручерди бркајлије набијене грађе, снажног врата, широких плећа и свилоног срца, који инсистира на свом надимку Јаро („Сви ме овде знају као Јару. Зовите ме и ви Јаро!”), после чега је бескорисно написати да је Босанац (Илија Грабић). Гошћа, супруга брадатог, сивомаслиног човека, који потенцира *йасџирски* изглед алпских Немаца и седи за столом поред зида као библијски мудрац, налик је на девојчицу са средњовековном природном киком за вратом. Једина је сукња (тренутно у фармерицама) на отвореној тераси шумске кафане *Лежмирска кайија*.

Јутро је свеже, орошено. Тиркизно плаво, стаклено. Шумска сценографија мирише на јак дезодоранс. Птичице цвркућу са оближњих брегова и ливада.

„Је л’ вам хладно?” пита робусни газда Грабић своју распричану гошћу и пребацује јој преко рамена пршњак. „Сад је пријатније, а? Наравно! Чувајте леђа, госпођо, оштро је овде, ово је шума, а са шумом се није играти!”

„А, јој... Хвала. Није ми хладно”, она смаче и врати понуђену гардеробу. „Ракија сасвим фино греје! Живели!”

„Живели!”

Чашица ракије у женској руци у то доба дана (рано јутро) и у том мушком свратишту дрвосеча и шумара, а тог јутра у присуству неких водоводџија, који су лицем у лице ћутке кафенисали за суседним столом, није честа појава, није ни у веселом фрушкогорском Срему. Жена је расположена и живахна. Пре бих рекао да је то било нешто као игра

жене, која се нашла у центру мушке пажње и моје репортерске заинтересованости, према којој није остала равнодушна. Њено растерећено понашање прија свима у кафани, нарочито фото-репортеру Радивоју Хаџићу, који шкљоца и шкљоца и шкљоца... И нема ту ништа чудно: слободно женско биће пије мушко пиће. Све је на тој жени, пре него што смо се упознали и проговорили на сремском језику, упућивало да је странкиња (по акценту бих рекао Немица), и да је овде у пролазу са својим брадатим сапутником, који седи за столом, ћути, осмехује се и пије густе сок.

Кафана *Лежимирска кайија*, где се случајно сретосмо тог јутра, покушај је повратка шумском сремском угоститељству за своју душу на сликовитом изласку из шуме, испод барокног хрasta који је све подредио својој супериорности, величини и старости, а на низбрдици испред истоименог кречарског села у партизанском залеђу Сремске Митровице, близу чувеног политичког хотела из титоистичких времена, зарезаног у брду видиковцу с друге стране шумског пута. Тај хотел је сада костур, лешина, сабласна грађевина у чијим су празним зидовима и разлупаном стаклу, срчи, шуту и погани, још заробљени уздаси, вриска, кикот и ласцивна шапутања љубавница војвођанских социјалистичких функционера и ратника јагњећих бригада.

У моменту када сам први пут, на пропутавању за доњи Срем, свратио на јутарњу кафу у *Лежимирску кайију*, њих двоје, гости шумске биртије на отвореној тераси у дрвету, Мира Радосавац и њен муж Харолд Штрумајер, човек с брадом, чији врх као да је уваљао у лежимирски креч, такође су правили паузу у вожњи преко Фрушке горе, након што су и сами први пут свратили у Јарину кафану, поред које су пролазили неколико пута. Наш сусрет је удесио Добри анђео репортаже.

Прича живота ово двоје, њихова заједничка прича, започела је у Лондону, где је она, Српкиња из Немачке, студирала интернационалну економију, а он, Немац из Швајцарске (или, како би она рекла: Швајцарац), докторирао на факултету војних наука, мало му била диплома правника интернационалног права. Мира Радосавац, студенткиња, управо се у Лондону сместила у свој последњи воз, након што је својима у Немачкој накуповала поклоне. Тога дана истицали су њени последњи часови испод казаљки Биг Бена, када је на себи осетила поглед непознатог мушкарца из воза („Гледао ме је тако нападно, да сам села на другу страну.“). Када су изашли из воза, пре него што ће она полетети у Немачку, путник јој је пришао са предлогом...

У Нештину са Миром и Харолдом Штрумајер
Фото-архива аутора књиге

„Овако то било”, узео је реч Штрумајер. „Ја види једна жена, која ми се свидела, и каже: Изволите, идемо на кафич, да пијеме две кафе. Мира каже: не, не... Ја не пије кафа на непознат човек... не, не... Фала!” Дао јој је своју посетницу с именом *Харолд Штрумајер, Цирих*, која је завршила у њеној ташни.

Пола године касније сетила се да у ташници носи потенцијалног мушкарца свог живота и, експеримента ради, обратила му се пригодним писамцем. Харолд је најпре узвратио дугачким, мушким писмом, да би је након пола године поштанских папирнатих веза обавестио телефоном да долази у Штутгарт, никада није био у том граду, па да, је л', обиђе његове знаменитости. Пристала је на сусрет.

„Сместила сам га у станични хотел, а ја сам спавала у својој кући. Шетали смо по граду. То је све што се догодило међу нама.”

У авиону, на повратку у Енглеску, Штрумајер је пресавио табак и написао јој је писмо у којем јој предлаже брак.

„Нисам хтела да се удам, док не завршим факултет. И кад је дошло то време, дипломирала сам у понедељак, а у уторак смо се венчали.”

„Које године?”

„Деведесет прве.”

И онда су пропутовали свет, помагали су као активисти швајцарског Црвеног крста у Африци и Азији, боравили су другим пословима и у Кини, где је Харолд гостујући професор немачког језика и историје на једном универзитету.

„Имала сам пет година, када су моји родитељи шездесет девете напустили Југославију и отишли у Немачку, а сада имам четрдесет четири. У Филингену, Шварцвалд, тамо сам одрастала, похађала школу, играла се са немачком децом.”

„Сремица?” упитах жену срчући кафу, једну од најбољих коју сам попио на континенту Срему, скувала је Јарина супруга Борка.

„Рођена сам у Новом Саду, али ми смо пореклом из Визића.”

„Из Визића? Па то је ту у близини.”

„Чули сте за Визић?”

Мира Радосавац је једна од оних женских индивидуалности, које не трпе на себи шминку и инструменте маскирања. Кожа лица јој има природну, светлу боју fine глаткоће, свежине и деликатности, лепезасто се расипа у угловима очију, такође природним, при сваком јачем смеху или гримаси ове слободне жене самосвесног погледа. Смеје јој се сваки делић лица. Осим природности и изостанка запетљаних решења, оличених у суздржаном шарму њеног целокупног изгледа и понашања, још нешто је (осим чашице ракије у руци), аутоматски, избацује из овдашњег визуелног контекста и, на први поглед, издаје за високо еманциповану странкињу. Екстремно дугачка кика у традицији средњовековних српских крчмарица, забачена преко рамена до појаса и завезана гумицама на четири места. Смела архаичност ове фризура, коју она носи лако и природно, готово да је неприхватљива за овдашњу жену. (Да Нови Сад окренемо наопачке, једва да бисмо из њега истресли женско са природном киком до појаса.)

„Леп је наш Визић! Постајемо интернационално место. Имамо тамо и једног правог Италијана, заљубио се у Фрушку гору. Имамо и из Аустралије...”

„Познајете ли Ђуру Хорваја из Визића?”

„Ђура? Не. Ко је Ђура?”

Ђура Хорвај беше јунак из једне моје сремске приче.

„Дуго година радио је у Канади. Вратио се пре неку годину у Србију, купио кућу у Визићу, и сада тамо живи са жаном. Привукао га добар ваздух. Нико срећнији од њега. Мађар из Баната. Ето, имате и Ђуру Хорваја!”

„Харолд и ја не живимо у Визићу. Ми, заправо, живимо у Нештину, тамо смо, да не сметамо родбини, пре три године купили једну кућу у улици Браће Јакшића. Зовемо је улица Златне греде. Кућа је стара сто седам година и сада је обнављамо да буде цела у старинском сремском стилу, све како је некада било. Позваћемо вас кад кућу средимо. Сада је све у прашини и кршу.”

„А шта радите овде у Лежимиру?”, упиташ с оком на Харолду, испред којег је управо стигла – донео кафеџија Јаро на тањирићу – ненаручена порција врућих прженица, жутих као злато, поклон из Боркине кухиње.

Штрумајер преко залогаја: „Путује данас у Швајцарска. Ми живи у Берн, знате, и буде тамо десет дана, онда се опет врати у Нештин.”

„Путујемо за Швајцарску и овде смо први пут свратили на пиће”, рече Мира.

Штрумајер растура Боркину прженицу.

„Овуда ми пролази хиљада пута. Материјал за куча ми купује у Митровица. За Бачка Паланка компликована граница. Разумете?”

„Одлучили смо да, када једном одемо у пензију, кажемо збогом Швајцарска и живећемо у својој кући у Нештину”, рече Мира.

„Ко је одлучио?”

„Харолд је прихватио нашу културу, свиђа му се на Фрушкој гори... Харлод?”

Штрумајер преко залогаја: „У праву Мира. Ја каже: овај народ добра, гостољубива, знају да живе живот. Јако воли Фрушка гора! Јако!”

Радосавац о сремским коренима: „У Нештину мени живи родбина код које долазимо од осамдесет осме године. Ја сам права Сремица, знате.”

(А ја мислио да је ракију пила Немица. Ма јок, пила је Сремица!)

„И деда и прандеда су ми одавде. Баба ми је из Дивоша. Имам родбине, осим у Визићу и Нештину, и у Свилошу, Ердевику, Новом Саду...”

„И после свега Нештин?”

„И после свега Нештин. Ја се у ствари враћам кући!”

* * *

Мира Радосавац одржала је обећање. Неколико година после објављивања ове приче у новинама, зазвонио је мој мобилни телефон.

„Овде Мира из Нештина. Сећате се сусрета у Лежимиру?” упитао је глас са немачком интонацијом.

„Сећам се, како да не.”

„Харолд и ја дошли смо из Швајцарске. Позивам вас да сутра дођете код нас у Нештин на роштиљ и забаву. Поведите и супругу Весну. Завршили смо кућу!”

Од тада смо пријатељи.

ЈЕДНА БОСАНСКА БИОГРАФИЈА

Повише Лежимира, на отвореној дрвеној тераси шумске кафане *Лежмирска кайија*, Илија Грабић Јаро, власник биртије отворене од скоро, робусни динароид с Фрушке горе, прича ми уз „турску” кафу зашто су (када и како) његови дошли из Босне (Бањалука) у вински Срем. Јаро је људескара епског профила, босански непосредан и неоптерећујуће фамилијаран човек, обележен црним брковима, средње висине, ако је то битно (мени јесте), и тврде, набијене грађе с варљивим утиском особе чија спољашњост пуца од здравља. Габаритан, широких и снажних рамена уз које ручерде с крупним шакама, и гестикулацијом рустичне нежности, пристају као придеви окамењени уз неке речи. Јаро је, у ствари, по мом осећању, људескара свиленог срца, ведар човек из народа, чија харизма доминира сама по себи, мимо његове воље и контроле, попут непознате електричне сила која се подразумева у његовој персоналности. Кратко подшишан, с полуострвцетом оштре, црне косе заостале над челом као сенка, између дубоких зализака, отворио је лице и додао је свом облом, бркатом изгледу утисак оштрине и свежине, подмладио га, ако не претерујем, споља, али и изнутра, пре свега изнутра, чему је допринело и излагање шумском ваздуху и цвркутавој тишини ливадског пејзажа. Глас му је дубљи, прозукао, какав и треба да буде код таквих јарана, а језик екавско-ијекавска смеша.

„Моје је отуда поћерала војска. Ето зашто смо у Сријему!”

„Која војска? – Муслиманска?”

„ЈНА!”

„ЈНА?! Ето сад... Па, како?”

„Па овако, јаро!” почиње Грабић о одисеји свог босанског братства.

„Све нас је поћерало без везе. Моји ђедови, њих петоро браће...”

„Рођена браћа?”

Илија Грабић Јаро: „Испунио ми се сан да имам своју кафану у шуми.”

Фото: Радивој Хаџић

„...дошли су у Сријем педес’ девете на шездесету... Да, рођена браћа... Дошли са Мањаче код Бањалуке. Чули сте за Мањачу?”

„Јесам. Прославила се у последњем рату.”

Јаро глади бркове као мачор.

„Прославила се... ја, ја... Тамо на Мањачи и данас је касарна. Због те касарне ми Грабићи смо и дошли у Сријем. Видите овако. Моји ђедови: Коста, најстарији, па редом Душан, Благоје, Тодор и Ратко... Јесам и’ све набројо? Јесам! Моји ђедови живили су на Мањачи у породичној заједници. Сваки је од браће имао по зградицу и у њој је живио са фамилијом. Мој ђед Коста, глава породице, шеф њихов, сви су га уважавали, имао је три сина и двије ћери. Кад сам се ја родио педес’ пете, фамилија Грабића бројала је дваес’ петоро чељади и петсто оваца! Петсто оваца, ’бем ти сунце... нај-

мање! Имали су ђедови и много земље, а онда је на ту земљу око бачила држава. Војска се намерачила да баш ту сагради касарну на Мањачи. И дошли су и захтевали да се иселимо, платиће из војног буџета само да купимо прње са Мањаче; њима земљиште треба да подигну војне објекте. Нудили су добре паре. Онда је мој ђед Коста одбрусио војсци да ће он њима дати дупло више пара само да и’ не исељавају са Мањаче.”

„А остала браћа? Како су они реаговали на понуду војске?”

„Они се нису питали. Костина реч била је закон у фамилији Грабића. Ако он нареди да се крене, сви има да крену... Е, једино га ђед Тодор није послуша!”

„Тодор се иселио са Мањаче?”

„Не. Тодор се једини није иселио са Мањаче! Њихове зградице и земља налазиле су се баш тамо где је сада центар касарне на Мањачи,

а тамо су, поред нас Грабића, живиле и фамилије: Малбашићи, Стојчићи, Вукмири... Е, кад су нас покренули, било им је лако да покрену фамилије са ширег подручја. И када је ђед Коста, увидевши да не може шут са рогатим, наредио осталој браћи да пакују кофере, једини је Тодор одбио да изврши наређење. Он, вели, остаје на Мањачи!”

„А шта на то војска?”

„Нису му могли ништа. Пет година је малтретирао југословенску народну армију!”

„Како? – И зашто?”

„Вако. Кућа му је била у средишту полигона, ту је живио са својом фамилијом, тако да су сва школска и бојева гађања вршили преко његове куће. Неће Тодор са Мањаче, неће, па га уби! Остала четири брата била су умерена струја, а Тодор је био жесток, пргав, тврдоглав... Равногорац!”

„И фамилија је стигла у Лежигмир без Тодора?”

„Да, без Тодора, али не у Лежигмир него у Манђелос. У оно време Сријем је, како да кажем, био хит у Босни. Наши су одлазили у Сријем да беру куруз и свуда се причало како се овде живи добро и богато. Мој ђед Коста је отишао у извидницу да провери те приче, обишао је Фрушку гору уздуж и попреко и одлучио се за Манђелос.”

„Шта га је привукло? Брда? Шума?”

„Пашњаци и добра вода.”

„Јасно. И мудро”

„Да, био је мудар човек. И када се вратио на Мањачу, реко је браћи: ’Тамо у Сријему сви живе одвојено у својим кућама!’ И када су педес’ девете на шездесету дошли у Манђелос, сваки је брат саградио себи кућу и купио нешто земље.”

„Од којих пара, ако није тајна?”

„Како од који’ пара... Па од пара добијених из војног буџета за куће и земљу на Мањачи. Огроман је то био посед, па су и паре биле лепе.”

„А шта је било са Тодором?”

„Ђед Коста пет-шест година убеђивао га је да се остави ћорава посла и да и он дође у Сријем: ’Тодоре, ајде, не вреди се више инатити!’ И после је на Фрушку гору дошао и Тодор. Хвала Богу, сви су се у Сријему добро снашли.”

„А како сте се ви овде снашли, Јаро?”

„Ја сам завршио основну у Манђелосу и аутомеханичарски занат у Митровици, оженио се за Борку, медицинску сестру, и добио сина

Марка, и онда сам тридесет година – не може Босанац без волана! – возио камион у митровачком *Жиџојромеџу*, док га није купио онај... како му је име... Дракулић! Онда сам добио шут карту из фирме. Сва срећа, пре петнаест година купио сам ово парченце земље на ободу шуме и, ево, испунио ми се сан да имам своју кафану у шуми.”

„Јесте ли задовољни?”

„Чиме? Својом биографијом? Јесам, јаро! Мени паре више не требају. Вратио сам се у шуму и ја сам сада у овој кафаници слободан и срећан човек. Слободан ко птичица на грани. Ено, она тамо, на храсту што цвркуће!”

ПИЈАНИСТА НА РАЗБОЈУ

У њихову капију ушли смо као што је ред у ређој и бољој репортерској пракси: ненајављени. Ушли смо у авлију господина за кога смо малочас, на улици, сазнали да је виртуоз на старинском разбоју. А када новинар (или писац у новинама), зарад форсирања аутентичности у њеном есенцијалном појављивању, упадне ненајављен у нечије дво-риште, излажући се ризику да га сматрају неотесаним, и откаче га с капије, када доведе укућане пред свршен чин – што је сабља са две оштрице! – тада и пијанисту на разбоју Ондреја Матуша може да затекне у гуменим чизмама замазаним блатом у стрмом задњем дворишту са припитомљеним птицама које су испипале сваку травчицу у свом ограђеном фрагменту слободе. У моменту приспећа фото-репортера и моје маленкости из птицарника се просу по авлији звук кљунова сличан звуку кастањета.

„Морке?” упитао сам.

„Не. Ово су ченгерке”, одговори Матуш.

„Личе на морке?”

„Ми ћурке зовемо морке.”

„Али, признаћете, морке су морке, а ћурке су ћурке!”

„Не, не... Морке су ћурке, по нашем!”

„А шта су онда ченгерке?”

„По нашем морке су наше ченгерке.”

„Значи да су ово ипак морке... по нашем!”

„По нашем, да. По нашем су ченгерке.”

„А кокошке су кокошке?”

„Кокошке су слиепке.”

Матуш поправља *варѿбурѿ*. Ауто у возном стању, неподериве голу-бије-сиве каросерије, рођен у ДДР-у, иза гвоздене завесе, с једним точком у трећој деценији и четвртим власником, који му с главом загњуреном

испод хаубе управо чачка по унутрашњим органима, заслужио је спокојне пензионерске дане у неком музеју или у неком олдтајмер братству. Неуништиви источни Немац из села Луга на Фрушкој гори спрема се за пијацу у Беочин (22 км), под условом да му Матуш оправи струју („Натоваримо на њега и петсто кила и вуче. Чудо од технике. Чудо!”). Све се догађа у предњем, бетонираном дворишту *словачки* уредне и дисциплиноване, млечне куће засечене у лесном брду, с крстастим прозорима и калиграфским, везеним завесицама у стаклу с црвеном пластичном перуником у вази (тако живом, да сам кући понео пелцер). На жици, под надстрешницом, букет словачких сукњи чија ме је слојевитост увек копкала (а у копкању, ваљда, и јесте штос), крпара у процесу сушења на једном од прозора, одред саксија с природним цвећем уз зид веранде и, поред прозора, тријумф народне домишљатости: лопата за снег од белог поклопца са клозетске шоље учвршћеног за дрвено држаље. У гаражи отвореног типа: љуска другог, мртвог *варшбурја* (ауто за делове).

Ондрејева супруга часног словачког имена Зузана (Зуска), рођ. Палинкаш, која је малочас, на мужевљев позив, дотрчала из ћеркине куће преко пута, није допустила да гости пређу праг пре него што просторију доведе у ред.

„Изволите сада у кућу!” позива нас с прага.

Причамо уз пуцкетање ватре из шпорета *смедеревица* и уз вруће, миришљаве кифлице на тањирићу постављеном на мушему обраслу златножутим лимуновима, а у друштву прелепог, старинског креденца од лаког дрвета и Његовог Величанства Разбоја, старинске справе која из угла просторије зрачи топлом супериорношћу дрвених величина. Хоризонтални разбој (читај: клавир) од дивље трешње, наизглед компликована и груба дрвенарија на којој маестро Матуш, чаробњак из Луга, компоује своје варијације и симфоније од шарених остатака тканина и крпа, направио је пре једног века Јанко Бажиг из Луга, а Матуш га је купио пре десетак година, пошто су његов породични разбој, заоставштину од бабе и деде, црви изгризли на тавану („У Лугу није било куће без разбоја.”). Стара је то прича о дечаку из сиромашне словачке породице, који је најпре гледао мајку док тка на разбоју шарене тепихе. Прича о младом мужу који је отишао у свет да заради хлеб. Свет који је за њега и његову младу супругу био Футог („Рекао сам Зуски: женице моја, засучимо рукаве и ајмо у борбу за живот!”). А онда се вратио у родни Луг, купио од уштеђеног новца кућу и шаку земље у

брдовитој улици Маршала Тита, стекао са Зуском четворо деце (једно умрло као беба), да би у другом полувремену свог живота схватио да „није ни требало напуштати Луг”. Хлеб (читај: разбој) је све време чекао на тавану; чекао, чекао, и од чекања иструлио.

„Нас је било десеторо деце”, рече Ондреј с кнедлом у грлу. „Ја знам шта је немаштина. Зуска и ја смо кренули од нуле.”

„Мој отац Ђура”, рече Зуска, „чуво је сеоска говеда и био звонар. А било нас четири сестре и брат. Брат је млад умро.”

„Да, да. Нисмо имали никакве шансе”, рече Ондреј. „А онда смо отишли у Футог и као трећароши радили на имању Вујице Јелчића. Зарадили смо у Бачкој нешто пара и с тим парама почели живот у Лугу.”

„Хвала милом Богу, сада све имамо”, рече Зуска. „Две ћерке су нам у Лугу, а син је од пре дванаест година у Шведској.”

Десетине разбоја у Лугу појели су црви, док су њихови власници надничарили по Срему и по Бачкој или прашинарили у Беочинској фабрици цемента. Е, а онда једног дана један човек... Тај човек, Словак из Луга (који живи Словачкој), верник Баптистичке цркве, према томе религиозни брат мојих јунака Ондреја и Зуске Матуш, понудио је Лужанима пре дванаест година да „оперу савест” према прецима и традицији, да скину преостале употребљиве разбоје са тавана, да поваде старе крпе и тканине из шифоњера и ормара, и започну производњу хандровки, крпара. Наручује (и добро плаћа) бизнисмен из Мађарске. А, Словак је такав, дај му посао и коректно га плати, и бољег радника нигде под небом нећеш наћи! Није, дакле, у том напрасном повратку традицији било ничег од мистификације којом неки људи воле да заматљују своје обичне егзистенцијалне разлоге. Матуши не крију, а и зашто би, да је мађарски купац словачких крпара из Србије био коректан платиша, док је то с њим трајало, а трајало је, на жалост, кратко. После Мађара, тржиште крпара им се свело на беочинску пијацу.

„Ко вас је научио да ткате?”

„Бог.”

„Бог?!”

„Бог! Догодило се неко чудо у мојој глави или већ шта је”, прича ми узбуђено Матуш седећи за разбојем у трава-зеленом прслуку. „Ни данас то себи не могу да објасним. Ви ћете се зачудити ако вам кажем да ја, до пре десетак година, уопште нисам знао да радим на овој справи. А онда ми се цео поступак јавио у сну. Вратио ми се неки филм из детињства, кад је мати ткала, сео сам за разбој и почео сам да ткам

Ондреј Матуш „компонује”
на разбоју
Фото: Слободан Шушњевић

крпаре ко да сам то радио целог живота. Не тражите од мене да то објасним, молим вас! У сну ми се јаве шаре које сам видио у детињству, док је крпаре ткала мајка, и не могу да спавам, устајем из кревета и једва чекам да седнем за разбој и оживим крпаре које сам видио у сну. Када ткам, верујте ми, а ткам рано изјутра... Зуска још спава... само размишљам о шарама, искључим се из овог света, радим и одмарам нерве... лепо ми је... Богу сваког јутра захваљујем што ме је научио да ткам крпаре.”

Пијаниста из Луга устаје из постеље у глувонеми доба зимског јутра на Фрушкој гори и потпаљује ватру једног обичног сељачког живота у дубоком грлу шпорета *смедеревица* (шушка, крцка), чија рерна одшкринутих врата мирише на поезију исконског сремског села, осмуђену потпалу и синоћне кифлице. Затим, пошто је

у тишини (камерној, наравно), само уз пуцкетање дрвене ватре у фази галопирајућег разгоревања, обавио привидно ситне, обредне радње уобичајене пре сваког јутарњег музицирања (па их прескачем), ставља цезву с бунарском водом на оргазмично задихану плотну и – прескачем неке детаље, а штета! – убрзо га видимо како седи за столом поред шпорета, привидно сам (с њим седи и његово друго *Ја*), налакћен на мушему окићену крупним, пластично-жутим лимуновима, испред шољице кафе која се пуши као коњска њушка на снегу. Затим, огрејан дрвеном ватром, окаћен кафеном паром и, све време, шприцан са стола морским лимуновим мирисом (у тој кући мирише и пластично воће), пијаниста устаје од стола, протрља шаке све док у длановима не забриди крв, запуцкета зглавковима прстију, и „срећан као мало дете, које

први пут седа у воз”, прилази справи у ћошку собе, седа испред пречага као испред клавијатуре и започиње још једно велико компоновање крпара.

Малочас, док је у пуцкетавој тишини сркао Бразил и удисао Грчку, маестро Ондреј Матуш из Луга, словачке енклаве у фрушкогорским брдима изнад Беочина, видео је у ваздуху, мање или више јасно, шарену мустру своје мајке. Композитор коме се пред очима, у првој фази стваралачког чина, још врзмају ноте као дивље пчеле (за разлику од питомих, које се не врзмају), урања прстима у хаос трачица извучених из старих крпа. Најзад, извлачи резанац једне зелене траке, увлачи га у сложени систем жица и нитни разапетих у конструкцији рама, а затим траку или основу сабија наглим, тупим ударцем пречаге повучене обема рукама према себи. Извлачи жуту траку, тупи ударац пречаге, дрво о дрво, понавља поступак, извлачи зелену траку, ударац, понавља поступак, па жуту траку, ударац, понавља поступак, па зелену, жуту, зелену, жуту...

Ондреј Матуш, пијаниста на разбоју из Луга, сутрадан је на пијаци у Беочину. Продаје крпаре поред свог старог *варйбурја*. Продаје своју музику. Од нечега се мора и живети. Продаје, заправо, нешто што нема цену, као што немају цену она времена, када смо одлазећи од куће остављали кључ испод отирача или крпаре, мада смо исто тако могли да га оставимо и у брави, с обзиром на то да је свако из комшилука ко би ушао у двориште знао да је кључ испод отирача или испод крпаре.

* * *

Данас је 5. август 2019. године.

Једва сам је дозвоао. Ушао сам кроз откључану капију и дочекао ме је лавез пса завезаног у дубини бетонираног уредног дворишта, а кроз затворени унутрашњи прозор, украшен саксијама са мушкатлама, чуо сам из собе звук појачаног телевизора. Иашла је старица у љубичастој шприцаној кошуљи и црној шприцаној сукњи, у папучама, жена ониже грађе, побелеле косе. Шаке су јој склопљене на стомаку. Представља ми се: „Матушева.” Очигледно, мог лика се не сећа. Подсећам је ко сам, али нисам сигуран да је схватила. Слабије чује, па ме моли да говорим гласније.

Ондреј Матуш, супруг њен, пијаниста на разбоју из моје приче од пре дванаесет година, доктор за *варйбурј* машине, више није жив.

Зузана Матуш: „Ја сам већ тако болесна, ноге ме боледу, живим сама, гадно.”

Фото: Жељко Марковић

Умро је 2017. године. Живео је равно осам деценија, а последње две године лежао је непокретан.

„Једанпут, кад је Ондреј у кревет пао, готово! Ноге му отказале. Прво је падо на дворишту, жалио се стално на слабост. Иде, иде... па се занесе, падне. Ја сам га дизала”, причала ми је Матушева. „И једном више није мого да се подигне из кревета. Е, реко, сад је готово! Молила сам Бога да ми да трпељивост и мили Бог је дао трпељивост и њему, не само мени... и њему... Розумјеће?”

„Разумем”, узвратио сам.

„Ал’ мени било тешко две године... Јако тешко! Ондреј није мого... на страну... па сам морала друкчије, сналазила се... Издржала сам, хвала Богу милом! А и ја сам већ тако болесна, ноге ме боледу, живим сама, гадно.”

„Ђерке су вам у Лугу? Син је још увек у Шведској?” упитао сам жену.

„Ана и Марија живе овде, у Лугу, тачно, а Златко је у Шведској”, одговорила је Матушева. „Па, ви сте упамтили, господине.”

„Прочитао сам своју репортажу пре доласка у Луг и подсетио се детаља из нашег сусрета пред дванаест година”, узвратио сам и упитао: „Шта вам је са разбојем?”

„Тамо је преко, у Златковој кући. Пренели смо га кад је супруг пао у кревет. Ја сама нисам могла да радим. То је завршена прича.”

„А не видим више ни *варџбурџ* машину.”

Зуска одмахну руком. „Ондреј продо Циганима.”

Прешли смо улицу под нагибом и ушли кроз капију куће плаве фасаде и дашчаног забата с пространим, дубоким двориштем, које се у задњем делу доста стрмо пење у поље, међу кукурузе. Разбој је закључан у једној просторији и више на њему нико не компонује шарене, раздрагане словачке мустре. У повратку фотографишем је поред уличног бунара, позира ми с празном металном кофом; безброј пута доносила је воду са тог бунара. „Боља је вода него из водовода”, каже Матушева.

Фотографију ћу по повратку у Нови Сад емитовати преко свог фејсбук профила и прочитаћу неколико коментара окићених црвеним срцима и пољупцима: Лили Роз: *Дивна је!* Марија Зихлавски: *Тети мојааа...* Данијела Кресовић Кукучка: *Мамичка моја*. Тања Бажик: *Ај моја мамичка*. Ана Бабарога: *Моја мама*.

На капији своје куће, пре него што ћу ући у ауто, Зуска Матушева каже: „Нисам вам рекла ондак... заборавила... Па ми жао било, кад сте отишли! Једно мало ми умрело, тринаест дана живило.”

„Рекли сте ми за то дете”, одговорио сам.

„Јесам?”

„Јесте. И ја сам га поменуо у тексту.”

„Јесте?”

„Нисам га именовао, али поменуо сам га.”

Зуска спусти шаку на срце.

„Милко”, рече. „Милко му је име.”

УЛОГА СРПСКОГ БУНАРА У СВЕТСКОЈ ИСТОРИЈИ

У биртији, после краћег познанства, позвао нас је својој кући, неколико капија уз улицу, и скоро сам сигуран да му није било ни на крај памети да ћу ту спонтану посету искористити – искористити, а не злоупотребити! – да из њега извучем *његову* причу. Нема човека без приче. А његова се још у току разговора, преко пуних тањира и чаша с вином, препоручила за елитно друштво мојих највећих открића у жанру наративног или књижевног новинарства. У биртији сам осетио тог човека и било ми је одмах јасно да је у њему похрањено златно грумење аутентичности, сировинска база у коју увек вреди забити нос, упитнике, али и узвичнике. И када је фото-репортера и мене позвао и повео у своје двориште, с бунаром, мени је лакнуло, преостало ми је само да из њега ископам причу. Сцена која се указала пред нама када смо прекорачили његов праг, вратила ме је у прошлост, и скоро да сам имао осећај да сам ушао под кров својих бабе и деде у Врднику. У светложутој кући на сокаку Станислава Белића Бате из Манђелоса и његове супруге Душице, рођ. Вујић из Стејановаца, све је под конач и с мером, једноставно и топло на старински начин, одише усклађеношћу форме и садржаја, уредно је и чисто, попут воде у ведрици њиховог бунара. Цакли се стара сремско-барањска вредноћа као омот бомбоњере. Тако је и у њиховој светлој, загрејаној и миришљавој кујници (мирис пилећег паприкаша и наложених дрва), где за столом, прекривеним ручно рађеном белом чипком, с ружама у угловима, између старинског креденца и каљеве пећи, а под обрвама кућног патрона урамљеног на ударном зиду, разговарамо на породичне и домицилне историјске теме и, после беспотребног нећкања, макљамо предјело од сувих кобасица, изломљених, тврдых парчади донетих из пушнице, а затим пилећи паприкаш заливамо црвеним вином из подрума.

„Моји су пореклом из Црне Горе, а дошли су у Срем питај Бога када! Папире немамо, као доказ, а и који ће нам андрак. Чарнојевић их одоздо довео у стару Аустрију. А можда су дошли и са Шакабентом, има нека прича. Нећемо о томе. И мој прадеда Илија, рођен је у Манђелосу. Отац ми се звао Славко. А мати ми се звала Дара, имала је петоро браће, фамилија Бараксадића из Манђелоса. Родила је са Славком, поред мене, и Миту, живи у кући преко баште. Наши Белићи и Бараксадићи, па онда Петровићи, зову их Цареви, Певци и Ковиљци, то су најстарије фамилије у Манђелосу. Оженио сам се за Душицу Вујић, рођену у Стејановцима”, Бата погледа у жену и она склони поглед у правцу шпорета. „Упознали се преко проводација, такав обичај је нека био, и с њом имам сина Ђорђа, ради у Пореској управи у Митровици. Душица га је школовала од млека, није ме срамота рећи! Њени су, опет, кад се деветсто осамнаесте Барања делила између Маџара и Срба, дошли овде у Срем, скућили се у Стејановце... Ово јој је отац Бора, вредан, честит и културан човек широког образовања...” Белић упире прстом у изломљену сличицу заденуту за икону патрона на зиду. „Убили га после Другог светског рата, зато што је човек говорио немачки и маџарски!”

„Бато, немој опет политику! Мани се ђавола”, добацује Душица без осврта с главом изнад усијане рингле, мешајући кашичицом кључалу кафу у чезви.

„Зашто? Кога да се плашим? Кога? Ја сам у својој кући! Нека се једном овом народу тресне истина у очи!” Бата маше рукама, очито је плануо. „Мој деда Станислав, отац мог оца Славка, купио је кућу од неког Розенцвајга, Јевреја из Новог Сада...”

„Ову кућу?”

„Не, не. Ову кућу сам ја сазидо.”

„Бато, грешиш”, исправља га Душица, доносећи за сто шољице с кафом на округлом послужавнику. Мирис кофеина испуњава просторију. „Кућу је од Розенцвајга купио деда Станисављев отац Илија, твој прадеда. Мени су тако твоји причали.”

„Је л’ тако било?” Бата се замисли. „Није Станислав, него Илија, у праву си! Е, сад, да ли је Розенцвајг саградио кућу, а сумњам, требало би видети у аустријским катастрима. Елем, тај мој прадеда Илија Белић, богат човек, погодио се са тим Розенцвајгом, који је у кући држо дућан и тамо негде пред Други светски рат...”

„Није, него пред Први светски рат, Бато!” исправи га Душица са отомана. „Ди си ти пожуро, уочин? Пред Први светски рат је то било!”

„Је л' тако... Биће да си у праву!” рече Бата и настави. „Купио је кућу од Розенцвајга, зато што је... мени је тако мати причала... имо пет синова и две ћери, па му је требала велика кућа, да дели синове! А Розенцвајгова кућа – бар да има нека слика да се то покаже – била је највећа кућа у Манђелосу, суд божји од величине! Имала је осам прозора до улице и чудо једно од економских зграда у дворишту, штале, свињци, кокошињци, велики чардак...”

„Где се налазила Розенцвајгова кућа?”

„Мало дубље у дворишту”, рече Белић. „Е, па, тамо ди сте сликали оног петла и кокошке, отприлике тамо ди ја сада држим товилиште и ђубриште, била је та стара деда Илијина кућа. Е, тамо код бунара, видели сте бунар! Бунар је посебна прича.”

„Посебна прича? – Зашто?”

„Бунар је ископо мој деда Станислав, кад се вратио из Првог светског рата. Дубок је двадесет пет метара, да се смрзнеш! Замислите да копате на тој дубини, какав је то ризик од одроњавања. И кад су Немци четрдесет друге-треће палили и рушили село, прешо тенк преко тог бунара.”

„Па, зашто?”

„Па, п.... ће их материна знати! Није било разлога. Из обести!”

„А како је прошла кућа?”

„Кућу су нам срушили!” рече Белић и још једном опсова.

„Не псуј, Бато! Имамо госте!” опомену га жена и обрати се нама: „Кад се Бата довати политике, запали се и лаје ко кочијаш!”

„Лајем, па шта!” опире се Белић. „Е, од цигли те дедине куће, што су је Немци порушили, ја сам са Душицом сазидо ову кућу у којој причамо.”

„Вратимо се у Резенцвајгова времена”, покушао сам да смирим разговор. „Ко је био тај човек? Откуд он у Манђелосу?”

„Јеврејска посла.”

„Да ли је ваш прадеда Илија Белић, пошто је кућу купио од Розенцвајга, успео да петорици синова подели оних осам прозора до улице?”

„Јесте, поделио је кућу, али не петорици... Било је тесно, а било је и бесно!” рече Бата. „Онолика кућерина припала је само двојици његових синова. Па и њима није била довољна велика. Човеку је увек мало. Човек је проклето биће, похлепно. Глупо. Децо моја, ништа горе нема од фамилијарне мржње. Ништа горе нема, него кад се своји посвађају!”

„Шта је био разлог њихове свађе?” упиташ Белића.

„Та, ко ће их знати... Српска посла!”

Душица доноси за сто божански пилећи паприкаш са кромпирима, који се пуши и мирише из шерпе. Распоређује тањире по столу и допуњава мужа: „Живили су под истим кровом, делили исто двориште, улазили у кућу на исту капију и на иста врата, а свађали се и гризли једни друге као највећи непријатељи. Можете мислити какав је то био живот.”

Сипам паприкаш у тањир и преносим тежиште на глобални план: „И да се ствар додатно изоштри и запетља, избио је Први светски рат.”

„Избио Први рат, да!” прихвати Станислав Белић, док му супруга сипа паприкаш у тањир. „И једне вечери, причала је мати, тада је била девојчица, а отац је имо петнаест-шеснаест година, једне вечери, одозго, од Лежимира, од Новог Сада, сунце ти боже, иду Маџари у колони, а крај јој се не види, сви у плавим униформама, вуку се сокаком, има их ко плеве, иду пешке или седе по осам њих на коли’ са пушкама међу ногама, а топове вуку по осам коња. Данима су пролазили кроз Манђелос. А ди иду? Иду у Србију, на Цер! Иду да се туку са Србијанцима! Поћорекова казнена експедиција! Сила једна од војске! Одједаред, један дан, пуна их авлија.”

„Чија авлија?”

„Наша, дедина... Дошо и Поћорек са војском!”

„Оскар?”

„Генерал Оскар Поћорек, аустроугарски војсковођа и командант њихове балканске војске! Страшно мрзио Србе. Дошо у Манђелос, главом и брадом!” рече Бата.

„Јесте ли сигурни?” убацих упитник сумње и приложих свој допринос историји. „Или је то био начелник генералштаба аустроугарске војске Конрад фон Хецендорф? Или, можда, командант Пете Поћорек-ове армије генерал Франк? Баш генерал Поћорек?”

„Поћорек! Оскар Поћорек! Одсео овде!” запаљиво ће Бата. „Деда је причо, сећам се, како су се Маџари и Швабе, на пропутовању за Србију, курчили у нашој авлији: ’Ручак-вечера и готова Србиш!’ Србе ће на Церу, као, потући за један дан, а онда ће прегазити целу Србију.”

„И код Ниша ће се спојити са савезницима Бугарима”, додао сам.

„Спојили су се муда Марјанова!” рече сипајући нам светлоцрвену истину из бокала у чаше. „Није прошло недељу дана, а Поћорекови опет у Манђелосу; Србијанци их натерали преко Саве, вуку се разбијене

Станислав Белић: „Нека се једном овом народу тресне истина у очи!”

Фото: Слободан Шушњевић

колоне сокаком, пролазе поред наше куће, ал' сад у обратном смеру, одоздо од Митровице! Спустили носеве до земље, вуку пушке по блату, кукају, плачу... Напунили гаће! Па, шта је било? Прегазили Србију? Разбили их Срби на Церу! Потуко их Степа Степановић до ногу! И кукају, деда је причо: 'Не добар Сербиш! Подигнеш бундева – уби, подигнеш ђерам – уби, седнеш под дрво – уби, отвориш капија – уби!' Србијанци минирали све што се могло минирати. Сваки бунар у Мачви минирали. У Србији се ни воде нису могли напоити. Причали су, дођу жедни да се напоје воде, подигну ђерам са кофом, и како кофа изађе на површину, тако бунар експлодира! Србијанци их најурили! Баба је причала, па и мати моја, држала се баби за сукњу: 'Кад изиђу из авлије, а

ми жене за њима: Дабогда се никад не вратили!' Та, отимали им наши пушке ту на сокаку... Деца им отимала пушке! Поћореклови се потучени враћају из Србије, беже главом без обзира према Гргуревцима, седе на коли' по осморо, витлају коње по блату, коњетине све са жутим амовима... 'А ми деца', причао је мој Славко, 'онде, иза Дома, прикрадемо се колима, зграбимо пушку, и бежи!' Чика Спаса Убавчић, онда је био дечко, одавно је покојни, тај чика Спаса, причо је отац, тако је био одважан да је скочио на кола, међу осам војника, зграбио пушку од једног, али војник није тео да пусти... 'Пуштај!' виче Спаса. – 'Најн!' виче војник. – 'Пуштај!' – 'Најн!' Е, онда га Спаса песницом међу очи, и да му матер швапску, ото му пушку и скочио са кола. И деда Станислав био је аустроугарски војник. Наруково је у Петроварадину. И побего. Седне, тамо код бунара на шамлицу и мени прича... Побего из Петроварадина, али уватили га и, за казну, послали га на фронт у Србију. И, каже,

иду они једном долином код Лознице, лепа долинаца, одједаред на ливади бунар са ђермом и на бунару Србијанка поји три краве! А они жедни ко керови, па сви нагрну на бунар, чим ова поји краве, бунар није миниран... Напокон бунар, који није миниран! А Србијанка, каже, достојанствена жена, гледа своја посла, поји краве и одлази са бунара, кућа јој је у близини. 'Не зна она', прича деда, 'да међу нама има и Срба. И не само да нас има, него се спремамо да вежемо каплара и да се предамо браћи Србијанцима!' И каплар им је био Србин, али један од оних официра који би брата рођеног продали за паре, а камоли свој народ! И оду они у шталу, а тамо Србијанка музе краву. Дошапну јој да се не плаши, они су Срби. Онда је деда подметнуо главу под кравље виме, а Србијанка му штрица млеко у уста. 'Ди су Србијанци? Оћемо да им се предамо', пита деда Србијанку онако сагнут под вименом. 'Ено их у шуми', шапће она... И тог дана се предаду њих осамнаест Срба, али био је већ крај рата, и једаред ево Станислава Белића у Манђелос. И прво што је урадио кад се вратио из Србије, ископо је бунар!"

„Бато једи, доста више приче!” прекиде га Душица из другог плана. „Не могу људи да те прате. Остави се историје. Охлади се паприкаш!”

Брилијантна победа Друге армије српског војсковође Степе Степановића (1856–1929) над Поћорековом Петом армијом на Церу августа 1914, прва победа савезника над централним силама, ушла је у многе енциклопедије ратовања.

Бунар је ушао у ову причу.

ИСПОВЕСТ БРОДОЛОМНИЦЕ СА СРПСКОГ ТИТАНИКА

Госпођа Гордана Јефтић, рођена Земунка из Гардошке 2, бакица у песковито сивом капуту, с длакавом, браонском штриканом капом на ушима и наочарима на папирнатом, сувом лицу, кроз чија се медицинска стакла њене очи провиде као језик кроз светлоцрвено вино, пролази поред црвене кафане *Рибика*, чело улице Његошеве, креће се меко и споро, испод барокног звоника православне цркве Светог оца Николе, извезеног сребрним концем, вуче за собом, с пијаце, торбу на точкићима, који тандрчу и шкрипе, и пре него што пређе на оглодану камену коцку Синђелићеве вододерине, заустављам је на раскршћу. Осећам репортажу у ваздуху и убацујем у њен живот своју Теорију случајног пролазника.¹ Први пут је видим, наравно.

„Чули сте за брод *Ниш*? Ђаво да га носи!” пита жена са обећавајућим *ђаволом* у првим моментима реченице. „Умало да ме одвуче у гроб. Брод *Ниш* потонуо је у невремену на Дунаву 9. септембра 1952. године. Ви се још нисте ни родили, децо моја. Утопило се тога дана преко стотину путника, скоро сви су били моји Земунци, а ја сам једна од преживелих... била сам девојчурак... Потонуо је код Великог ратног острва”,

.....
¹ Разговор Жељка Марковића са Јефтићевом, објављен под уредничким насловом *Бекство с акварела обећане смрти*, пласиран је преко целе стране новогодишњег издања *Дневника* (31. децембар 2007. – 2. јануар 2008. године). Репортажа из *Дневника* затим је од речи до речи објављена и у књизи *Киша која је изазвала ђожар*, Нови Сад 2008, 221–226, али под насловом *Исповест бродоломнице са српског Титаника*, како гласи изворни наслов аутора у тексту који је предат уреднику недељног броја. Верзија разговора са Горданом Јефтић у овој књизи идентична је верзији из књиге *Случајни сусрети и исход Миленијумске куле* (2021), прерађена је и допуњена, исправљена у неким сегментима, и према мишљењу аутора драматуршки боље постављена у односу на верзију из *Дневника* и истоветну верзију објављену у књизи *Киша која је изазвала ђожар*.

рече Гордана Јефтић, погледа ме испод медицинских наочара и показа руком према реци. „Пошао је за Земун са београдског пристаништа, нешто после један, претрпан путницима. И одједном се небо зацрни, поче олуја...”

Киша је почела да ромиња, чувена киша из ведрога неба, да би небо у моменту потамнело, сунце нестало као однето руком, и вода се уско-витлала под изненадним налетом ваздушне струје, појава која је узнемирила Фердинанда Нобила, капетана бродића *Ниш*, можда и путнике који су потерани кишним капима нагнурли у утробу преоптерећеног пловила. Па ипак, ни капетан, искусан речни професионалац, који је реку знао у душу, ни огуглали путници, нису под собом чули стећање и крцкање бродића, и ко би уопште и помислио да ће тога дана за многе од њих Дунав бити гробница. Тако сам упознао жену, која ми је у диктафон, буквално на улици, на том раскршћу код *Рибике*, испричала своје сећање на велику трагедију на Дунаву.

* * *

Тога јутра, причала ми је Гордана Јефтић, Београд се „брчкао у сунцу”. Освануо је дан пун светлости, који је обећавао добро расположење, а она је, пак, тада осамнаестогодишњи девојчурак, с друге стране реке, из Земунa, имала додатни разлог за радовање. Тај *разлог* је био у њеном новчанику, закључан у пластичном претинцу под рајсфершлусом: прва лична карта, документ који је тог дана преузела у београдској милицији.

Септембарско, хипертензивно сунце емитовало је светлост од оне суптилне, свилене пређе, која у осетљивим особама изазива струјне таласе у дијафрагми и потребу за покретом, путовањем, бекством. Речју, освануо је дан као измишљен, безазлен попут јагњета и, да се послужим омиљеном поштапалицом црних новинских хроничара, ништа, баш ништа у тој септембарској светлости није наговештавало масовну водену смрт, која ће тога дана Земун завити у црно. Флегматични, готово непокретни Дунав, љескао се и цаклио под градом. Водена маса заустављеног дисања, пресијавала се у сопственом, густом јесењем плаветнилу под осунчаним, спокојним небом, без облачка, као челик. Толико од литературе. Пређимо у живот, на пристаниште.

Брод *Ниш*, српски брод смрти, мали и незграпно високи моторац, забрињавајуће плитког газа, првобитно намењен за панорамску тури-

стичку пловидбу, пребачен против своје воље на локалну ђачко-студентско-радничку линију Београд–Земун, љуљушкао се усидрен на скрајнутом везу матичног београдског пристаништа, чекајући редовне путнике за Земун, љуљушкао се као машина која се подразумева на том месту и у то време. Међутим, ништа се не подразумева.

Међу последњим путницима ускочила је на палубу Гордана Ђукић (потоња удата Јефтић), девојчица са Гардоша.

„Умало да ми *Ниш* исплови пред носом”, рекла ми је. „А једва сам чекала да дођем кући и да мајци покажем своју прву личну карту!”

„Колико је било путника на броду у том моменту?” упитао сам жену из најстрашније земунске дунавске приче. „Испричајте ми све по реду.”

„Брод је требало да крене за Земун у тринаест и тридесет. А ја сам на пристаниште стигла на време, па и поред тога, испоставило се да сам се укрцала међу последњима, зато што је брод кренуо раније... Сећам се као да сада гледам, био је препун, уместо шездесет путника – био је предвиђен за толико – укрцало се око сто педесет душа... можда и више... Негде сам у новинама прочитала да је купљено сто шест карата, а да је још најмање педесеторо њих ускочило на палубу без купљене карте. Није се поштовала процедура. То вам је тако код нас.”

„Зашто је посада *Ниша* допустила да уђе толико прекобројних путника?”

„Зашто? Чујте, ни данас не могу да будем паметна. Било је очигледно да то неће изаћи на добро. Када смо се отиснули од обале, неки путници су пристизали на пристаниште, викали су, махали рукама, пошто је брод кренуо раније...”

„Остали су на обали?”

„Да. Неки су са обале и протестовали... псовали...”

„Срећници!”

„Тако је испало са њима.”

„Зашто је брод кренуо раније?”

„Причам како сам чула. Капетан Фердинанд Нобило је због погоршања времена – почело је да се облачи, спремала се киша – добио дозволу од дежурног из лучке капетаније за полазак пре редовног времена. После су причали, или је писало у новинама, више се не сећам, како је Нобило затражио да што пре крене, јер су путници стално пристизали, није више било места на броду. Знате, ја сам се у последњи моменат одлучила за брод *Ниш*, зато што се поправљао Савски мост, пешачки

саобраћај су зауставили, па да не бих прелазила преко понтона... идем ја, реко, доле на пристаниште... Понтони су се растављали и састављали, чини ми се на сваких два или три часа, не држите ме за реч, па је требало чекати и чекати и чекати... А и није баш било пријатно прелазити преко те скаламерије на води. Можда су и остали путници избегавали понтоне, верујем да јесу, углавном тога дана око *Ниша* створила се велика гужва. У пристаништу се прочуло да ће бродић кренути раније, задобовале су у прве капи кише, па је свет нагрнуо на бродић.”

„Испричајте ми детаљно, шта сте видели на броду... На којој позицији сте стајали? Да ли је нешто наговештавало трагедију?”

„Било је јасно да је брод преоптерећен, па ипак се отиснуо... Брод је располагао са два покривена салона, с предње и стражње стране. Била сам девојчурак, све ми је била игра, попела сам се на кров и сместила се на крову са још неколико путника. На палуби је била гужва. Само што је заплочио према ушћу Саве у Дунав, киша се појачала, дунуо је и ветар, па су путници нагрнули у утробу и салоне. Створио се кркљанац, гурали су се да заузму место под кровом да не покисну. Тискали су се као сардине. Улетели су у клопку. У почетку није било ветра, и на крову је било подношљиво, али код Великог ратног острва, када је брод већ прилично одмакао од пристаништа, дунуо је оркански ветар, одједном, и киша се претворила у пљусак. Таласи су се подигли, брод се заљуљао, накривио, па смо скочили са крова. Прво сам застала на палуби, умало ме нису згњечили. Како се брод нагне или удари у талас, тако се људи заљуљају, посрну, навале једни на друге. Успело ми је да се угурам међу путнике у стражњем салону, био је крцат, стајали су једни на другима, стиснули су ме код врата. Сећам се прозорчића кроз који сам видела запенушану воду. Поред мене је стајала жена са два детета, беба у колицима, а друго дете, мислим да је била девојчица, држала јој се за сукњу... Језиво!” госпођа Јефтић шаком прекрива уста.

„Како су се понашали путници?” питам је. „Сећате ли се још неких лица? Да ли се несрећа могла наслутити у њиховим очима?”

„Видите, пре него што ће ударити ветар, људи су нормално понашали, као и сваког другог дана, причали су, смејали се, шалили се... Не верујем да је некоме од путника пало на памет да би брод могао да се преврне. Многи су сваки дан пловили тим бродом. И раније су се дешавале гужве на *Нишу*. Тако су ми причали. Никада са ништа непријатно није десило. Али, када је ошинуо јачи ветар, па се подигли таласи,

Гордана Јефтић: „Људи су се заледали у страху, а онда је завладао неописиви ужас.”

Фото: Слободан Шушњевић

па се киша претворила у пљусак, није нам било свеједно, зажалили су они који су били блокирани у гужви у салонима. Пошто се брод одмакао од обале и, уобичајеним правцем према Великом ратном острву, пловио за Земун кроз усковитлану струју, јавили су се се и страхови код путника. Ја сам, сва срећа по мене, стајала близу врата салона. Али, путници који су се тискали у гужви у салонима, подаље од врата... они у средини... њима није било спаса. Престао је смех. Људи су нагло ућутали. Завладала је напетост, ишчекивање. Брод се опасно љуљао. Уплашила сам се и мислила само о себи. Осталих лица се и не сећам или их се сећам кроз маглу. Јасно видим само ту жене са малом децом, поред мене, а не бих се, можда, ни ње сетила, да ми се неки минут касније, када је било јасно да тонемо, њено вриштање, њено чупање косе, није урезало за цео живот. Не можете да замислите такав ужас. Брод је

потонуо за три-четири минута! Дубина: петнаест метара.”

„Да ли сећате капетана Нобила у тим моментима?”

„Не. Не сећам га се... Причали су касније да су он и један члан посаде секиром разбијали прозоре у кров салона и утробе да ослободе путнике.”

„А да ли сте сазнали нешто о њему?”

„Јесам, био је искусан капетан. Тако се причало о Нобилу. И преживео је бродолом. Подавила су се два или три члана посаде.”

„Како онда објашњавате то што је тако искусан професионалац испловио са дупло више путника него што је било дозвољено?”

„Људи чине грешке у животу. Људска грешка, наравно! Једна грешка и река је постала масовна гробница! Није ваљда брод *Ниш* био крив. Читала сам негде да Нобило није оптужен. Комисија је утврдила да је олуја била орканска – ушла је историју метеорологије – тако да је скинула сваку одговорност са Нобила и посаде. Значи: криво је небо. Скоро сви утопљеници били су моји Земунци, па и капетан Нобило био је из Земуна. Изгубила сам тога дана, за неколико минута, много познаника, неколико пријатеља, комшије... Из дана у дан ређале су се сахране утопљеника са *Ниша*.”

„Касније о томе. Испричајте ми како је изгледао тренутак када је брод почео да тоне. Кажете: одједном је дунуо оркански ветар.”

„Оркански ветар, да. Одједном. Киша се појачала. Вода се ускови-тлала. И небо се замрачило. Почела је олуја. Грмљавина. Магла. Људи су се заледили у страху. Почело је комешањем, а онда је завладао неописиви ужас. Сада је већ свима било јасно да је ђаво однео шалу и да се са бродићем нешто чудно дешава. Све дубље је зарањао у таласе и нагињао се час на једну, час на другу страну. Ја сам и даље стојала у стра-жњем салону, притешњена у гужви код врата. Одједном, видим у про-зорчету запенушану воду. Ју, реко, колико је дубоко загазио! Само што сам то викнула, брод се накривио и вода је покуља кроз прозорче... Она жена са децом језиво је вриштала. Последње што сам видела и чула, пре него што ћу изронити, било је искривљено, мртвачки бело лице те жене са децом, страхом и болом расцепљено лице жене. Срце ми се цепало од њеног вриштања: 'Моја деца! Моја деца!...' Прво што ми је пало на памет, при помисли да ће брод да потоне, стегла сам новчаник, грче-вито. У новчанику је била само моја лична карта. Тога дана, пошто сам постала пунолетна, извадила сам личну карту у милицији! У смрт на дан пунолетства. Ухватила ме паника да ћу да је изгубим. Свашта чо-веку падне на памет у паничном страху. Салон је испунила вода и плу-тали смо у затвореном, хватали се једни за друге као канцама. Тај ужас на лицима, која се сударају у води и боре за ваздух, то не можете ни да замислите. Па, то вриштање, урлици. Била сам свесна и знала сам да морам да испливам. Нагонски сам стегла вилицу и све време сам држа-ла у руци новчаник, с мишљу да не смем да останем без личне карте. Одличан пливач сам била, али, знате, то није било од неке користи на усковитланој води. Како сам испливала, заробљена у салону међу људима који су се борили за живот, вукли једни друге, ваљда зна само драги Бог!

Притисак ме је, ваљда, избацио из салона кроз врата и повукао на површину. Мислила сам да ће ми се плућа распрснути, делиле су ме од смрти само секунде, али вилица је, срећом, и даље била стегнута као клештима. Изронила сам на ваздух! Зинула сам као да сам целу васиону хтела да удахнем! Ваздух! Ваздух! Ваздух! Новчаник сам и даље стезала у шапи. И кад сам схватила да га нисам изгубила, да ми је лична карта у њему, кад сам то схватила... Знате, тог тренутка ми је синило да морам да живим. И знала сам да се нећу удавити! Јавило ми се лице мајке, којој морам да се вратим.”

„Око вас су плутали бродоломници. Беснела је олуја. Какав се призор указао након вашег израћања?” упитао сам госпођу Јефтић.

„Видела сам главе у запенушаним таласима и чула сам запомагање, јаукање. Ту и тамо је плутао неки предмет. Али, најгоре од свега било је то што се киша праћена олујним ветром претворила у град! Засуо ми је лице као камењем. Није се могло ни гледати. Покушала сам да ’легнем’ на воду и да плутајући сачувам снагу, док не дође помоћ са обале, али нисам могла од града, свог ме је избубетао... И, замислите, морала сам да зароним, удахнем, па зароним, удахнем... У једном тренутку, постала сам свесна опасности која ми прети од бродоломника. Људи су у очају пливали што даље једни од других, а у исто време, када би се дохватили, настајала је ужасна борба и заједно су нестајали у дубини. Схватила сам да и ја морам да пливам, што даље од људи, који су око мене плутали и панично тражили помоћ. Залепршала сам рукама, са новчаником у шапи, и одједном се испред мене створила дрвена решетка. О, реко, хвала ти драги Боже... Кад, погледам, а на тој решетки седи човек... Ја да се ухватим, тако ми је требало мало одмора, а онај изво ципелу и подиже је ђоном изнад моје главе и замахну, хтео да ме млатне, ако дотакнем решетку... Наставила сам да пливам и плућам на води, али у таласима је било све мање глава, а и ја сам била на ивици да клонем. Град се стишавао, али дувао је ветар. Све је било мрачно. Помоћ са обале није стизала. Губила сам снагу. И онда зачујем из магле: ’Девојчице! Девојчице! Јеси л’ добро, девојчице?’ Добро сам, реко. Погледам, кад оно неки човек, придржава се за велики сандук, који је испливао из дубине, виче ми и маше руком: ’Увати се за сандук!’... Кад сам се уватила, схватила сам да смо близу обале, помислила сам да сам спасена. Али, уместо на обалу, човек је ’погурао’ сандук назад. Покушао је још некога да спаси. Дозивао је утопљенике. Чули су се јауци

из таласа. Спасли смо још два бродоломника, ухватили су се за тај сандук. Најзад сам дотакла земљу.”

„Ко је био тај човек? Познајете ли га?”

„Захвална сам му до гроба... Јован Груловић из Земуна! Мајор. Умро је, на жалост. Становао је у Соње Маринковић улици. Колега мог зета. Диван, диван човек! На обали су се већ скупљали људи, пристизала су кола хитне помоћи; како је ко излазио или су га вадили из воде, тако су га уносили у кола. Хтели су и мене у болницу, али ја сам хтела кући. Када сам, на Гардошу, угледала маму и пала јој у загрљај, пошле су ми сузе, ухватила ме туга и страх при помисли да се тога дана умало нисмо заувек растале... Видела сам како изгледа пакао.”

„А новчаник? Лична карта?”

„То је за неверовати!” смеје се госпођа Јефтић. „Новчаник сам, све време, грчевито држала у шапи. Нисам била ни свесна да га држим. Загрлила сам маму, када је она приметила да ми је новчаник у шапи. И не само да сам сачувала личну карту, него је била сува... Замислите, сува! Држала сам је у пластичном претинцу са рајсфершлусом, који није пропустио воду.”

„Да ли сте сачували ту личну карту?”

„Можда је и нађем негде у кутијама”, рече Гордана Јефтић. „Занима вас? Онда, пођите са мном, живим ту у близини.”

У бродолому на Дунаву, између Великог ратног острва и Небојшине куле, утопило се 126 путника (тачан број утопљеника никада није прецизно утврђен), а спасено је тридесетак путника, од којих је данас живо неколико људи, тада ћака или студената. *Полишика* је писала: „Јуче у 13, 12 часова, најла и веома јака бура иревернула је брод Ниш, који редовно саобраћа на линији Београд–Земун. Овај брод кренуо је из Београда у 13.07 часова. Брод је одмах потонуо. Спасло се око 30 особа, а рачуна се да се утйойило, већином у броду, око 90 особа...”

Брод *Ниш*, брод смрти, извађен је из муља, са дубине од петнаест метара, и пловио је под другим именом. Године 2002. обележено је пола века од највеће несреће у историји југословенског речног бродарства и једне од највећи несрећа на рекама у Европи, уприличена је комеморативна пловидба и венац је бачен у Дунав, али са комеморације је изостала госпођа Гордана Јефтић са Гардоша, пензионерка земунског *Навија*. Путница српског Титаника. Каже да је нису позвали.

„Заборавили су на мене. Људска грешка, наравно.”

* * *

На капији куће у Гардошкој 2 бануо сам ненајављен 20. фебруара 2016. године у намери да посетим госпођу Гордану Јефтић. Дочекала ме је њена ћерка Зорица.

„Моја мајка умрла је 16. децембра 2011. године”, рекла ми је и причу допунила још неким детаљима на којима сам инсистирао.

Гордана Јефтић, рођена 14. октобра 1934. године у Караматиној улици у Земуну, где су јој родитељи били подстанари, најмлађа је од три ћерке Григорија Ђукића, рођеног у Синђелићевој улици на Гардошу, и Зоре, рођ. Брожичевић, пореклом из Слуња. Поред Гордане, имали су и ћерке Душанку (1929) и Емилију (1933).

Године 1936. Григорије и Зора купили су садашњу кућу у којој, после смрти мајке Гордане, живи њена ћерка Зорица Јефтић.

„Ви сте значи писали онај текст о мами у новинама?”

„Да. Ја сам тај!”

„Поносна је на тај ваш текст. Ту код *Рибике* сте разговарали, знам. Причала је да су је зауставили неки новинари из Новог Сада. Донели сте јој и новине.”

„Да ли сте их сачували?”

„Ту су негде... Да донесем?”

„Нема потребе.”

ЗВОНА СМРТИ ИЗНАД ТРЕШЊИНОГ ЦВЕТА

Стара Бингула на Фрушкој гори, Село хиљаду ружа (тур. *bin gül* – хиљаду ружа), обрезана око широке поточне долине својим вијугаво нанизаним кућама и потлеушицама, двориштима и баштама, зале-пљеним око пута на дебелом месу и слабинама ваздушастих брегова, омаланих зеленим длацицама пролећа, потковичасто је располутила заљуљушкану поточну долину јужног фрушкогорског хорста, усукана и зарозана око безличног, слинавог поточића као јарчев рог или вио-лински кључ, пресечена као бритвом његовим праволинијским, дели-мично исправљеним и каналисаним коритом, с надутим деснима обала, попут пресечене пантљичаре чији се нерви увијају као длаке на врелој плотни. Слепи асфалтни пут од скретања за Дивош, размотан пре де-сетак година кроз поља и шумарке, пут с комплексом мање вредности (а нема разлога) у подераним асфалтним чарапама, које се скупљају на киши и снегу, а шире на летњим врућинама, завија и понире, код Звона смрти Св. Венделина (назваћу их тако), међу куће Села хиљаду ружа (назваћу га тако) и, након што у широком полукругу олиже и обљуби сваку кућу и тарабу у Школској и Задружној улици, прекида се дубоко доле код последњих кућа и дворишта, с друге стране потока, одакле босоног, рањавих стопала и озеблог носа, продире у динстане њиве и поља кроз жуто и ружичасто, миришљаво лесно блато фрушкогорске подгорине. Тамо се не препоручује на пнеуматичима.

Стара Бингула нема цркву, нема ни кафану, скоро да више нема ни школу (а скоро да више нема ни деце), до пре неку годину нису има-ли ни продавницу и да није трговачке предузимљивости Славка Цин-гела и његове радњице у брегу код зграде школе, преко пута Звона смрти Св. Венделина, опскрбљене најнужнијим артиклима, где свако јутро стижу хлеб и пециво из Дивоша, бингулски никотински и пивски

зависници не би имали где цигарете да купе, пиво да попију; овако, успут забележено, радња је спас и хитна помоћ за мало мушко братство Старе Бингуле које на бетонској позорници испред врата управо срче хмељ. Шта ће нам данас бити тема?

„За ким звоне *она* звона?” упитао сам Цингела, затеченог испред радње, међу муштеријама наоружаним стакленим пивским бомбама. Сви погледасмо у правцу скаламерије у шибљу на окрајку длакавог брега поред пута.

„Звоне кад неко умре”, одговори Цингел.

„Када су зазвонила последњи пут?”

„Пре неки дан. Умрла је једна жена.”

(Кроз мисли ми пролази мото Хемингвејевог романа извучен из књиге енглеског песника Џона Дона: „*Ни један човек није остврво, целина за себе... И стоја никад не ишјај за ким звоно звони. Оно звони за њобом.*”)

Разгледамо звона смрти и фото-репортер Слободан Шушњевић налази у овој сценографији више него узбудљив садржај.

Село хиљаду ружа, премда већински крштено по латиничком, католичком и грко-католичком обреду (Хрвати, Словаци, Русини), нема цркву, како рекох, али зато има два црквена звона, Звона смрти Св. Венделина; велико звоно, с истакнутом ливеном посветом: *Poklon Rosalie Pohlmueller – ANS, Zagreb 1932*, и мање звоно (мање у односу на велико, а иначе исто велико), највероватније од исте дародавке, с процедуралном хришћанском молбом грешних овчица упућеном на адресу Божјег чиновника у рају: *Sv. Vendeline moli za nas*. Звона у шибљу, пресвучена филмом зеленкасте инфекције и ту и тамо окрњених ивица, окачена су на гредама испод купастог, четвоространог крова од белог плеха, растресеног, наклубученог, зарозаног (услед шибанја ветрова), оперваженог по ивицама мустрада рђе, а цела конструкција звонице, како би историчари назвали рустичну импровизацију раскречену пре много година попут богомоље првих фрушкогорских хришћана на слабини длакавог брега повише кућа Села хиљаду ружа, одржава се на четири дрвена стуба, бела као кости, повезана испрекрштаним даскама.

Звона смрти Св. Венделина, непокретна и глупонема (до прве прилике), окружена страхопоштовањем мештана, који су према њиховом звуку развили неку врсту Павловљевог рефлекса, висе изнад Старе Бингуле као *нешто* мистично, судбинско, свето, недодирљиво. Нешто што следи свакоме у Селу хиљаду ружа, и што се, пре или касније, не

може избећи. Гвоздена музика са брега увек је значила само једно: неко је умро. Звона Св. Венделина оглашавају се само због смрти.

Стара Бингула, осим по Звонима смрти Св. Венделина, пчелама и бресквама, парадају и ружама, крупним као главице купуса (отприлике), којих је толико у поточној долини – не рачунајући дивље руже! – да расту и из ушију мештана, и увијају се, пењу и пужу по свуда, око претежно рашчеречених плотова, црвоточних рагастова и брадавичавих бандера, прочула се и по блату, сметовима ружичастог блата, због којег је забачено, цветно и пчеларско село, Еденски врт изнад Сремске Митровице, пре своје асфалтне фазе, изгледало у кишним периодима као да је преко њега протутњао пирокластични облак. Водени дани, колико јуче, долину ружа и парадаја бацали су у очај, претварали је у глиб, у лепљиву, досадну житку масу, заливену око кућа и плотова, нахватају на чизама и путу као кајмак, тако да се из села, заглибљеног, обамрлог као под седативима у блату и шлајму, данима није могло нигде даље од прага (осим на коњу), све док се тај пут за Дивош колико-толико не просуши, отврдне. Али, тада је већ за неког са упалом слепог црева било касно. Огласила су се с брега Звона смрти Св. Венделина.

Село хиљаду ружа, дотакнуто пролећем, чека пчеларско братство, а један од њих, пчелар тужног лика у осмом кругу живота, заглављен у чизама гумењарама оперваженим чипком скорелог блата, педантно униформисан у плавом радном мантилу, снежне косе и белих бркова завијених у браду око ивица спуштених уста, с црним обрвама благо закошеним у слепоочне кости, под којима трепћу местимично облачне, уморне и помало одсутне очи, стоји у полураскреченом ставу с рукама у џеповима мантила у облаку успаљено-нервозних пчела, поред свог плавог аутобуса, који је ту под надстрешницом усидрен од августа прошле године, опремљен са седамдесет три живе кошнице на точковима (исто колико пчелар има година), испод крова робусне конструкције на стубовима с таблом закованом у троуглу забата и натписом: *Пчелар Мити*.

„Добар дан! И срећан рад!”

„Добар дан!” узврати пчелар и премери нас брзим, проницљивим погледом. „Рекао би да сте... новинари, је л’? Одоздо из Митровице, можда?”

„Не, не... Долазимо из Новог Сада.”

„А, па лепо... лепо... Новосађани су овде ретки гости, а новинари су још ређи! Којим добром, људи? Ја сам пчелар Мита”, човек ми пружи

шаку. „Знате ли за некога у Новом Саду ко би да купи аутобус са пчелама? Можда би ви да купите?”

Човек по имену Митар Бережни, затечен појавом седме силе на крају света, годинама пчелари у Селу хиљаду ружа, али није из њега, живи у Сремској Митровици, тапетар је по струци, а ушао је у пчеларско братство педесет треће „омамљен мирисом воска” у пчелињаку свог кума. Жали ми се да су га притисле године, да више нема снаге да сели пчелињи народ по Фрушкој гори, Церу и бачким салашима и зато је одлучио да прода камион с кошницама и пчелама, па ко је заинтересован...

„Која је цена?”

„Седам хиљада евра. Одговара?”

Село хиљаду ружа са својим кућама начичканим око потока и са своја четири ђака, има, наравно, и своју школу, стару и дотрајалу зграду на брегу, први комшилук Звона смрти Св. Венделина, рођену четрдесет пете под именом *Партизанска школа*, са чијег крова већ поодавно отпадају црепови, круне се и љуште зидови, пуца и распада се дрвенарија. А пошто Стара Бингула има живу школу, има и учитеља Александра Херцега, који на посао путује из Сремске Митровице, док у његовом службеном стану, под кровом школе у Селу хиљаду ружа, станују пензионисана учитељица Мирослава Миросављевић и њен супруг Светислав. Жена ми се пожалила да од државе није добила кров над главом, а у школи ради од шездесет прве године.

Када сам с брега код школе, одлазећи из Села хиљаду ружа, посматрао наелектрисане фризуре воћака у долини уочи априлске хлорофилне експлозије и, сасвим близу, климактеричну расцветану трешњу небеске сорте, облак белог, прокључалог цвећа којег сисају ожеднеле пчеле Мите Бережнија, зауставио сам на тренутак око на црном, непокретном, леденом гвожђу у сенци под зарђалим плеханим кровом. И та два звона изнад Старе Бингуле, Звона смрти Св. Венделина, дистанцирана својом злокобном отменошћу и тишином од сунчане еуфорије у фрушкогорској долини ружа, звона која чекају својих пет минута, звона која висе изнад свих наших живота, жестоко су ме пренула. Ако постоје звона, постоји и звонар. Звонар Звона смрти Св. Венделина. И постоје звонареве приче. Другом приликом, наставио сам путовање.

Дакле, пре неки дан, када сам се спустио у долину, све је на прохладном сунцу дрхтало од узбуђења. Село хиљаду ружа, с пролећа, одједном испод Звона смрти Св. Венделина цело набрекне као дотакнуто

чаробним штапићем безгрешног зачећа, отежа с првом калоричнијом светлошћу у белој, роза и светлољубичастој мартовској трудноћи безбројних воћних бића, с доколеницама од креча, расутих по осемењеним, орошеним Венериним бреговима, међу крезубим плотовима, поред асфалтног тепиха којег, по правилу, укакају мрзовољни, трапави трактори истерани (уместо изумрлих волова подолаца) на сунце из задриглих зимских штала. И почев од те бурне мартовско-априлске трудноће у коју сам пре неки дан угазио као у плодову воду, па све тамо до дубоке, кишне јесени, завршно с гробљанским цвећем тамног, јаког, октобарског мириса, које у баштенским рунделама жене тетеше за некрофиличне дане, сахране и Свисвете, Село хиљаду ружа, пијано од хранљивих, етеричних излучевина, претвара се у луди пашњак за пчеле и птице, експлодира у један велики, разуздани цветни кабаре. А онда занеми. Звона смрти Св. Венделина дочекала су својих пет минута. И тако, између два звука звона, између две гвоздене музике, и две тишине, капље живот у Селу хиљаду ружа.

* * *

Данас је 21. август 2019. године.

У обали асфалтне крпаре, повише првих кровова Бингуле (који пуцкетају на преподневној врелини), кочим на спушту преко пута зграде *Партизанске школе*, завучене под крошње, у полумрачној хладовини, и кажем Весни да ме сачека у ауту док фотографишем конструкцију са Звонима смрти Св. Венделина, ако су звона још тамо, с пута их нисмо видели. Излазим на брисани простор, видно разочаран. И враћам се необављеног посла: нема звона. Смрти има, звона нема. Фотографисао сам обријану зелену ливаду под нагибом. Граничи се са фрагментом високог густог растиње, завирио сам међу стабла и шибље, али нисам видео звона. Њихов нестанак са крајка брега повезујем са витком католичком црквом, изграђеном 2010. године, чија су звона – нагађам у разговору са женом – можда преузела улогу оглашивача бингулских смрти. Неколико корака даље, с леве стране прилазног пута, чело раскршћа у брегу, примећујем да је радњица Славка Цингела замандаљена локотом, зјапи празна и глувонема, мртва. Пред белом зградом, ослоњеном на дебело старо стабло, остављена је само подерана столица на грубој бетонској плочи, а за металну заштитну мрежу прозора задепут је коверта *Елекироивреде Србије* на име Ф. Адама.

Католичка црква Светог Петра
изграђена је 2010. године
Фото: Жељко Марковић

Доле, у селу, сазнајем да је Славко Цингел преминуо пре две године. Зазвонила су Звона смрти Св. Венделина. Његова супруга, која живи у Бингули, држала је радњу још пола године, затим је затворила; отприлике исто толико, после ње, радио је „неки човек”, а онда се и он повукао из тог посла.

„А шта је са звонима Светог Венделина?” питам Мају Барбеник из оближње староседелачке хрватске куће у близини цркве.

„Како шта је... Па, тамо су звона”, одговора жена.

„На истом месту?”

„Па, да! Нисте их приметили, завучена су у растиње.”

„Не, нисам их видео... И звоне и даље?”

„Да, наравно! Поправили су их и сада су ослоњена на метал-

не стубове. Звоне увек када у селу неко умре; ако је човек умро, узмимо, јуче или синоћ, звона се оглашавају данас у осам ујутру, тачно у подне и негде предвече. Звони се и сутрадан, на дан сахране. То је убицајена процедура. Црквена звона немају никакве везе са звонима на брегу.”

„Ко је звонар?”

„Матија Пољакловић, најчешће.”

„Када су се звона чула последњи пут?”

„Пре три недеље”, рече Маја Барбеник. „Умро је комшија.”
(Преко пута, на капији, видим смртовницу.)

У повратку, паркирам ауто у обали и завлачим се једва уочљивом стазицом у подивљало густо растиње, међу стабла и високо шипражје, бедем који је с асфалтног пута потпуно заклонио конструкцију. Звона смрти Св. Венделина сада су ослоњена на гвоздене греде, заливане у

коцкастој бетонској плочи, ћуте под металним кровом, а стара, знатно нижа конструкција од грубо тесаних храстових греда остављена је поред нове. Разгледам звона смрти. Одозго, завезани за полуге, висе канапи које повлачи звонар. Запара је у растињу, упекло је над Фрушком гором, и све је укочено, замрло, тихо, канапи висе као осушене гране, лишће као да је од воска.

Гвоздени поклон госпође Rosalie Pohl Müller из Загреба чека на брегу следећу смрт и својих пет минута да се изнад кровова Старе Бингуле огласи својом тамном, гвозденом музиком. И тишином.

УБИЈАЊЕ ЗАБОРАВЉЕНОГ ГРАДА

Anno Domini 2007. Преко Велике воде, тамо далеко, постоји у Срему један Заборављени град! Снежно, недељно јутро у Заборављеном граду.

Први снег, воден, тежак и лепљив (добар за грудве), веје ретко и паперјасто изнад самостана Св. Јурја и стиснутих кућа, изрезаних у блокове, узаних и дубоких улица као парчади торте, гњецав под ногама, прска и брбоће на каменим плочницима, попут слузи у прехлађеним бронхијама. Веје на мермерне кипове и китњасте железне балконе, веје на одртавели барок, готику и класицизам, лепи се на пепељасте и црвене крљушти печене земље, с којом су пре двеста педесет година покривени двосливни кровови и мансарде Заборављеног града, клаустрофобичне, кафкијанске вароши, првобитно намењене за немачке чиновнике, офицере (и официруше) и војне лиферанте.

Тако сам се из Улице кратких живаца, бучне и загађане, придављене у оловним испарењима неуротичних лимених конзерви, које кроз њу даноноћно јуре, убијене у појам и растресене још из времена када су се возови с петокракама урезаним у гвоздена чела парњача, обрушавали с гвозденог моста преко Велике воде и тутњали кроз дневне собе и салоне последњих староседелаца, услед чега су лустери и сијалице подрхтавали као минђуше, тако сам се из Главне улице Заборављеног града (садашње Београдске, јучерашње Матије Гупца и прекјучерашње Јелачићеве улице), запутио, с предомишљајем, у сиву, проклето сиву унутрашњост старе латинске вароши у подножју Тврђаве. Главињам и пајем погледом по ољусканим зидовима и замузганим, мутним и слепим прозорима. Нигде никог. Само буђава социјална патологија. Дуж зида убоге, спратне, црвенкасте куће у распадању, нападнуте метастазама и инфекцијама (куће која одише духом средњовековља), с разјапљеним вратима из којих струји поезија хладних зидова као крик из Мункових уста, лешеви бицикала, углавном дечијих старудија набацаних

на гомилу, уплетених педала, сломљених жбица. И поред куће у челу пустог трга, веш разапет на искривљеним цевима, прње које пламте у бојама изнад бљузгавице и кришки прљавог снега, који заудара на воду од суђа.

Медицинска сестра из Војне болнице, прескаче барице у нанулама, скупљена као чапља у тамноплавом огртачу са шакама увученим у рукаве и киселим очима с отиском ноћне смене. Поштар Јовица Плавшић, ослоњен на службени бицикл, изненађује ме на моменат (управо сам фотографисао једну кућу) питањем где је улица та и та...

„Не знам. Нисам одавде”, одговарам поштару.

(Никада ме ни један поштар није питао за неку улицу.)

„А, нисте... извињавам се... Питаћу неког другог”, рече поштар с погледом упртим у мој спуштени дигитални фото-апарат. „Добра справа, а’? Идиот? Све намештено, само шкљоцнеш... Такав би мени требао. Мора да је скуп.”

„Први пут разносите пошту овде?” питам.

„Замењујем колегу”, одговори поштар.

Међу рагастовима старе и болесне куће, појављује се сакупљач бицикала, млађи заборављени човек с кошмаром у очима и са црним керићем као јагњетом поред ногу. Пас пође мени у сусрет. Човек плану: „Мудри те послао да сликаш, је л’!”

Поштар се без речи измигољи из конфликтне ситуације и гурајући бицикл нестаде иза ћошка. Безбојни чикица под шеширом, налик на аустроугарског уличног доушника, застаје по страни и пиљи час у галамцију час у мене. Мали црни пас плашљиво ми допуза до ногу, дрхти, увија задњи део тела.

„Нико ме није послао! Сликам зато што ми се слика!” узвраћам с прекомерном употребом узвичника.

„Мудри те послао, знам ја!” настави галамција по своме, и узврати ми рафалом узвичника у уши. „Само сликај! Заболе ме дупе што сликаш! Шта ви оћете од мене, а? Шта оћете? И душу да ми узмете? То оћете, а? Добро! Ево вам је, ево... узмите ми и душу...” раздрљио је јакну и испрсио се. „Ево, дајем вам и душу! Сликај! Сликај! Шта си се утроњао... Да ме иселите одавде, је л’? То вам је план. Е, неће моћи... неће... Ја се одавде нигде не мичем! Зовите мурију! Зовите! Неће ме ни они одавде истерати! Да ми однесете ове бицикле? Не дам! Не дам! Морам и ја од нечега да живим! Доста што ми је НАТО пакт убио дете! Пустите ме већ једном на миру! Ја од ових бициклова раним децу! И то мало

сиротиње би да ми узмете! Неће моћи! И ово псето што је неки избацио из аута на улицу и њега сам усвојио и раним! А ни ми немамо шта да једемо! А зашто сам га усвојио, а? Зато што сам добар човек! Ето, зато! И на мене сте се острвили, баш вам ја сметам... Губите се од мене!” издере се и нестаде међу рагастовима у тами.

Клекао сам и помазио црно псето.

Тумарам Заборављеним градом у рано недељно јутро као луда На-ста. Водени снег веје. Спушта се и магла. На вратима цркве Св. Јурја закуцана смртовница. Умро је Б. М. Данас га сахрањују. Голубови дивљаци изводе свој јутарњи ритуал у ниском лету изнад заснежених црепова и као по заповести заламају и слећу на кров Градске већнице. Плехани петлови зарђалих крести, поломљених кљунова и улубљених крила, с дунавским ветровима заробљеним у лименом перју, дрежде у пахуљичастој јутрини међу димњацима без дима, антенама и слепим мансардама, тандрчу и шкрипе у заносу прве зимске радости (само што не прхну с кровова од среће) и буде становнике Заборављеног града. Узалуд. Узалуд их буде. Недељно јутро као под анестезијом, тихо и тешко, температура једва изнад нуле, и тај водени снег, психијатријски снег, који веје изнад свих наших најдубљих сећања, и та блузгавица која под реуматичним, олусканим зидовима заудара на меланхолију, пороке и горки талог протраћених година, на воду од суђа или на покварена јаја (стално и свуда задах распадања у ноздрвама), мало коме су надахнуће да, без преке потребе, изађе на камене коцке и цигле Заборављеног града. Убијеног града, такорећи.

Узалуд кукуричу плехани петлови. Пусте су улице Заборављеног града. Из ајнфорта широм отворених врата у улици Ватрослава Лисинског извирује лице пиљара у очекивању муштерије. Затечен на промаји у приземљу куће у којој и живи, замотан у слојеве одеће као крпени лутак, замиче у ајнфорт, прозебло цупка и шетка се у полутамном ждрелу куће, поред медитеранске тезге у средишту ајнфорта, затрпане наранџама и банама. Двориште куће, стегнуто међу зидовима, тескобно, капљаво, тамно и у кршу на којем се нахватала нечиста сурутка снега и преваљено плехано буре у блату избијеног дна. Голуб под надстрешницом кућа главе увучене у перје, болестан, стар. Дрхти.

Заборављени град, истог дана, увече. Снег веје. Магла. Жути кер бескућник, једини живи створ на улици, подвијеног репа и повређене задње ноге, малочас склупчан испред бирцуза *Малијан*, уплашено се

Снег се отапа у Заборављеном граду у зиму 2007. године
Фото: Жељко Марковић

придигну и заглавиња као пијан Штросмајеровом, правцем према Великој води. У дубини геометријских уличица, на сукрвичастој светлости фењера, који висе на виолинским кључевима закуцаним за зидове, као минијатуре у угловима старомодних новогодишњих честитки, глумећи аутентичност петролејских оригинала, снег се беласа и пресијава на каменим коцкама, затрпава олупине паркиране уз фасаде. У неко доба промичу згрбљене сенке, вуку се као потиснуте мисли испод црних, крстастих прозора с обрвама, замичу у ајнфорте и пролазе, као у бунаре, или се губе иза углова у магли и мраку. Шкиљи понеки прозор, плави се трепераво око екрана у ролетнама. Телевизијски снег. Глуво зимско вече у Заборављеном граду, снежно и магловито, опасно. Слично као сва таква *заборављена* места, запуштена и понижена, и Заборављени град с мраком привлачи ноћне луталице и сумњиве типове, сподобе,

а две под капуљачама управо замичу степеништем поред зида самостана Св. Јурја.

Заборављени град, сутрадан. Бљузгавица. Округло, зрнасто, мутно сунце, једва видљиво у магли нахватаној као бронза изнад хладних димњака, антена и плеханих, зарђалих петлова који шкрипе, надражују нерве. Зимска радост капље, бризга, цеди се с црепова. И смрди. Смрди као ошурено перје закланих кокошака. Смрди као прегажена мачка олучарка остављена да се распада крај контејнера. А када се снег, тешки, водени снег отапа у Заборављеном граду, то је као да вам хладна вода капље за врат или брбоће у ципелама. Тандрчу олуци и отпадају црепови, шкрипе трошни зглобови старих кућа, клецају греде кровова, флисују и љуште се набубрели зидови.

Будимо поштени према Заборављеном граду, погледајмо кућама у очи, и признајмо да је та варош испод Тврђаве, организам у распадању, место за прање социјалне савести и одлагање сиротиње с друге стране Велике воде. И рецимо отворено: дигли смо халабуку због неколико десетина метара каменог зида Тврђаве за чије рушење је осумњичен неки сироти багериста, а испод Тврђаве пропада читав један стари град, Заборављени град на континенту Срему, град на Великој води, град којег убијају пред нашим очима. Или је све то једно с другим у вези, само се не види у магли?

Штросмајеровом наилази човек, познајем га површно. Рођен је у Заборављеном граду. Бивши муж колегинице с којом сам радио у редакцији двадесет година.

„Ово је Заборављен град. Ово је гето”, каже мрзовољно. „Свака киша или снег претња су да се сруши неки зид или кров. Живимо као у средњем веку.”

Запутио се доле на Велику воду да храни дивље голубове.

Бљузгавица. Капље с црепова. Снег се отапа и заудара на фекалије.

Снег се увек отапа понедељком.

САДРЖАЈ

Срем је свет	7
Научник у слободном времену	11

У ТРАГАЊУ ЗА ИЗГУБЉЕНОМ ИСТИНОМ

Анталов приватни посед: небо	21
Геза морепловац јачи од водене смрти	26
Раја Мрвош и његови утопљеници	34
Смртоносни женски бицикл тандрче по босутској шуми	41
Чика Бећа, зависник са раскршћа	47
Господин Јаја, енциклопедија која хода	55
Џингис кан из гргуревачког сокака	60
Друг Чичан, последњи чувар петокраке	65
Државни непријатељ чика Радивој Кулачин	70
Милева Грбић с друге стране људског века	76
Гвоздени свет мајстора Бохничке	82
Господин Сремац Живко Плева	95
Грађани света са Липовца	100
Смрт у Врднику	106
Каменолом Раковац: Голи оток на Фрушкој гори	114
Разговори под тврђавом	122
Човек који је припитомио ласту	129
Бошко Дугачки, postscriptum	136
Добри духови срећних времена	151
Задужбина прњаворског камионције	156
Спасавање манастирског камена у Бешенову	162
Шта жена жели	168

Отац Живко, вршилац дужности духовника	175
Црква богу за плакати	180
У трагању за изгубљеном истином	186
Милојко против Марије Терезије	194

ЗВОНА СМРТИ ИЗНАД ТРЕШЊИНОГ ЦВЕТА

Једна царска судбина	203
Фројд у Голубинцима	210
Прича са смртовнице	217
Шумски човек са Стражилова	223
Групни портрет са пулинима	228
Чекајући керушу Рибицу	233
Три клупе свет, а о чесми да се и не говори	240
Фајронт у биртији <i>Код баба Даре</i>	246
Улога коња Флоријана	252
Крава која се плаши облака	258
Чекајући аутобус у Визићу	265
Ван Гог из Моловина	270
Соња Цепина, прилози за биографију	275
Један (не)видљив човек	281
Заза са Белог камена	288
Трагедија <i>Шекспирове куће</i> у Огару	293
Казанова из <i>Шекспирове куће</i>	302
Макса Србин блажен међу Словацима	307
Сигурна кућа за мушке душе	315
Миле фризер и 1001 жена	320
Уметник са румског вашара	325
Сремица се враћа кући	331
Једна босанска биографија	337
Пијаниста на разбоју	341
Улога српског бунара у светској историји	348
Исповест бродоломнице са српског <i>Тишаника</i>	354
Звона смрти изнад трешњиног цвета	363
Убијање заборављеног града	370

Жељко Марковић
КОНТИНЕНТ СРЕМ
ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ПРИПИТОМИО ЛАСТУ
Друго, допуњено и измењено издање
(2004–2008)
Књига прва

Издавач
Архив Војводине
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача
Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Прелом
Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

Тираж
300 примерака

ISBN 978-86-6178-000-4

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41-92

МАРКОВИЋ, Жељко, 1960–

Континент Срем. Књ. 1, Човек који је припитомио ласту : (2004–2008) / Жељко Марковић. - 2. допуњено и измењено изд. - Нови Сад : Архив Војводине, 2023 (Нови Сад : Сајнос). - 376 стр. ; 24 см. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Тираж 300.

ISBN 978-86-6178-000-4

COBISS.SR-ID 108824073

